

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Mihaela Kukolj

Naslov naloge: Spoprijemanje zaposlenih v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica s smrtjo stanovalcev

Kraj: Ljubljana

Leto: 2014

Št. strani: 191

Št. prilog: 4

Mentorica: doc. dr. Jana Mali

Deskriptorji: smrt, žalovanje, spoprijemanje s smrtjo, zaposleni, domovi za stare, socialno delo

Povzetek: V diplomski nalogi sem raziskovala, kako se zaposleni v domu za stare spoprijemajo s smrtjo stanovalcev. S pomočjo raziskave sem skušala ugotoviti, kako se spoprijemajo s smrtjo stanovalcev, katera čustva doživljajo ob smrti stanovalcev in ali imajo za reševanje te stiske kakršnokoli pomoč. Rezultati raziskave so pokazali, da smrt stanovalcev zaposlene prizadene, a zanjo iščejo razumske razlage. Smrti sledi slovo stanovalcev, za njimi za vedno ostanejo spomini. Ob pogosti prisotnosti smrti v službi se zaposleni zavedo svoje minljivosti. Ob smrti doživljajo različna čustva, velikokrat tudi v odnosu do sorodnikov stanovalcev. Iz raziskave izhajajo predlogi za pomoč pri spoprijemanju s smrtjo - za zaposlene organiziranje supervizij in intervizij ter različnih izkustvenih delavnic in izobraževanj, za stanovalce izboljšanje paliativne oskrbe ter organiziranje skupin za samopomoč, vezanih na smrt in umiranje, za sorodnike stanovalcev pa možnost udeležbe na izkustvenih delavnicah ter vključitev v paliativno nego umirajočega stanovalca.

Title: Coping of the employed in the Home for older people IlirskaBistrica with their residents' deaths

Key words: death, grief, coping with death, employed, home for older people, social work

Summary: In my diploma thesis, I researched how the employed in a home for older people deal with death of residents. Using this survey I tried to find out how they cope with death of residents, which emotions they experience when residents die, and whether they are offered any help for solving the distress. The results have shown that the residents' death hurts the employed but they look for meaningful explanations. Death is followed by farewell but what remains are the memories. When coping with death in work often, the employed remember their own mortality and transience. Death forces them to experience different emotions, often also in the relationship to the residents' relatives. From the survey, suggestions how to cope with death can be established – organizing supervisions and interventions and experiential workshops and courses for the employed, for the residents improving palliative care and organizing self-help groups for those connected with death and dying, and for the resident's relatives, the possibility to take part in experiential workshops and to be included in palliative care of the dying resident.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

SPOPRIJEMANJE ZAPOSLENIH V DOMU STAREJŠIH OBČANOV
ILIRSKA BISTRICA S SMRTJO STANOVALCEV

Mentorica: doc. dr. Jana Mali

Mihaela Kukolj

Ljubljana, 2014

*Dober, plemenit človek, ki je z nami živel,
nam ne more biti odvzet,
kajti v našem srcu je zapustil svetlo sled
svoje dobrote in plemenitosti.*

(Thomas Carlyle)

PREDGOVOR

Nekaj na tem svetu drži kot pribito: vsak, ki se je rodil, bo tudi umrl. Rojstvo človeka navadno spremljajo veselje, ponos, pričakovanje, ob smrti pa so navzoča čustva žalosti, trpljenja in izgube. Ljudje navadno počnemo vse, kar je v naši moči, da bi bili srečni in veseli. Smrt nam je pri tem v napoto, zato jo skušamo odriniti na rob naših misli, izogibamo se je v pogovorih.

A smrt je vedno prisotna. Tega sem se najbolj zavedla v prvem letniku študija socialnega dela, ko sem prakso opravljala v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica in spoznavala stanovalce doma, z njimi vzpostavljala prijateljske odnose, nato pa je pri nekaterih prijateljstvo razdrla smrt. Zavedla sem se, da se bom morala s tem soočiti, in iskala načine pomoči na poti izgube in žalovanja. To, da je v naše odnose posegala smrt, me ni odvrnilo od dela z ljudmi.

V diplomski nalogi sem, da bi pomagala sebi in morda še komu, raziskovala, kako se zaposleni v omenjenem domu soočajo s smrtjo stanovalcev doma, kaj ob tem doživljajo in kaj jim pomaga, da zmorejo opravljati svoje delo kljub večni poraženosti v odnosu do smrti.

Med študijem za diplomsko nalogo pa sem naletela tudi na pesem Linde M. Ellis "Pomišljaj" (v Van Praagh 2001: 26 - 27), ki je vplivala na moje doživetje življenja in smrti. V pesmi avtorica ubesedi izkušnjo moškega, ki je na pogrebu svoje prijateljice spregovoril o njenem življenju. Povedal je datuma z nagrobnika, to sta bila dneva njenega rojstva, začetka, in njene smrti, konca. Med njima je stal pomišljaj. Pomišljaj med obema datumoma je tisti, ki zajema vse, kar je človek v svojem življenju bil, in vse, kar je dosegel - je celotno njegovo življenje. Na koncu pesmi avtorica pozove bralca, naj premisli, ali bo, ko bo prebran govor v spomin na njegovo življenje, ponosen na te besede, ali bo ponosen na svoj pomišljaj. Kajti lahko se zgodi, da od pomišljaja ostane le vezaj.

Zahvaljujem se moji družini, ki me je vseskozi podpirala in bodrila na moji poti. Za to, kar sem danes postala, se lahko v največji meri zahvalim njim.

Zahvala gre tudi vsem stanovalcem in zaposlenim Doma starejših občanov Ilirska Bistrica, ki so me sprejeli v svojo sredino in od katerih sem se veliko naučila.

Hvaležna sem vsem prijateljem za nepozabne skupne trenutke in podporo.

Zahvaljujem se tudi profesorici doc. dr. Jani Mali za mentorstvo in strokovno pomoč pri pisanju diplomske naloge.

KAZALO

1. TEORETSKI UVOD.....	8
1.1. UMIRANJE.....	8
1.2. SMRT IN STRAH PRED SMRTJO.....	14
1.3. ŽALOVANJE	17
1.4. EMOCIONALNO DELO.....	24
1.5. POKLICNA HIGIENA PRI DELU Z LJUDMI.....	28
1.6. DOMOVI ZA STARE	31
2. PROBLEM.....	34
3. METODOLOGIJA	35
3.1. VRSTA RAZISKAVE, MODEL RAZISKAVE IN SPREMENLJIVKE	35
3.2. MERSKI INSTRUMENT IN VIRI PODATKOV.....	35
3.3. POPULACIJA IN VZORČENJE.....	35
3.4. ZBIRANJE PODATKOV	36
3.5. OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV.....	37
4. REZULTATI.....	43
4.1. SPOPRIJEMANJE ZAPOSLENIH S SMRTJO STANOVALCEV doma	43
4.1.1. Odziv na smrt.....	43
4.1.2. Spoprijemanje s smrtjo	45
4.1.3. Spoprijemanje s smrtjo sostanovalcev.....	50
4.1.4. Odnos do umrlega	50
4.1.5. Odnos do umiranja	51
4.1.6. Odnos do smrti	51
4.1.7. Slovo.....	54
4.1.8. Spomini.....	55
4.1.9. Minljivost, smisel življenja	56

4.1.10.	Izraz lastnih želja glede smrti	57
4.1.11.	Nadaljevanje dela.....	57
4.1.12.	Sodelovanje s sorodniki.....	58
4.2.	ČUSTVA, KI JIH ZAPOSLENI DOŽIVLJAJO OB SMRTI STANOVALCA	60
4.2.1.	Čustva ob smrti.....	60
4.2.2.	Čustva do sorodnikov	62
4.3.	POMOČ PRI SPOPRIJEMANJU S SMRTJO.....	62
4.3.1.	Možnosti za pomoč.....	62
4.3.2.	Delo z umirajočim	64
4.3.3.	Upoštevanje želja umirajočega	65
4.3.4.	Prisotnost teme smrti	65
4.3.5.	Razvoj na delovnem mestu	66
4.4.	ODLOČITEV ZA SODELOVANJE V RAZISKAVI	67
5.	RAZPRAVA.....	69
6.	SKLEPI	80
7.	PREDLOGI.....	81
8.	LITERATURA.....	82
9.	PRILOGE	86
9.1.	SMERNICE ZA INTERVJU	86
9.2.	INTERVJUJI	87
9.3.	PRIPISOVANJE POJMOV IN KATEGORIJ	123
9.4.	HIERARHIJA POJMOV	173
	POVZETEK.....	191

1. TEORETSKI UVOD

1.1. UMIRANJE

Če na smrt pogledamo kot na proces, ljudje iz stanja življenja, preko stanja, ki ga imenujemo umiranje, pridejo do točke, ko umrejo (Reith, Payne 2009: 22). Samo umiranje torej pomeni dinamično stanje, stanje potekajočih bioloških dogajanj, ki je naravnano v končno prenehanje delovanja življenjsko nujnih organov (Pozaic 1987, v Šolar, Mihelič Zajec 2007: 138). V umiranju je življenje še vedno prisotno.

Odločitev o tem, kdaj je nekdo dejansko mrtev je lahko sporna, sama določitev, kdaj nekdo umira, pa je še veliko bolj kompleksna. Zdravniki navadno rečejo, da človek umira, ko večji organi, ki vzdržujejo življenje, nehajo delovati. To lahko vključuje srce, pljuča, ledvice in jetra. Precej manj nedvomno lahko smatramo, da nekdo umira, če boleha, na primer za, rakom, saj takrat umiranje enačimo s slabšanjem zdravstvenega stanja, ki ga ne moremo ozdraviti ali upočasniti (Reith, Payne 2009). Ljudje se navadno umiranja zares zavemo šele, ko nas na to opozarjajo življenjski znaki, ki pojenjujejo. Le redko pomislimo na dejstvo, da dejansko vsi nenehoma umiramo, kajti vsi smo vsako minuto bliže smrti.

Po nesreči, umoru ali samomoru je smrt navadno nenadna. Če pa se ljudje približujejo zadnjim dnevom življenja, ker so stari ali bolni, gredo skozi precej predvidljiv proces. Furst in Doyle (2004, v Reith, Payne 2009: 23) povzameta glavne lastnosti zadnje faze umiranja kot naslednje značilnosti:

- Ljudje postanejo utrujeni, šibki in zaspani.
- Ljudje postanejo manj zainteresirani za stvari, ki se dogajajo okrog njih.
Prenehajo si želeli vstati iz postelje in sprejemati obiske, saj nimajo več toliko energije, da bi se družili z drugimi ljudmi, a lahko vseeno cenijo njihovo prisotnost.
- Včasih postanejo zmedeni, lahko se tudi razburijo.

Obdobje umiranja poteka različno dolgo. Kako umiramo, je odraz družbene, moralne in zdravstvene zrelosti celotne družbe, ne le posameznika. Še pred nekaj generacijami je večina ljudi umrla hitre smrti, navadno zaradi poškodb, infekcij ali

kake neozdravljive bolezni, danes pa zaradi novih znanj in postopkov v sodobni medicini in s sodobnim načinom življenja ljudje umirajo v visoki starosti, vendar počasi, z več kroničnimi obolenji hkrati (Lunder 2007: 34). Umiranje je edinstven trenutek v človekovem življenju, ki se ga nihče ne more naučiti.

Strokovnjaki s področja dela z umirajočimi in njihovimi družinami pa opozarjajo, da kljub individualnemu procesu umiranja obstajajo nekatere potrebe, ki jih imajo vsi umirajoči. Russi Zagožen (2001: 19 - 25) govori o štirih:

- a) **TELESNE POTREBE:** Na telesne potrebe smo navadno najbolj pozorni, saj jih najlažje prepoznamo. Telesno bolečino navadno lajšamo s protibolečinsko terapijo, ki umirajočemu omogoča določeno stopnjo udobnosti. Da bi zadovoljili večji del telesnih potreb, pa moramo protibolečinsko terapijo kombinirati še s primerno oskrbo, nego in pravilno prehrano. Zaradi povezanosti telesnega in psihičnega počutja lahko z zadovoljitvijo telesnih potreb pripomoremo tudi k izboljšanju psihičnega počutja: na umirjenost, zadovoljstvo, optimizem ipd.
- b) **PSIHIČNE POTREBE:** Kübler-Ross (1983, v Russi Zagožen 2001: 20 - 22) je s pomočjo intervjujev z umirajočimi bolniki prišla do ugotovitve, da umirajoči, če živi dovolj dolgo, preide pet faz:
 - **Zanikanje:** bolnik se odzove na bližajočo smrt z zanikanjem smrti, s čimer se lahko zaščiti pred nenadno paniko, traja pa to obdobje različno dolgo. Ker človek ne priznava bolezni, se z njo ne more konstruktivno spoprijeti oziroma se proti njej boriti.
 - **Jeza:** ko oseba neha zanikovati dejstvo, da bo umrla, pride do obdobja jeze, ko postane zahtevna in kritična do vsega. Jezo navadno preusmeri na okolico, ko se sprašuje, zakaj mora izmed vseh ravno ona umreti. Dogaja pa se tudi, da jezo usmeri nase in si očita način življenja.
 - **Pogajanje:** umirajoči se navadno poskuša na skrito pogoditi z usodo (bogom) in smrt odložiti. Za vzpodbudo si postavi mejnik, nekaj, kar si želi doseči ali doživeti. To mu pomaga pri boju z boleznijo, ko mejnik doseže, pa sprejme smrt ali si postavi nov cilj.

- Depresija: ta faza nastopi, ko človek spozna, da je smrt neodložljiva in mu je še vedno za petami. Zaradi neuspešnega pogajanja izgubi pogum, zavračati začne terapijo in se zapre vase. Njegova občutja in dejanja se pokažejo tudi pri družinskih članih, s katerimi je v stiku, ker menijo, da jih umirajoči zavrača in neupravičeno obupuje, sami pa so se pripravljene boriti še naprej.
- Sprejetje: ko umirajoči uvidi svoj položaj in sprejme smrt, je pripravljen na posledice. Navadno ima v tej fazi ob sebi raje manjše število ljudi, ki bodo preostalo pot prehodili ob njem, od ostalih ljudi pa se "odmakne".

Pozneje so ugotovili, da so evropske razmere nekoliko drugačne, predvsem zato, ker ob postavitvi diagnoze le-to sporočijo bolj obzirno. Sporken je tako pred zgoraj omenjenimi stopnjami dodal še nevednost in negotovost (Klevišar 2006: 50).

Klevišar (2006: 50 - 55) opiše petstopenjski model vzorcev reagiranja, kot jih poimenuje, kjer šoku sledi obdobje čustev (emocij), nato sledi obdobje pogajanja, depresije in sprejetja. Kljub nekoliko drugačnemu poimenovanju prvih dveh faz, vzorcev, med obema modeloma ni bistvenih razlik.

- c) DUHOVNE POTREBE: Človek le stežka v smrti najde kak smisel, še posebno težko pa je smisel najti v svoji smrti. Pri umirajočih so pogosti občutki strahu, negotovosti in žalosti ter jeze, ki jo je manj pri starih ljudeh, saj lahko svojo smrt povežejo z naravnim življenjskim procesom, zato sama smrt za umirajočega morda ni tako tragična in nesprejemljiva, še manj pa nepričakovana.

V zadnjem obdobju pred smrtjo človek navadno začne spontano delati svoj življenjski obračun. Pri tem je pomembno, da vidi vse - vse tisto, kar je storil prav, pa tudi vse tisto, česar ni, pa bi moral, ali kar je naredil, pa ne bi smel. Ker pa ljudje navadno prej vidimo neuspehe kot uspehe, je pomembno, da umirajočemu pomagamo prepoznati vsakdanje stvari, ki so mu osmislile življenje, stvari, s katerimi je obogatil svet.

- d) **SOCIALNE POTREBE:** Tudi človek, ki umira, ima potrebo po stikih z drugimi ljudmi. Pri nas je na žalost tako, da polovica ljudi umre v bolnišnicah ali kaki drugi ustanovi. Kljub zadovoljenosti nekaterih drugih potreb tako ljudje umrejo relativno osamljeni.

O pomembnosti poznavanja potreb umirajočega človeka in njihovega upoštevanja govorita tudi Zalenski in Raspa (2006), ki razširita Maslowo teorijo potreb, da ustreza skrbi za umirajočega pacienta. Maslowa temeljna predpostavka, ki govori o tem, da je potreba na višjem nivoju izražena šele, ko so zadovoljene potrebe na nižjem nivoju, ostaja. Avtorja Maslowo hierarhijo potreb le dopolnita tako, da pomagajoči razume potrebe umirajočega. Fiziološke potrebe (lajšanje bolečin, skrb za oteženo dihanje, udobje) morajo biti zadovoljene, preden se pojavi potreba po varnosti (fizična, socialna, čustvena varnost), ki ji sledijo potreba po ljubezni, pripadnosti (naklonjenost, ljubezen in sprejemanje v času neozdravljive bolezni) ter samospoštovanje (spoštovanje, osebno dostojanstvo) in samouresničevanje (smisel).

Čas umiranja je tudi čas, ko človek reflektira svoje življenje, čas, ko lahko premisli, kaj je v življenju storil in kaj mu ni uspelo ter izkoristi čas, ki mu je še na voljo za dokončanje življenjskih nalog.

Sedaj ima človek priložnost, da spremeni svoj odnos ne samo do sebe, ampak tudi do sveta in ljudi, ki ga obkrožajo. V tem času, neobremenjen s prihodnostjo, lahko izbira, kako bi rad živel, koga bi rad imel ob sebi, kaj bi rad storil. Svojemu zadnjemu obdobju življenja na takšen način daje smisel (Russi Zagožen 2001). Vsi si namreč želimo, da bi naše življenje imelo smisel, smrt pa nas napeljuje na misel, da nam v končnem seštevku od življenja ne ostane nič. Ljudje imajo obupno potrebo, da bi njihovo življenje nekaj veljalo, da bi bilo stvarno (Hughes 2002: 239).

V procesu umiranja pa ne izgublja le umirajoči svojega življenja. Tudi ljudje, ki so umirajočemu blizu in ga imajo radi, izgubljajo pomembno osebo v svojem življenju. Spremljanje umirajočega je pogosto težko celo za profesionalnega pomočnika, za ljudi, ki se poklicno vsakodnevno srečujejo s smrtjo. Ob umirajočem človeku se namreč vedno znova zavemo svoje minljivosti, obenem pa spremljanje umirajočega

zahteva celega človeka. Spremljanje pomeni sprejeti ga, ko prečka tvojo pot, in se ne distancirati od njega, ker ga kmalu ne bo več. Pomeni posvetiti se človeku, ga nagovoriti kot človeka; pomeni iskanje smisla umiranja in smisla življenja zanj in zase. Pomeni pa tudi preizkušanje meja, saj smo v odnosu z umirajočim vedno tisti, ki nimamo neposredne izkušnje umiranja: to, kar se dogaja, presega naše izkustveno področje. Velik del poti v neznano bo tako umirajoči moral opraviti sam, a vendar smo kot njegovi spremljevalci skupaj z njim vse do meje (Pera 1998: 100 - 104).

Da bi ljudje zmogli biti spremljevalci umirajočih, pa naj si bodo to družinski člani ali člani zdravstvene ekipe, Henderson, Hanson in Reynolds (2003) svetujejo, naj v načrtovanje oskrbe umirajočega vključimo tako umirajočega kot njegove družinske člane, če jih ima. V nasprotnem primeru je treba zagotoviti drugega človeka ali takšen način dela, ki bo skrbel, da bodo želje umirajočega upoštevane in spoštovane. Avtorice v svojem priročniku ponujajo možnosti ubesedenja tem, ki bi bile umirajočemu človeku ali njegovim bližnjim pomembne. Svetujejo, naj se ljudje ne bojijo spraševati o željah, ki jih ima umirajoči, o njegovih strahovih in dvomih. Svetujejo raziskovanje uporabnikovega življenja z željo po razjasnitvi, kaj je človeku še pomembno, česa si zase ne želi. Ker pa je tema takega pogovora lahko za človeka zelo težka, opozarjajo, da morajo biti sogovorniki pripravljeni poslušati, razumeti in sprejeti, kar umirajoči pove. Pripravljeni razumeti tudi, da vsak trenutek ni primeren za ta pogovor, in zagotoviti človeku varnost, da se o tem lahko pogovorijo, ko bo človek pripravljen.

V tem pogovoru je morda tudi prostor za izražanje želja umirajočega o tem, kakšen pogreb si želi in kje želi biti pokopan. S pogovorom o tem se lahko izognemo pretirani odgovornosti sorodnikov, ko morajo vse določiti sami in slabi vesti, ali so storili tako, kot bi si umrli želeli, obenem pa zagotovimo umirajočemu priložnost, da sam vpliva na zadnje dejanje svojega življenja.

Umreti v današnjih časih je težje kot kdaj prej. Nekoč je bilo umiranje življenjski dogodek, katerega pomen in smisel sta bila jasna. Naši predniki so živeli v tesnejšem stiku z ritmi narave in tudi sami so umirali naravne smrti. Človek je umiral doma in smrt je imela človeški, moralni in družbeni smisel. Smrt vsakega posameznika je občutila skupnost; vtakala se je v njeno kulturo, čustvovanje, zavedanje, vest. Danes

je umiranje drugačno – družinske vezi so razrahljane, mnogi umirajo daleč od svojega doma, velikokrat po dolgotrajni bolezni, med tujimi ljudmi, v brezosebnem okolju. Smrt je izgubila veliko svojega nekdanjega pomena in obeležja. (Trontelj 2003: 253). Abstrakten in odtujen odnos do smrti sta značilna za vso povojno generacijo, ki ji primanjkuje izkušenj smrti iz prve roke, z leti in desetletji pa se le še stopnjuje. Sociologi tako sodobno družbo pogosto opisujejo kot "družbo zanikanja smrti". (Gedrih 2007: 18).

Odstranitev umiranja iz domačega okolja in preselitev v bolnišnice ni pomenila samo konkretnega prostorskega premika, ampak tudi simbolno razmejitev življenja in smrti. "Hospitalizacija smrti" je prinesla paradoksalno situacijo, saj so bile bolnišnice namenjene preprečevanju, še bolj pa zdravljenju bolezni in ne skrbi za umirajoče (Lowton 2000, v Šolar, Mihelič Zajec 2007: 138). Smrt je v bolnišnici, v instituciji, kjer se zdravstveno osebje bori, da bi človeka pozdravili, bila in je še vedno videna kot napaka, kot nekaj, kar se ne bi smelo zgoditi, če bi osebje delo dobro opravljalo.

Razlogi, zakaj se je umiranje preselilo v bolnišnice, naj bi bili naslednji: proces sekularizacije, pri čemer je skrb za umirajoče prešla iz religiozne v medicinsko sfero, s smrtjo in umiranjem se tako niso več toliko ukvarjali duhovniki, ampak so njihovo vlogo prevzeli zdravniki; hiter razvoj medicine in farmakologije; spremenjena struktura družine in zaposlovanja, saj je zaradi zaposlitve doma ostajalo vedno manj žensk, ki bi sicer opravile neplačano delo skrbi za umirajoče družinske člane; vse daljša življenjska doba ljudi, zaradi katere ljudje v času umiranja zaradi kroničnih bolezni potrebujejo še več nege (Červ, Klančnik Gruden 2006: 99 - 100).

Potem, ko je družba smrt odstranila iz vsakdanjega življenja ljudi, je okoli nje zavladal molk. Sprva naj bi pogovori o smrti zamrli zato, da se umirajočih ne bi prizadelo, vedno bolj pa so se ljudje govoru o smrti izmikali zaradi osebnega nelagodja (Ariès 1974, v Červ, Klančnik Gruden 2006: 100).

Današnja družba še vedno ohranja tabu umiranja in smrti. Sodobni človek odriva misel na smrt v podzavest, zato bi bilo treba ponovno odkriti umiranje kot del življenja (Zgaga, Pahor 2004: 326). Presenetljivo je namreč dejstvo, da kljub množični prisotnosti smrti, kjer je svet prekrit z vojnimi trupli, trupli sestradanih, trupli ubitih

živali, v zadnjem času pa tudi virtualnimi trupli (tistih iz filmov in računalniških igrice), ostaja smrt tako tuja. A odnos do smrti se skozi čas močno spreminja in ga je torej mogoče tudi sedaj oblikovati in spreminjati tako na individualni kot družbeni ravni (Gedrih 2007: 17).

1.2. SMRT IN STRAH PRED SMRTJO

Smrt navadno definiramo kot konec življenja, ki se mu do današnjega dne še nihče ni izognil. Obenem pa tudi kot nekaj, česar se bolj ali manj bojijo vsi ljudje (Erić 2009: 13 - 14).

Smrt je pomemben dogodek v človekovem življenju, ne glede na to, kako je pojmovan in doživljan: pozitivno ali negativno. Smrt človeka opominja na minljivost življenja in nepovrnjivost trenutka. S tem ga spodbuja, da izkoristi čas in enkratne priložnosti, ki mu jih življenje ponuja (Russi Zagožen 2001: 25).

Čeprav je ljudi navadno strah smrti, saj je nihče še ni izkusil in nam kasneje o svojem izkustvu pripovedoval, pa je strah pred smrtjo lahko tudi pozitivno čustvo, če si zaradi nepoznavanja dne, kdaj bomo umrli, postavljamo dolgoročnejše cilje in stremimo k njihovim uresničevanjem (Russi Zagožen 2001).

Strah pred smrtjo je kot tak definiran kot čustven odziv, bodisi zavesten ali nezavesten, na nevarnost pred koncem življenja. Njegov pomen je odvisen od vsakega človeka, skupine, naroda in širšega pojma kulture nasploh. Ko imamo v mislih nezavedni občutek, ki nas navdaja z občutkom nelagodja, napetosti v povezavi s smrtjo, gre navadno za tesnobo pred smrtjo, ki jo doživljamo, kljub temu da nam smrt neposredno ne grozi, gre torej bolj za zaskrbljenost. Ko gre za zavestna doživljanja, kjer prepoznavamo čustvena stanja, ki so odziv na resnično nevarnost, na nekaj, kar ponazarja resničen dogodek smrti, pa govorimo o strahu pred smrtjo. Čeprav ločujemo med pojmom tesnobe pred smrtjo in straha pred smrtjo, pa ostre ločnice med njima ni moč potegniti, saj se med seboj prepletata (Erić 2009: 14 - 16).

S kliničnega vidika je možno strah pred smrtjo definirati kot strah pred nevarnostjo lastnega umiranja in smrti, še posebej, če se bojimo, da bomo pred smrtjo telesno in

duševno trpeli. Vključuje pa ta definicija tudi strah pred ločitvijo od drugih oseb, pa tudi strah pred tem, kaj se bo zgodilo po smrti, kaj bo z ljudmi, ki jih bomo zapustili, gre za strah pred gnitjem telesa, strah pred pozabo s strani drugih ali zavist do tistih, ki bodo živeli naprej itd. (op. cit.: 15).

Strah pred smrtjo je, kot rečeno, odvisen od človeka samega, nanj pa lahko vplivajo tudi ljudje, ki so umirajočemu blizu, saj se bo človek smrti manj bal, če bo imel ob sebi ljudi, za katere bo vedel, da bodo spoštovali njegove zadnje želje in odločitve ter da bodo ob njem. Človek namreč ne živi samo zase, ampak je usmerjen tudi k drugim. Zato ga takrat, ko pomisli na smrt, ali takrat, kadar umira, ne skrbi samo zase, temveč za druge ljudi, ki bodo ostali za njim (Russi Zagožen 2001: 27).

Spoštovanje zadnjih želja in nekaterih drugih načel v povezavi z umiranjem človeka zagotavlja tudi Listina pravic umirajočih (Klevišar 2006: 98), sprejeta leta 1975 na generalni skupščini Organizacije združenih narodov. V skladu z Listino so pravice umirajočega naslednje:

1. da z menoj ravnajo kot s človeškim bitjem vse do zadnjega diha;
2. da upam ne glede na spremembe in možnosti upanja;
3. da z menoj upajo tisti, ki me negujejo;
4. da morem svobodno izpovedati svoj nemir pred smrtjo, ki je na pragu;
5. da soodločam glede zdravljenja;
6. da me zdravi strokovno osebje, čeprav je vsem jasno, da umiram;
7. da ne umrem osamljen;
8. da mi lajšajo bolečine;
9. da mi na vprašanja iskreno odgovarjajo;
10. da me nihče ne slepi;
11. da mi drugi pomagajo, da bi jaz in moji najbližji sprejeli mojo smrt;
12. da umrem mirno in dostojno človeka;
13. da ohranim svojo osebnost in me nihče ne obtožuje, če ne soglaša z mojim prepričanjem;
14. da smem pri umiranju izpovedati svoje versko prepričanje in prejeti, kar mi daje vera;
15. da mojemu telesu po smrti izkazujejo dolžno spoštovanje;

16. da me negujejo strokovno usposobljene in občutljive osebe, ki bodo razumele vse moje želje, da bom lahko pomirjeno zrl smrti v oči.

Nekoliko novejši je Zakon o pacientovih pravicah (Ur.l. RS, št.15/ 2008), kjer sta za obravnavano področje pomembna predvsem 34. člen, ki obravnava pravico do upoštevanja v naprej izražene volje, in 39. člen, ki govori o pravici do preprečevanja in lajšanja trpljenja. Generalna skupščina AGE Platform Europe (Jerinc 2011) pa je leta 2010 potrdila Evropsko listino pravic in odgovornosti starejših, potrebnih dolgotrajne oskrbe in podpore, kjer je ravno tako zapisana pravica do paliativne oskrbe in podpore ter do spoštovanja in dostojanstva pri umiranju in v smrti.

S sprejetjem Listine pravic umirajočih so že leta 1975 skušali umirajočim ljudem zagotoviti temeljne pravice, ki so bile zlasti v pomoč spremljevalcem umirajočih, da bi se sami lahko oprli na jasna navodila, čemu naj sledijo, da bi človeku omogočili dostojanstveno umiranje. Zapisana je v prvi osebi ednine, kar daje bralcu občutek, da so zapisane pravice zares želje umirajočega. Leta 2008 sprejeti Zakon o pacientovih pravicah se sicer ne osredotoča zgolj na umirajoče ljudi in je tudi zapisan veliko bolj neosebno, a v primeru ne-zagotavljanja zapisanih pravic omogoča njihovo varstvo. Zadnja listina pa poleg pregleda področij, ki so pomembna za stare ljudi, zapiše razna priporočila in primere dobre prakse, po katerih se lahko posamezno področje uredi, česar prva dokumenta ne omogočata.

Strah pred smrtjo se povezuje tudi s tem, kako smo živeli in ali smo izpolnili svoj življenjski smisel. Po svoje je vedno težko umreti, a nekako je ta izkušnja lažja, če smo zadovoljni in pomirjeni s tem, kar smo v življenju ustvarili, dosegli. Na nek način imamo občutek, da smo smrt premagali tako, da smo za vedno zapisali svoj obstoj in za seboj pustili sled (Russi Zagožen 2001).

1.3. ŽALOVANJE

Medtem ko se za umirajočega s smrtjo vse konča, se za svoje in prijatelje navadno začne težko obdobje žalovanja. Izguba je zaradi svoje dokončnosti zelo huda, življenje, ki smo ga poznali do sedaj, se za vedno spremeni (Russi Zagožen 2001: 29).

Žalost je naravna posledica izgube in pomembna življenjska izkušnja. Silovitost bolečine in neugodja, povezanega z žalostjo, pa je odvisna od velikosti izgube in našega odnosa do nje, pa naj gre za izgubo ljubljene osebe, okoliščine ali hišnega ljubljénčka. Vsakdo se na žalovanje odzove po svoje (Van Praagh 2001).

Da je žalovanje vsakega človeka edinstveno in enkratno, se strinja tudi Russi Zagožen (2001), ki opozarja, da vsak človek žaluje na način, ki je zanj v tistem trenutku najbolj ustrezen, celo edini možen. Človek se v procesu žalovanja postopoma privaja na življenje brez umrlega, simbolično se poslavlja od umrlega, tako kot se je ta poslavljal od svojega življenja. Rando (1993, v Russi Zagožen 2001: 29 - 33) tako pojasnjuje, da ni naključje, da so faze žalovanja podobne fazam umiranja. Faze, ki jih preide žalujoči, so tako:

- a) FAZA IZOGIBANJA: To je kratko obdobje takoj po novici o smrti osebe, ki lahko traja nekaj ur ali več dni. Z obrambnim mehanizmom izogibanja se oseba zaščiti, da ne bi vsa čustva privrela na dan naenkrat in jo "preplavila". Gre torej na nek način za "čustveni anestetik", ki žalujočemu omogoča, da se postopoma sooča z izgubo.
Čeprav žalujoči razumsko sprejme smrt, pa je doživljajsko še ne more sprejeti. Včasih žalujoči povedo, da so v času takoj po smrti slišali korake umrlega ali so osebo zagledali v množici ljudi. Take izkušnje so popolnoma običajne na začetku žalovanja, a zaradi predsodkov drugih ljudje o njih le redko spregovorijo.
Da bi žalujoči izgubo lažje sprejel, je pomembno, da se od umrlega poslovijo, da se ga dotakne in se prepriča, da je človek zares umrl. Žalujoči imajo največje težave takrat, ko morajo sprejeti smrt ljubljene osebe le na podlagi okoliščin (nepojasnjena izginotja, požari ipd.), ne morejo pa natančno identificirati umrlega.

- b) FAZA SOOČANJA Z IZGUBO: Reakcije na smrt se pojavljajo na telesnem nivoju (npr. težave s spanjem, izguba apetita, napetost, utrujenost), na duševnem (npr. žalost, strah, krivda, obup, pesimizem) in na duhovnem nivoju (predvsem izguba smisla). Vse tri dimenzije pa se med seboj prepletajo in učinkujejo ena na drugo.

Žalujoči mora v tej fazi sprejeti bolečino, ki jo povzroča žalost, in skušati razumeti, da vse to ni posledica bolezenskega stanja, temveč gre za eksistencialno stisko, ki je ne bo rešil z zdravili, ampak jo mora enostavno preživeti in predelati, da bi vse skupaj lahko sprejel. Svoje bolečine ne sme potlačiti, saj bo s tem le izgubljal energijo na drugih pomembnih področjih življenja.

V tej fazi pogosto pride do strahu pred prihodnostjo, do strahu, kako bo lahko živel brez osebe, ki je umrla. Za žalujočega je v tej fazi bolje, da se izogiba razmišljanju o daljni prihodnosti in da se, po metodi majhnih korakov, raje osredotoči na to, kako bo preživel vsak dan posebej.

- c) FAZA PRILAGODITVE NA IZGUBO: Simptomi žalovanja so tu manj izraziti, a se še vedno pojavljajo. Se pa žalujoči v tej fazi ponovno socialno in emocionalno vključuje v vsakdanje življenje in začne svojo energijo vlagati v odnose z ljudmi okoli sebe. Izguba ga pri osebni rasti ne ovira več, saj je našel nove cilje, ki jih želi doseči, in nove stvari, zaradi katerih si želi živeti. Zavedati se moramo, da je včasih zelo boleče spoznanje, da lahko živimo brez človeka, ki smo ga imeli radi, pa je umrl.

James Van Praagh (2001: 10 - 23) pri svojem delu ravno tako prepoznava različne stadije žalosti, ki se pojavijo ob žalovanju. Omenjeni stadiji se lahko med seboj pomešajo, posameznik jih lahko doživlja več v različnih časovnih obdobjih:

- a) ŠOK: Prvi odziv na izgubo je navadno dvom, presenečenje, predvsem, če je smrt nastopila nenadno in nepričakovano. A tudi če je smrt posledica dolge bolezni in daljšega obdobja umiranja, šok ostaja enak. Preprosto ne moremo

verjeti, da se je to zares zgodilo. Šok lahko traja od nekaj ur do nekaj mesecev. Je obrambni mehanizem, ki nam pomaga preživeti prve trenutke, da nas ne zadenejo vsa čustva naenkrat. Ko šok popusti, začnemo počasi razumeti, kaj se je v resnici zgodilo.

- b) ZANIKANJE: Reakciji šoka in zanikanja nastopita skoraj istočasno in sta si v marsičem tudi podobni, saj se tudi z zanikanjem skušamo obraniti pred resničnostjo situacije.

Obstajajo različne stopnje zanikanja, ki so odvisne od tega, kakšen odnos imamo do izgube. Mnogi, ki preživljajo zanikanje, začnejo iskati druge načine, da bi otopili svojo bolečino. A če hočemo v življenju napredovati, si moramo prej ali slej priznati resnico in občutiti bolečino, da jo lahko ozdravimo.

- c) POGAJANJE: Pogajanje je še en obrambni mehanizem, s katerim pogosto začnemo že pred smrtjo človeka, ko se skušamo pogoditi in prosimo, naj ne umre. Pogajati pa se začnemo tudi takoj po smrti, predvsem je pogajanje pogosto, ko človek ni navzoč ob smrti ali pri pogrebu umrlega, saj manjka slovo, trenutek, ko se na lastne oči prepričaš, da je človek umrl.

- d) JEZA: Jezo lahko ob smrti občutimo do človeka, ki je umrl, ker nas je zapustil, do drugih, ki so po našem mnenju odgovorni za smrt, pogosto pa se zgodi, da za smrt krivimo tudi sebe, ker česa nismo storili (dovolj dobro).

Stadij jeze je pri ljudeh različno dolg, nekateri pa se odločijo, da bodo jezni ves preostanek življenja. Občutenje jeze nekaj časa je popolnoma običajno, je del procesa in vsak bi jo moral izraziti, saj potlačevanje jeze vpliva na različna področja življenja, tudi na slabšanje odnosov z drugimi ljudmi. Ko se jeze osvobodimo, občutimo olajšanje. Dobro se je naučiti jezo izraziti tako, da ne prizadenemo drugih (npr. s telesno vadbo in aktivnostjo).

- e) KRIVDA: Ljudje se ob smrti pogosto počutijo, kot da niso uspešno opravili dolžnosti ali obveznosti ali da so storili kaj narobe, zato gre tu pogosto za

samoobtoževanje. Krivijo lahko tudi zdravniško osebje, ki človeku ni uspelo rešiti življenja.

Poznamo pa tudi t. i. "krivdo preživelega", ko se oseba, ki je bila udeležena v tragediji, a je preživela, počuti krivo, ker je nekdo umrl.

Velikokrat se ljudje počutijo krive zaradi neizrečenih besed, neizpolnjenih obljub ali tudi zaradi malenkostnih stvari, ki bi jih sedaj tako radi nudili človeku, da le ne bi umrl.

Občutki krivde pridejo na plano tudi za to, ker v trenutku smrti na primer nismo bili ob umrlem, a duh človeka naj bi se sam odločil, kdaj bo odšel in najpogosteje naj bi se za to odločil, ko ni nikogar zraven, zato avtor poudarja, da tovrstna krivda ni potrebna. Kajti to, da se počutimo krive, dogodka ne bo spremenilo, bo pa krivda zavrta ozdravitev.

- f) **ŽALOST IN POTRTOST:** Žalost je čustvo, ki je po izgubi najbolj očitno. Ta stadij je eden najtežjih, ki jih moramo preživeti, in lahko traja precej časa. Žalost in potrtost nas navadno spremljata skozi celoten proces žalovanja, saj se zavemo, da osebe ne bomo nikoli več videli. A če potrtost traja predolgo časa, postane škodljiva za zdravje in vpliva tudi na druga področja našega življenja.
- g) **SPREJETJE:** Sprejetje je končni cilj procesa žalovanja. V tem stadiju si priznamo položaj, takšen, kot je v resnici. Da lahko nadaljujemo svoje življenje, moramo sprejeti izgubo, kar pa ne pomeni, da smo je veseli ali da smo nehali žalovati. Še vedno preživljamo stopnje žalovanja in včasih podležemo žalosti in potrtosti, krivdi in drugim čustvom, a pomembno je, kaj z njimi storimo. V tem stadiju lahko znova vlagamo vase in v svojo prihodnost in se naučimo živeti brez osebe, ki je umrla. Življenje lahko na novo ocenimo in preverimo, česa smo se iz izkušnje naučili za nadaljnje življenje.

Russi Zagožen (2001: 33) in Van Praagh (2001: 24) faze žalovanja sicer različno poimenujeta in klasificirata, a sta oba suverena pri zagovarjanju dejstva, da se proces žalovanja razlikuje od posameznika do posameznika ter da cilj žalovanja ni

"odžalovati", kajti človeku bo vedno žal, da je izgubil ljubljeno osebo, ampak je cilj, prilagoditi se svetu, v katerem umrli manjka.

Opredelitev trajanja "normalnega" žalovanja ni možna, je pa dolžina procesa žalovanja odvisna od naslednjih dejavnikov (Russi Zagožen 2001: 33 - 34):

- kdo je umrl in v kakšnem razmerju je žalujoči z umrlim (ali gre za otroka, odraslo osebo, brata, zakonskega partnerja...);
- zakaj je umrl (ali je smrt posledica starosti, akutne oz. kronične bolezni, nasilne smrti, samomora...);
- kako pričakovana je bila smrt. Kadar je umiranje dolgotrajno, lahko opazamo, da svojci začnejo z žalovanjem (poslavljanjem) že v času umiranja;
- odnosa, ki je bil za časa življenja med žalujočim in umrlim. V prispodobi bi lahko rekli, da "dobri odnosi omogočajo dobro žalovanje". Zapleti v procesu žalovanja so pogostejši pri konfliktnih in nerešenih odnosih, ko je zaradi smrti onemogočena neposredna rešitev konflikta;
- kdo je žalujoči (koliko je star, katere so njegove predhodne izgube, kakšna je njegova osebnostna struktura);
- trenutne situacije (ali je žalujoči tudi drugače v kritičnem trenutku svojega življenja, ali preživlja še kakšne izgube).

Walsh (2003) govori o konceptu odpornosti družine in razlaga, da so družine zmožne, kljub težkim življenjskim izkušnjam, nadaljevati svoje življenje in okrevati. Moči in viri, ki jih imajo posamezniki in družine, omogočijo, da se ljudje uspešno odzovejo na stresne krize in izzive, si opomorejo in rastejo na podlagi teh svojih izkušenj. O konceptu okrevanja govori tudi Saleeby (1997, v Čačinovič Vogrinčič 2007: 58), ki poleg tega, da verjame, da ljudje in skupnosti lahko okrevajo in premagajo težke življenjske udarce, opozarja tudi na to, da ima človek notranjo modrost, da prepozna, kaj je dobro zanj. Človek tako torej sam najbolje ve, s čim mu je dobro in kako bo najlažje žaloval, najlažje okrevail.

Constable in Lee (2004: 23) pojasnjujeta, da družina, ki ima moč za okrevanje in je odporna, zmore:

- pristopiti k neugodni situaciji kot k izzivu, ki ga deli celotna družina,

- normalizirati in kontekstualizirati stisko,
- uporabiti neugodno situacijo, da bi pridobila občutek lastne skladnosti,
- osmisлити dogodke s pomočjo kavzalnih in pojasnjujočih pripisovanj,
- imeti upajoče in optimistične naravnosti,
- obvladati umetnost možnega,
- pridobivati iz duhovnih virov,
- razviti fleksibilnost in prilagodljivost,
- razviti svoje notranje povezanosti,
- primerno uporabiti socialne in ekonomske vire,
- jasno in odprto komunicirati drug z drugim,
- reševati probleme s sodelovanjem.

Ko nekdo umre, to torej vpliva na celotno družino, ne le na posameznika. Ta izkušnja lahko člane družine med seboj poveže, a včasih se zgodi tudi, da družina po smrti enega izmed članov razpade. Ob smrti družinskega člana je namreč pomembna tudi nova porazdelitev vlog, saj je umrli v družini imel določeno vlogo, ki jo mora sedaj prevzeti in izpolnjevati nekdo drug. V družini lahko zasledimo določen "družinski" vzorec žalovanja, ki jih posameznik že kot otrok prevzame od svojih staršev ali drugih bližnjih oseb (Russi Zagožen 2001: 34 - 35).

Žalovanje v starosti se razlikuje od žalovanja otroka ali žalovanja odrasle osebe. Otroci so navadno izključeni iz procesa umiranja, smrti in žalovanja, saj odrasli menijo, da so otroci še premajhni, da bi videli vse, kar se dogaja. Nasprotno pa je smrt tudi otrokom lažje sprejeti, če imajo o vsem skupaj svojo lastno izkušnjo.

Otrokom naj bi tako odrasli pojasnili, kaj se je zgodilo, nato pa naj bi se otrok sam odločil, koliko in na kakšen način želi sodelovati pri vsem, kar sledi, npr. pri pogrebu. Odrasli, ljudje srednje generacije, se pogosto ob smrti svojih staršev zavedo, da so sami naslednja generacija, ki bo umirala. To, poleg zavedanja, da so odšli ljudje, ki so jih poznali od rojstva, povzroča veliko breme.

Steri ljudje se v svojem življenju najdlje srečujejo s smrtjo, zato naj bi žalovali manj intenzivno in hitreje. Pogosto zaradi takega mišljenja pozabimo na potrebe

žalujočega starega človeka, čeprav je to težko obdobje tudi zanj. Če se smrti vrstijo hitro ena za drugo, je človek "prisiljen" v novo žalovanje, še preden je prešel žalovanje za prejšnjim umrlim.

O tem, kako pomagati žalujočim, je pisalo veliko avtorjev. Dela so pogosto zapisana v obliki priročnikov, ki ponujajo bralcu konkretne napotke, kako naj z žalujočim govorijo in pri čem naj jim še posebej stojijo ob strani.

Element, ki ga kot enega najpomembnejših uporabljajo vsi avtorji, je poslušanje. Anderson (Anderson, Gehart 2007: 40 - 41) sicer govori o terapiji in dialogu, ki ga vzpostavi terapevt in uporabnik, a njeni napotki za sodelovanje v takem dialogu se zlahka uporabijo pri delu in pogovoru z umirajočimi in žalujočimi. Predlaga naslednje:

- Poslušaj, sliši in govori spoštljivo. Spoštovanje človeka, poleg besednega izražanja s pomočjo besed, ki jih izbere za pogovor, izraža tudi na nebeseden način, s tonom glasu, mimiko telesa in odnosom.
- Poslušaj, sliši in govori kot učenec. Bodi radoveden in iskreno verjemi, da se od človeka lahko marsikaj naučiš.
- Poslušaj, sliši in govori, da bi razumel. Ne sklepaj prehitro, da veš, kaj druga oseba misli. Razumevanje je pri osebi bolje sproti preverjati.
- Poslušaj, sliši in govori z občutljivostjo. Premori so pomembni, zato si vzemi čas in dovoli človeku, da zbere svoje misli, preden odgovori, enako dovoli tudi sebi.
- Poslušaj, sliši in govori naravno. Pogovor je proces, ni tehnika, zato sodeluj v pogovoru tako, da vanj vključiš sebe, ne počni ali govori nečesa, kar ti ni blizu ali kar ni resnično.

S poznavanjem poteka procesa žalovanja in obenem z zavedanjem, da je žalovanje individualen proces in da torej ne poteka pri vseh ljudeh enako, lahko žalujočemu stojimo ob strani pri njegovem lastnem žalovanju. Žalujoči je vedno tisti, ki nas vodi in izbira poti svojega žalovanja, kajti sam najbolje ve, kaj mu pomaga. Na kakšen način smo mu v največjo pomoč, pa bomo izvedeli le, če ga bomo pozorno poslušali in slišali, kaj nam govori.

1.4. EMOCIONALNO DELO

Zdravstveni delavci so zaradi narave svojega dela z ljudmi pogosto priča umiranju in smrti. Smrt pacienta je v nasprotju z vrednoto po ohranjanju življenja, zato nekatere medicinske sestre vidijo v smrti pacienta neuspeh medicinskega zdravljenja in zdravstvene nege in posledično doživljajo občutke krivde (Yu, Chan 2010, v Mlinšek 2012: 108).

Pri obravnavi umirajočega pacienta se moramo usmerjati ne le k pacientu in njegovim sorodnikom, ampak tudi k medicinskemu osebju, ki je v določeni točki soočeno ne le s strokovno nemočjo, ampak tudi z osebno občutljivostjo (Russi Zagožen 1998, v Mlinšek 2012).

Z izkušnjami umiranja in smrti pa se posredno pri svojem poklicnem delu srečujejo tudi nekateri socialni delavci. To so zlasti tisti, ki so zaposleni v domovih za stare, bolnišnicah, centrih za socialno delo in podobno. To je področje, na katerem bi lahko imeli socialni delavci večjo vlogo, treba pa bi bilo pridobiti več znanja o tem že v samem procesu izobraževanja (Košak 2000: 349). Slednje se je v zadnjih letih, upoštevajoč učne načrte srednjih šol in fakultet, nekoliko izboljšalo, a tema smrti in umiranja zahteva poleg strokovne usposobljenosti tudi delo na lastnem doživljanju in razumevanju smrti.

Kot pomagajoči so torej poleg zdravstvenih delavcev tudi socialni delavci, psihologi, delovni terapevti in ostali, prizadeti zaradi izgub v zasebnem in poklicnem življenju (Katz, Johnson 2006). Vsaka smrt v bolnišnici, podobno pa je tudi v drugih tovrstnih institucijah, je za zaposlene določena psihična obremenitev. Kolikšna je ta obremenitev in kako jo človek doživlja, pa je odvisno predvsem od starosti umrlega, od starosti zaposlenega, osebnih izkušenj pri umiranju, od človekovega značaja, pogleda na svet, bližine umrlega ipd. (Košak 2000: 350). Kljub psihični obremenitvi in trenutni stiski zaposlenih ob smrti nekateri trdijo, da izkušnja smrti na delovnem mestu lahko zaposlene tudi bogati (Šolar, Mihelič Zajec 2007).

Socialni delavci pri svojem delu prepletajo teoretično znanje, pridobljene profesionalne izkušnje in sebe, svojo osebnost. Osebne kvalitete socialnega delavca so za uporabnika prav tako pomembne kot metode in tehnike, ki jih pri delu uporablja

(Milošević Arnold, Poštrak 2003). Čeprav se avtorja v svojem delu posvečata socialnim delavcem, pa lahko njuno razlago uporabimo tudi za druge pomagajoče poklice. Zaposlene v pomagajočih poklicih tako opozorita, da je odnos do ljudi, s katerimi delamo, včasih pomembnejši kot tisto, kar jim nudimo. Zapisano lahko posplošimo tudi na področje dela z umirajočimi ljudmi.

Pomoč v obliki neosebne razmerja doživlja človek kot nekaj, kar ga ponižuje in razčlovečuje, ali pa ob tem doživljajsko otopleva, da ne čuti človeške odtujenosti bodisi kot prejemnik bodisi kot dajalec moči. Zdi se, da je socialna pomoč človeku v stiski po naravi sestavljena iz pretežnega dela medčloveškega osebnega odnosa in manjšega dela objektivnega razmerja (Ramovš 2003: 402).

Prvo pravilo za uspešno delo z ljudmi je dobro poznavanje samega sebe. Šele ko človek dobro pozna sebe, lahko spoznava in razume druge ljudi. Brammer (1993, v Milošević Arnold, Poštrak 2003: 124) takole našteva značilnosti strokovnjaka, ki so uporabniku najpomembnejše:

- zavedanje samega sebe in svojih vrednot,
- zavest o kulturnih izkušnjah,
- sposobnost za analizo lastnih čustev,
- sposobnost za zgled in vpliv na druge,
- altruizem,
- izražen občutek za etičnost in odgovornost.

Cournoyer (1996, v Milošević Arnold, Poštrak 2003: 124) pa omenja tri temeljne kvalitete, ki jih mora po njegovem mnenju imeti socialni delavec, da lahko kvalitetno opravlja svoje delo. To so:

- empatija
- spoštovanje,
- avtentičnost.

Poleg omenjenih pa potrebuje še nekaj dodatnih kvalitiet:

- razumevanje samega sebe,
- samokontrola,
- razumevanje vrednost, etike in odgovornosti socialnega dela,
- strokovno znanje,
- odgovorna asertivnost (potrditev).

Tudi pri Brammerju in Cournoyerju lahko poleg poimenovanja socialnih delavcev upoštevamo druge zaposlene v pomagajočih poklicih, ki z razvijanjem osebnih značilnosti, ki jih naštevata, lažje vzpostavljajo odnos z drugimi ljudmi. Tudi tokrat pa jim omenjene lastnosti lahko pomagajo pri delu z umirajočimi in njihovimi sorodniki.

Stik z umirajočimi ali s sorodniki umirajočih ne zahteva le poguma, izostrenega čuta in sposobnosti vživljanja, ampak predvsem zdrav človeški razum in spoprijemanje z mislijo na lastno umiranje (Fassler-Weibel 1996, v Zgaga, Pahor 2004: 326).

V Društvu Hospic za delo z umirajočimi in njihovimi sorodniki ugotavljajo še potrebo po osebni, sočutni, človeški in odprti naravnosti človeka, ki se ji v izobraževanju ne posveča dovolj pozornosti, zato vsak posameznik raste k temu po svoje. Ko pa človek osebno zrelost, katere neločljivi del je pripravljenost na dajanje, doseže, ugotovi, da je vse, kar daje, poplačano z osebnim zadovoljstvom in notranjo izpopolnjenostjo (Šolar, Mihelič Zajec 2007: 138).

Odnos z drugimi ob smrti in umiranju pa povzroča tudi stres in izgorevanje na delovnem mestu (Skoberne 1993, v Zgaga, Pahor 2004). Maslach (v Schmiedel 2011: 12) izgorelost definira kot sindrom čustvene izčrpanosti, depersonalizacije in zmanjšanega občutka osebne izpolnitve, ki se lahko pojavi pri posameznikih, ki imajo pri svojem delu opravka z ljudmi. Gre za odziv na kronično čustveno obremenitev pri nenehnem delu z ljudmi, zlasti če so ti v stiski ali imajo težave. Pines in Aronson (v Schmiedel 2011: 12) pa dodajata še, da gre za stanje fizične, čustvene in mentalne izčrpanosti zaradi dolgotrajne vključenosti v čustveno obremenjujoče situacije.

Za obvladovanje emocionalnega izgorevanja zaradi nepravilnega empatičnega pristopa do bolnikov morajo torej medicinske sestre poznati realne meje svojih

sposobnosti in se jih zavedati; to pomeni vedeti, da bo do umiranja in smrti v določenih primerih prišlo kljub njihovem največjemu naporu oziroma prizadevanju kogarkoli. Na drugi strani pa morajo preprečiti neobčutljivost na bolnikove potrebe, ki se razvija kot ego-obramba ob daljšem delu z umirajočimi (Skoberne 1986, v Zgaga, Pahor 2004: 326).

Gre torej za emocionalno delo. James (1989, v Mali 2002: 317) ga opredeljuje kot ukvarjanje s čustvi drugih ljudi, ki vključuje tudi urejanje lastnih čustev, prilagojeno delu, ki ga posameznik opravlja proti plačilu. Emocionalno delo je pomemben in nepogrešljiv vidik dela v storitvenih in negovalnih poklicih, ki od zaposlenih zahteva osebno(stno) razdajanje in prispevanje samega sebe v (plačano) delo.

Emocionalno delo je nujna sestavina opravil zaposlenih v domovih za stare, a ga kot takega, s temi besedami, nihče ne prizna. Pričakovanja od zaposlenih, ponekod zapisana v opisih delovnih mest, namreč jasno nakazujejo na dejstvo, da samo rutinsko opravljanje dela ne bo dovolj, saj bodo pri neposrednem delu z ljudmi vseskozi potrebovali tudi osebne značilnosti (kot so komunikativnost, prijaznost, tolerantnost ipd.), ki bodo ustvarjale harmoničen odnos med stanovalci in zaposlenimi (Mali 2002).

Emocionalno delo ali delo s čustvi je tako za zaposlene v domovih za stare neizogibno, a takšna oblika dela od vsakega zaposlenega zahteva, da vanj vloži delček sebe, zahteva pa od človeka tudi osebno zrelost, čustveno stabilnost, znanje in izkušnje pri delu z ljudmi. Zanimarjive niso niti posledice emocionalnega dela, na primer razmišljanje o stanovalcih in njihovih problemih izven delovnega časa. Zaradi zahtevnosti tovrstnega dela bi bilo zaposlenim v pomagajočih poklicih treba nuditi pomoč pri urejanju čustvenih stanj v izogib težavam na duševnem področju (Mali 2002).

1.5. POKLICNA HIGIENA PRI DELU Z LJUDMI

Ramovš (2003: 405) izpostavi pomembno dilemo - kako se pri dolgoletnem delu s človeškimi stiskami obvarovati pred lastnim doživljajskim otopenjem? Nato pa pojasni, da izkušnje kažejo, da pri poklicnem delu z ljudmi v človeških stiskah in težavah ter z duševno motenimi ljudmi neredko ti "delavci" postanejo čedalje bolj brezčutni, birokratsko odljudeni in drugače socialno manj zmožni za dobro opravljanje dela z ljudmi in za ljudi. Po izteku polovice delovne dobe naj bi bil velik del socialnih delavcev in drugih poklicev, ki delajo z ljudmi in za ljudi, naveličanih svojega dela, "izgorelih".

Pri delu z ljudmi in za ljudi se največkrat pojavijo štiri vrste patologije (Ramovš 2003: 406 - 407):

- a) **PATOLOŠKO IN PATOGENO ŽRTVOVANJE:** Patološko žrtvovanje je tisto žrtvovanje, ki je nesmiselno in vsiljivo in s čimer človek ne naredi nič dobrega sebi, niti drugim, ampak si le škoduje.
Patogeno žrtvovanje pa ustvarja nekaj lepega na svetu, a žal izhaja iz prekrivanja lastne nemoči namesto iz osebne duhovne moči človeka.
Zdravo žrtvovanje je tisto, ki človeka z opravljanjem smiselnih nalog v medčloveških odnosih, kulturi, družbi in poslovnem življenju pripelje do samouresničitve.
- b) **IZGORELOSTNI SINDROM:** Izgorelostni sindrom nastopi, če človek po daljšem času dela z ljudmi in za ljudi notranje omaga.
- c) **POMOČNIŠKI SINDROM:** Kaže se zlasti v tem, da človek ne prepozna in ne more izražati lastnih čustev, potreb in šibkosti, a pri tem kaže navidezno vsemogočno in nedotakljivo fasado na področju pomoči ljudem.
- d) **BIROKRATSKI SINDROM:** Kaže se kot "službeno", "uradno" razmerje strokovnjaka do ljudi v stiski. Namesto da bi se pomagajoči posvetil človeku, sodoživljal njegovo stisko, se posveča izpolnjevanju obrazcev, predpisov. Pred osebnim stikom se zaščiti z "belo haljo", skriva se za pisarniško mizo. Navadno se za tem skriva oblastniško stališče do človeka, nezmožnost za učinkovito pomoč ali poklicna izgorelost.

Nasprotje brezčutnemu birokratskemu sindromu pa je močna čustvena prizadetost ob stiskah in problemih uporabnikov, ki jo mora pomagajoči spretno držati v rokah, iskati ravnotežje med razumom in čustvi, da zmore s človekom čutiti, se vanj vživeti, a ostati človeško močnejši, da mu lahko pomaga.

Pred omenjenimi patologijami se mora pomagajoči varovati in se pred njo zaščititi s t. i. poklicno higieno pri delu z ljudmi in za ljudi. Njene osnovne sestavine so (Ramovš 2003: 407 - 408):

- veselje do dela z ljudmi in za ljudi,
- dobro znanje za delo z ljudmi in za ljudi, ki ga opravlja,
- zavestna osebna rast med šolanjem oziroma usposabljanjem ter pozneje pri poklicnem in prostovoljnem delu,
- povezanost, sodelovanje in izmenjava izkušenj z drugimi, ki opravljajo podobno delo,
- dobra organiziranost dela, ki ga opravlja z ljudmi in za ljudi, in organizacije, v okviru katere to poteka,
- strokovna in osebna rast, ki ju danes združujejo nekateri modeli skupinskega strokovnega povezovanja (npr. Balintove skupine, supervizije, intervizije),
- zmernost, to je smiselna, zdrava mera poklicnega ali prostovoljskega dela z ljudmi in za ljudi v razmerju z vsem drugim, kar človek službeno in zasebno dela.

Supervizijo v Sloveniji razumemo kot nujen pogoj za kvalitetno strokovno delo v poklicih, katerih cilj je pomoč sočloveku in kjer je odnos do uporabnika bistvenega pomena. Supervizija je namreč strokovnjaku (Milošević Arnold 1994: 475):

- a) spodbuda za učenje o ravnanju v profesionalnem odnosu in pri spoznavanju samega sebe, kar je nujni sestavni del kvalitetnega strokovnega dela,
- b) opora pri prenašanju obremenitev ob odgovornem strokovnem delu, sodelovanju pri sprejemanju uporabnikovih odločitev, pri postavljanju meja, profesionalne distance, pri preprečevanju otopelosti in pregorevanja,

- c) usmerjanje pri profesionalnem ravnanju (včasih tudi nadzor), pri čemer strokovnjaka usmerjajo strokovnjaki z več znanja in izkušnjami, ki imajo tudi pedagoške sposobnosti in so praviloma iste stroke.

Sodobne definicije supervizije torej poudarjajo različne cilje, kot so nadzor, vodenje, usmerjanje, opora in pomoč pri razvijanju profesionalnih prijemov in izobraževanju oziroma učenju s pomočjo izkušnje (Milošević Arnold 1994).

Da pa bi bila supervizija uspešna in učinkovita, morajo biti zanjo zagotovljeni pogoji. Supervizija mora torej temeljiti na povezavi med delom in učenjem (učenje na konkretni izkušnji, povezani z delom), voditi jo mora usposobljen supervizor, supervizanti pa morajo biti motivirani za učenje. Supervizija se mora izvajati v primernem prostoru ob vnaprej določenem času, upoštevajoč dogovorjen institucionalni okvir in potrebo po varni klimi. Potrebna pa so tudi finančna sredstva (op. cit.).

Glede na supervizante (udeležence supervizije) poznamo več vrst supervizije (Milošević Arnold 1994: 484):

- a) **INDIVIDUALNA SUPERVIZIJA:** Individualna supervizija zaradi razmerja med supervizorjem in zgolj enim supervizantom omogoča poglobljeno obravnavo supervizantovih vprašanj.
- b) **SKUPINSKA SUPERVIZIJA:** Skupinske supervizije morajo biti dovolj majhne, da omogočajo, da je vsak supervizant deležen pozornosti, ki jo potrebuje za učenje. Skupinska supervizija pa omogoča tudi učenje skupinske dinamike.
- c) **TIMSKA SUPERVIZIJA:** Timska supervizija se od skupinske razlikuje v tem, da tu sodelujejo supervizanti, ki tesno sodelujejo pri delu in imajo že vzpostavljene medsebojne odnose.
- d) **INTERVIZIJA:** Je metoda učenja, kjer sodeluje mala skupina kolegov s približno enako stopnjo strokovne usposobljenosti in izkušenj in kjer nihče nima vloge supervizorja.
- e) **DIADNA SUPERVIZIJA:** Je vrsta supervizije, kjer sodelujeta strokovnjaka, ki opravljata podobno delo, vlogi supervizorja in supervizanta pa si pri rednem srečevanju izmenjujeta.

Pristna oblika profesionalne samopomoči pred poklicno praznino, stehniziranim delom z ljudmi, golim službovanjem in sindromu izgorelosti pa so skupine za samopomoč za strokovne delavce. Samopomoč je namreč socialni vzgib v človeku, da skuša sam opraviti s svojimi stiskami in okrepiti svojo socialno klenost za kljubovanje težavam. Samopomoč pa obsega tako osebni spopad s svojo lastno stisko kot skupno odpravljanje stisk in urejanje težav v okviru družine, sorodstva, prijateljstva, sosedstva in drugih skupin (Brumec 1997).

1.6. DOMOVI ZA STARE

Življenje ljudi je v sodobni družbi nenehno povezano z različnimi institucijami. Začetek življenja, rojstvo, je vezano na porodnišnico, mladost poteka v različnih izobraževalnih institucijah, najbolj aktiven in produktiven del življenja preživimo v institucijah, v katerih smo zaposleni, v starosti pa naletimo na druge institucije, zlasti bolnišnice in domove za stare (Mali 2008).

V Sloveniji imamo domove za stare, domove upokojencev, domove starejših občanov, domove oskrbovancev, celo domove počitka (Mali 2006: 20). Opazimo lahko, kako vsa različna poimenovanja institucij za stare ljudi vsebujejo besedo »dom«, a dom za stare lahko le v prispodobi izraža nekatere vidike dejanskega doma, nikakor pa ne more biti »pravi dom«, ki bi ponujal zatočišče, prostor, zaposlitev in identiteto posamezniku (Atkinson 1998, v Mali 2006: 19).

Življenje v domovih za stare je v veliki meri organizirano po vzoru bolnišnic, saj ljudje največkrat pridejo živeti v dom ravno iz zdravstvenih in socialnih razlogov, kar se ujema tudi s ponudbo v teh ustanovah, razvidno pa je tudi iz strukture zaposlenih glede na poklicne profile, ki ga v največjem delu sestavljajo zdravstveno- negovalni delavci. Stanovalci imajo tudi podoben položaj, kot ga imajo bolniki v bolnišnicah, saj imajo omejene možnosti za soodločanje o svojem vsakdanjem življenju, dnevnem redu, času obrokov in drugem, težko uveljavljajo pravico do zasebnosti, individualnosti ipd. Poteka pa življenje v domovih za stare tudi zelo ciklično; podobno kot v bolnišnicah namreč tudi tu ljudje prihajajo in odhajajo in jih v ustanovi razvrščajo in klasificirajo zlasti na temelju njihovega zdravstvenega in mentalnega stanja (Cafuta 1998).

Govoriti o družinskem vzdušju v domu je sicer zelo lepo, pomembno pa je izvedeti, kako na življenje v domu gledajo stanovalci. Sodobni, namensko grajeni domovi za stare so funkcionalno prilagojeni splošnim in posebnim potrebam ljudi, ki v njih prebivajo. V preteklosti pa so imele funkcijo današnjih domov ustanove, ki so zaradi svoje fizične značilnosti (navadno so to bili gradovi ali samostani) v ljudeh sprožile tesnobo in strah pred »zadnjo postajo v življenju«, poimenovano hiralnica. Ta stereotip se je tako močno ukoreninil v zavest ljudi, da je strah pred institucionalnim bivanjem še danes zelo močan (Mali 2006: 20 - 21).

Predhodniki današnjih domov za stare so špitali, ubožnice in hiralnice. Špitali sodijo med najstarejše dobrodelne ustanove, njihova vloga in namen pa sta se skozi stoletja spreminjala. Pojavili so se že v 12. stoletju, nastali pa so v mestih, trgih, ob romarskih poteh in bili sprva zavetišča za pohabljene, od rojstva prizadete ljudi in reveže ali pa prenočišča za popotnike in romarje. Kasneje se je tudi pri nas ustanovilo več špitalov, ki so bili namenjeni različnim, a vedno ranljivim skupinam ljudi. Ubožnice ali ubožne hiše so bili zavodi, kjer so oskrbo dobili ljudje, ki si z delom niso mogli preskrbeti osnovnih življenjskih potrebščin, predvsem hrane in prenočišča. Hiralnice pa so bile namenjene oskrbi onemoglih in neozdravljivo bolnih ljudi (Mali 2008: 10 - 16).

Tako je postala skrb za stare v Sloveniji izrazito institucionalno usmerjena, kaže pa, da bo življenje starih ljudi tudi v prihodnje še vedno vezano na institucije za stare ljudi. Življenje v institucijah se sicer glede na funkcijo, ki jo opravljajo, spreminja. Spreminjata se odnos ljudi do institucij in vloga institucij v življenju ljudi, toda institucije ostajajo (Mali 2008: 31). Spreminjajo se tudi organizacijske strukture, ki izhajajo iz nenehnih pogajanj med člani organizacije ter med njimi in njihovimi strankami (Mali 2006: 17).

Koncepti domov iz preteklosti ne ustrezajo današnjim potrebam, željam in zahtevam uporabnikov, prav tako pa tudi ne usmeritvam strok, zastopanih na področju domskega varstva. Prihodnost bivanja v domovih je v večji fleksibilnosti pravil življenja v ustanovi, kar je mogoče v ustanovah z manjšim številom uporabnikov kot sedaj, s tem pa bo omogočeno tudi večje upoštevanje individualnosti. Več pozornosti

bo treba nameniti tudi temu, kako uporabniki doživljajo življenje v ustanovi (Mali 2006).

Po raziskavah med stanovalci v domovih za stare so ugotovili, da stanovalce v povezavi z domskim življenjem najbolj moti ravno izguba individualnosti, tog hišni red, množičnost (preveč ljudi na majhnem prostoru), denarna obremenitev otrok in opustitev priljubljenih dejavnosti. Motilo jih je tudi, da so zaposleni v odnosu z njimi neosebni ali pa nastopajo zelo avtoritativno (Cafuta 1998). Osnovni problem institucije je tako v tem, da institucijo sicer zares ustvarjajo posamezniki, a kljub temu ni prilagojena celotni posameznikovi osebnosti, še več, bolj se mora stanovalec prilagajati »domu«, kot pa se »dom« prilagaja njemu (Mali 2008). K upoštevanju stanovalčeve individualnosti v domu lahko pripomore emocionalno delo zaposlenih, ki omogoča globlje odnose in boljše razumevanje ter sodelovanje med zaposlenimi in stanovalci.

Goffman (1961, v Mali 2008: 134) razlaga, da vsi vidiki življenja v totalni instituciji potekajo na istem kraju in pod isto oblastjo, vsaka faza dnevene aktivnosti poteka vpričo velikega števila drugih ljudi, ki so enako obravnavani in od katerih zahtevajo, da skupaj delajo isto stvar, za vse dejavnosti obstaja urnik, ki ga od znotraj vsiljuje telo uradnikov s sistemom eksplicitnih formuliranih pravil, razne vsiljene dejavnosti sestavljajo enoten racionalni načrt z namenom, da je zadovoljeno uradnim ciljem ustanove. Pod ta opis lahko uvrstimo tudi domove za stare.

Nobene individualnosti posameznika torej, saj so vsi vidiki življenja vsakega stanovalca povezani z eno institucijo in z eno oblastjo.

Goffmanov prispevek o totalnih institucijah je vzpodbudil veliko raziskav, ki so javnosti dale vpogled v življenje v instituciji in opozorile na problematičnost odnosov med zaposlenimi in stanovalci, probleme individualne avtonomije in blaginje v skupinskem bivanju. Po Goffmanovi zaslugi danes razpravljamo o tem, ali je namestitev starostnika v instituciji zares primernejša od skrbi zanj v domačem okolju, in uvajamo spremembe v skrbi za starejšo populacijo (Mali 2008).

2. PROBLEM

V času študija sem se, večkrat kot kadarkoli prej, srečala s smrtjo. V okviru študijske prakse pa tudi v okviru študentskega dela, sem bila pogosto soočena s smrtjo stanovalcev v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica. Nekaj stanovalcev je umrlo nenadoma, popolnoma nepričakovano, spet drugi so se poslavljali počasi. Vsakokrat pa je novica o smrti katerega izmed stanovalcev zame predstavljala velik šok. Vedno sem se spominjala skupnih trenutkov z umrlim in njihovih življenjskih zgodb, ki so mi jih zaupali.

Ko so v pisarno socialne delavke prišli sorodniki umrlih stanovalcev, sem imela vedno cmok v grlu. Takrat sem tudi z žalujočimi delila misli o tem, da umrlega človeka nikoli več ne bomo videli in bili z njim v stiku.

Za lažje spoprijemanje s smrtjo vsakega izmed njih sem zase razvila način, kako se lahko poslovim. Ker ni bilo zagotovila, da bom vsakemu slovo lahko zaželela osebno, bodisi s prisotnostjo ob smrti, s prisotnostjo na pogrebu in podobno, sem se posloвила tako, da sem uredila vso potrebno dokumentacijo s posebno pozornostjo in občutljivostjo in se v trenutkih, ko sem to počela, prepustila spominom in poslavljanju. Šele takrat, in ne ob novici o smrti, sem dojela, da se to zares dogaja.

V diplomski nalogi bom raziskovala naslednje teme:

- Spoprijemanje zaposlenih s smrtjo stanovalcev doma
- Čustva, ki jih zaposleni doživljajo ob smrti stanovalca
- Pomoč pri spoprijemanju s smrtjo
- Odločitev za sodelovanje v raziskavi

3. METODOLOGIJA

3.1. VRSTA RAZISKAVE, MODEL RAZISKAVE IN SPREMENLJIVKE

Glede na vrsto zbranih podatkov je raziskava kvalitativna, saj osnovno izkustveno gradivo sestavljajo besedni opisi ali pripovedi, gradivo pa je obdelano in analizirano na beseden način (Mesec 2007). Glede na stopnjo v procesu spoznavanja je raziskava pojasnjevalna ali eksplanativna, glede na odnos do neposrednega izkustvenega gradiva pa je raziskava empirična oz. izkustvena, saj sem s pomočjo spraševanja zbirala novo izkustveno gradivo. Glede na uporabnost je raziskava aplikativna ali uporabna, saj skuša poiskati neposredno uporabna spoznanja o strategijah, metodah in tehnikah dela ter o njihovi uspešnosti na tem področju (Mesec 2009).

3.2. MERSKI INSTRUMENT IN VIRI PODATKOV

Kot merski instrument sem za zbiranje podatkov uporabila vodilo za intervju, ki sem ga za potrebe raziskovanja oblikovala sama. Vodilo oz. smernice so razdeljene na štiri glavne teme, ki so me zanimale. Pri vsaki temi sem vnaprej zapisala nekaj bistvenih vprašanj, ki so me pri pogovoru vodila. Zastavila sem odprta vprašanja, tako da je oseba lahko odgovorila s svojimi besedami in da sem se izognila vprašanjem, na katera bi odgovarjala le z da ali ne. Zastavila sem tudi nevtralna, neusmerjajoča vprašanja, da ne bi že z vprašanjem nakazovala na odgovore, ki jih pričakujem. Vprašalnik v svoji osnovni obliki je dodan kot priloga tej nalogi.

3.3. POPULACIJA IN VZORČENJE

Populacijo v raziskavi predstavljajo vsi zaposleni, ki so na dan 10.6.2014 zaposleni v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica, kar šteje 119 oseb.

Raziskavo sem opravila na podlagi slučajnostnega vzorčenja. Strokovni vodji doma sem posredovala vabilo zaposlenim za sodelovanje pri diplomski nalogi ter kratko obrazložitev naloge. Zaposlene vsake službe v domu sem na ta način prosila, naj se vsi tisti, ki so pripravljeni sodelovati, napišejo na poseben list. Po preteku enega

tedna mi je strokovna vodja doma posredovala spisek zaposlenih, ki so se odločili za sodelovanje. Izmed 119 oseb se je za sodelovanje odločilo 17 oseb, zato sem intervju opravila z vsemi in nadaljnega vzorčenja (ki bi bil potreben, če bi bilo preveč zainteresiranih) ni bilo treba izvesti. V vzorec so bili zajeti strokovni delavci doma, zdravstveno-negovalna služba, finančno-računovodska služba in zaposleni v kuhinji. Vse sogovornice so bile ženske, ki predstavljajo večinski delež zaposlenih v domu. Vprašane so stare od 28 do 50 let (povprečna starost je 41,5 leta) in imajo srednjo, visokošolsko ali univerzitetno izobrazbo. Nekatere so se po nastopu službe v domu izobraževale ob delu in si tako pridobile višjo izobrazbo ter kasneje zasedle drugo delovno mesto. V domu so zaposlene različno dolgo – od enega do dvajset let, nekatere med njimi so svojo poklicno pot začele v bolnišnici ali kaki drugi instituciji.

3.4. ZBIRANJE PODATKOV

Podatke sem zbirala s pomočjo delno standardiziranega odprtega intervjuja. Z zaposlenimi v domu, ki so se odločili za sodelovanje, sem se individualno dogovorila za termin v njihovem delovnem času, ki bi jim ustrezal za pogovor. Intervjuje sem opravila v času od 12. do 24.6. 2014 v prostorih Doma starejših občanov Ilirska Bistrica, navadno je bil to prostor v domu, ki je v času pogovora omogočal zasebnost in mir za pogovor. Intervjuji so trajali povprečno dvajset do trideset minut. Z vsemi sogovorniki sem se pogovarjala osebno, pogovore pa sem, z dovoljenjem vsakega posameznika, snemala.

Tema umiranja in smrti je zahtevna, zato je prednost tovrstnega zbiranja podatkov v tem, da se sogovorniku lahko prilagajaš glede na njegove misli in doživljanje. Na ta način lahko več izvemo o doživljanju in mišljenju človeka, kar je bilo tu bistvenega pomena. Intervju omogoča odpiranje in razširjanje tem z dodatnimi podvprašanji. Zbiranje podatkov na način anketiranja preko anketnih vprašalnikov bi bilo preveč neosebno in preskopo, saj ob globljem razmišljanju človek ne more podajati zgolj enoznačnih odgovorov. Pomanjkljivosti spraševanja, ki jih moramo upoštevati, pa so, da lahko vplivamo na sogovornika in s postavljenim vprašanjem vplivamo na njegov odgovor ter da smo odvisni od njegove sposobnosti besednega izražanja (Mesec 2009).

3.5. OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

Odgovore oz. podatke sem obdelala na kvalitativen način, s pomočjo kvalitativne analize. Potek analize je takole prikazan na primerih:

1. Najprej sem po zvočnem zapisu zapisala pogovor v obliki dvogovora. Gre za dobeseden zapis pogovora v pogovornem jeziku, kjer so zaradi lažje berljivosti izpuščena zgolj nekatera mašila. Vsak pogovor sem označila s črko in v oklepaju navedla ime sogovornice (oseba si je ime za to predstavitev izbrala sama).

Primer:

INTERVJU A (Jana)

Jaz: Najprej me zanima, kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca, ko slišiš, da je nekdo umrl?

Jana: Odvisno, koliko ga poznam, kakšen stik sem imela z njim.

Jaz: Se pravi, je od stika odvisno?

Jana: Ja, če ga poznam, če je na primer v prizidku, da ga ne poznam, mi ni...

2. V zapisu sem nato označila enote kodiranja, ki sem jih označila s krepko in ležečo pisavo ter jih oštevilčila.

Primer:

Jaz: Pa vidiš nek razvoj, kako se je od tega, ko ti je ta prva gospa umrla, pa do sedaj, se je kaj spremenilo?

Polona: ***V bistvu ja. Prvič moram reči, da me je kar šokiralo. (10) Ampak nikoli nisem gledala na smrt kot na nekaj groznega. Se mi vedno zdi, da za tistega, ki umre, je to v bistvu odrešitev, (11) bolj pomislim potem na svoje. (12)***

3. Odprto kodiranje: Izbrane izjave sem prepisala v tabelo – ena tabela za en intervju. V njej sem označila številko izjave (s črko intervjuja in zaporedno številko izjave), prepisala samo izjavo, vsaki izjavi pripisala pojem in kategorijo.

Primer:

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
E1	<i>Tako se mi zdi, da najprej na hitro naredim v glavi en res, to je en zoom pregled njegovega življenja pri nas, in to je po mojem pet sekund, v katerih zajamem vse tisto razmišljanje, o tem, koliko časa je bil tukaj, ali je trpel, ali se je dobro imel ali je bilo njegovo življenje pri nas kvalitetno ali smo mu dali vse tisto, kar bi mu lahko dali.</i>	hiter pregled življenja osebe v domu	odziv na smrt
E2	<i>Čeprav nisem nikoli razmišljala o tem tako, kakor si me sedaj vprašala, se mi zdi, da je to prav to.</i>	prvo razmišljanje o odzivu	odziv na smrt
E3	<i>Po navadi se ob najavi smrti, ki so bolj ali manj pričakovane, počutim nekako olajšano.</i>	olajšanje – če je pričakovano	odziv na smrt

Kasneje sem pojme in kategorije uredila tako, da sem vse pojme združila v kategorijo, v katero sodijo. Sledilo je osno kodiranje, kjer sem sistematično uredila pojme znotraj posamezne kategorije in tako oblikovala več smiselnih podkategorij.

Primer:

ČUSTVA DO SORODNIKOV

→ **KATERA ČUSTVA:**

- Sočutje (B8)
- Tesnoba, neprijetnost – če niso bili zadovoljni (C40)
- Nelagodje – neizražanje mnenj (C41)
- Občutki krivde (C57)
- Hudo za svojce (F11)
- Goji čustva do njih (F29)
- Ja (I3)
- Prizadetost ob sporočanju (I16)
- Sočutje (I38)

→ **KAJ VPLIVA NA TA ČUSTVA:**

- Če je svojcem težko (C39)
- Bolj prizadene, če je sorodnik sodelavke (F28)
- Želja po smrti (F31)
- Povezanost s svojci (L13)
- Spoznavanje s svojci (L14)

→ **OSTALO:**

- Misel na svojce (Č12)
- Izguba okupacije, navade (Č13)
- Misel na svojce, ki jih pozna (Č14)

4. Izbor in definiranje relevantnih pojmov in kategorij:

- **ODZIV NA SMRT:** Odziv na smrt je pri zaposlenih odvisen od poznanstva in navezanosti na stanovalca, od zdravstvenega stanja stanovalca, od starosti v času smrti in od okoliščin smrti. Zaposleni se na smrt odzovejo čustveno, čeprav navadno ne občutijo zelo močnih čustev, smrt jih prizadene, a zanjo v tolažbo iščejo razumske razlage. Posebej zahteven je odziv na prvo smrt, ki so ji priča, ki jim predstavlja travmatično izkušnjo.
- **SPOPRIJEMANJE S SMRTJO:** Na to, kako se bodo spoprijeli s smrtjo, najbolj vplivata starost in izkušnost zaposlenih. Zase poskrbijo tako, da strogo ločujejo med službenim in zasebnim življenjem. Pri spoprijemanju s smrtjo so jim posebej v pomoč pogovori s sodelavci in razna predavanja, tečaji na temo smrti in umiranja. Nekateri ne potrebujejo pomoči pri spoprijemanju s smrtjo, saj vse zmorejo reflektirati sami.
- **SPOPRIJEMANJE S SMRTJO SOSTANOVALCEV:** Stanovalci doma so skupina ljudi v domu, ki so ravno tako prizadeti ob smrti sovrstnikov, prijateljev. Nanje se rado pozabi, a bi jih bilo treba vključevati v proces dela v domu, tudi v paliativni oskrbi umirajočega stanovalca.
- **ODNOS DO UMRLEGA:** Zaposleni do umrlega stanovalca čutijo spoštovanje in z njim ravnajo dostojanstveno, kot da bi bil še vedno živ. Ob tem doživljajo različna občutja, tudi strah in neprijetnost. V odnosu do umrlega razmišljajo predvsem o tem, kaj je pustil na tem svetu in ali je življenje izživel do popolnosti.

- ODNOS DO UMIRANJA: V obdobju umiranja želijo zaposleni umirajočemu človeku pomagati, kolikor mu lahko, čas umiranja pa zaznavajo kot mrzel medsvet.
- ODNOS DO SMRTI: Zaposleni v domu smrt dojemajo kot biološko danost vsakega človeka, kot nekaj naravnega, kot del življenja. Smrt jim včasih pomeni olajšanje in odrešitev za umrlega človeka ter za njegove sorodnike. Na njihov odnos do smrti vpliva predvsem služba, ki jo opravljajo, in z njo povezane izkušnje smrti. Smrti kot take jih ni strah, saj od nje pričakujejo nekaj lepega, strah pa jih je, da bi umirali sami.
- SLOVO: Zaposleni se od umrlih stanovalcev poslovijo na različne načine. Pri izbiri načina slovesa sledijo svoji intuiciji, najpogosteje pa je to slovo s kako mislijo, molitvijo, umrlega stanovalca pokropijo v mrliški vežici, včasih se udeležijo tudi stanovalčevega pogreba.
- SPOMINI: Umrlih stanovalcev se v domu pogosto spominjajo. Spomini so navadno lepi. Določenih stanovalcev se spominjo še več let po njihovi smrti.
- MINLJIVOST, SMISEL ŽIVLJENJA: Služba, ki jo zaposleni opravljajo, njihova starost in izkušnje trpljenja ob smrti drugih ljudi ter diagnoze lastnih bolezni pri zaposlenih povzročijo, da se zavedo svoje minljivosti in razmislijo o smislu svojega življenja. Njihova razmišljanja so bolj skoncentrirana na življenje do smrti, le malo se jih sprašuje, kaj nastopi po smrti.
- IZRAZ LASTNIH ŽELJA GLEDE SMRTI: Ker se zaposleni zavedajo, da načina smrti človek navadno ne more izbrati, izražajo predvsem želje glede svojega pokopa. Želje svojim domačim največkrat sporočijo ob priložnostnem pogovoru.
- NADALJEVANJE DELA: Po smrti stanovalcev se mora delo nadaljevati naprej. Pozornost tako bolj kot svojim čustvom in občutkom dajejo ostalim stanovalcem, ki potrebujejo njihovo pomoč in pozornost. Občutek, da je na oddelku nekdo umrl, ostane predvsem v primeru nenadne smrti, ki jih preseneti.
- SODELOVANJE S SORODNIKI: Sodelovanje s sorodniki je vezano že na čas bivanja stanovalcev v domu, ne le na čas umiranja in smrti. Po smrti stanovalcev se s sorodniki najpogosteje srečajo ob sporočanju novice o smrti

ter izrazu sožalja. S sorodniki stanovalcev zaposleni radi sodelujejo in se trudijo upoštevati njihove želje in potrebe.

- ČUSTVA OB SMRTI: Ob smrti stanovalcev zaposleni najpogosteje doživljajo občutke žalosti, olajšanja, sočutje pa tudi nemoč in tesnobo. Nekateri omenjajo tudi čustva miru in zadovoljstva, ker so človeku lahko pomagali. Na to, katera čustva bodo zaposleni doživljali ob smrti stanovalcev, vplivajo starost in okoliščine smrti stanovalcev ter njihov poprejšnji odnos s stanovalcem.
- ČUSTVA DO SORODNIKOV: Do sorodnikov umrlih stanovalcev zaposleni občutijo predvsem sočutje, včasih tudi tesnobo, neprijetnost in občutke krivde. Na njihova čustva tudi tu vpliva odnos med njimi in sorodniki.
- MOŽNOSTI ZA POMOČ: Pomoč pri spoprijemanju s smrtjo je po mnenju zaposlenih potrebna v obdobju žalovanja. Pomoči bi morali biti deležni tako zaposleni kot stanovalci in njihovi sorodniki. Ob tem razmišljajo predvsem o pomoči v obliki skupin za samopomoč, o izboljšanju paliativne oskrbe, o dodatnih izobraževanjih, supervizijah.
- DELO Z UMIRAJOČIM: Pri delu z umirajočim se zaposleni trudijo, da bi človek dobil vso pozornost in pomoč, ki jo potrebuje, da bi mirno umrl. V delo z umirajočim stanovalcem skušajo poleg zdravstvene ekipe vključevati tudi sorodnike umirajočega.
- UPOŠTEVANJE ŽELJA UMIRAJOČEGA: Upoštevanje želja umirajočega je za zaposlene pomembno, še posebej, če so stanovalci jasno izrazili svoje želje za primer smrti.
- PRISOTNOST TEME SMRTI: O smrti se ljudje ne pogovarjajo pogosto, ker jim tema ni prijetna. Nekateri temo smrti v pogovoru raje preusmerijo na prijetnejše teme in se ji izognejo, četudi sogovornik čuti potrebo po pogovoru. Zaposleni navadno najdejo sogovornika, s katerim bi se lahko pogovorili o smrti, stanovalci pa morajo sami jasno izraziti željo po pogovoru o smrti in pri tem vztrajati.
- RAZVOJ NA DELOVNEM MESTU: Zaposleni opažajo razlike med začetkom svojega dela in današnjim delom. Z leti so spremenili svoje razmišljanje glede smrti in umiranja, dozoreli so, se nekoliko utrdili (čeprav se s slednjim ne

strinjajo vsi). Kako bo potekal razvoj človeka na delovnem mestu, je po njihovem mnenju odvisno od posameznikovega značaja in tega, ali se bo s težavami soočil ali bo pred njimi bežal.

- RAZLOG ZA SODELOVANJE: Za sodelovanje v raziskavi so se zaposleni odločili zato, ker so raziskovalko poznali od prej in so ji želeli pomagati pri pridobivanju podatkov. O temi pa jim tudi ni težko govoriti, v njej vidijo strokovni in življenjski izziv. Odločitvi o sodelovanju je botrovala tudi misel o predajanju znanja in vzajemnega učenja med raziskovalko in vprašanimi.
5. Odnosno kodiranje: Kategorije sem povezala med seboj v smiselno celoto, da sem kasneje na podlagi njihovega povezovanja oblikovala teoretični okvir.

4. REZULTATI

4.1. SPOPRIJEMANJE ZAPOSLENIH S SMRTJO STANOVALCEV DOMA

4.1.1. Odziv na smrt

Zaposleni v domu so ob smrti stanovalcev čustveno prizadeti, čeprav navadno niso prisotna zelo močna čustva in ne jokajo. Človek se jim smili, a se z njim ne poistovetijo. Prvemu občutku presenečenja in šoku, ki je vedno prisoten ob novici o smrti, lahko sledi "čuden občutek" (*Čuden občutek je, ne znam ti povedati. Ni da bi bil grd, no, ampak tako (A16)*). Nekateri smrti stanovalcev pa so zaposlene močno prizadele, celo pretresle. Smrt zaposlene torej različno prizadene, za nekom jim je bolj hudo, za nekom malo manj, lahko pa gre mimo njih brez posebnih občutij in dogodek smrti jemljejo kot nekaj naravnega. Druga skupina ljudi meni, da te stisne ob smrti, da skušaš odmisлити, da je nekdo umrl, a tega enostavno ne moreš. Zaposleni opažajo, da smrt različno sprejemajo, se nanjo različno odzivajo, da tu ni nekega pravila. Vsako osebo skušajo jemati individualno, osebno, in se tudi na smrt odzivati podobno. Spet drugi pa pri sebi opažajo, da ob vseh smrtih doživljajo enake občutke. Včasih se marsikomu zdi, da ostane ob novici o smrti hladen in okolici ne pokaže svojih občutij ali da za trenutek popolnoma zmrzne.

Ugotavljajo, da pogosto po nekaj trenutkih začnejo iskati razumske razlage smrti, saj jim je znani vzrok smrti v tolažbo, s smrtjo se tako lažje pomirijo in jo sprejmejo. Pogosto v trenutkih po smrti, nekako kar iz navade, pomislijo na to, da se je človek s smrtjo rešil (*V bistvu se mi zdi, da že kar iz navade rečeš "se je rešil" (F1)*). Zanimarjiv pa ni niti občutek odgovornosti za ljudi, ki se pojavi ob smrti stanovalcev in s seboj prinese misli o tem, ali so pokojnika redno spremljali in ali so naredili dovolj zanj. Gre torej za nek hiter pregled življenja osebe v domu, z mislijo tudi na to, kaj v primeru smrti zahteva stroka. Ob novici o smrti človeka pa se zavejo tudi minljivosti svojega življenja.

Kako se bo človek odzval na smrt, je po mnenju zaposlenih odvisno od stanja vsakega posameznika, kdo to je in tudi, ali je bil on sam pomirjen s svetom ali pa se je s smrtjo boril. Odvisno je od tega, kako dobro se s človekom poznaš (morda celo

od prej, preden je prišel v dom), kakšen stik si imel z njim, kako se poznaš z njegovimi sorodniki, koliko so bili sorodniki prisotni v domu, koliko časa je stanovalc živel v domu in koliko časa sta preživela skupaj, koliko sta se srečevala, družila, pa ti je zaradi tega bolj prirasel k srcu in ti je bil bolj simpatičen, kako sta se povezala in navezala eden na drugega, se zblížala. Odvisno je torej od odnosov med ljudmi, od medsebojnega razumevanja, ki se gradi s skupnim delom. Zaposleni so kot okoliščino, ki vpliva na odziv na smrt človeka, omenili še stanovalčevo komunikativnost, mobilnost in dostopnost, torej lastnosti, ki naj bi vplivale na to, da so ti eni bolj pri srcu in drugi malo manj in zato je njihovo smrt drugače sprejemaš.

Na to, kako se bodo odzvali na smrt zaposleni, vpliva ogromno dejavnikov. Poleg že omenjenih so izpostavili tudi zdravstveno stanje in kvaliteto življenja človeka v domu, trpljenje pred smrtjo ter starost ob smrti in (ne)pričakovanje smrti. V primeru smrti mlajšega ali vitalnega starejšega stanovalca je presenečenje večje, takšna smrt jih bolj prizadene, presune, vse skupaj sprejmejo bolj čustveno. Smrt starejših (kot ranljivejši populacije, kar se smrti tiče) sprejmejo z razumevanjem, sploh če je človek v paliativni oskrbi. Pričakovane smrti, ko se ve, da se smrt približuje, so zanje lažje, doživljajo jih kot olajšanje (*če je smrt, ki je prišla po hudi bolezni, pa recimo se čaka, potem mogoče rečem, "no ma saj, saj se je bogi rešil" (G1)*). Pri nenadni smrti pa se človeku milo stori in ti ni vseeno. Taka smrt te bolj preseneti in šokira, te stisne in sproži plaz vprašanj.

Posebej so intervjované izpostavile tudi odzive v primeru smrti nekoga, ki so ga poznale, ki je dolgo časa živel v domu, na katerega so se navezale. Če človeka poznaš, te prizadene in ti je za njim hudo. Prizadetost ob smrti je tem večja, čim bolj si človeka poznal. Če pa nekoga ne poznaš in umre, je podobno, kot bi videl osmrtnico v časopisu, to lažje in normalno sprejmeš. Če si se na nekoga navezal, ker je bil veliko časa v domu, se te smrt bolj dotakne, te bolj prizadene.

Odziv na smrt je odvisen tudi od tega, kakšna je smrt. Zaposleni so omenili nekaj primerov – med drugim samomor, kjer je prvi odziv povezan z mislijo, ali bi se dogodek dalo preprečiti, pa primer ljudi, ki so si smrti želeli in klicali po njej, kjer so smrt lahko sprejeli in čutili olajšanje, pa tudi smrt, ko so ljudje trpeli v ranah, na kar so se ravno tako odzvali z olajšanjem.

Prav posebej pa se jim je v spomin vtisnila prva smrt, ki so jo doživeli. Za večino je bila prva smrt travmatična, grozovita izkušnja. Odzvali so se s šokom (*Prvič moram reči, da me je kar šokiralo (Č10)*) ali pa so obstali popolnoma tiho, ne vedoč, česa bi se lotili in kako. Pri prvem soočanju s smrtjo in z odzivom nanjo so jim pomagale sodelavke, ki so bile poleg, tako da so jim razložile potek dela z umrlim človekom ali jim priporočile, kako se lahko vedejo (*ta sestra, ki je bila z mano, je rekla, da se lahko jaz pogovarjam z njim, da ni to nič narobe...(N55)*).

Za večino sogovornic je bilo to prvo razmišljanje o njihovem odzivu na smrt (*čeprav nisem nikoli razmišljala o tem tako, kakor si me sedaj vprašala, se mi zdi, da je to prav to (E2)*), ki je pripeljalo tudi do ugotovitve, da v bistvu vsaka smrt vpliva na človeka, četudi jo na primer zazna le po televiziji (*vsaka smrt vpliva na človeka, že če slišiš, pa četudi ne poznaš, recimo prometna se zgodi, po televiziji povejo, jaz mislim, da ne moreš biti ravnodušen, "ok, tam se je, se ni meni" , sigurno vpliva, vsaj tisti trenutek ti gre nekaj po glavi.(P89)*).

4.1.2. Spoprijemanje s smrtjo

Človekov karakter, izkušnje in leta naj bi bili glavni dejavniki, ki vplivajo na to, na kakšen način se bo posameznik spoprijel s smrtjo. Izkušnje naj bi bile tiste, ki povzročijo, da smrti ne vežeš več nase, ampak jo sprejmeš kot del svojega dela, leta pa naj bi zmogla prinesiti spremembo v dožemanju smrti (*ko si sam ranljivejši in imaš morda bolj občutljive živce (H36)*). Glede spremembe z leti so pri vprašanih različna mnenja. Nekateri menijo, da z leti postaneš bolj trd, da se navadiš, drugi pa, da z leti ne postane nič lažje in te, starejši kot si, smrt bolj prizadene, da pa jo lažje sprejmeš. Na to, kako se boš spoprijel s smrtjo, po mnenju zaposlenih v domu pomembno vpliva tudi lastna izkušnja s smrtjo staršev (*Pa tudi morda leta starosti, ki jih imaš sam pri sebi in potem morda smrt tvojih staršev, vse ti malo pripomore k temu, da s tem lažje shajaš in poveš (I34)*).

S smrtjo se lahko spoprimeš sam ali pa ti pri tem na pomoč priskočijo drugi. Moje sogovornice same zase poskrbijo tako, da strogo ločujejo med službenim in zasebnim življenjem, trudijo se, da dela ne nosijo s seboj domov, kot so ga včasih.

Ločnica med delovnim in zasebnim časom je za nekatere "mrtva ura", čas, ko so doma, z nikomer ne komunicirajo in razmislijo o dogodkih, ki so se zgodili v službi. Vse, kar jih teži, skušajo reflektirati (*pa ne samo o smrti, ampak vsako stvar predelam (P56)*), razmišljanje o teh stvareh se jim zdi pomembno, to pa navadno storijo same, ko imajo zagotovljenega dovolj miru, najraje doma. So mnenja, da imajo to že dobro razčiščeno, četudi o tem ne govorijo s sodelavkami. Nekatere se zavarujejo tako, da stanovalcev ne spustijo preblizu k sebi (*že v štartu, ko dobim stanovalca v obravnavo, poskušam eno... kljub temu, da se skušam čim bolj z njim poistovetiti, samo da ga ne spustim preveč blizu, tudi to imam, to sem si že dala v srednji šoli cilj, da se moram zavedati, da so minljivi (Č23)*), ali pa že za časa življenja stanovalca delajo z njim tako, da ne bodo imele slabe vesti (*morda tudi že dokler je bil živ, kar sem naredila dobro, in kako lepo besedo, me razumeš... no, nimam neke slabe vesti, da bi rekla da sedaj pa...(H33)*). Ob težki izkušnji smrti so se nekatere izmed njih zavestno odločile, da se dodatno izobražujejo in spremenijo način razmišljanja. Zase pravijo, da bi poiskale pomoč, če bi začutile, da jo potrebujejo.

Če bi bilo spoprijemanje s smrtjo preveč za eno osebo, bi se lahko obrnila na druge. Pomoči, ki vključujejo sodelavce, prijatelje in druge ljudi ter jih zaposleni v domu prepoznajo kot učinkovite, je več. Pogovor s sodelavci jim je v veliko pomoč, predvsem, če je to pogovor s posamezno sodelavko ali sodelavcem (ali manjšo skupino ožjih sodelavcev), s katerim se razumejo, ki ga poznajo in si ga za pogovor izberejo sami. O tako zahtevni temi, kot je smrt, se ne moreš pogovarjati z vsemi. Zato je zelo pomembna pomoč sodelavk, ki razumejo delo, ostali niso toliko v pomoč. Že fizična bližina sodelavk (delitev pisarne) pa lahko vpliva tudi na odločitev, koga si boš izbral za pogovor. A za sogovornike si kljub temu izberejo tudi prijatelje izven službe, včasih pa se pogovorijo tudi z zdravnico ali psihoterapevtko (če jo imajo). Pogovor v službi vidijo kot priložnost "hlajenja", preden odidejo domov, da se doma ne obremenjujejo.

Supervizije in intervizije s sodelavkami na splošno vidijo kot pomoč pri spoprijemanju s smrtjo, a so po mnenju nekaterih v preteklosti supervizije, ki so jih imeli, izzvenele v prazno, oziroma jih niso bili deležni vsi delavci. Prepoznajo veliko vlogo tima pri

spoprijemanju s smrtjo, saj opažajo, da se lažje soočijo z vsem, kar smrt prinese, če ta občutja delijo še z nekom, še posebej s sodelavci.

Domači intervjuvankam pri spoprijemanju s smrtjo pomagajo tako, da jim ponudijo oporo, da jim lahko zaupajo svoja čustva, ki se jim porajajo ob smrti in umiranju stanovalcev doma. Nekatere izmed njih lahko v družbi svojih otrok, ki so v isti stroki, analizirajo razne dogodke in občutja. Veliko zaposlenih pa svojih domačih ne vključuje v spoprijemanje s smrtjo v službi, saj jim pomoč, ki jo dobijo s pogovorom v službi, zadošča ali pa vidijo, da njihovi domači (ker so za to področje laiki) ne razumejo njihovega dela.

V preteklosti so jim bila v pomoč tudi razna predavanja in tečaji društva Hospic ter ostala izobraževanja, ki so jih zanje pripravili v domu, s čimer bi želeli nadaljevati v prihodnosti, saj ugotavljajo, da *"ni to, da enkrat slišiš in si zapomniš, to moraš večkrat slišati, pa ti je potem lažje"* (P78). Po mnenju sogovornic so predavanja v še večjo pomoč pri spoprijemanju z lastnimi izkušnjami smrti.

Skozi leta so opazile, da pomaga branje knjig, da pomaga skoncentriranost na delo, ki ga moraš opraviti, pa tudi razne terapije in skupina za depresivno anksiozne ter površinsko dožemanje sveta (*Imam se za zelo čustveno osebo in zelo razmišljam in vse to hočem, so pa ljudje, ki vse bolj površinsko jemljejo, in vidim, da lažje gredo skozi življenje, ker se toliko ne obremenjujejo* (B28)). Iskanje lepih stvari v življenju posameznika je tisto, ki smrt naredi prijaznejšo, znosnejšo (*vedno iščem te točke za nazaj, da se spominjamo tega posameznika po razno raznih stvareh in na teh lepih točkah potem ostanemo. Tako da poskušamo res vsakega posameznika v enem takem lepem, prijetnem spominu obdržati* (L28)).

Sogovornice so v pogovoru omenile tudi, kaj je tisto, kar spoprijemanje s smrtjo oteži. To je odtujitev s sodelavci, izolacija zaradi delovnega mesta (zadrževanje le v kuhinji, pralnici...) ter brezoseben odnos, ki ga s sodelavci vzpostavijo, ker se ne srečujejo. Še en destruktivni dejavnik pa je nepodpora organizacije pri soočanju njenih zaposlenih s smrtjo, ki morajo pomoč nato iskati sami.

Ni pa nujno, da prav vsi ljudje potrebujejo pomoč pri spoprijemanju s smrtjo. Nekateri zaposleni namreč poročajo o tem, da so vedno zmogli sami urediti svoje misli in

občutja, da ne potrebujejo pogovora ali drugih oblik pomoči, saj imajo glede tega vse razčiščeno, jih sama smrt ne bremeni in zaradi nje ne trpijo. Tudi morebitno formaliziranje pomoči s strani zavoda nekateri zase odklanjajo. Drugi pa so mnenja, da je izredno težko, če se moraš s tem soočiti popolnoma sam. Navidezna hladnost naj bi bila samo obramba, ljudje naj bi si nadeli "fasade", da jih ne bi prizadelo, a opažajo, da kljub temu vsakemu nekaj ostane in da temu nihče ne more uiti.

Organizirane pomoči (npr. oblikovane skupine ali postavitve posameznika, ki bi v domu bil na voljo za pogovor ob morebitnih težavah pri spoprijemanju s smrtjo) s strani zavoda ne navajajo; navajajo pa razne tečaje, izobraževanja ter primere supervizij in intervizij, ki jih je organiziral zavod. Tovrstni strokovnjak, oseba, bi bil na mestu za pogovore takrat, ko ti je zares hudo, ker je nekdo umrl, a od svojih sodelavcev dobiš posmeh, če poveš, da ti je za nekom hudo, tudi to pravijo, se včasih zgodi.

Prvič so se zaposleni s smrtjo večinoma srečali na delovnem mestu – v domu ali v bolnišnici. Nekateri se prve smrti, ki so ji bili priča, ne spomnijo, drugi pa za vedno nosijo s seboj spomin, kje, kdaj in kako se je zgodilo. Ena izmed sogovornic se spominja, da se je prvič srečala s smrtjo v 7. razredu osnovne šole, ko je umrla sosedka in so jo prosili, če bi pomagala gospo preobleči. Ob tem, pravi, ni bila prestrašena in je želela to storiti za gospo. Za otroka bi bila lahko takšna izkušnja velika travma, kljub temu da se je poprej že posredno srečala s smrtjo. Nekatere so namreč poročale o tem, da so tudi kot odrasle na začetku za veliko stanovalci jokale in da je opazna razlika med tem, kako so se s smrtjo spoprijele na začetku kariere in kako po nekaj letih dela. Predvsem opažajo, da so se na začetku lahko oprle le na znanje iz knjig, kar pa jim, ko so bile soočene s tem, niti ni kaj prida pomagalo.

Tiste, ki so se s prvo smrtjo soočile v času službovanja v bolnišnici, poročajo, da so jih te smrti še bolj prizadele, saj za bolnišnico pričakuješ, da bodo ljudje ozdraveli in ne da bodo umrli. Opažajo pomembno razliko med bolnišnico in domom za stare – v bolnišnici je namreč odgovornost za smrt v timu, v domu pa si navadno kot zdravstveni delavec sam bolj odgovoren.

V domu se s smrtjo zaposleni v povprečju srečajo štirikrat do petkrat na mesec. Četudi je smrt pogosta spremljevalka v domu, pa smrti ne jemljejo samoumevno in se pogosto zamislijo o tem. Kljub različnim situacijam in različnemu soočanju s smrtjo se skoraj vsak v tem sreča tudi s svojo smrtnostjo. Človek ima lahko zaradi tega veliko vprašanj, s katerimi se mora soočiti. Med njimi je tudi vprašanje, ali bodo zmogli smrti bližjih doživeti dovolj čustveno, tako kot se od njih pričakuje. Veliko izmed njih je namreč strah, da bodo za smrt ljubljenih v tolažbo ravno tako iskali razumske razlage, zakaj se je to moralo zgoditi. A žal opažajo, da do lastne tovrstne izkušnje ne bodo vedeli, kako se bodo počutili. Občutijo pa dodatno moč, da lahko v več situacijah, tudi na zasebnem področju, pomagajo pri vsem, kar se smrti tiče.

Zaposleni se zavedajo pomembnosti izražanja svojih občutij v izogib morebitnim psihičnim težavam, do katerih bi prišlo, če bi pustili, da se občutja v njih kuhajo. Včasih enostavno moraš priznati, da potrebuješ pomoč, pomoč pa skušajo zagotoviti tudi sorodnikom stanovalcev, ko jih opozarjajo, da je žalovanje pomembno in da lahko jokajo, če jim bo to pomagalo pri žalovanju. Tudi sorodniki stanovalcev se morajo namreč soočiti z izgubo, smrt stanovalcev v domu za njihove sorodnike po mnenju zaposlenih pomeni tudi izgubo nekega rituala obiskovanja.

Sogovornice so kot način odziva na smrt, za katerega pravijo, da je značilen za delavce v zdravstvu in ga včasih opazijo tudi pri sebi, omenile medicinski humor, a o tem, kako se kaže v praksi, niso govorile. Omenile pa so tudi občutek krivde, da je nekdo umrl in mu nisi mogel pomagati (*Čisto noben ni kriv, vsakemu se lahko zgodi, da to doživiš, je pa problem, kako se ti s tem soočiš.*(D79)).

Včasih niti ni nujno biti priča smrti ali ob umrlem človeku, že samo informacija o načinu smrti je pri veliko zaposlenih, s katerimi sem se pogovarjala, vzbudila neprijetne občutke, s katerimi so se morale spoprijeti. Nekatere so pri sebi opazile, da jim razmišljanje o tem škodi, zato se mu izogibajo ter živijo dalje kot najbolje znajo.

4.1.3. Spoprijemanje s smrtjo stanovalcev

Še ena skupina ljudi se v domovih za stare pogosto sreča s smrtjo svojih sovrstnikov, a nanje kar nekako pozabimo. To so ostali stanovalci doma, ki so si prostor in čas delili z nekom, ki je preminil. Nekateri zaposleni so v svoje delo ob umiranju in smrti stanovalcev že začeli vključevati tudi druge stanovalce, tako da sledijo željam ljudi, ki morda ne želijo spati poleg umirajočega človeka ali, obratno, želijo biti ob njem. Ob smrti pa ljudem, ki so pokojnega poznali, sporočijo novico o smrti, upoštevajo njihove želje in potrebe, če se želijo od prijateljev posloviti in jim pustijo prostor ter čas za žalovanje. Tudi oni namreč žalujejo, le da se zdi, da morajo ta proces opraviti pospešeno, saj že čez nekaj dni dobijo novo osebo, ki prevzame osebni prostor umrle osebe.

4.1.4. Odnos do umrlega

Ni nujno, da zaposleni do umrlega gojijo čustva, tisti, ki jih, pa povedo, da gre navadno za spoštovanje umrlega človeka in na enako sprejemanje, kot dokler je bil še živ. Nekateri do umrlega stanovalca občutijo dostojanstvo in se dostojanstveno tudi vedejo. Nekaterim prisotnost umrlega človeka nikoli ni neprijetna in jih tega ni strah, drugi pa se ne srečujejo radi s človekom, ki je preminil in doživljajo tudi čustva strahu. Pri sebi opažajo, da jim je manj neprijetno, kot jim je bilo nekoč, a kljub temu da pokojnemu človeku želijo miren počitek, še vedno ne morejo stopiti k njegovi glavi in se raje zadržujejo pri nogah. Pristop k človeku, ki je bil kremiran, pa je nekoliko lažji, saj je poleg žare slika človeka takega, kot se ga spominjajo, dokler je bil še živ. Za umrlim stanovalcem nikomur ni vseeno, vendar pa so le nekateri zaposleni pripovedovali o tem, da umrlega stanovalca včasih primejo tudi za roko in poleg njega za nekaj trenutkov postojijo v tišini.

Poleg čustev, ki prevevajo zaposlene ob smrti stanovalcev, pa jih veliko pripoveduje tudi o svojih mislih v teh trenutkih. V povezavi z umrlim stanovalcem razmišljajo predvsem o tem, kaj je človekova zapuščina na zemlji (*Jaz zlasti o tem razmišljam, če je nekdo nekaj pustil na tej zemlji, ali v dejanjih ali recimo v družini ali v neki drugi, morda intelektualni zapuščini, pa si rečem "no, saj ta človek je pa nekaj pustil" (E13)*), pa tudi, ali je s tem izpopolnil svoje bivanje na zemlji. Ob tem jim je bolj hudo za

tistimi, ki nimajo nikogar več, ki so sami (*ko pa nimaš nikogar, ko nihče niti solze ne potoči za tabo, ko nihče ne bo prišel na tvoj grob nikoli, takrat pa se mi zdi, da jaz bolj sočustvujem z njimi, za tistimi je težje* (E17)).

So tudi mnenja, da se njihov odnos do umrlih stanovalcev skozi leta dela ni spremenil, čeprav povedo, da je bilo najtežje delo, ki so ga morale opraviti (pa ga sedaj ni treba več), preoblačenje umrlega stanovalca. Še vedno pa so včasih jezne na odziv sodelavk ob smrti, *"ko rečejo [sodelavke] na primer "ja sedaj bo šel, bo umrl", pa tam okoli skačejo, jaz prav jezna postanem in jih določene kar mirim, da naj se umirijo"* (M27).

4.1.5. Odnos do umiranja

Zaposleni v domu skušajo umirajočemu človeku čim bolj olajšati umiranje, želijo mu pomagati, kolikor mu lahko in kakor najbolje znajo. Opažajo razliko v tem, kako so umirali nekoč in kakšno je umiranje danes (*Včasih so usta vlažili in to je bilo to, umiranje normalno, sedaj morajo jesti do zadnje minute, razmišljanje ljudi*. (O33)), zaradi slednjega so včasih kar malo jezni, ko vidijo, da je človek priklopljen na aparate, ki zgolj podaljšujejo njegovo življenje, a mu ne pomagajo. Zaradi tovrstnih opažanj si svet umiranja predstavljajo kot mrzel medsvet.

4.1.6. Odnos do smrti

Zaposleni v domu smrt sprejemajo kot biološko danost, opisujejo jo kot nekaj normalnega, toliko bolj, če človek umre v visoki starosti, zanje je smrt zaključek življenja. Obenem pa jo pogosto opisujejo kot olajšanje, odrešitev za umrlega človeka in njegove bližnje. Smrt kot del življenja enostavno mora obstajati, a zanje je smrt tudi del vsakdana službe. Ob marsikateri težki izkušnji, tudi iz osebnega življenja, se tolažijo, da je izguba in s tem tudi smrt del življenja (*izguba je del življenja in izgube doživljamo vsak dan, to sem si jaz zapomnila in to je čez celo življenje, izguba je ko otroci gredo od doma... tudi na ta način moramo razmišljati. Tako pride tudi smrt, da izgubimo moža, otroka, tako, in da moramo na ta način razmišljati...* (M49)).

A odnos do smrti se je skozi leta razvijal. Smrt je bila na začetku njihove poklicne poti razočaranje, neuspeh, poraz, sedaj pa je čast in blagoslov biti ob umirajočem človeku. Življenje te spremeni, pravijo, in to primerjajo z zorenjem hruške, kot dozoreli ljudje pa naj bi se v starosti večkrat zamislili glede smrti, o čemer, ko so bili mladi, niso razmišljali. A ne samo starost, tudi izkušnja smrti bližnjega lahko vpliva na odnos do smrti, pa tudi leta izkušenj in številne smrti, ki so jim bili priča, še posebej smrti, ki človeka zaznamujejo – omenile so predvsem smrt otrok in samomore. Vplivala naj bi tudi služba, ki jo opravljajo (*Najbrž je res drugače, ker smo v taki situaciji, v takem okolju in morda res nekako bolj normalno jemljemo slovo, smrt kakor drugi (C13)*), kvaliteta življenja, ki ga živiš, in prisotnost raznih bolezni. Morda tudi zavedanje, da smrt nikomur ne uide (*Vsi moramo umreti, samo odvisno je v kakih okoliščinah se to zgodi. (E19)*), kar smrt naredi naravno in zaradi mnogih možnih okoliščin smrti nenaravno hkrati. Na nekatere je na odnos do smrti na prav poseben način skušal vplivati tudi profesor v šoli (*Mi smo imeli tudi enega profesorja v šoli, ki nas je sicer učil otorinolaringologijo, ampak vedno, po koncu vsake ure, smo morali v zvezek napisati "smrt je naravni konec življenja". Meni je to tako ostalo. (P45)*), kar mu je tokrat uspelo.

Določene sogovornice ugotavljajo, da je odnos do smrti pri njih vedno enak, da enako gledajo na vsako smrt, druge pa opažajo, da obstajajo razlike v odnosu do smrti. Obstaja bistvena razlika med smrtjo družinskega člana in smrtjo stanovalca v domu (*da mi doma nekdo umre, ali kak sorodnik bližnji, sigurno drugače podoživljam to smrt kot tu, ko greš recimo na pogreb in pokropit in tako, tega tukaj ni ne, tu je del te službe (G6)*). Razlika pa je tudi v tem, ali umre človek, ki ga poznaš, ali umre nekdo, ki ga ne poznaš, ter koliko je človek ob smrti star (*Glej, jaz rečem tako, slišim, ima človek 85, 87, 90let, rečem "joj, pa saj ta človek je pa že zelo veliko dal skozi v življenju", ampak če je eden od 50, pa si misliš, "glej, lahko pa bi bil še 20 let" (J47)*). V povezavi s tem se pogosto, še posebej v odnosu do raznih bolezni, ki lahko privedejo do predčasne smrti, primerjajo s stanovalci, ki so enake starosti, kot so one.

Poleg razlike v odzivu je razlika tudi v odnosu do smrti razlika tudi glede na (ne)pričakovanost smrti (*Dojemaš drugače, eno nepričakovano kakor pa eno, za*

katero veš, da gre svojo pot (D3)). Med pogovorom pa se je, zanimivo, pokazala tudi razlika med časom smrti (Je pa treba ločiti tudi to, kdaj človek umre. V dnevnem času ali v nočnem. V dnevnem času meni ni bilo neprijetno, v nočnem pa mi je bilo, da bi sama ostala tam...(J7)).

Poleg zgoraj omenjenih okoliščin smrti so bile, sicer manj pogosto, omenjene še zaznane razlike med smrtjo starih staršev, ki so živeli v isti hiši, ter starih staršev, ki so živeli posebej. Zaposleni v domu pa so zaradi prijateljskih vezi s sodelavci bolj obremenjeni ob smrti stanovalcev, ki so bili obenem tudi sorodniki sodelavcev.

Pojavi pa se tudi mešanica omenjenih okoliščin – smrt doma je, kljub temu da je pričakovana, vedno težja kot smrt v službi, četudi je ta nepričakovana. Ob smrti mladega človeka, ki nepričakovano umre, na primer v prometni nesreči, je hudo (zaradi starosti in nenadne smrti), a še vedno ne tako hudo kot smrt bližnjega.

Pogovor je pokazal pomembno dilemo zaposlenih, kako bi se z nečim, kar zagovarjajo v službi (razni postopki, umetno hranjenje), soočile, če bi to potrebovala oseba, ki jim je blizu (*edino se sprašuje marsikatera vse to, kar mi mislimo, da je prav in kar delamo pri umiranju, kako bi mi reagirali pri svojem, ker verjetno bi drugače in ne tako, kot razmišljamo tukaj, ker ko si ti čustveno vpleten, o tem verjetno drugače razmišljaš in zahtevaš (O20)).*

Smrt je danes izolirana v domovih za stare, po mnenju zaposlenih je postala nek "bavbav", kar je ljudem otežilo umiranje. Zaradi pogoste negativne konotacije smrti in nevednosti, kaj natanko se po smrti zgodi, je tako nekatere izmed njih strah pred neznanim, strah tudi pred tem, da bi umirale same ali pa imajo do smrti odpor. Pogosto držijo pesti, da v času njihovega delovnega časa, na njihovem oddelku nihče ne bi umrl. Nekaterih pa ni strah smrti, tema smrti jim ni tabu in v odnosu do smrti pričakujejo nekaj lepega.

Pogosto, kot rečeno, vidijo smrt človeka kot njegovo odrešitev, ko nastopi smrt, pa zanj iščejo razumske razlage ali se tolažijo, da je bilo tako pač usojeno. Ob tem se nekateri zaposleni sprašujejo, ali niso morda postali preveč brezosebni, ker o tem, da je smrt za nekoga odrešitev, tudi na glas spregovorijo. Vrsta tolažbe pa je za nekatere tudi spoznanje, da je včasih bolje umirajočega človeka vključiti v paliativno

nego, kot zdraviti nekaj, kar je nemogoče ozdraviti in na ta način podaljševati njegovo trpljenje. Pri tem se za marsikoga odpirajo vedno nove etične dileme.

Pokop lastnih staršev se večini zdi nekaj normalnega, čeprav je vedno težko, ko smrt nastopi. Zaradi omenjenega poteka življenja tako težko razumejo, da nekateri ljudje smrt svojih staršev doživljajo tako zelo čustveno in se po več mesecev ne morejo potolažiti in nadaljevati s svojim življenjem. Take misli včasih vodijo v razmišljanje, kako lahko človek postane tako trd (odporen).

4.1.7. Slovo

Od umrlega stanovalca se zaposleni včasih poslovijo. Oblika slovesa je različna, največkrat stanovalca pokropijo v vežici doma, pokropitev pa razumejo kot neko formalnost, ki jo izvedeš po smrti človeka. Včasih se sodelavke med seboj dogovorijo, kdaj bodo odšle pokropiti nekega stanovalca (to pogosteje, če ne leži v domski vežici). Včasih gredo tudi na stanovalčev pogreb. Za to obliko slovesa se odločijo predvsem, če človeka poznajo od prej, je bil morda njihov sokrajan ali če poznajo njegove sorodnike. Za udeležbo na pogrebu pa se odločijo tudi, če vedo, da umrli stanovalec nima sorodnikov in da na pogrebu ne bo ljudi. Tudi za pogreb se včasih dogovorijo s sodelavci in se ga udeležijo skupaj. So pa tudi taki, ki ne gredo radi na pogreb in se udeležijo pogreba le, če je to nujno.

A kropitev in udeležba na pogrebu nista edini obliki slovesa. Nekateri stremijo k temu, da se od človeka, če se le da, poslovijo, dokler je še živ, da ga torej obiščejo v času umiranja in se z njim morda tudi pogovorijo. Včasih se s pogovorom poslovijo od njega tudi, ko je že umrl (npr. ko ga urejajo), mu kaj rečejo ali se poslovijo s čisto preprosto mislijo. Nekateri se poslovijo tako, da umrlega stanovalca pobožajo po licih, prižgejo svečo, zanj zmolijo molitev in se prekrižajo, mu zaželi miren počitek (*Se vedno prekrižam in vedno rečem "Gospod, daj mu večni mir in pokoj in večna luč naj mu sveti, naj počiva v miru. Amen." To zmeraj, če sem jaz tista, ki je zraven (P36)*). Nekateri se od umrlih stanovalcev radi poslovijo z bolj osebno gesto, z nečim, kar jih je povezovalo s človekom (*Sedaj bo to morda smešno...zadnjič smo se poslavljali z vinom, mislim poslavljali... ostalo je od enega gospoda še nekaj malega*

in smo nazdravili na njegov spomin. Na en tak način...(K12)), pogosto pa je tudi skupno slovo zaposlenih s sorodniki umrlega, skozi pogovor, ko urejajo zadnje formalnosti v domu.

Drugi se le redko, nekateri pa se sploh ne, poslovijo od stanovalcev po njihovi smrti. Pri teh ni nikakršnega slovesa, obiskovanja pogrebov in podobno.

Sogovornice sem spraševala tudi o tem, po kakšnem ključu se odločijo, ali se bodo udeležili pogreba in ali se bodo poslovili od umrlega stanovalca. Izpostavile so, da je to lastna odločitev vsakega in da greš, če sam tako čutiš, kot dejavnike odločitve pa so naštele: če si človeka poznal, je bil dolgo časa v domu in si se nanj navezal, če te z njim ali njegovimi sorodniki vežejo prijateljske vezi. Ne udeležijo se pogreba vsakega stanovalca, za pogreb sorodnika pa se pogosteje odločijo.

Slovo jim je v zadoščenje, a prihaja tudi tu do razlike med umrlimi družinskimi člani in stanovalci v domu, kjer je slovo od ljubljene osebe v času življenja pomembnejše (*morda boš pri privat rekel, "joj sem se hotel iti, pa je prej umrl", tu pa si v službi in je malo drugače (H22)*).

Zaposleni se pri svojem delu srečujejo tudi s pričakovanji ostalih ljudi, ki so prepričani, da zaposleni obiskujejo pogrebe vseh stanovalcev doma (*Enkrat so me celo eni svojci, ki nimajo tukaj bližnjega v domu, pa so me tako malo začudeno vprašali, če ne gremo na pogrebe od vseh stanovalcev. Pa meni se je zdelo, oziroma sem jim razložila, da je to čisto nemogoče in tudi preveč osebno, da bi se tega udeleževali (E27); je hčerka rekla, "da joj, da kako, da je mislila, da gremo vsi iz doma na pogreb". Kako razmišljajo ljudje, mi tukaj ne moremo...(C27)*).

.

4.1.8. Spomini

Spomini na umrle stanovalce so v domu zelo živi. Določenih ljudi, ki so živeli v domu, pa četudi je bilo to več let nazaj in so potem umrli, se zaposleni pogosto spominijo. Spomini so pretežno lepi, a včasih kateremu ob spominu na določenega stanovalca še vedno stopijo solze v oči. Zgodi se, da nekaj dni ali tednov po smrti umrlega stanovalca kar malo pogrešajo. Še kar nekaj časa se spominjajo tudi majhnih reči,

podrobnosti, ki so zaznamovale njihovo skupno življenje. Spomini so včasih povezani z željo po pomoči stanovalcu, kateremu niso mogli pomagati, takrat se nanje spomnijo s cmokom v grlu.

4.1.9. Minljivost, smisel življenja

Na razmišljanje o svoji lastni minljivosti in o smislu svojega življenja po mnenju zaposlenih v domu vpliva starost človeka, bolezni in zdravje v starosti, posledično pa tudi trpljenje ob smrti, ki so mu priča pri svojih bližnjih, ter strah, še posebej strah pred lastno nemočjo. Na to, da človek razmišlja o svojem življenju, vpliva tudi večno hrepenenje človeka in želja po lepem, solidnem življenju. Nekateri tovrstnim mislim podležejo zaradi smrti bližnjih, na primer svojih staršev, vplivala pa naj bi tudi služba, ki jo opravljajo in zaradi katere se še pogosteje soočajo s smrtjo. Če že mora umreti, lahko človek vsaj upa na lepo življenje po smrti, še posebej po tem, ko je bilo življenje na zemlji takšno garanje. Vera in njen verski nauk pa sta tista dejavnika, na katera se človek najpogosteje opira pri razmišljanju o svojem posmrtnem življenju.

Veliko zaposlenih se je o smislu življenja in o minljivosti le-tega že spraševalo, predvsem ob kaki boleči izkušnji s smrtjo ali ob raznih diagnozah, ki so jih pretresle. Predvsem se ta tema pri človeku pojavi ob nepričakovani smrti, ob smrti otrok, kjer se poraja še posebej veliko vprašanj, pa tudi ob smrti mlajših ljudi, njihovih sovrstnikov, pri čemer se zavejo, da bi se tudi njim lahko kaj zgodilo in se zbojijo za svoje domače. Bolj so v skrbah zaradi svojih otrok kot zase. Nekateri se tej temi danes ne posvečajo več, ker ne vidijo razloga, da bi se ji še morali, a vseeno menijo, da je prav, da se človek na neki točki življenja vpraša tudi po tem, vsaj takrat, ko se mu pokaže priložnost. Včasih se jim takšna priložnost pokaže tudi v družbi sodelavcev.

Pri tem se bolj kot na temo minljivosti osredotočajo in posvečajo življenju do smrti, pa tudi življenju v starosti. Tema življenja po smrti pa kdaj, nekoliko hudomušno, vskoči v pogovor (*Kakšno je drugo življenje? Jaz ne vem kakšno je, ampak verjetno je fajn, ker še nihče ni prišel nazaj, tako si mislim, no...(N52)*).

Ko sem sogovornice spraševala o tej nekoliko abstraktnejši temi, so mi ponudile tudi nekaj odgovorov, ki si jih velja zapomniti. Razmišljale so predvsem o tem, kako

človek, ko čez leta pogleda nazaj na svoje življenje, navadno opazi, da je svojo pozornost namenjal nepomembnim stvarem, in kako se vsak trenutek bolj zavedajo, kaj pomeni zdravje in kako so zanj hvaležne, pa tudi kako zelo iz srca pride voščilo za zdravje potem, ko ugotoviš, da je to tisto, kar največ šteje v življenju. Zavedanje, da je življenje nepredvidljivo, lahko človeku odpre oči, da začne drugače sprejemati življenje in smrt.

4.1.10. *Izraz lastnih želja glede smrti*

Želje glede smrti so navadno povezane z željo, na kakšen način bi radi umrli. Zaposleni zase in za druge želijo lepo smrt, to naj bi bila smrt v spanju (*tu kadar delaš in kadar vidiš in se pogovarjaš, vsi ti rečejo, da je najlepša smrt takrat, ko greš spat in se drugo jutro ne zbudiš. To vsi tako rečejo tu, no, ne tisti, ki so umrli, ampak je šel spat in ni več vstal in to da je najlepša smrt... Če vprašaš mene, jaz tako vsakemu privoščim in si jo tudi zase želim. Seveda v visoki starosti, govorim devetdeset plus.(N49)*), ne želijo pa si smrti, pred katero človek trpi. Izbira smrti pogosto ni mogoča, a včasih se zgodi, da je človek priča smrti, kot si jo je oseba izbrala, predvsem ob umiranju zaradi terminalne bolezni. Če že načina smrti ni mogoče predvideti, pa nekatere sogovornice skušajo svojim bližnjim sporočiti, kaj želijo, da se z njimi zgodi po smrti (pa tudi česa si ne želijo) – predvsem so izrazile željo po kremaciji in načinu pokopa, nekatere pa so v podpisanem protokolu določile tudi vse ostalo, kar sodi zraven. Vsem pa je ob tem nekako skupna misel na to, da si želijo, da bi bili domači po njihovi smrti preskrbljeni. Nekatere ob temi smrti razmišljajo tudi o razvoju medicine in kaj lahko medicina novega prinese.

4.1.11. *Nadaljevanje dela*

Delo se po smrti stanovalca za vsakega zaposlenega različno nadaljuje. Ali bo po smrti stanovalca pri zaposlenih ostal občutek smrti pa je odvisno od tega, kdo je bil stanovalec, ki je umrl, in kakšen odnos so imeli z njim, pa tudi od tega, ali je bila smrt pričakovana ali jih je presenetila.

Občutek smrti še nekaj časa ostane v zraku, če je bila smrt nepričakovana, takrat se govori samo o tem . *"Če je pa res tebi nepričakovana smrt, ne vem, s kako urgenco, pa mislim, da kar kake pol ure rabiš, da začneš nazaj delovati, to pa ja"*(D43). Nekaj ostane v podzavesti, ostane nek občutek, ki ni "fajn", a tudi ni prehud, čeprav nekatere spremlja tudi domov in se tudi doma še spomnijo, da je nekdo umrl. Vsakega človeka, ki umre v domu, se pospremi, vsaj z neko mislijo. V domu pa obstaja tudi krog žalovanja (*vedno nas je več, pa ena bolj za enim žaluje, ena za drugim, tako da je nek krog tega žalovanja* (P41)).

Delo, ki sledi v povezavi s smrtjo stanovalca, je mrliški ogled in ureditev pokojnika (ta se je zadnja leta nekoliko spremenila) ter, nekoliko kasneje, spravilo njegovih osebnih stvari in čiščenje sobe. Omenjeno delo mora biti opravljeno v nekem doglednem času.

Delo se torej nemoteno nadaljuje, moraš naprej, nimaš časa se "cmeriti", ker *"vseeno je tako, da jih je na primer osemnajst na oddelku in, četudi je eden umrl, jih je še vedno sedemnajst, ki potrebujejo pozornost in nego in hrano in vse"* (N20). Mogoče rečeš še kakšno besedo, to je pa tudi vse. Predvsem pri pričakovani smrti tega ne poudarjajo vsi, kot to počnejo pri nepričakovani, ki jih preseneti. Nekatere pa smrt stanovalca pri nadaljevanju dela ne obremenjuje, ker o dogodku sploh ne razmišljajo.

4.1.12. Sodelovanje s sorodniki

Zaposleni v domu ves čas bivanja stanovalca v domu sodelujejo tudi z njegovimi sorodniki, vendar bomo tu govorili o sodelovanju s sorodniki v obdobju umiranja in smrti.

Pogovor je glavni, a ne edini način sodelovanja s sorodniki. Zaposleni v času umiranja s pogovorom zagotavljajo podporo sorodnikom, ki bdijo nad umirajočim stanovalcem. Po smrti pa se z njimi pogovorijo o načinu in vzroku smrti. Na dan smrti je pogovor, tako opažajo, nekoliko krajši, zaradi žalovanja, čez nekaj dni ali tednov pa navadno sorodniki še enkrat pridejo na pogovor, takrat se z njimi navadno pogovarja socialna delavka. Tokrat so pogovori daljši, saj sorodniki podajo tudi povratno informacijo o življenju sorodnika v domu, pa tudi o pogrebu.

Prva naloga, ki jo morajo zaposleni (večinoma medicinske sestre ali zdravnica pa tudi socialna delavka) opraviti ob smrti stanovalca, je sporočiti sorodnikom novico o smrti. O sporočanju so zaposleni povedali veliko. Sporočanje takih žalostnih novic je zanje navadno težka, včasih tudi stresna naloga, a vsi vseeno nimajo težav s tem. Ob sporočanju novice o smrti navadno sočustvujejo s sorodniki, nekateri pa uspejo to sporočiti brez posebnih čustev. Se pa vsi nekako strinjajo, da je težje, če ne veš, komu sporočaš, in če sporočaš novico o smrti mlajšega stanovalca ali nekoga, ki je umrl nepričakovano. Sporočanje je lažje, če sorodnike poznaš, če si z njimi prej že sodeloval, tako je namreč ta pogovor na bolj prijateljski ravni, gre bolj za svetovanje. Lažje pa je novico sporočiti tudi, če človeka dalj časa spremljaš in poznaš okoliščine smrti. Včasih s strani sorodnikov naletijo na dramatičen odziv, ki delo oteži, a znanje naj bi bilo tisto, ki ti v takih trenutkih pomaga pri sodelovanju s sorodniki. Nekateri opažajo, da je zanje sporočanje novice o smrti z leti postalo lažje, manj stresno in zares le del službe.

V obdobju umiranja in smrti stanovalcev pa sodelovanje s sorodniki zahteva tudi upoštevanje njihovih želja in potreb. Nekateri sorodniki od zaposlenih zahtevajo vključitev umirajočega stanovalca v paliativno oskrbo, drugi pa v želji po pomoči "filmsko urgenco", da bi človeka rešili smrti. Zaposleni ugotavljajo, da paliativne nege, četudi bi bila ta najprimernejša za stanovalca, ni mogoče vsiliti nikomur, zato vedno upoštevajo želje in potrebe sorodnikov in se jim prilagajajo, kolikor se lahko. Nekateri zaposleni imajo precej razvit občutek, da prepoznajo, kdaj bi bil pogovor sorodnikom v pomoč.

Z upoštevanjem njihovih želja lahko sorodnike pomiriš in jim daš občutek, da si nekaj naredil; tudi zdravnica se pogosto posvetuje s sorodniki umirajočega stanovalca in jih vključuje v svoje delo s svojimi pacienti. Odzivi sorodnikov pa so različni in *"nekaterim se da dopovedati, nekaterim se ne da, nekateri to sprejmejo, se strinjajo, ko jim doktorica ali kdo drug pove, kakšno je stanje, nekateri tudi sami rečejo, "ne v bolnico, ne nikamor, tukaj naj bo", nekateri spet "ja, kaj ne boste nič naredili?" (P71).*

Sodelovanje s sorodniki bi lahko vključevalo tudi izražanje sožalja ob smrti. Za zaposlene je to včasih tudi zadnji stik s sorodniki in njihovo slovo, vsaj za nekaj časa. Slovo od sorodnikov je zaposlenim pomembno, saj kot pravijo *"sploh od teh svojcev,*

ki sem jih spoznavała dlje časa, ki so bili z nami več let, se želim posloviti, želim tisto uradno sožalje izreči, se mi zdi, da potem lažje nekako se srečaš še kje, pa še kako besedo lahko rečem spotoma, kako so, kako se počutijo, to imam rada" (E31).

Omenili pa so tudi primere, ko so sorodnike tolažili zaradi občutkov krivde, ker so njihovi dragi v domu in ker sami ne skrbijo zanje, pa tudi ponovno srečanje sorodnikov umrlega stanovalca ob ponovnem obisku doma po preteku nekaj časa.

Zaposleni v domu si sodelovanja z družino stanovalcev želijo, saj z obiskovanjem ljudi v domu tudi sami z njimi vzpostavijo stik. Po smrti imajo, kot rečeno, z njimi le malo stikov in si jih želijo več. Čeprav opažajo, da je delo s sorodniki včasih težje in bolj naporno kot delo s stanovalci, povedo, da pogrešajo stik z nekaterimi sorodniki po smrti stanovalcev in da o tovrstnem pogrešanju pripovedujejo tudi sorodniki ob ponovnem srečanju. Do sorodnikov imajo spoštljiv odnos in vsi so jim enakovredni.

4.2. ČUSTVA, KI JIH ZAPOSLENI DOŽIVLJAJO OB SMRTI STANOVALCA

4.2.1. Čustva ob smrti

Čustva, ki jih zaposleni doživljajo ob smrti stanovalcev, so različna in tudi intenziteta čustev ni vedno enaka. Čustva doživljajo v odnosu do stanovalcev in njihovih sorodnikov. Veliko lažje bi bilo čustva poimenovati, če bi jim v pomoč ponudila spisek možnih čustev, a tudi brez njega so jih nekaj omenili. Osnovno čustvo je žalost, ki pa ga doživljajo različno močno. Občutijo pa tudi prizadetost, sočutje, olajšanje za vse, za umrlega človeka in njegove sorodnike. Ob smrti niso ravnodušni, jim je hudo, smrt jih gane in stanovalec se jim smili. Jeze ne zaznavajo, pri nekaterih pa se pojavi strah, predvsem strah pred izgubo najdražjih, pa tudi strah pred tem, kdo bo zasedel stanovalčevo mesto po njegovi smrti, in občutek tesnobe. Pri nekaterih smrtih občutijo vznemirjenje in nemoč. V zadnjem času opažajo, da se začetna čustva šoka, stresa, jeze, nemoči in strahu spreminjajo v mir in zadovoljstvo, da so lahko pomagali (*Sedaj pa ne, ni problema, sedaj... ja, nemoč ja, včasih, ampak vedno redkeje, res, en mir, eno zadovoljstvo, da sem lahko nudila to, kar lahko, in to je to, res, nič drugega (D62)*).

Poznanstvo in navezanost na stanovalca, (ne)pričakovanost smrti, starost ob smrti, to so dejavniki, ki so se zopet izkazali kot tisti, ki vplivajo na čustva, ki jih zaposleni občutijo ob smrti. Če umrlega stanovalca ne poznajo, do njega ob smrti ne občutijo ničesar. Če so se na stanovalca v času njegovega bivanja v domu navezali, občutijo neko praznino in sočustvujejo z njim. Ko umrejo mlajši ljudje, se jim poraja veliko vprašanj, včasih pa se v tem primeru pojavi tudi jeza. Pri pričakovani smrti občutijo predvsem olajšanje, mir in odrešenje, nenadna smrt pa je bolj stresna, jih šokira; če umre pri urgenci, ko so mu skušali rešiti življenje, pa občutijo predvsem nemoč, ker jim to ni uspelo. Nemoč občutijo tudi pri "grdi smrti", ko človek umre po tem, ko je zelo trpel. Bolj kot je stanovalec pred smrtjo v bolečinah, večje olajšanje prinese njegova smrt. Čeprav je težko priznati, da smrt komu prinese olajšanje, pa se jim umirajoči in njihovi sorodniki zelo smilijo ob dolgotrajnem umiranju.

Tudi zdravstveno stanje, zahtevnost in realnost sorodnikov ob smrti ter čustvovanje vsakega posameznika vplivajo na to, katera čustva bodo ob smrti občutili. Kot posebno okoliščino so omenili še samomore, kjer jih zajame občutek strahu.

Vsi zaposleni svojih čustev ne izrazijo, ampak jih obdržijo zase in premeljejo v sebi. Nekateri pred svojimi sodelavci ne pokažejo čustev in ne jokajo, ker so spoznali, da jih smrti stanovalcev ne smejo preveč prizadeti, ker bi bilo prehudo (*žalostno je, da je takšno delo, da te take stvari ne morejo ravno prizadeti, ker potem bi bilo tega preveč (G3)*). Ko jim stopijo solze v oči, jih večinoma uspejo zadržati, da ne spolzijo po licih.

Kljub čustvom, ki so jih našteali, nekateri pravijo, da nimajo globljih čustev in da se ob vsaki smrti v bistvu pojavljajo ista čustva, saj so ta bolj v povezavi z njimi samimi kot pa s tem, kdo je umrla oseba. Tudi pri sorodnikih opažajo, da so njihova čustva ob smrti včasih nekoliko zaigrana (*Velikokrat na žalost so ta čustva tudi malce zaigrana. Ne bom rekla v celoti, daleč od tega, ampak na trenutke so malce zaigrana, čeprav si takrat, ko nekdo umre, predstavljam, da je vsakemu svojcu zelo hudo ob tej izgubi, ampak niso pa vedno ravno zelo, zelo pristna ta čustva (L16)*). Ob občutku olajšanja, ker se je stanovalec rešil "nečesa", pa je treba po njihovem mnenju premisliti, česa se je zares rešil.

4.2.2. Čustva do sorodnikov

Tudi do sorodnikov umrlih stanovalcev zaposleni v domu ob smrti doživljajo razna čustva. Izpostavili so predvsem, da jim je za sorodnike hudo, da z njimi sočustvujejo. Če vedo, da sorodniki s čim v domu niso bili zadovoljni, se pojavlja tudi neprijetnost in občutki tesnobe, neprijetno pa se počutijo tudi v primeru, če sorodniki ne izražajo nikakršnega mnenja in ne vedo, kako so bili s storitvami, ki so jih nudili njihovemu sorodniku, zadovoljni. Ob sporočanju novice o smrti se zaposleni počutijo prizadete, včasih to žalostno novico spremlja tudi njihov občutek krivde, ker je nekdo umrl (*vedno tudi z neko krivdo, "ja pa je umrl v domu", seveda je umrl, je bil v domu, bolan (C57)*).

Zaposleni torej ob smrti stanovalca v domu velikokrat pomislijo tudi na njegove sorodnike, predvsem na tiste, ki jih poznajo. Pri tem pomislijo tudi na to, kako se bodo prilagodili življenju brez svojega dragega in kako se bodo znašli sedaj, ko jim je odvzeta navada obiskovanja človeka v domu.

Na to, katera čustva bodo zaposleni doživljali v odnosu do sorodnikov stanovalcev, vplivata povezanost in sodelovanje s sorodniki. Če je bilo sorodnikom težko v času, ko je bil stanovalec v domu, in so se s tem morda le težko sprijaznili, bo tudi zaposlenim ob smrti težje. Opažajo tudi, da jim je bolj hudo, če umre kateri od sorodnikov sodelavcev in sodelavk ali ko si stanovalec smrti želi, izguba pa doleti sorodnike. V tem primeru gojijo več čustev do sorodnikov kot do umrlega stanovalca (*Zadnjič mi je ena gospa rekla "dajte mi kaj, da bom umrla, ne bo nihče vedel", potem, ko veš, da si nekdo želi, da pušča vse v redu za seboj, da je pomirjen s tem, potem ti je pa res za svojce huje kot zanj. (F31)*).

4.3. POMOČ PRI SPOPRIJEMANJU S SMRTJO

4.3.1. Možnosti za pomoč

Potrebe po pomoči pri spoprijemanju s smrtjo zaposleni vidijo predvsem na področju žalovanja. Tu bi bilo po njihovem mnenju dobro vzpostaviti pomoč tako za sorodnike kot za zaposlene v domu, pri čemer bi lahko vključevali tudi druge teme, ki begajo ljudi, ne le temo smrti. V preteklosti so se bolj kot pomoči zaposlenim osredotočali na

pomoč sorodnikom, sedaj pa se zavedajo tudi pomembnosti razvijanja paliativne oskrbe, ki bi vključevala umirajočega stanovalca, njegove sorodnike pa tudi zaposlene.

Ko sem jih prosila za ideje, kaj bi ljudem pomagalo pri spoprijemanju s smrtjo, so izrazili naslednje: skupino za samopomoč na temo žalovanja za stanovalce in delavce, kjer bi imeli možnost žalovanja, izboljševanje paliativne oskrbe in ureditev paliativne sobe ter vzpostavitev paliativnega tima. Omogočanje pogovora s strokovnjakom, kar je še posebej pomembno za mlade zaposlene, ki se s smrtjo srečujejo prvič. Supervizije bi jim omogočile pogovor o tej temi in reflektiranje dogodkov na ravni organizacije. Omenili so tudi željo po predavanjih in izobraževanjih, saj *"ni to, da enkrat slišiš in si zapomniš, to moraš večkrat slišati, pa tudi ti je potem lažje"* (P78). V pomoč pa jim je tudi pogovor med delovnim časom, ko se smrt dejansko zgodi, in trenutki, ko delo odložijo na stran in prisluhnejo sodelavcem ali stanovalcem, ki so ob smrti prizadeti.

Kljub temu, da delovno okolje prepoznajo kot zelo vzpodbudno, kjer jim vsi prisluhnejo, če jih potrebujejo, pa so kot sogovornike za tovrstne pogovore izbrali predvsem socialno delavko, diplomirane medicinske sestre in glavno sestro. Omenjene naj bi bile zaradi pogostejšega sodelovanja predvsem v veliko pomoč in podporo zdravnici.

Ko sem jim omenila idejo o organizirani pomoči, kjer bi bila v domu vedno neka oseba ali skupina ljudi, na katere bi se lahko obrnili s svojimi vprašanji in občutji, so nekateri misel na to sprejeli z odprtimi rokami in tovrstno pomoč zaznali kot zaželeno. Nekateri pa so bili do takšne oblike pomoči skeptični predvsem zaradi različnega praga pomoči, ki jo posameznik potrebuje (*Smo različni ljudje in tudi različno potrebujemo. Različno, kako naj se izrazim... različen prag tistega imamo, kdaj bi potreboval, ali ne vem, nekaj takega. Nekdo morda potrebuje za vsako smrt, nekdo pa lahko sam krmari za ene desetkrat ali petnajstkrat, pa potem res rabi pomoč* (J38)). Ali bi posamezniku takšna oblika pomoči ugajala in pomagala, je torej odvisno od naravnosti posameznika (*je pa res, da je to odvisno od naravnosti posameznika, ali mu bo ta oseba v redu ali ne, ali bi lahko zaupali le nekateri, ne vsi* (L26)).

Tisti zaposleni, ki so v ideji videli potencial, so razmišljali celo o tem, na kakšen način bi se pomoč lahko organizirala. Nujna bi bila teoretična in praktična podkovanost ter razumevanje in znanje tega področja tistih, ki bi pomoč nudili, pri čemer izobrazba ljudi ni ključnega pomena. Izvorna skupina zaprtega tipa bi vključevala 8 - 10 ljudi različnih poklicev in kadrov, ki bi pomoč nudili stanovalcem, njihovim sorodnikom in zaposlenim v domu. Velikokrat se namreč ljudje srečujejo s stiskami, ki so prehude, da bi jih zmogli sami.

Ob razmišljanju, kje vidijo priložnost za pomoč pri spoprijemanju s smrtjo, so se zaposleni spomnili tudi svojih kolegov na reševalni postaji, ki so zaradi smrti pod še večjim stresom, kot so oni sami.

4.3.2. Delo z umirajočim

Ko je na oddelku človek, ki umira, se zaposleni trudijo, da je poudarek na njem, da se skoncentrirajo nanj in na njegove potrebe ter mu skušajo pomagati, kolikor lahko, da bi umrl dostojanstvene smrti. Paliativna nega vsebuje smernice, ki jim skušajo slediti (med drugim vlaženje ust, informiranje zdravnika o stanju, razmislek o učinkovitosti pomoči), pri čemer skušajo poleg zdravnice vključiti tudi sorodnike umirajočega. Predvsem se trudijo zagotoviti, da nihče ne bi umiral sam.

Umirajočemu stanovalcu skušajo pomagati po najboljših močeh, pri čemer nekatere zaposlene poročajo o tem, da lahko pomoč zares zagotavljajo, le dokler je človek še živ, dokler mu s svojim znanjem medicine lahko pomagajo. Ko nastopi smrt, pa se raje umaknejo, temu je lahko vzrok odnos do umrlega človeka ali pa občutek nemoči, ki ga doživijo, ker človeka ne morejo rešiti smrti. A lahko si nekoliko bolj miren, če veš, da si delo prav opravil.

Pri delu z umirajočimi ljudmi opažajo, da se po svetu dogajajo hude stvari (*V tridesetih letih človek vidi vsega, nekega umirajočega, neke invazivne posege in neke preglede in joj, to je zame grozljivo...(P66)*) ter da je mogoče za paliativno nego še veliko storiti v okviru zavoda. Omenile pa so tudi, da bi se morali zdravniki bolj suvereno odločati glede medicinskih postopkov in ne prelagati odgovornosti za

odločitve o poteku pomoči umirajočemu človeku na njegove bližnje, ki temu strokovno niso kos.

4.3.3. Upoštevanje želja umirajočega

Upoštevanje želja umirajočega človeka moje sogovornice vidijo kot najbolj pravično dejanje do človeka, saj spoštuješ nekaj, kar človeku veliko pomeni. V primeru, da zdravnik predlaga vključitev stanovalca v paliativno oskrbo, oseba pa je izrazila željo, kako naj se z njo dela, je prav, da se to spoštuje, četudi je težko (*Kadar doktor napiše paliativo, se ve, da če so prej stanovalci že zapisali, da ne želijo oživljanja, da ne želijo v bolnico, da to njihovi svojci spoštujejo, da mi to spoštujemo in da se tega striktno držimo. Kakorkoli bi bilo to hudo za svojce ali pa tudi za nas posledično (N35)*). Sem seveda spada tudi želja človeka, naj se ga ne oživlja, če umre, pa tudi spoštovanje želje po samoti v obdobju umiranja.

4.3.4. Prisotnost teme smrti

Tema smrti ni ravno pogosta v pogovoru ljudi, zato ker se ljudje o tem ne radi pogovarjajo, ker ni časa, da bi se ji posvečali ali pa enostavno ni potrebe po govoru o smrti. V šoli se zaposleni o sami smrti niso veliko pogovarjali in učili ter tudi danes temo pogovora velikokrat preusmerijo na prijetnejše teme ali skušajo stanovalce pomiriti z mislijo, da bomo vsi enkrat umrli. Doma se o smrti ne pogovarjajo, ker domači ne razumejo njihovega dela, otroci so še premajhni ali v obdobju pubertete, ko temu ne želijo posvečati pozornosti, nekateri odrasli pa so preobčutljivi za pogovor o tej temi. O temi smrti se zaposleni z družinskimi člani pogovarjajo ob smrtih bližnjih ljudi ali znancev, ki jih pozna cela družina.

V domu se zaposleni s sodelavci le malo pogovarjajo o smrti kot taki, s stanovalci pa se o njej ne pogovarjajo, ker se jim zdi, da čas ni primeren, saj je mogoče, da odhod od doma stanovalcem še vedno predstavlja stresno situacijo in bi jim s tem škodili in jih čustveno prizadeli.

Stanovalci včasih sami izrazijo potrebo po govoru o smrti, a morajo pogovor začeti na lastno pobudo (*Če bi izrazili željo, ja, drugače, da bi pa sama kaj takega začela, pa ne (N34)*), samoiniciativno pa bi zaposleni nadaljevali pogovor o smrti takrat, ko bi začutili, da jim kdo od stanovalcev pripoveduje o načrtovanju svoje smrti (*Edino če bi pa morda, tega nisem še doživela, ampak če bi kdo rekel, "si bom kaj naredil", to bi pa že verjetno...(J28)*). Nekateri stanovalci naj bi že razmišljali o stvareh, povezanih s smrtjo in pogrebom, in naj bi bili pripravljeni na smrt. Zgodilo se je že, da so stanovalci izrazili želje za čas, ko se morda ne bi mogli sami odločati in sprejemati odločitev. O svojih odločitvah naj bi se med seboj, z drugimi stanovalci, tudi odprto pogovarjali, dodatne sogovornike pa naj bi iskali predvsem v zdravnici, psihiatru, ter morda socialni delavki.

Do teme smrti so nekateri bolj odprti in jim o tem ni težko govoriti, vedno tudi najdejo sogovornika, ki bi mu lahko zaupali svoje misli, občutja. Tema kot taka jim ni kaj posebnega (*Bolj normalno govoriš o tem, ko si nekako v tem, tako da se mi to ne zdi nič kaj tako posebnega (C16)*). Ugotavljajo pa tudi, da *"kakor smo se včasih izogibali tega izraza in vsega povezanega z njim, da potem sedaj v večini primerov vidiš, da eno olajšanje dosežeš pri svojcih s tem, ko izrečeš tudi to besedo smrt"(E34)*.

In zakaj dilema ali spregovoriti o smrti ali ne? Zato ker je pogovor o smrti za večino še vedno težak in ker ne veš, s kom se o tem sploh lahko pogovarjaš, ker ni vsak pripravljen na to. Kljub temu, da se o smrti ne pogovarjajo pogosto, pa zaposleni opažajo razliko med pogovorom z žensko ali z moškim (*Je pa drugače, če se pogovarjaš z žensko, jaz doma imam same moške in je to zelo drugače (B27)*).

Marsikatera je kljub temu, da je tema smrti prisotna v njenih pogovorih, tudi priznala, da je tokrat prvič o tem razmišljala na takšen način in tako poglobljeno (*Čeprav se mi zdi, sedaj ko to razmišljam... to je fajn ne, ko se lahko... ker ne razmišljaš tako, sedaj imam to priliko...(N21)*).

4.3.5. Razvoj na delovnem mestu

Zaposleni opažajo nek razvoj na delovnem mestu od takrat, ko so še mladi nastopili službo, do danes. Začetki dela so bili čisto drugačni, delo je bilo zahtevnejše, ljudje

so se jim smilili, saj so si vse jemali k srcu in včasih tudi zajokali. Da bi bilo lažje, so si nekateri že na začetku kariere postavili ločnico med službenim in zasebnim življenjem.

Z leti so nekateri postali bolj imuni na dogajanje, saj vedo, kaj lahko pričakujejo. Glede tega, ali so postali odpornejši ali ne, ni soglasja, saj eni trdijo, da se utrdiš, drugi pa, da ne gre za utrditev in odpornost človeka, temveč za izkušnost in dozorelost. Tudi otopelosti ni, saj, če je človek otopel, pomeni, da mu ni hudo, česar sebi ne morejo pripisati. Drugačna naj bi bila tudi percepcija, dojemanje in razumevanje sveta. Tudi o tem, ali so se dela le navadili, niso soglasni, saj so nekateri mnenja, da tega dela ne moreš opravljati rutinsko. Utrditve in rutinskega dela si niti ne želijo (*Se velikokrat ob tem vprašam, da res ne bi rada, da se kdaj utrdim do te mere, da bi mi bila smrt kakor en tekoči trak, da bi pa to bila res ena taka formalna stvar v domu, da prideš, si tu, umreš, pride drugi, tega ne bi rada (E51)*).

Z leti so opazili nekoliko lažje soočanje z vsem, kar služba prinese, in manj stresa pri delu, še posebej pri nalogah, ki so manj prijetne – na primer urejanje pokojnika, klicanje sorodnikov in sporočanje novice o smrti.

Razvoj na delovnem mestu naj bi bil odvisen tudi od osebe in od tega, kako sproti razčiščuje stvari, pa tudi od tega, ali jo to delo veseli in bogati. K razvoju zaposlenih so doprinesla razna izobraževanja (v povezavi s to temo predvsem izobraževanja paliative), saj je lažje delati, če imaš več znanja in spoznanje, da se moraš z vsem pogumno spoprijeti in ne bežati pred nečim, kar ti je težko, saj le tako lahko rasteš in se razvijaš.

4.4. ODLOČITEV ZA SODELOVANJE V RAZISKAVI

Vsako intervjuvanko sem vprašala po razlogih, zakaj se je odločila za sodelovanje v pogovoru. Nekaj odločitev je temeljilo na našem medsebojnem odnosu, na tem, da se poznamo in da so mi želele pomagati pri pridobivanju podatkov. Nekatere so želele sodelovati tudi zato, da bi pridobila podatke oseb z različno stopnjo izkušenosti. Veliko pa je vedno pripravljenih pomagati pri tovrstnih raziskavah in se spontano odločijo za sodelovanje.

Kar nekaj se jih je poleg pomoči meni za sodelovanje odločilo tudi zaradi obravnavane teme. Tema umiranja in smrti jim predstavlja izziv, ker o tem neradi govorimo, poleg tega pa je za veliko njih to tudi strokovna in zelo življenjska tema; slednje jih zelo privlači. Mojih sogovornic ni strah govoriti o tej temi, ampak jim je celo zanimiva, blizu, ni tabu, o tem se rade pogovarjajo, saj se z razvijanjem takih tem razvija tudi medicina. V sodelovanju v intervjujih so videle tudi priložnost vzajemnega učenja - one bi o temi morda slišale kaj novega, meni pa bi predajale svoje znanje. Tudi odločitev za sodelovanje v paliativnem timu in želja po prispevku k paliativni oskrbi v domu sta botrovali odločitvi za sodelovanje v pogovoru.

Večinoma so vprašane že pred pogovorom vedele, o čem se bomo pogovarjale, nekaj pa je bilo tudi takih, ki niso vedele, o čem pišem.

5. RAZPRAVA

Ob smrti stanovalcev v domu so zaposleni čustveno prizadeti, a so ta čustva različno močna. V domovih za stare umre veliko ljudi in od zaposlenih v teh ustanovah tako ne moremo pričakovati, da bi bili pri vsakem umirajočem močno čustveno angažirani (Cafuta 1998). Ni pravila, kako se bo človek odzval na smrt nekega človeka in kaj bo ob smrti občutil, čeprav na odziv pogosto vplivajo razni dejavniki, navadno taki, ki so to osebo povezovali z umrlim – če si človeka poznal, si sodeloval z njim, se nanj navezal ali si poznal njegove sorodnike. Pogosto pa na odziv na smrt vpliva tudi (ne)pričakovanost smrti in starost človeka ob smrti, saj nekoliko težje sprejmeš smrt mladega človeka ali nekoga, ki je po tvojem mnenju še zelo vitalen. Zaposleni tako pogosto, da bi lažje sprejeli smrt, iščejo razumske razlage, da bi razumeli, zakaj je do smrti prišlo. Čeprav si dopovedujejo, da je smrt del vsakdanjega življenja, predvsem pa njihove zaposlitve, jih vsaka smrt stanovalca čustveno prizadene (Mali 2002: 322). Znan vzrok smrti lahko pomaga sprejeti smrt človeka. Nekoliko težje pa je sprejeti smrt, če čutiš, da si odgovoren za zdravje in dobro počutje stanovalcev, ali če doživljaš krivdo, ker je nekdo umrl v domu, čeprav si tako njemu kot njegovim sorodnikom obljubljal, da boš storil vse, da bo lepo živel. To obljubo si nekako prelomil in zato je pomembno poiskati razlago, zakaj je do smrti prišlo, da spoznaš, da sam nisi kriv, ampak se je življenje zaključilo.

Predvsem prvo soočenje s smrtjo je težak zalogaj za človeka. Pri prvi smrti gre navadno bolj za opazovanje kot za sodelovanje. Zaposleni opažajo, da so pri prvi smrti morda že vedeli, kaj je pisalo v knjigah o negi umrlega človeka, a je izkušnja smrti, ko si ob njem, nekaj popolnoma drugačnega. Zato pri prvih korakih potrebuješ pomoč nekoga, ki ve, kaj sledi, in te lahko vodi. Tako bi bilo smiselno vedno poskrbeti, da se nege umrlega človeka vedno loti nekdo, ki celoten postopek pozna in je lahko v podporo tistemu, ki se prvič srečuje s smrtjo.

Zaposleni so priznali, da so prvič zares razmišljali o tem, kako se odzovejo na smrt človeka, in ugotovili, da v bistvu vsaka smrt na nek način vpliva nanje in da vedno ostane nekaj, zaradi česar si dogodek zapomnijo. Še posebej so izpostavili prvo srečanje s smrtjo, ki naj bi se močno vtisnila človeku v spomin.

Zaposleni so se v večini strinjali, da je to, kako se bo človek spoprijel s smrtjo, odvisno med drugim od njegovega značaja, starosti in izkušenj, ki jih ima v življenju. Tudi Košak (2000: 350) se strinja, da je količina obremenitve in to, kako jo človek doživlja, odvisno predvsem od starosti umrlega, od starosti zaposlenega, osebnih izkušenj pri umiranju, od človekovega značaja, pogleda na svet, bližine umrlega ipd.

Nekako pa nismo dosegli soglasja o tem, ali leta in izkušnje človeka utrdijo. Nekateri so se s tem strinjali in to opazili tudi pri sebi, drugi pa so močno zagovarjali dejstvo, da se človek ne more utrditi do te mere, da ga smrt ne bi več prizadela, ampak naj bi človek le dozorel in drugače sprejemal smrt. Zaposleni si zase sploh ne želijo, da bi jim smrt postala nekaj samoumevnega, nekaj, kar se preprosto dogaja na njihovem delovnem mestu. Izražajo pa tudi dvome, ali bodo lahko, ko bo umrl kdo od bližnjih, zares čustvovali, kot se od bližnjih umrlega človeka pričakuje. Zaznati je torej pričakovanje po tem, da je žalovanje za bližnjimi težje. Morda se ravno iz tega razloga zaposleni v poklicih, kjer je smrt stalna spremljevalka, ne želijo preveč navezati na ljudi, da jim ne bi bilo preveč hudo. Zaznamo veliko potrebo po ločevanju službenega in zasebnega življenja, s čimer preprečimo, da do zares veliko ljudi občutimo globlja čustva naklonjenosti.

Da bi se zaposleni lažje spoprijemali s smrtjo na delovnem mestu, se udeležujejo raznih izobraževanj in tečajev ter berejo knjige. Vse to prepoznajo kot dobrodošlo pomoč pri razmišljanju o smrti, zavedajo pa se, da morajo reflektirati svoja občutja in čustva izražati, če se želijo izogniti sindromu izgorelosti in ostalim psihičnim obremenitvam. Nekateri lahko svoja čustva izrazijo v odnosu s svojimi sodelavci, nekoliko manj s svojimi domačimi, ki jih ne želijo vključevati v svoje delo. Pomagajo si raje s pogovorom s sodelavci, pa naj bodo to neformalni pogovori ali bolj organizirane oblike pomoči, kot so intervizije in supervizije. Sodelujejo torej najraje s tistimi, ki opravljajo podobno delo in jih zato lahko bolje razumejo (Ramovš 2003). Opažajo celo, da plitki odnosi s sodelavci in izoliranost posamezne službe na določene prostore otežuje spoprijemanje s smrtjo, saj imajo izolirane skupine zaposlenih (npr. tisti, ki se pretežno zadržujejo v kuhinji ali pralnici) manj možnosti za reflektiranje svojih občutkov na delovnem mestu.

Ljudje smo različni in je zato popolnoma razumljivo, da nekateri pri razmišljanju o smrti ne želijo pomoči drugih, ampak zase razvijejo načine, kako se najbolj konstruktivno soočiti s smrtjo. Ko sem zaposlene spraševala o morebitni organizirani pomoči s strani doma pri soočanju s smrtjo na delovnem mestu, so pojasnjevali, da take oblike, kot sem jim jo kot primer ponudila, nimajo. Kot primer sem navedla možnost, da bi nek posameznik ali skupina ljudi bila vedno na voljo za pomoč vsem tistim, ki bi čutili potrebo po pomoči, pogovoru. Do te oblike pomoči so bili nekateri precej skeptični, pri njihovi razlagi pa se je ponovno izkazalo, da jih skrbi, kdo bi ta oseba bila in da oseba, ki bi se s tem ukvarjala, ne bi ustrezala vsem. Zares je torej zaposlenim pomembno, s kom delijo svoje občutke. Zdi se, da je bolje, da se s smrtjo soočiš sam, kot da se zaupaš napačni osebi.

Ob pogovoru o tem, kako se zaposleni soočajo s smrtjo stanovalcev, se je kot pomembna izkazala tudi tema soočanja s smrtjo s strani drugih stanovalcev. Pogosto so se zaposleni spomnili, da so tudi ostali stanovalci doma soočeni s smrtjo ravno tako pogosto kot oni sami, in poudarjali, da je treba posvečati več pozornosti tudi žalovanju ostalih stanovalcev doma, ki si z umrlim človekom delijo domsko življenje. Pri tem so kot prvi korak omenjali predvsem odkrit pogovor o tem, da je nekdo umrl in nudenje pomoči ob izrazu želje po slovesu od umrlega stanovalca. Pri pogovoru z žalujočimi stanovalci bi se zaposleni lahko oprli na načela pogovora po Andersonu (Anderson, Gehart 2007: 40 - 41).

Do umrlega človeka zaposleni čutijo spoštovanje, ga sprejemajo in z njim ravnajo kot v času, ko je bil še živ. Nekaterim je nekoliko neprijetno v prisotnosti mrtvega človeka ali pa jih je celo malo strah. Ta občutja lažje prebrodijo, če se z umrlim srečujejo v družbi kake druge osebe. Ob umrlem človeku razmišljajo predvsem o tem, kakšna je človekova zapuščina na zemlji, po čem se ga bodo ljudje spominjali, vsi si namreč želimo, da bi naše življenje imelo smisel (Hughes 2002: 239). Skrb za to, da bi se človeka spominjali po njegovi smrti, je eden izmed zdravih načinov, kako ljudje zadovoljujejo potrebo po nesmrtnosti (Ramovš 2003).

V času umiranja skušajo zaposleni čim bolj olajšati trpljenje in bolečine umirajočega človeka. V odnosu do umiranja zaznavajo pomembno razliko med umiranjem nekoč in danes, v povezavi s čimer naj bi bilo umiranje v današnjih časih veliko težje.

Trudijo se, da bi umirajočim omogočili lažje umiranje, pri čemer bi se lahko oprli na paliativno oskrbo umirajočega človeka. Dobra oskrba starostnika med umiranjem namreč zmanjša psihofizične težave bližnjih po smrti ljubljene osebe, obenem pa pripomore k njihovemu lastnemu pozitivnejšemu odnosu do umiranja, s čimer občutno zmanjšujejo verjetnost prav tako psihosomatsko pogojenih zapletov v času njihovega lastnega umiranja (Gedrih 2007: 22). S primerno oskrbo umirajočega tako lahko zaposleni pomagajo ne le umirajočemu, temveč tudi njegovim bližnjim in končno tudi sebi.

Odnos do smrti je, da je smrt vsakega človeka njegova biološka danost, saj bomo vsi enkrat umrli in je tako smrt del življenja. Ob smrti včasih občutijo olajšanje in odrešitev za umrlega človeka, ob tem pa se sprašujejo, ali niso zaradi svojih misli in občutkov postali celo brezosebni. Opažajo, da se je razvoj odnosa do smrti nekoliko spremenil. Na začetku svojega službovanja so smrt jemali kot neuspeh, poraz, sedaj pa občutijo poseben blagoslov, če so lahko prisotni ob smrti človeka. Na razvoj odnosa do smrti naj bi vplivala njihova služba, starost, leta izkušenj, pa tudi izkušnja smrti bližnjega. Kakšen odnos imajo do smrti, je odvisno tudi od tega, ali je umrl bližnji družinski član (kar je težje sprejeti, kot če umre stanovalec v domu), od pričakovanosti smrti, od starosti umrlega in od tega, ali je nekdo umrl ponoči ali podnevi. Ponoči je namreč vzpostavljeno zgolj dežurstvo treh zaposlenih, kar pomeni, da se boš s smrtjo človeka, ki umre ponoči, moral soočiti ti, predvsem pa, da boš ob tem imel manjšo podporo sodelavcev.

Zanimivo je, da so zaposlene opisovale tudi mešanico okoliščin. Smrt doma je kljub temu, da je pričakovana, vedno težja kot smrt v službi, četudi je ta nepričakovana. Ob smrti mladega človeka, ki nepričakovano umre, na primer v prometni nesreči, je hudo (zaradi starosti in nenadne smrti), a še vedno ne tako hudo kot ob smrti bližnjega.

Izoliranost smrti, ki se dogaja predvsem v bolnišnicah in domovih za stare naj bi ravno tako vplivala na odnos do smrti, saj ljudje nimajo več neposredne izkušnje s smrtjo. A slednje verjetno vpliva predvsem na odnos družbe do smrti, ne pa toliko na odnos zaposlenih.

Zaposleni se od stanovalcev po njihovi smrti včasih tudi poslovijo, slovesa pa so različna. Nekateri težijo k temu, da se od stanovalca poslovijo, dokler je ta še živ, a to ne uspe vedno, zato je dobro, da človek najde tudi način, kako lahko slovo izreče človeku, ki je že umrl. Od umrlega stanovalca se tako poslovijo s kako mislijo, jim kaj rečejo ali zanje kaj zmolijo ter jim prižgejo svečko. Včasih stanovalca pokropijo v mrliški vežici, nekateri pa se udeležijo tudi pogreba. Oblika slovesa je tudi pogovor s sorodniki, saj se s spominjanjem lepih trenutkov v pokojnikovem življenju skupaj poslovijo od njega. Posebej zanimivo pa se mi zdi slovo z nečim, kar je povezovalo stanovalca in zaposlene, saj kaže na posebej pristen odnos med stanovalci in zaposlenimi.

Ali in na kakšen način se bodo zaposleni poslovili od stanovalca, je odvisno od tega, ali človeka dobro poznajo in ali poznajo njegove sorodnike. Včasih se, predvsem za udeležbo na pogrebu, odločijo tudi zato, ker vedo, da na pogrebu ne bo veliko ljudi, ker pokojnik ni imel sorodnikov, vedno pa je odločitev o načinu slovesa njihova - odločijo se, ker tako čutijo. Ob tem priznavajo, da se ne udeležujejo pogrebov vseh stanovalcev, in obenem ugotavljajo, da imajo drugi ljudje, ki ne delajo v domu, do njih posebna pričakovanja. Nekateri ljudje namreč od zaposlenih v domu pričakujejo, da se bodo udeležili vsakega pogreba umrlih stanovalcev. Za zaposlene bi to pomenilo večkrat mesečno udeležbo na pogrebi.

Kljub temu, da se zaposleni poslužujejo različnih oblik slovesa, spomin na umrle stanovalce ostane. Stanovalcev se po njihovi smrti namreč pogosto spominijo ob različnih priložnostih. Spomini so navadno zelo lepi, kot pravijo, in zdi se, da se stanovalcev radi spominjajo, kar kaže na pristen odnos med zaposlenimi in stanovalci ter na to, da vsak človek pusti sled svojega bivanja.

Pogosta soočenost s smrtjo pri zaposlenih povzroči, da se zamislijo tudi o smislu svojega življenja. Predvsem so se o tem spraševale tiste, ki so bile soočene s hudo diagnozo, ki je njihovo življenje postavila na glavo, in tiste, ki so že doživele smrt bližnjih, ki jih je prizadela. Sicer pa se bolj kot življenju po smrti in vprašanju, kaj se dejansko po smrti zgodi, posvečajo življenju do smrti. Res pa je, da nobene zaposlene nisem spraševala po verski pripadnosti in verskih naukih, ki bi morda vplivali na misli o življenju in posmrtnem življenju.

V povezavi s smrtjo zaposlene izražajo predvsem željo po tem, da bi čim dlje živele, zdrave in obdane s svojimi ljubljenimi ter da bi bili ravno njihovi ljubljeni tudi po njihovi smrti dobro preskrbljeni. Zavedajo se, da si načina in časa smrti ljudje ne izbiramo sami, zato ne polagajo veliko upov v to. Vseeno pa si zase in tudi za druge želijo "dobro smrt", predvsem si pod tem predstavljajo smrt, ko človek mirno umre v spanju. V literaturi je dobra smrt označena kot dostojanstvena smrt, kot smrt brez bolečin (Costello 2006, v Mlinšek 2012: 108), kar sovпада z njihovo idejo. S svojimi družinskimi člani (in ne s sodelavci) se navadno ob smrti ljudi, ki jih poznajo vsi, pogovarjajo predvsem o tem, kako želijo biti pokopane in kaj želijo, da se z njimi zgodi po smrti.

Po smrti stanovalca morajo zaposleni nadaljevati s svojim delom. Kljub smrti enega stanovalca na oddelku je namreč še veliko ljudi, ki potrebujejo njihovo pozornost in pomoč, zato nimajo veliko časa, da bi se privajale na smrt. Priznavajo pa, da občutek prisotnosti smrti ostaja, predvsem, če je nekdo umrl nepričakovano in je bil to za vse velik šok. Ob pričakovani smrti občutek ni tako močan. Osebno me je precej pomirila misel, da obstaja nek krog žalovanja. Da vedno za nekom nekdo žaluje in da nihče ne gre od tu brez sledi, da je nekoč bil. Slednje se mi zdi dobra tolažba za vse tiste, ki so pripovedovale o tem, da jim je za nekom enostavno bolj hudo kot za nekom drugim, predvsem, če ob tem doživljajo občutke nepravičnosti, neenakosti do vseh stanovalcev. Ljudje smo različni.

Zaposleni že v času bivanja stanovalca v domu sodelujejo tudi z njegovimi sorodniki. Po smrti pa so ravno njegovi sorodniki tisti, ki potrebujejo pomoč, saj se takrat, ko se s smrtjo za umirajočega vse konča, za sorodnike in prijatelje navadno začne težko obdobje žalovanja. Izguba je zaradi svoje dokončnosti zelo huda; življenje, ki smo ga poznali do sedaj, se za vedno spremeni (Russi Zagožen 2001: 29). Že v času umiranja zaposleni pogosto nudijo oporo sorodnikom, ko bdijo nad umirajočim stanovalcem, s pogovorom pa so jim na voljo tudi po smrti, ko jim razložijo, zakaj je do smrti prišlo. Pomembno je, da upoštevajo želje in potrebe sorodnikov, saj jim tako lahko omogočijo lažje soočanje s smrtjo, ki je zanje še toliko bolj boleča. Pri tem nekateri sorodniki jasno izražajo svoje želje in pričakovanja v zvezi z oskrbo umirajočega stanovalca, pri nekaterih pa je dobra komunikacija glavni način za

pridobitev informacij in ugotavljanje njihovih želja. Pri tem pa ne smemo zgolj zaradi zahtevnosti pogovora z umirajočim in praktičnosti pogovora s sorodniki umirajočega zaobiti slednjega in preverjati le želja in potreb sorodnikov. Raziskave namreč kažejo, da v praksi ni znano, česa si umirajoči zares želijo. Razlog je morda tudi v tem, da se o tem z njimi nihče ne pogovori niti ob sprejemu v dom niti kasneje, ko se njihovo zdravstveno stanje poslabša (Červ, Klančnik Gruden 2006: 103). Položaj morda poslabšuje tudi Listina pravic umirajočih (Klevišar 2006: 98), saj lahko ljudje zmotno mislijo, da bodo, četudi bodo sledili tem načelom, zajeli vse, kar si umirajoči želi.

V domu zaposleni skušajo delovati tako, da v primeru, ko na oddelku nek stanovallec umira, vso potrebno pozornost usmerijo nanj in mu skušajo omogočiti dostojanstveno smrt. Upoštevanje želja umirajočega človeka pa vidijo kot najbolj pravično dejanje, saj s tem prispevajo k pomirjenosti človeka s smrtjo.

Po smrti stanovalca zaposleni njegovim sorodnikom sporočijo novico o njegovi smrti. Zanje je to zelo stresna in zahtevna naloga, saj nikoli ne vedo, kaj lahko pričakujejo. Opažajo, da novico o smrti lažje sporočijo sorodnikom, ki jih poznajo in s katerimi so sodelovali, in takrat, ko so stanovalca dobro poznali in so ga dalj časa spremljali. Z leti ta naloga načeloma ni postala nič lažja, saj ni vse odvisno le od njih, temveč tudi od človeka, ki mu novico sporočijo.

Izrekanje sožalja žalujočim si nekateri zaposleni želijo, saj imajo ob tem priložnost pogovora s sorodniki umrlega, lažje pa je tudi kasnejše ponovno srečanje z njimi. Celo tisti zaposleni, ki pogosto nimajo te možnosti, si tega želijo. Izrekanje sožalja je tako morda način slovesa s sorodniki stanovalcev, ki so umrli v domu, in tudi oblika podpore, saj žalujoči vedo, da nekdo sočustvuje z njimi, da v svoji bolečini niso ostali sami. Če ob tem dobijo tudi povabilo, da se lahko, če postane prehudo, obrnejo nanje po pomoč, je tovrstno sodelovanje še toliko bolj dobrodošlo.

Čustva, ki jih zaposleni doživljajo ob smrti stanovalcev, so različna, različna pa je tudi njihova intenziteta. Čustva, ki jih doživljajo, so v povezavi z umrlim stanovalcem, a tudi z njegovimi sorodniki. Zaposlene sem kar nekoliko presenetila, ko sem jih prosila, naj čustva poimenujejo. Morda bi bilo zares lažje, če bi jim vnaprej ponudila

spisek različnih čustev, a bi s tem po mojem mnenju preveč vplivala na njihove odgovore. Ker so se znašli v situaciji, ko so morali čustva sami poimenovati, menim, da so zares izpostavili tista, ki jih pogosto doživljajo in se jih zavedajo. Omenili so žalost kot osnovno čustvo ob smrti, pa tudi prizadetost, sočutje in olajšanje. Smrt jih gane, stanovalci se jim smili, ker se je poslovil od življenja. V nekaterih primerih doživljajo tudi vznemirjenje in nemoč ter strah pred izgubo svojih najdražjih ali strah, ki se kaže bolj v neki napetosti in pričakovanju, kateri stanovalci bo zasedel prosto mesto in kako bodo vzpostavili stik z njim. Prvotni občutki šoka, stresa in nemoči so se po njihovih ugotovitvah pretvorili v občutke miru in zadovoljstva, ker so človeku lahko pomagali.

Poznanstvo in navezanost na stanovalca ter pričakovanost smrti in starost ob smrti so se poleg zdravstvenega stanja umirajočega in zahtevnosti ter realnosti sorodnikov ponovno izkazali za dejavnike, ki vplivajo na to, katera čustva bodo zaposleni doživljali ob smrti. Tudi njihova stopnja čustvenosti naj bi vplivala na to, katera čustva bodo doživljali. A četudi so precej čustveni in jih smrt prizadene, pravijo, da jih smrt v službi ne sme preveč prizadeti in da svoje prizadetosti ne smejo kazati v polni meri. Ljudje čustev niti niso vedno pripravljeni izraziti, ampak jih želijo prikriti. Razlogi za to so različni, od kulturnih pravil za prikazovanje čustev, osebnih in nevrotičnih razlogov do namernega goljufanja (Lamovec 1991, v Smrtnik Vitulić 2007: 28). Morda se lahko občutki, da so čustva sorodnikov včasih v določeni meri zaigrana, sklada ravno z zadnjo razlago, da ljudje skušajo prikriti svoja prava čustva, pa jim to ne uspe preveč dobro.

Za sorodnike umrlih stanovalcev je zaposlenim hudo in z njimi sočustvujejo. Včasih, predvsem, če vedo, da sorodniki niso bili ravno zadovoljni z bivanjem stanovalca v domu ali da jim je bilo težko, ker so imeli nekoga v domu, občutijo neprijetnost, tesnobo, prizadetost, doživljajo pa tudi občutke krivde. Na to, kaj bodo občutili ob smrti do sorodnikov, pa zopet vpliva njihovo medsebojno povezovanje in sodelovanje. Včasih se zalotijo pri misli, da kar malo pogrešajo katerega od sorodnikov umrlih stanovalcev, o podobnem pa ob ponovnem srečanju pripovedujejo tudi sorodniki.

Zaposleni predvsem zaznavajo potrebo po pomoči pri žalovanju tako za sorodnike kot zaposlene. Ker bi bilo žalovanje morda lažje s primerno nego umirajočega, priporočajo tudi razvijanje paliativne oskrbe, ki bi vključevala vse pomembne dejavnike za umirajočega človeka. Tega se sicer že dolgo zavedajo in kažejo se tudi prvi zametki paliativne nege, a se strinjajo, da je mogoče še veliko storiti na tem področju. Želijo si predvsem ureditve paliativne sobe, ki bi umirajočemu in njegovim sorodnikom omogočala več zasebnosti v času umiranja, in vzpostavitve paliativnega tima. Paliativni tim v bolnišnicah ali v osnovnem zdravstvu tvorijo: zdravnik, medicinska sestra, socialni delavec in psiholog. Po potrebi se vključijo tudi fizioterapevt, delovni terapevt, dietolog, duhovnik, prostovoljci in drugi (Lunder 2003: 72). V času zbiranja podatkov sem zaznala veliko pripravljenost in sprejemanje paliativne oskrbe s strani zaposlenih. Diplomirana medicinska sestra in socialna delavka (le z njima sem se pogovarjala izmed vseh zgoraj naštetih) sta že izrazili pripravljenost za sodelovanje v paliativnem timu. Morda bi bilo tu na mestu tudi poudariti, da je bolj kot izobrazba pomembno, da človek rad opravlja to delo in da ga tudi zmore opravljati.

Iskanje možnosti za pomoč zaposlenim, stanovalcem in drugim ljudem pri soočanju s smrtjo je obrodilo tudi ideje po skupinah za samopomoč, po supervizijah, po nadaljevanju z raznimi izobraževanji in tečaji na temo smrti, umiranja in žalovanja ter tudi po pogovoru s sodelavci ali s kakim strokovnjakom, ki se s tem ukvarja, čeprav je tema smrti zelo specifična in je zato morda bolj primeren pogovor v timu, kjer sodeluje več ljudi. Več ljudi pa pomeni več različnih možnosti, izmed katerih lahko izbereš tisto, ki ti bo pri delu najbolj v pomoč.

Pri razmišljanju o organiziranju pomoči s strani zavoda, kjer bi bila vzpostavljena pomoč posameznika ali ožje skupine pri reševanju stiske, povezane s smrtjo, so bili, kot že rečeno, nekateri zaposleni zelo zadržani, saj se niso mogli otresti misli, da smo si ljudje preveč različni, da bi bila tovrstna pomoč v pomoč vsem. Drugi pa so sledili ideji in celo podrobneje razmišljali o tem, kako bi taka pomoč lahko delovala v praksi.

Zaposleni so se ob tej temi spomnili tudi na svoje mlade kolege, ki šele začenjajo svojo poklicno pot, in izrazili željo, da bi se mladim omogočil pogovor o stiskah,

povezanih s smrtjo in da bi se že na začetku svoje kariere naučili konstruktivnih načinov reševanja tovrstnih stisk. Pozabili pa niso niti na kolege reševalce, ki se s smrtjo srečujejo še pogosteje in v še bolj zahtevnih situacijah. Po njihovem mnenju bi bilo tudi njim smiselno ponuditi pomoč in podporo.

O temi umiranja in smrti se le redko in ne radi pogovarjamo, zanjo nikoli ne najdemo primerne časa. Potrebne časa pa tej temi niso namenjali niti v šolah in na univerzah. Zadnja leta se je to sicer nekoliko izboljšalo, a bi bila glede na zahtevnost teme primerna dodatna pozornost. Ker se o tem niso veliko pogovarjali v okviru izobraževanja, se zaposleni še danes temi raje izognejo in pozornost usmerijo na kako prijetnejšo temo.

Pogovor o smrti z domačimi je na voljo le, če pride do smrti osebe, ki jo vsi družinski člani poznajo, pa še takrat je navadno diskusija krajša. S sodelavci se zaposleni včasih pogovarjajo o smrti, v družbi stanovalcev pa se tej temi pogovora vedno izognejo. Nekateri med njimi sodelujejo v pogovoru o smrti s stanovalci, a morajo ti sami začeti pogovor o tem. Zaposleni se namreč bojijo, da bi stanovalce prizadeli, če bi jih spraševali o smrti, saj bi to lahko pomenilo, da si nemara želijo, da umrejo. Zavedajo pa se, da se stanovalci med seboj pogosto pogovarjajo o smrti, zato bi se morda lahko znebili občutka, da bodo s pogovorom o tej tako pomembni temi koga prizadeli.

Zase vedno najdejo sogovornika, ko čutijo potrebo po pogovoru, res pa je, da ta oseba ne more biti kdorkoli. Osebi morajo zaupati, zaradi teme pa morajo biti prepričani, da se je tudi druga oseba pripravljena pogovarjati o tem. A kdor tega ne izrazi na glas, le težko najde sogovornika.

Opažajo razliko med pogovorom o smrti z žensko in moškim. Čeprav te razlike niso podrobneje opisali, bi bilo res zanimivo, da bi bil v mojo raziskavo vključen tudi kakšen moški zaposleni. Na ta način bi izvedeli, kako moški doživljajo smrt in kako se z njo soočijo.

Zaposleni opažajo razvoj na delovnem mestu od takrat, ko so začeli z delom, do danes. Včasih je bilo veliko težje, pravijo, delo je bilo zanje bolj zahtevno, saj so si vse jemali k srcu, velikokrat so tudi jokali. Danes je delo morda nekoliko lažje tudi

zaradi zavestne odločitve, da svojega službenega življenja ne vpletajo v zasebno življenje, čeprav osebno le težko verjamem, da je mogoče vse misli in občutke pustiti za zidovi organizacije, kjer delaš.

Danes vedo, kaj lahko pričakujejo, in drugače sprejemajo svoje delo, tudi vse, kar je povezano s smrtjo. Ne želijo si utrditve in rutinizacije, saj bi s tem izgubili pristnost dela z ljudmi. Na kakšen način se bo človek srečeval z zahtevami službe, v našem primeru tudi s smrtjo, pa je po njihovem mnenju odvisno tudi od tega, kakšen človek si in kako sam sebi razložiš te življenjske stvari. V težkih trenutkih v službi zagotovo pomaga, če delo rad opravljaš.

Zaposlene sem vprašala tudi, zakaj so se odločili, da bodo sodelovali v tej raziskavi. Pričakovala sem, da se bodo za sodelovanje odločili tisti, ki bodo v meni morda videli primerne sogovornika, s katerim bi se lahko pogovorili o nečem, o čemer navadno molčimo, pa tudi tisti, ki so vse skupaj pri sebi že do dobra reflektirali in bodo želeli z nekom svoja spoznanja preveriti.

Ugotovila pa sem, da so se za sodelovanje odločili zaradi našega odnosa, zaradi poznanstva in zato, ker so mi želeli pomagati pri zbiranju podatkov. So pa tudi taki, ki jih je privabila tema pogovora. Tema smrti jim ne predstavlja tabuja, o tem se lahko in se tudi radi pogovarjajo. Tema jim je življenjska in strokovna hkrati, zato jim predstavlja poseben izziv. Na mestu je tudi ponovni poudarek, da se vsem iskreno zahvaljujem za njihov čas in prispevek k tej raziskavi.

6. SKLEPI

- Zaposleni v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica se v povprečju štirikrat do petkrat mesečno soočijo s smrtjo stanovalcev doma. Smrt jih prizadene, a ta čustva niso tako močna kot ob smrti bližnjih oseb.
- Odnos do umiranja, umrlega in smrti se z leti in izkušnjami nekoliko spreminja, odvisen pa je tudi od okoliščin smrti.
- Sloves od pokojnih stanovalcev je različen, pri izbiri, na kakšen način se bodo poslovili od posameznega stanovalca, pa zaposleni sledijo svoji intuiciji.
- Pri delu z umirajočimi stanovalci zaposleni venomer sodelujejo s sorodniki stanovalcev. So nekakšna podporna vez med enimi in drugimi.
- Ob smrti stanovalcev doživljajo različna čustva, ki so tudi različno močna. Po več letih dela so se tudi čustva nekoliko spremenila, a jih še vedno doživljajo in niso čustveno otopeli.
- Poleg čustev, ki jih doživljajo v odnosu do umrlega, zaznavajo tudi čustva v povezavi z žalujočimi sorodniki.
- Pri soočenju s smrtjo včasih potrebujejo pomoč. Po pomoč se največkrat obrnejo na svoje sodelavce, ki razumejo njihovo delo, domače pa le redko vključujejo v stiske, povezane s službo.
- Nekateri pri soočanju s smrtjo ne želijo ali ne potrebujejo pomoči in zmorejo vse reflektirati sami.
- Zaposleni prepoznajo mnoge različne načine, ki bi bili njim in njihovim kolegom v pomoč pri spoprijemanju s smrtjo. Pri tem opozarjajo tudi na pomoč, ki jo pri soočenju s smrtjo potrebujejo ostali stanovalci doma in sorodniki umrlih.
- Odločitvi o sodelovanju v raziskavi je v veliki večini botroval odnos in poznanstvo med raziskovalko in vprašanimi. Nekateri pa so se za sodelovanje odločili zaradi preučevane teme, saj jim ta predstavlja strokovni in življenjski izziv.

7. PREDLOGI

- Organiziranje skupine za samopomoč za stanovalce, v okviru katere bi stanovalci lahko govorili o temah, ki so jim pomembne, vključujoč temo umiranja in smrti.
- Izboljšanje paliativne oskrbe v domu in oblikovanje paliativnega tima, ki bi bil na voljo zaposlenim, stanovalcem in njihovim sorodnikom, ko so v stiskah zaradi smrti in umiranja.
- Ureditev posebnega prostora, ki bi umirajočemu in njegovi družini omogočil več zasebnosti in možnost prisotnosti sorodnikov umirajočega v času umiranja.
- Oblikovanje supervizijskih skupin za zaposlene, v sklopu katerih bi lahko zaposleni našli podporo in nasvete za delovanje v praksi. Obenem pa tudi oblikovanje intervizijskih skupin za zaposlene, ki omogočajo hitrejšo sestavo v primeru, da se nekdo znajde v stiski. Za oblikovanje in vodenje intervizijskih skupin bi lahko skrbela socialna delavka. V intervizijske in supervizijske skupine pa bi bilo priporočljivo vključiti tudi mlade zaposlene, ki se prvič srečujejo s smrtjo in umiranjem, saj bi v takih skupinah našli sogovornike z več izkušnjami, ki so se s podobnimi težavami že srečali.
- Izkustvena izobraževanja in delavnice na temo umiranja, žalovanja in smrti za zaposlene in širšo javnost, kjer bi se udeleženci posvetili lastnim občutkom in doživljanju ob smrti, umiranju in žalovanju.
- Nadaljevanje z raziskovanjem področja umiranja in žalovanja tako v širši družbi kot v posameznih institucijah, ki se srečujejo s smrtjo, umiranjem in žalovanjem. Vključitev vseh zaposlenih, uporabnikov in njihovih bližnjih v tovrstno raziskovanje.
- Več pozornosti temi umiranja, žalovanja in smrti v izobraževanju za poklice, pri katerih se bodo ljudje srečevali s smrtjo, predvsem v izobraževanju socialnih in zdravstvenih delavcev. Izobraževanje v smislu teoretične in praktične podkovanosti glede prepoznavanja fizičnih in psihičnih znakov, s katerimi ljudje izražajo stisko v povezavi s smrtjo.

8. LITERATURA

Anderson, H., Gehart, D. (ur.) (2007), *Collaborative Therapy: Relationships and Conversations that Make a Difference*. New York, London: Routledge.

Brumec, M. (1997), Skupine za samopomoč – preseganje stisk in težav starih ljudi v domu. *Obzornik zdravstvene nege*, 31, 1 - 2: 65 - 69.

Cafuta, J. (1998), Starost in starostniki v domovih za stare. *Socialno delo*, 36, 2: 141-146.

Constable, R., Lee, D. B. (2004), *Social Work with Families: Content and Process*. Chicago, Illinois: Lyceum Books, Inc.

Čačinovič Vogrinčič, G. (2007), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Červ, B., Klančnik Gruden, M. (2006), Etična razmišljanja v zdravstveni negi umirajočih. *Obzornik zdravstvene nege*, 40, 2: 99 - 106.

Erič, L. (2009), *Strah pred smrtjo*. Ljubljana: Hermes IPAL.

Gedrih, M. (2007), Zakrinkana smrt: Postopno potujevanje umiranja in posledice. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 35, 227: 17 - 24.

Henderson, M. L., Hanson, L. C., Reynolds, K. S. (2003), *Improving nursing home care of the dying: A training manual for nursing home staff*. New York: Springer Publishing Company.

Hughes, G. (2002), Zanikanje smrti in negovanje umiranja. *Sodobnost* 66, 2: 238 - 248.

Jerinc, K. (2011), Evropska listina pravic in odgovornosti starejših, potrebnih dolgotrajne oskrbe in podpore. *Kakovostna starost: časopis za socialno gerontologijo in gerontagogiko*, 14, 1: 48 - 51. (<http://www.inst-antonatrstenjaka.si/tisk/kakovostna-starost/clanek.html?ID=948>) (07.08.2014)

Katz, R. S., Johnson, T.G. (2006), *When Professionals Weep: Emotional and Countertransference Responses in End-of-Life Care*. New York: Routledge.

- Klevišar, M. (2006), *Spremljanje umirajočih*. Ljubljana: Družina.
- Košak, A. (2000), Stališča medicinskih sester in socialnih delavk do smrti. *Socialno delo*, 39, 4/5: 347 - 353.
- Lunder, U. (2003), Paliativna oskrba – Njena vloga v zdravstvenih sistemih. *Zdravniški vestnik*, 72, 11: 639 - 642.
- Lunder, U. (2007), Paliativna oskrba – Kako opuščamo staro in sprejemamo novo. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 35, 227: 34 - 41.
- Mali, J. (2002), Starost, emocije in emocionalno delo v domovih za stare. *Socialno delo*, 41, 6: 317 - 323.
- Mali, J. (2006), Koncept totalne ustanove in domovi za stare. *Socialno delo*, 45, 1/2: 17 - 27.
- Mali, J. (2008), *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, B. (2007), *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 2*. Študijsko gradivo (2. Izdaja). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, B. (2009), *Metodologija raziskovanja v socialnem delu 1: Načrtovanje raziskave*. Študijsko gradivo za interno uporabo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Milošević Arnold, V. (1994), Supervizija – metoda za profesionalce. *Socialno delo* 33, 6: 475 - 487.
- Milošević Arnold, V., Poštrak, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- Mlinšek, A. (2012), Soočanje izvajalcev zdravstvene nege s smrtjo pacienta. *Revija za univerzalno odličnost*, 1, 3: 106 - 117.
- Pera, H. (1998), *Razumeti umirajoče: Praktična navodila za spremljanje umirajočih*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana - Dravlje.

Ramovš, J. (2003), *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Reith, M., Payne, M. (2009), *Social work in end-of-life and palliative care*. Bristol: Policy Press.

Russi Zagožen, I. (2001), *Živeti s staranjem in smrtjo: Priročnik za voditelje skupin starih za samopomoč*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Schmiedel, V. (2011), *Izgorelost: ko nas delo, družina in vsakdanjik izčrpavajo*. Maribor: Mettis Bukvarna.

Smrtnik Vitulić, H. (2007), *Čustva in razvoj čustev*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Sožalni verzi (<http://svetbesed.si/?view=items&subcat=22>) (08.08.2014)

Šolar, B., Mihelič Zajec, A. (2007), Vloga medicinske sestre v procesu umiranja in duhovni oskrbi v Splošni bolnišnici Jesenice. *Obzornik zdravstvene nege* 41, 2/3: 137- 146.

Trontelj, J. (2003), Razmišljanja o evtanaziji v Evropi in v Sloveniji. *Obzornik zdravstvene nege* 37, 4: 253 - 258.

Van Praagh, J. (2001), *Zdravljenje žalosti: Znova zaživeti po izgubi*. Tržič: Učila International.

Walsh, F. (ur.) (2003), *Family Resilience. Strenghts Forged through Adversity: v: Normal family processes: growing diversity and complexity*. Str. 399 - 423. New York, London: The Guilford Press.

Zakon o pacientovih pravicah (ZpacP). 2008. Ljubljana: *Uradni list RS XVIII, 15: 1045 - 1061*. Marec 2010. (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200815&stevilka=455>) (25.07.2014)

Zalenski, R. J., Raspa, R. (2006), Maslow`s Hierarchy of Needs: A Framework for Achieving Human Potential in Hospice. *Journal of Palliative Medicine* 9, 5: 1120 - 1127.

Zgaga, A., Pahor, M. (2004), Umiranje v očeh študentov zdravstvene nege. *Obzornik zdravstvene nege* 38, 4: 325 - 331.

9. PRILOGE

9.1. SMERNICE ZA INTERVJU

SOOČANJE ZAPOSLENIH S SMRTJO STANOVALCEV

- Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca? Kaj storite? Kako se počutite?
- Kaj vpliva na vaš odziv?
- Kakšen je vaš odnos do umrlega?
- Na kakšen način se poslovite od umrlega človeka?
- Kako nadaljujete delo po smrti stanovalca v domu?

ČUSTVA, KI JIH ZAPOSLENI DOŽIVLJAJO OB SMRTI STANOVALCEV

- Katera čustva doživljate ob smrti stanovalca?
- So vedno prisotna ista čustva?
- Kako intenzivna so ta čustva?
- Čustva izrazite ali jih potlačite?

POMOČ PRI SPOPRIJEMANJU S SMRTJO

- Imate možnost reflektiranja dogodkov, občutkov, čustev, ki se vam dogajajo ob smrti stanovalca? S kom, na kakšen način?
- Imate možnost pogovora o umiranju in smrti na ravni organizacije? Bi to želeli, potrebovali?
- Ste zase razvili kakšen način, ki vam pomaga pri spoprijemanju s smrtjo stanovalcev?
- Menite, opazate, da se z leti človek utrdi, postane odpornejši?

RAZLOG ZA SODELOVANJE

- Zakaj ste se odločili, da bi sodelovali pri tej diplomski nalogi?

9.2. INTERVJUJI

INTERVJU A (Jana)

Jaz: Najprej me zanima, kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca, ko slišiš, da je nekdo umrl?

Jana: Odvisno, koliko ga poznam, kakšen stik sem imela z njim.

Jaz: Se pravi, je od stika odvisno?

Jana: Ja, če ga poznam, če je na primer v prizidku, da ga ne poznam, mi ni...

Jaz: Kakšne misli ti gredo takrat po glavi?

Jana: Pri tistem, ki ga poznam?

Jaz: Pri obeh, reciva najprej pri tistem, ki ga ne poznaš?

Jana: Kako mi je? Ma no, ni mi ravno vseeno, tako, če ima že ena leta, se mi zdi to nekako naravna stvar, zato ni ravno, da bi me prizadelo ampak pač tako, vseeno malo presune, ne pa da bi bilo tako hudo.

Jaz: Kaj pa če nekoga poznaš, če si imela nek stik z njim?

Jana: Ja pa mi tako... malo mi seže, da mi ni ravno lepo, je človek malo žalosten, drugače pa je to naravna stvar.

Jaz: Imaš potem nekako ta odnos do smrti kot nekaj naravnega, kot del življenja?

Jana: Ja, ja, ja.

Jaz: Pa se kdaj poslovliš od umrlega stanovalca?

Jana: Ma ne, če ga moram preobleči, to smo že tako zraven, da bi se pa prav posebej kaj, mu kaj rekla ali kaj, to pa ne, tudi zato, ker nimam nekih čustev do tega človeka. Bi bilo pa morda drugače z mojimi starši...

Jaz: Je torej drugače, če je smrt v službi, kot če umre nekdo domač? Kaj pa greš morda kdaj na pogreb od kakšnega stanovalca?

Jana: Ne, ne, rada ločim to službeno stvar. Nisem še bila na nobenega tako navezana, da bi čutila to potrebo.

Jaz: Kaj pa samo delo po smrti stanovalca, kako nadaljuješ? Rekla si, da se te posebej močno ne dotakne, če ga ne poznaš, ampak kako je s samim delom, nadaljuje nemoteno ali...

Jana: Ja, ja, ne da bi jaz potem še razmišljala o tem in tako, to ne.

Jaz: Še nekoliko bi se zadržala pri tem, pa te vprašala, katera čustva prepoznaš pri sebi ob tem procesu, ob smrti stanovalca?

Jana: Kot sem rekla, sem malo žalostna, človeka presune, drugače pa, čustva, kaj bi ti rekla?

Jaz: Morda tudi v razmislek, ali se vedno enako počutiš, ali so vedno prisotna ista čustva?

Jana: Tako, kakor da malo zmrznem no, kaj jaz vem, ne pokažem, se mi zdi kot da delujem hladno, ampak tako, vseeno je... čuden občutek je, ne znam ti povedati. Ni da bi bil grd, ampak tako... kako človek to umre... ne diha več... konec.

Jaz: Pa se lahko s kom pogovoriš o tem?

Jana: S sodelavkami, misliš?

Jaz: S sodelavkami ali pa tudi s kom od domačih.

Jana: Ma ja, sedaj, če bi bilo, se mi ne zdi nič, da bi morala razglabljati o teh stvareh, da bi mi bilo kaj hudo, jaz to jemljem kot službo.

Jaz: Pa se potem vseeno kdaj sprašuješ o svoji minljivosti, o svoji smrti?

Jana: Vedno bolj, ja, vedno bolj.

Jaz: Pa se ti zdi, da na to vpliva tvoja služba, ali bi tudi sicer pri sebi razmišljala o teh vprašanjih? Od česa je to odvisno?

Jana: Se mi zdi, da malo prinese služba, malo pa tudi leta, ko smo starejši.

Jaz: Kaj pa je pri tem tisto, kar te najbolj muči, česar nisi morda še razdelala?

Jana: Veš, kaj me matra... jaz sem tak delaven človek, ki rada delam, najbolj me bo strah, ko ne bom mogla delati, res, ko ne bom mogla z rokami ali pa da ne bom mogla česa narediti po hiši, meni bo to grozljivka. Res, tega se najbolj bojim.

Jaz: Kaj pa ti je ob tem najlažje, čemu si prišla, recimo, skoraj do dna? S čim se morda tolažiš? Je kaj takega?

Jana: Tolažim, tolažim se morda s tem, da se bom morda zamotila ali pa da mi bo kdo pomagal, ni vrag, da bom ostala sama.

Jaz: Tebi se torej zdi, da na to, da se začneš spraševati o svojem življenju, vpliva tudi narava tvoje službe?

Jana: Jaz mislim, da ja... vpliva ja, nekaj ima vpliv, sigurno, ker smo skozi v tem okolju, kako hočeš drugače.

Veš, da če bi z mulci delala, da ne bi o tem razmišljala toliko. Ali pa tudi morda te bolezni, ki jih toliko vidimo, pa vse to povleče.

Jaz: Torej zavzame nekaj v človeku?

Jana: Ja, seveda, okolje sigurno vpliva.

Jaz: Rekla si, da spoprijemanje s samo smrtjo, ta proces, opraviš sama pri sebi, razčistiš sama. Pa bi mogoče vseeno potrebovala kdaj koga za pogovor, četudi morda sedaj ne čutiš te potrebe?

Jana: Na splošno misliš ali prav tu v domu?

Jaz: Zanima me oboje, tu v domu, a tudi med domačimi, v tvoji socialni mreži. Bi morda želela, da je vzpostavljena neka pomoč s strani organizacije za lažje spoprijemanje s smrtjo in vprašanji, ki pridejo zraven?

Jana: To je odvisno od človeka se mi zdi, kakšen si po karakterju, koliko ti rabi, kakšnemu rabi veliko pogovorov, kakšen pa rajši sam, ne vem. Nisem bila še v tej situaciji, da bi bilo tako hudo, zato ti res ne znam povedati.

Najbrž bi mogla imeti domače okoli sebe, ne kakšno tujo pomoč, če bi mi znali pomagati. Če pa ne, pa ne vem, koliko bi mi pomagal drugi človek.

Jaz: Nimate tu kakšne mogoče intervizije ali supervizije, kjer bi bil zagotovljen prostor za pogovor morda tudi o tej temi?

Jana: Supervizije imamo tu v domu, ampak se pogovarjamo bolj od tega dela, ne o smrti tako na splošno.

Pravzaprav, enkrat so jo imeli ja, prav o smrti in tega žalovanja, res so imeli ja. In je bila zanimiva ta supervizija, prav od tega so imeli. Sedaj pa ne vem, nisem bila v tej skupini, pravijo pa, da je bilo zanimivo.

Jaz: Pa se ti zdi, da se o tej temi smrti in umiranja tu v domu morda kaj več govori, se govori morda še manj kot prej, kakšno je tvoje mnenje?

Jana: Tu v domu? Kaj jaz vem, kaj hočeš več govorit o tem.

Jaz: Se je mogoče kdaj kateri izmed stanovalcev obrnil nate, ker se je želel pogovoriti o tem?

Jana: Pogosto rečejo, da bi recimo že umrli, to ja, ampak nimaš niti veliko časa, da bi se toliko poglobil z njimi. Padeš v kakšen pogovor tak, samo, no... Ni časa ne, včasih kdo pove, kako mu je, ampak se mi zdi, da je vse strah potem tako na koncu, tudi če si misliš, da te ni.

Jaz: Strah pred čim?

Jana: Pred neznanim, pred tem, kaj bo, saj najbrž si vsak misli, da mu bo lepo.

Jaz: S tem sem jaz nekako končala, imaš ti morda še kakšno misel?

Jana: Ne, niti ne. Je pa taka zanimiva, čustvena tema, moraš veliko razmišljati, taka poglobljena...

Jaz: O tem res verjetno ne razmišljamo tako pogosto. Te lahko samo še vprašam, zakaj si se odločila, da se boš pogovarjala z menoj o tej temi?

Jana: Zato ker te poznam in zakaj ti ne bi pomagala pri tem.

Jaz: Se je bilo težko o tem pogovarjati?

Jana: Ne, ne nič takega, sploh ne.

Jaz: Hvala.

INTERVJU B (Melita)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca? Ko slišite, da je nekdo umrl, kaj je tisto prvo, kar storite, kar nekako pride do vas?

Melita: Kaj storim? Tu moram tako ločiti, sedaj, če človeka poznam, je malo drugače, kot če ga ne poznam. Če ga poznam, me to kar prizadene, ali pa če je nenadna smrt, se ne bi rekla ravno čudim, kako se je to zgodilo, ne vem, kako bi se izrazila. Prizadene pa me sigurno, ker sem taka čustvena in... če pa človeka ne poznam, ker te ljudi, ki so nepokretni poznam samo po imenu, pač sprejemam to novico in grem nekako naprej.

Jaz: Se pravi, je vaš odziv odvisen od tega, ali človeka poznate ali ne, če ste imeli z njim več stika, če prav razumem?

Melita: Ja, če sem imela več stika, ja.

Jaz: Je morda še od česa odvisen ta odziv?

Melita: Tu v domu v glavnem od tega.

Jaz: Kakšna čustva pa takrat doživljate? Katera pridejo na plan?

Melita: Žalost, prizadetost, sočutje.

Jaz: Sočutje do koga?

Melita: Sočutje do svojcev.

Jaz: Rekli ste že, da se odnos do umrlega razlikuje glede na to, ali človeka poznate ali ne?

Melita: Ja, na primer, tega, ki je samo na oddelku, tega poznam zgolj po imenu, niti ga ne poznam na videz, recimo. Te, ki so več doli, ki so večkrat pri meni, se z njimi pogovarjam, se mi zdi, da je zelo drugače.

Jaz: Pa se vam morda potem zdi, da so tudi ta čustva ob smrti enega ali drugega, kot ste sedaj razložila, drugačna?

Melita: Čustva ja, so drugačna. Ja, ker tega, ki ga ne poznam, gre nekako smrt mimo mene brez čustev.

Jaz: Pa se kdaj recimo na kakršen koli način poslovite od umrlega stanovalca?

Melita: To pa moram reči, da redko, redko. Mislite to, če grem v kapelo in to?

Jaz: To, ali pa morda kak drugi način, ki ste ga morebiti zase razvila.

Melita: Ne, ne, imela sem eno kar težko izkušnjo, mama mi je nenadno umrla in tudi še mlada, in sem bila pri njej, ko je umrla. To je bila zame res ena huda izkušnja, tako da jaz se sedaj nekako tega izogibam. Grem pa, če je tako, če je res mi blizu, če vidim da je nujno, grem, drugače pa moram reči, da ne.

Jaz: Kako poteka potem delo naprej, po smrti stanovalca? Se nadaljuje normalno naprej?

Melita: Ja, jaz nisem tako v stiku s temi ljudmi, tako da ja, saj rečeš še kako besedo in to, ampak več kot to pa ne.

Jaz: Nimate kake naloge, ki jo morate morda opraviti po smrti stanovalca, kaj urediti še?

Melita: Prav direktno ne.

Jaz: Še nekoliko bi se vrnila na čustva. Ta čustva, o katerih sva se pogovarjali, izrazite, jih izrazite takoj, kasneje, ali jih sploh ne, kako je to pri vas?

Melita: Ma, ne bom rekla, da zadržim zase. Komentiramo s sodelavci, ampak več kot toliko ne, se mi zdi, da smo že toliko časa tu, da... in tudi glede na to, da nismo direktno v stiku z ljudmi, pač potem ne bom rekla, da zadržim zase. Komentiramo s sodelavci, ampak več kot toliko ne gre to naprej, ker nimaš kaj drugega.

Jaz: Se ne pogovarjate torej dostikrat o tej temi znotraj vašega delovnega tima?

Melita: Ma včasih se spomnimo na koga.

Jaz: Pa imate morda kakšno možnost reflektiranja teh misli, občutij, znotraj organizacije, znotraj doma? Morda kako supervizijo, kjer bi se o tem lahko pogovorili, ali kaj podobnega?

Melita: Negovalke na oddelku verjetno imajo, jaz ne vem. Mi v upravi tega nimamo.

Jaz: Pa bi vi zase morda potrebovali kaj takega?

Melita: Ma jaz mislim, da ne, zase ne. Vseeno mislim, da je to odvisno od tega, če bi bila direktno v stiku s temi ljudmi, bi bilo zagotovo drugače. Samo, ker pa nisem, pa je malo drugače in mislim, da je mene tudi ta moja izkušnja... Jaz rečem tako, da me je to tako prizadelo, da me nobena stvar, no nobena, ne vem kaj se mi lahko še v življenju zgodi... da postaneš bolj trden, da te ne more več tako prizadeti, ne vem, jaz sem tako... Moja mama je umrla prej kot stara mama, po nekaj letih je sicer umrla tudi stara mama... Mi je bilo hudo, ker smo si bili blizu in vse, ampak jaz sem dala že nekaj skozi in sem lažje preživela babičino smrt. Tako se mi zdi no, ne vem.

Jaz: Se vam torej zdi, da človek potem postane bolj trden za take dogodke?

Melita: Ma jaz mislim, da izkušnje, tako kot rečejo, kar te ne ubije, te okrepi. Tako, iz tega gledam. Morda tudi ja, da z leti na to morda malo drugače gledaš.

Jaz: Se vi morda zaradi teh izkušenj in morebiti tudi zaradi svojega dela, kdaj sprašujete o svoji lastni minljivosti, o smislu življenja?

Melita: Jaz sem se to veliko spraševala ravno tistikrat, ko je mama umrla in globoko razmišljala o vsem tem in sem prišla do tega, da sem skoraj zbolela, zato se sedaj kar ustavim. To pa zmorem, da kadar začnem... se pogovarjam tudi o smrti, čeprav, v moji okolici, doma, se o tem ne želijo pogovarjati. Jaz pa veliko govorim in o tem in o onem, samo da bi pa tako globoko razmišljala, pa se ustavim, ker vidim, da mi to zelo škodi. Je pa drugače, če se pogovarjaš z žensko, jaz doma imam same moške in je to zelo drugače.

Jaz: Čutim, da sva nekako prišli na težko temo, morda tudi še nekoliko bolečo. Zanima me, ste v redu, bi kaj...?

Melita: Ja, moja mama je umrla že leta nazaj. Samo na začetku je bilo, kot sem rekla, hudo in jaz sem samo to razmišljala, nisem nič mogla. Po nekaj mesecih sem padla dol, še mi pride, da bi o tem razmišljala, ampak se ustavim, ker vidim, da ni to dobro zame.

Jaz: Obstajajo torej morda še neka vprašanja, ki vas težijo, mučijo, ki vas napeljejo na te misli?

Melita: Ne bi rekla, da me mučijo. Ne bi rekla, da me mučijo, ampak bolj zavedejo. Vidim, da nekateri ljudje... Imam se za zelo čustveno osebo in zelo razmišljam in vse to hočem, so pa ljudje, ki vse bolj površinsko jemljejo in vidim, da lažje gredo skozi življenje, ker se toliko ne obremenjujejo. Meni je sorodnica rekla, ko sem se slabo počutila po smrti mame, "pojdi delat, pa ti ne bo slabo". Ampak enostavno nisem mogla nič, sem samo razmišljala.

Jaz: Vsak gre skozi nek edinstven proces tega žalovanja, zato morda delo, če je njej pomagalo, vam ne bi. Sami ste se na svoj način, morda bolj čustven, kot ste rekli, soočili s to izgubo.

Melita: Ja, ja, res.

Jaz: Tako sva midve nekako zaključile s tem, kar je mene zanimalo. Je bilo hudo?

Melita: Ne, ni bilo hudo, samo jaz glede stanovalcev sem, kot sem rekla, imajo moje sodelavke veliko več izkušenj. Če je kak tak, ki je prišel vsak dan k meni, pa sva se pogovarjala, me prizadene, me preseneti, kako je pa ta umrl. Je bil pa res en stric, ja, tisto, me je pa prav res prizadelo. Pred kratkim je umrl in nisem mogla razumeti, kako je umrl. Je bil dol in je bil tudi iz mojih krajev doma, vedno je prišel menjat denar in se kaj pomenit. Saj se jih veliko pogovori z mano, eni se hočejo pogovarjati, eni nočejo nič povedati in tako. Takrat, ko je umrl, pa res nisem mogla verjeti. Drugače pa nekako no, greš naprej, saj gredo vsi, kaj pa hočejo drugega, morda le drugače to doživljajo, ker so več časa z njimi in imajo več stika.

Jaz: Vas lahko še vprašam, zakaj ste se odločili za sodelovanje oziroma kaj je bilo tisto, da ste rekli "prav, pa se bom pogovarjala o tem"?

Melita: Ob mamini smrti sem spoznala, da zelo pomaga pogovor o tem, da zelo pomaga tudi, če prebereš kakšno knjigo... Pogovor res zelo pomaga in, če lahko še pomagam tebi pri diplomi, zakaj pa ne?

Jaz: Hvala.

INTERVJU C (Ana)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca? Kaj je tisto, kar nekako najprej pride, ko izveste, da je nekdo umrl?

Ana: Ja, to je zelo različno, odvisno za katerega stanovalca gre... Ali gre za stanovalca, katerega zdravstveno stanje je tako slabo, da se smrt nekako pričakuje, tako ali drugače, v zelo kratkem času, ali gre za stanovalca, ki mu že kar precej dolgo časa ne moreš omogočiti neke kvalitete življenja in je njegovo življenje nekako totalna vegetacija. Velikokrat med seboj tudi rečemo "joj, zakaj ga kdo ne pokliče, zakaj, kako more en človek tako trpeti", četudi ne trpi neke bolečine ali kaj - na primer zadnji stadiji demence. Spomnim se ene gospe, ki je bila na varovanem oddelku, zelo begava, kar dolga leta je bila v našem domu, ena izmed rekorderjev, ker drugače se življenje z demenco v nekem obdobju kar hitro zaključí. Potem, ko je obležala, je šla na negovalni oddelek in tam je bila, mislim da kar nekaj let, tri leta sigurno, čisto, bi rekel, vegetacija v tem smislu, da se jo je uredilo, umilo, hranilo. Nikoli bolna, nikoli nič v raportu napisano, nikoli nobene spremembe, tako da sem včasih kar pomislila "ma kaj je še živa?". Zato pravim, da ko en tak stanovalec umre... seveda smrt je smrt, ampak za tega bi rekli "hvala bogu, se je rešil". Kar nekaj primerov smo imeli tudi takih v domu, ko so umrli mlajši stanovalci, se pravi

manj kot 60 let ali kakorkoli, da so bila kakšna huda presenečenja, recimo kakšna kap, nekaj je bilo tudi takih, da, ko si prišel zjutraj in so ti povedali, da je umrl, te je res sesulo, ker je bilo zelo nepričakovano, tako da, kot pravim, zelo odvisno od vsakega posameznika. Drugo pa tudi, so določene navezave pri stanovalcih, morda tudi z vidika kot socialni delavec toliko bolj, ker kolikor toliko obvladaš celo hišo, vse stanovalce. Pa tudi to, ali si stanovalca že prej poznal, ali poznaš njegovo družino, ali je že toliko let v domu, da so neke naveze, da te potem ta smrt... to tudi drugače sprejemaš. Spomnim se, ko je bil od moje cimre oče tu, dolga leta, z njo smo bile prav dobre prijateljice, je bilo hudo, četudi je bil zelo, zelo bolan... Sedaj se spomnim, da mi je bilo bolj hudo ob sprejemu, ko sem jokala, ker je njen brat jokal, ko ga je pripeljal, tako da smrt ni bila... je bila nekako tudi bolj rešljiva zanj, za tega očeta. Včasih se pa jaz vprašam, tako ko vidim, da je umrla ta stanovalka ali stanovalec, pa se vprašam, "ali sem normalna", ker kakšen krat se mi zdi, da tako zelo normalno jemljem smrt. Smrt kot zaključek življenja, ki ga bomo nekako vsi dočakali... se mi zdi normalno, da svoje starše pokopješ, to je nekako neka normalna pot, čeprav je na žalost dostikrat tudi drugače. Pa pri kakšnih me malo moti, na primer pri kakšnih otrocih, da je stanje od staršev zelo slabo, so že dolgo časa bolni, vedo, da ni drugega kot smrt, pa potem, ne to da jočejo... četudi se ti zdi normalno, kadar pride trenutek, je hudo in je težko, to je normalno, ampak da se potem ne more pol leta potolažiti in da neki igra in filozofira, to me potem malo moti, ker pa vseeno... Najbrž je res drugače, ker smo v taki situaciji, v takem okolju in morda res nekako bolj normalno jemljemo slovo, smrt, kakor drugi, to tudi verjamem, ker nekdo se sploh noče pogovarjati o smrti... Meni se zdi to normalno, jaz sem tudi na primer mojim povedala, da želim biti kremirana ob smrti... tako da ja, bolj normalno govoriš o tem, ko si nekako v temu, in se mi to mi ne zdi nič kaj tako posebnega.

Jaz: Se pravi se vam zdi ta odnos do smrti povezan tudi s službo?

Ana: Ja, ja, meni dokaj normalen, normalen cikel življenja, ki ga vsak živ nekako dočaka, meni ja. Saj pravim, včasih se vprašam, ali nisem morda malo preveč tako... ampak ko pomislim, se mi zdi, da je to... Je pa... no, to mi je recimo neka taka velika razlika. Kar se pa tiče smrti otrok in smrti starejšega... starejšega, dajmo reči, seveda je tudi 40, 50, 60 let mlad za smrt, sigurno, ampak čim so pa otroci in smrt otrok, to pa, ker sem imela en tak primer v družini, ko je umrl fant, ki sem ga poznala, nekako, ko premišljujem, to težko razumem. Tukaj se pa težko o teh, niti ne pogovarjam, ampak si nekako ne morem razložiti teh stvari. Na primer če gledam kot en vernik, da je šel, ne tu pa ne, mi je drugačna smrt otrok kakor odraslih.

Jaz: Pa imate morda možnost s kom reflektirati ta čustva in občutja? Širše pa tudi v sklopu organizacije oz. tu v domu?

Ana: Mislim, da tukaj v domu ja, tu ni problema. Nam je že nekako tako, ker smo v skupni pisarni, pa tudi če ne, te stvari kar nekako... če imaš potrebo sploh, pa tudi drugače nekako to obdelamo, sploh recimo drugačne neke smrti, ki nas bolj presenetijo, ki so nenavadne ali pa zelo hitre. To, drugače pa doma, niti ne, no, moji se ne želijo o tem pogovarjati. No, se pogovarjajo ampak bolj ko pride kakšna smrt, pa potem o tisti smrti govoriš, drugače pa ne, meni ni nikoli problem se o tem pogovarjati. S komerkoli, no, če želi, ne pa da bom neki vsiljevala ali kaj.

Jaz: Pa se mogoče na kakšen način, ko izveste o smrti nekega stanovalca, poslovite od njega?

Ana: Ja, če je možno, če ga prej ne odpeljejo ali kaj takega, se vsekakor grem posloviti v mrliško vežico, to ja, zdaj, če sem ga poznala že prej, grem absolutno pokropiti, če je kje v bližini, ali je to Ilirska Bistrica ali okolica, če pa imaš tako ali drugače namen ali poznaš svojce in tako, pa tudi na pogreb. Tako, da ta slovesa so zelo različna, od tega, da se samo nekako posloviš, pa tudi do pogreba, če čutim jaz sama. Spomnim se, enkrat je umrl en gospod, Bistričan, umrl je v bolnišnici, pa so ga v vežico peljali in nisem se šla posloviti, saj pravim, ne bom rekla, da grem od vsakega, ampak večino... tudi krajši čas je bil tukaj, pa je hčerka rekla, "da joj, da kako, da je mislila, da gremo vsi iz doma na pogreb". Kako razmišljajo ljudje, mi tukaj ne moremo... od sodelavcev gre zelo različno, ne glede na to, ali je v domu, če si se zelo navezal na nekoga že, drugače pa kot znanec ali kot vaščan gredo, da bi pa imeli mi prav neka pravila, to pa ne, ker se nam ne zdi... Saj kakšen krat moram reči, da grem bolj na pogreb od kakih znanih ali pa od nekoga, za katerega veš, da ne bo nobenega ali pa jih bo zelo malo, da nima svojcev, to gredo tudi, smo bile tudi že v Košani na pogrebu in tudi drugje, to pa ja, ko nekako veš... Pa bila sem skrbnica nekomu in sem šla zato, ker sem tako čutila, ampak vedno, kar gre od mene, ne da bi mi kdo drugi kaj nakazoval ali kaj takega, s službo povezano, to ne, čisto tako, človeško.

Jaz: Kako pa nadaljujete z delom po smrti stanovalca?

Ana: Ja, v bistvu te stvari so dokaj... zelo različno. Misliš, če gledamo njega, kot stanovalca, kako ga zaznavamo, kako se ga spominjamo, v tem smislu?

Jaz: Tudi, pa tudi morda, če imate kako nalogo po njegovi smrti za urediti?

Ana: Jaz sedaj ne, na tem delovnem mestu ne, na delovnem mestu socialne delavke pa ja, seveda, da se o vseh njegovih stvareh s svojci dogovoriš, da lahko včasih tudi kaj pustijo za kakšen spomin ali pa tako, sedaj pa niti ne. Se pa mi tukaj, moram reči, ko se pogovarjamo zelo velikokrat, vsaj določenih, ali so bili tu toliko časa ali so bili kakšni taki zelo, lahko rečemo "maskote" doma, kot je bil en gospod... Imeli smo enega gospoda, bil je mongoloid, takrat mislim, da edini v domu, hodil je po pisarnah, okoli in tako. Potem je on umrl, bil pa je tak zelo znan, tudi kadil je, pa je prišel "žicat" in, ko si mu rekel "pa saj jih imaš", se je ujezil, pa šel ven, tako, tak zanimiv je bil, včasih je tudi malo pojecljal. No, njega se tudi, četudi ni veliko hodil v mesto, so ga poznali ljudje in je bil tak simpatičen, dosti v recepciji in tako. Njega se velikokrat spomnimo, pa tudi veliko drugih, odvisno v kakem pogovoru, moram reči, da vseh seveda ne, ker jih je bilo zelo veliko, določene pa ja, ker so ti na tak ali drugačen način ostali v spominu in se jih spomniš.

Jaz: Sedaj bi se nekako spet vrnila na ta čustva, ki jih doživljate ob tem. Nekaj ste jih že povedali, morda pa so katera še ostala v naboru. Kakšna čustva torej doživljate ob smrti stanovalca? So vedno enaka, kako močna so?

Ana: Ne, ne niso, mislim, da je to res povezano najbolj s tem njegovim zdravstvenim stanjem, se pravi, ali je on zelo, zelo bolan in mu je smrt nekako olajšanje in zaključek življenja, tako da... Ali je to neka kap, kjer nekako z danes na jutri te ni več, je tako hitro, pa seveda so te stvari malo drugačne... Sigurno te preseneti, sploh če ti je nekdo malo bližje ali znan že od prej, je to drugače, ja. Zelo različno od stanja posameznika.

Jaz: Katera čustva pa bi izpostavili oz. poimenovali?

Ana: V bistvu, kaj pa vem... včasih je tako... moram reči, da včasih, ko veš za določene svojce, da so z domom, ne da so nezadovoljni, ampak da jim je zelo težko, ker so stanovalci v domu, ker vem, da eni tudi cel čas, pa naj bo 5 ali 10 let se niso nekako mogli sprijazniti... Enkrat mi je rekla ena gospa, ki je imela tu moža, zelo bolnega, z multiplo sklerozo, ki dejansko sploh ne bi mogel biti doma "Ko grem jaz po cesti proti domu, me vedno stisne, ko moram skozi vrata, me vedno stisne." Pa smo se veliko pogovarjale, ampak to je tako, v dom je šel... ali pa če so kakšni svojci zelo nezadovoljni z domom, pa čeprav veš, da je normalno potekalo zdravljenje in vse, pa je malo nekako tak čuden občutek, niti ne strahu, kaj pa vem, neke take tesnobe, nekaj, ker veš, da niso bili zadovoljni, pa morda tudi so kakšni kaj očitali nam, da ni bilo prav, takrat so taki občutki ob smrti potem zelo... Počutiš se malo neprijetno, ker so bili nezadovoljni, četudi je bil stanovalec zadovoljen in vse. Take smrti so potem malo tako... Ali pa vidiš ali se pogovarjaš z nekim svojcem, pa nobenega izraza, pa ne veš, ali je zadovoljen ali ni, ali mu je prav ali ni, ali bi dal kako pripombo ali ne, ki ga pozoveš, "povejte, če je karkoli bilo narobe", pa vidiš tisti obraz, tak resen, pa če še poznaš, pa morda veš, da zna kaj reči, no pri takih je en tak... nelagodje, mogoče neprijetnost. Pa morda tudi, ko ga vidiš na cesti potem, se ti zdi tako, čeprav je vse v redu, neka taka neprijetnost, mogoče ob takih smrtih, kaj drugega pa niti ne.

Jaz: Če vas prav razumem, so ta čustva, ki jih doživljate, bolj v povezavi s svojci?

Ana: Ja, bolj, ja. Med samimi stanovalci niti ne, bolj v takih primerih, ja.

Jaz: Pa se zaradi vseh teh izkušenj s smrtjo tu na delovnem mestu, sami bolj sprašujete o smislu življenja, o lastni minljivosti?

Ana: Ja, dostikrat, še posebej ob smrti, ki te preseneti, ali pa ob smrti na primer otrok ali mladostnikov, ki niso niti še začeli živeti, ja, sigurno. Potem tudi na primer, ko si starejši, recimo tam okrog 50. leta, se tudi vprašaš, pa tudi pogledaš na primer, kako je hitro šlo to življenje... Dostikrat se vprašam in si rečem "sedaj pa to, pa še to moram", določene stvari, ki se ti zdijo... ali pa določene stvari, ki jih kompliciraš in se ukvarjaš z enimi nepomembnimi stvarmi. Kadar pride kakšen trenutek smrti, se potem vprašaš "kaj to je to?" Smo imeli enega prijatelja, ki je umiral, letos je umrl, 5 let je imel raka, ampak recimo zadnjih nekaj mesecev je bilo takih hudih, pa nam je on sam, ker je dolgo časa hodil v družbo, je rekel "ah, sedaj vidim, kaj sem se s tem ukvarjal, ker je zelo nepomembna stvar". Res je pomembno zdravje. Saj tudi, ko si voščimo ali pa za novo leto, avtomatsko je za zdravje, ampak jaz vedno tako zavestno rečem "vam želim zdravja", ker vem, da je pomembno. Morda veš toliko bolj, ker si v taki ustanovi in res veš, kaj zdravje pomeni. Tako, ko gledam eno gospo v domu, ki je moje starosti, se ti zdi grozno, da se postaviš v njeno kožo, nemoč, huda bolezen, zelo hitro napredujoča, tudi sedaj, ko se pogovarjamo... že lansko leto smo se pogovarjali s temi mlajšimi invalidi za en izlet, ampak da bi šli na izlet popoldne ali zvečer, do Portoroža ali do Opatije. Razmišljali smo tudi da bi nabavili take kombije in to, a nismo lansko leto nič izpeljali in sva rekli s sodelavko, da letos res moramo... Ampak potem, ko smo njih vprašale, smo ugotovile, da sploh nimajo takih želja, razen morda enega gospoda, zelo mobilnega, ki gre lahko skoraj kamorkoli. Ta gospa mojih let bi sicer imela kako željo, ampak kam naj greš za tri ure? Nimaš kam se peljati, brez veze, ker je premalo časa... Dejansko torej niti nimajo takih potreb, kot smo mi mislili. Sedaj se pogovarjamo, da bi šli samo v tisto na teraso enega lokala, na kosilo, pico, ampak potem je spet problem prehranjevanje. Sestre so bile zaskrbljene, jaz razumem, seveda bi šla ena zraven, ampak v domu je še vedno drugače, se drugače reagira, tako da smo rekli, da bomo šli samo na pijačo in na sladoled en dopoldan, tako, do kosila. Tukaj, s tem primerom sem želela povedati, da tukaj potem, ko vidiš take stvari, vidiš, kaj pomeni življenje. In ja, jaz se zelo zavedam in sem zelo hvaležna zaenkrat, dokler sem zdrava in tudi za zdravje sem rekla, da bom naredila tisto, kar lahko narediš... Greš na primer redno h ginekologu in sodeluješ v programih, na katere te pokličejo na primer po 50.letu, to kar lahko sam narediš kot preventivo, ne da delaš paniko in hodiš od zdravnika do zdravnika, ampak tisto, kar veš, da nekako lahko sam, da si ne očitaš, zakaj nisem šla na kontrolo in tako.

Jaz: Še mogoče, za konec, se vam zdi, da potem, ko se človek srečuje s smrtjo še pogosteje, na primer tudi na delovnem mestu, z leti postaja odpornjši?

Ana: Ja, to sigurno, ja.

Jaz: Bi vi mogoče uporabili kakšno drugo besedo?

Ana: Ja, mogoče bolj normalno jemlješ smrt, no, bolj normalno morda jemlješ neke take smrti starostnika, bolnega, govorim starostnika 80 let in več... Mislim, da je bolj situacija pomembna, kaj, kako lahko ti svoje življenje živiš, se pravi, ali ga živiš lahko kvalitetno, tudi če si na vozičku, tudi če si nepokreten, ali pa tudi kot nepokreten zelo nekvalitetno, to se mi zdi bolj pomembno, niti ne leta, ampak kaj od življenja imaš in kako si ga nekako s pomočjo tudi drugih lahko izboljšaš. In kadar se življenje nekega bolnega starostnika zaključí... No, bolezen se mi zdi tu tudi zelo pomembna, se pravi, če je zelo bolan in je za pričakovati, se mi zdi to, da bolj normalno jemlješ, tako, v temu smislu. Saj velikokrat se tudi vprašam... na primer, ko je moj oče umrl, ki je tudi umrl na hitro, je seveda hudo in težko in je tudi šok, ampak jaz se spomnim, ker je kaj spil in tako, sem se vedno jezila nanj in sem mu tudi rekla, "ma glej, si zdrav in vse in si tako nezadovoljen", mislim nezadovoljen v smislu, delaš neumnosti. Ampak dobro, to je seveda zasvojenost. Sem rekla "vidiš, nekdo pa bi želel živeti in bi kvalitetno živel", jaz sem mu dostikrat to rekla, meni pač ni zameril, pa je zbolel, ima raka in umre. Take stvari, pa kakšen krat si mislim, da morda... seveda je umrl mlad, bi lahko še živel, ampak njegova kvaliteta življenja se je,

bi rekla, bistveno poslabševala z leti in nekako sem tudi to smrt potem po nekem času normalno sprejela. Sem rekla "kaj bi pa bilo, nič, samo slabše in slabše, obležal bi in nekako"... Saj morda je to, sem tebi to morda prvič o tem spregovorila na ta način, ker se tako pogovarjamo o tej smrti... Tako da ja, zelo različno, ampak zelo zmeraj razumsko nekako gledam na te stvari.

Jaz: Opazite pa nek razvoj teh misli od začetka, ko ste začeli delati, do sedaj?

Ana: Absolutno, ja, začetki so bili čisto drugačni na tem delovnem mestu, sploh glede smrti. Še bolj pa se mi zdi za naše negovalke. Na začetku so na primer negovalke in sestre pokojnega odpravile, oblekle, mi smo imeli v skladišču krste, jaz kot socialna delavka sem šla s svojci, da so izbrali. Mi smo tukaj pokojnika popolnoma oblekli, dali v krsto, ki so jo svojci izbrali in je bila tudi ta vežica dosti bolj primerna, tista miza je bila in so se prišli posloviti, sedaj ni več, pa mislim, da je tudi v redu... Saj zdravstvena nega vključuje tudi umivanje pokojnega in vse, ampak vseeno se mi zdi, da je bilo tisto vse drugače in sem jaz bolj skozi njih to, zanje mi je bilo težko, to so bile vse mlade punce, stare kaj čez 20 let, zelo mlade negovalke, ko so začele delati, tako da ja, to mi je bilo bolj težko in pa tudi drugače zagotovo... Drugače pa je bilo, ko je nekdo umrl, svojce poklicati na začetku, čisto, čisto drugače, potrebuješ čas, da si te stvari lepo razsodno razložiš, razdelaš, ne glede na to... Seveda vsaka smrt na začetku je bila zelo težka, še bolj to, kako svojcem povedati, na začetku sem to jaz sporočala, če je bilo med mojim delovnim časom, drugače so sestre. Tako, da to bolj no... vedno tudi z neko krivdo "ja, pa je umrl v domu", seveda je umrl, je bil v domu, bolan, tako da ja... Začetek, če sedaj primerjam, čisto drugo in kar zahtevno, ja.

Jaz: S tem sva nekako končali. Vas lahko samo še prosim, da mi podate razlog, zakaj ste se odločili, da boste sodelovali pri moji raziskavi?

Ana: Moram reči, da sem, kar se tiče pomoči pri diplomskih, vedno pripravljena sodelovati, absolutno, sploh pa v našem poklicu... Ampak tudi drugače, ker sem zmeraj tako razmišljala, od prakse, do pripravnštva, da če ne bomo mi tukaj pomagali, potem pa... Ne moremo samo kregati mladine, tako da tu sem vedno pripravljena pomagati, za diplomske in take stvari ja.

Jaz: Hvala.

INTERVJU Č (Polona)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca? Se pravi, ko izveš, da je nekdo umrl, ko ti povejo ali kakorkoli, kaj narediš, kako se počutiš?

Polona: V bistvu je odvisno od dveh stvari, prvič, če sem imela veliko stika z njim in ali se je v bistvu sploh pričakovalo. Za tiste, ki se pričakuje, je v bistvu dosti lažje sprejeti, kot za tistega, ki je nepričakovano umrl ali da ga najdeš v sobi ali da v bolnici potem umre in tako.

Jaz: Se pravi je odziv odvisen od tega dvojega. Kakšen je pa tvoj odnos do tega umrlega?

Polona: Spoštljiv, je pa res, da ne grem nikoli pokropit, ker te navade nimam, pa tudi na pogreb ne grem, tako se mi zdi...

Jaz: Pa se kako drugače morda posloviš od njega?

Polona: Ja, na določene posameznike se še sedaj spomnim, ko grem mimo njihove sobe, no, pa tudi jim včasih kaj rečem v bistvu.

Jaz: Rečeš njim, ko umrejo?

Polona: Ja njim, potem, ne grem pa v bistvu ga pogledat.

Jaz: Kako se pa potem nadaljuje tvoje delo po smrti stanovalca? Imaš morda kako nalogo, ki jo moraš opraviti po smrti stanovalca?

Polona: Ne, jaz nimam nič s tem, ne.

Jaz: Pa delo potem tisti dan tudi nadaljuješ naprej, ali te morda kaj, ne vem...?

Polona: Določenih posameznikov sem se spomnila tudi potem doma, moram reči.

Jaz: Kakšna čustva pa doživljaš? Katera so tista, ki bi jih izpostavila, poimenovala v povezavi s smrtjo stanovalca?

Polona: Če je nekdo zelo bolan, mi je nekako... kot eno odrešenje čutim no, sploh tisti, ki si je želel umreti, večina tistih tudi ve, da umirajo, se mi zdi. Do tistih, kjer je nenadna smrt, pa je malo drugače, sedaj odvisno tudi, kako smo si blizu, ni pa tako, da bi me sedaj ne vem kako potrla, to me pa ne. Nekako z leti, že iz srednje šole, iz prakse, takrat, ko mi je ena gospa tudi prva umrla na postelji, sem se nekako naučila, da moram to ločiti - med zasebnim in tem službenim časom.

Jaz: Pa vidiš nek razvoj, kako se je od tega, ko ti je ta prva gospa umrla, pa do sedaj, se je kaj spremenilo?

Polona: V bistvu ja. Prvič moram reči, da me je kar šokiralo. Ampak nikoli nisem gledala na smrt kot na nekaj groznega. Se mi vedno zdi, da za tistega, ki umre, je to v bistvu odrešitev, bolj pomislim potem na svojce.

Jaz: Kaj pa potem v povezavi z njimi občutiš?

Polona: Sploh pri tistih, ki so bili vajeni, na primer, ki pridejo vsak dan, tudi ob istih urah nekateri... v bistvu čutim, da jim nekaj manjka, ena okupacija, navada.

Jaz: Se ta občutja morda razlikujejo, so od česa odvisna ali so univerzalna?

Polona: Se razlikujejo, ja. Tudi z nekaterimi svojci imam več stikov kakor z drugimi, tako da na tiste potem pomislim. Pomislim na tiste svojce, ki jih poznam, na tiste, ki jih ne poznam, ne pomislim v tej smeri.

Jaz: Ta čustva kdaj izraziš, morda celo pred drugimi, ali kako gre to pri tebi?

Polona: V bistvu svojce jaz zelo redko srečam potem, mi je včasih žal, da koga od njih ne vidim, to imajo bolj sestre, ne. Tako da ja, s svojci nimam veliko stikov potem.

Jaz: Imaš tu v okviru doma možnost reflektirati neka ta vprašanja, bi to sploh potrebovala?

Polona: Jaz v bistvu ne čutim tega, se v bistvu bolj sama s seboj pogovorim glede tega, tako da sploh ne iščem te možnosti.

Jaz: Tukaj v domu?

Polona: Tukaj v domu, ja. Včasih z eno sodelavko kakšno rečeva na to temo, da bi pa sedaj prav z nekim strokovnim kadrom govorila, nekaj namerno iskala, to pa ne.

Jaz: Kaj pa v tvoji neformalni mreži, doma, med prijatelji?

Polona: S to sodelavko edino, po službi, včasih, če kdo umre ali če se kaj takšnega zgodi. Vsaka pove malo svoje.

Jaz: Četudi zase tega ne iščeš, meniš, da bi bilo to pomembno, potrebno?

Polona: Mislim, da ja, sploh za tiste, ki jim je nekdo blizu. Ker je to tak majhen kraj, da bi bilo to mogoče. Tudi mogoče glede svojcev smo tudi večkrat razpravljali, da bi jih lahko kdaj potem mogoče povabili, pa bi se potem z njimi, kot eno podporno skupino, sploh za tiste, ki se težko soočijo s smrtjo, da bi mogoče njim nudili pomoč. To se mi zdi dobra ideja.

Jaz: Kje ste se to pogovarjali?

Polona: Bolj na splošno smo se, ne kot skupina, ampak mogoče bi bilo bolje, če bi jim lahko ponudili pomoč tako, ko nekdo umre, da lahko pridejo po pomoč k določeni osebi, na pogovor, da bi nekdo bil za to izobražen. To se mi zdi dobra ideja, glede na to, da je velik dom, da je tudi veliko ljudi, ki se med seboj poznajo. In potem, če bi lahko svojci prišli, bi potem v končni fazi tudi zaposleni lahko tja prišli in se o tem pogovarjali.

Jaz: Rekla si, da zase ne čutiš, da bi se o tem z drugimi nekaj veliko pogovarjala, da to razmisliš pri sebi. Pa si morda razvila nek način spoprijemanja s tem? Na kakšen način to pri tebi poteka?

Polona: V bistvu je že v štartu, ko dobim stanovalca v obravnavo, poskušam eno... Kljub temu, da se skušam čim bolj z njim poistovetiti, samo da ga ne spustim preveč blizu, tudi to imam, to sem si že dala v srednji šoli cilj, da se moram zavedati, da so minljivi. To pri starostnikih se mi zdi, da je sploh treba vedeti, da je dom nekako zadnja postaja.

Jaz: Rekla si, da so oni minljivi, pa si se morda zaradi tega dela, ki ga opravljaš, tudi sama začela spraševati o smislu svojega življenja, o lastni minljivosti?

Polona: Včasih se sprašujem o starosti v bistvu bolj kot to. Kako bi rada preživela starost, ali bom zdrava, glede na to, koliko starostnikov je, v končni fazi, kje bom pristala. Če imaš dobro socialno mrežo, se mi zdi, da se ne rabiš bati. Kar jo imam, no, zaenkrat. Je pa verjetno bolj grozno za ljudi, ki nimajo svojcev. Najbolj me skrbi v bistvu, če bom zdrava, no, to me najbolj skrbi za to pozno obdobje. Se mi zdi, da je razlika med tem, ali si zdrav. Pa ti je lahko to tretje življenjsko obdobje res lepo, mirno, lahko raziskuješ, se učiš novih stvari. Če je nekdo bolan, leži na postelji, tega me je pa strah, te odvisnosti od drugih.

Jaz: Torej se nekako bolj posvečaš zadnjemu obdobju življenja, kakor sami smrti in življenju po njej?

Polona: Ja, bolj življenju, ja.

Jaz: Se ti zdi, da na to, da se ljudje začnejo spraševati o lastnem življenju, o minljivosti, vpliva vaše delo, ta poklic?

Polona: Jaz mislim, da ja, ker si vsak dan v bistvu v stiku z njimi, srečuješ se z njihovimi težavami, vprašanji, smrtjo, v končni fazi. Se človek vpraša, ja, prej kot če bi nekje drugje bil zaposlen, to pa ja.

Jaz: Misliš, da se z leti morda človek utrdi?

Polona: Mislim, da je čisto odvisno od osebe, kako ima razčiščeno. Jaz sem v bistvu dokaj mlada in se mi zdi, da imam glede tega dobro razčiščeno. Morda tudi zato, ker sem videla druge, ko sem bila mlajša, kako si iz službe jemljejo stvari v mislih, recimo moja mama, in jo je potem to žrlo, popoldan. Se mi zdi, da sem neko ločnico naredila, da skušam čim bolj ločiti med zasebnim in službenim. Mislim, da je treba to kar že v štartu kariere narediti, mogoče bi bilo tudi dobro, da bi o takih stvareh tudi v šolah kaj govorili, sploh na specifičnih fakultetah, kjer bodo ljudje potem prišli v stik s takšnimi stvarmi.

Jaz: O čem konkretno bi bilo treba več govoriti, čemu bi dala poudarek?

Polona: Temu, da je treba ločiti, ali pa tudi, da bi sploh kaki mladi, ki pridejo delat na primer v dom, da bi jih kdo vprašal, ali potrebujejo pogovor o tem, kar se je zgodilo, ali ko kdo umre ali se poškoduje, v tej smeri.

Jaz: Polona, kaj pa je bilo tisto, zaradi česar si se odločila, da se boš pogovarjala z menoj o tej temi?

Polona: Zato, ker me ni strah govoriti o smrti, pa tudi zato, ker sem tudi sama bila na tvojem mestu in vem, kako je... Je spomin na moje šolske dni. Največ je pa to, ker je takšna tema, da mi ni problem govoriti o tem.

Jaz: To je potem to, hvala.

INTERVJU D (Olivera)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca? Ko izveš, da je nekdo umrl, kaj je tisto prvo?

Olivera: Ja odvisno, kaj je temu bilo prej. Če je to dolgotrajen postopek, ki se je dolgo vlekel, pa je bila pričakovana smrt, pa je bila zaželena smrt, da se reši trpljenja, pa da je to že teden ali dva se vleče, pa so že svojci nestrpni, je hvala bogu, da se je rešil. Če je pa to nenadna smrt nekoga, ki je nisi pričakoval, pa ti ni

vseeno. Na primer gospod, ki je nedolgo nazaj umrl, smo bili vsi šokirani, ko je umrl. Je bilo nepričakovano. Ljudje so tu doma, mi smo z njimi tu 20 let. Dojemaš drugače, eno nepričakovano kakor pa eno, ko veš, da gre svojo pot.

Jaz: Torej je to, ali je pričakovano ali nepričakovano. Morda še kaj vpliva na ta odziv?

Olivera: Ja, marsikaj vpliva: če je bil na tvojem oddelku, če si imel veliko stika z njim, če si ga dobro osebno poznal, službeno govorim, nič privat, če si dobro sodeloval s svojci, če je to starš ali sorodnik nekoga, ki ga ti s sodelavci poznaš, je vseeno drugače, ne. Veliko faktorjev je, če je imel razčiščene stvari ta človek, da veš, da je bil pomirjen s svetom, ali pa da se je boril, da še koga čaka, tako. Veliko tega.

Jaz: Kakšen pa je drugače tvoj odnos do umrlega?

Olivera: Drugačen kot na začetku. Na začetku si poln idealov. Jaz sem prišel sem pomagat ljudem, pomagat, in je smrt, potem razočaranje, neuspeh. Z leti je pa čast biti zraven umirajočega, je čast, da mu lahko pomagaš, čast, da lahko svojcem razložiš, jih uvajaš v to in je eno doživetje, ki ti tudi veliko da, kakor ti vzame. Zame je človek še vedno človek, četudi umre. Meni se včasih smejejo, ko jih preoblačim, ampak jaz se še vedno pogovarjam z njimi, meni so ljudje, osebe, ki jih jaz poznam, od nekoga mama, od nekoga otrok, tako. V čast, zato sem šla tudi v paliativo, zato smo se v to usmerili in čisto drugače razmišljam sedaj kakor prej, ni več tistega, da ga moramo držat... Pustit času čas in, če je čas za it, poudarek dati na njega tiste dni, absolutno, drugo lahko stoji, razen urgenca in biti pri njem. Ker če ti umiraš sam, mislim da ni nič hujšega na svetu, mislim, da tega ne bi želel nihče. Tako, da prej je bil poraz, sedaj je pa blagoslov.

Jaz: Se pravi, da opažaš neko to razliko med tem, ko si začejala kariero, in sedaj?

Olivera: Absolutno, zato ker na začetku, saj veš, se učiš... Ti ne pomisliš, da boš delal v domu, ne misliš, da boš imel toliko stika s tem, tudi prve smrti so travme, ki ostanejo vedno s tabo, če nisi pripravljen. Sedaj vem, kje delam, vem kam gredo stvari, vem, da ne moremo vplivati na drugo kot na udobje in na bolečino in ne forsiramo pod vsemi pogoji pa še kaj, pa še kaj. Odvisno tudi, koliko svojci želijo, tako da to je velika sprememba v teh petnajstih letih zame.

Jaz: Ne želim ti polagati besed v usta, ampak kako se ti zdi, da se človek z leti tako utrdi?

Olivera: Mislim, da se ne utrdiš, ampak dozoriš. Spremeniš percepcijo na stvari. Veš, ko si mlad, si poln adrenalina, ti bi vsem pomagal, bi vse še držal pokonci. Tudi če ljudje rečejo "jaz si želim umreti", ni več tistega "joj, pa kaj govorite", ampak "ja, verjamem, da si želite". Ne, nič utrdila, samo perspektiva se je spremenila.

Jaz: Pa se zaradi tega vsega tudi ti sedaj mogoče sprašuješ o smislu življenja, o lastni minljivosti?

Olivera: Ja, absolutno, mi smo tudi lani imeli smrt v ožji družini, tako da absolutno ja. Moji so seznanjeni, jaz imam protokol podpisan, tudi vse ostalo, kaj želim, česa ne želim, moji so vsi seznanjeni, kaj moram biti oblečena, kako me pokopati, vsi, tudi moja punca, pa ima 14 let. Mi o tem odprto govorimo.

Jaz: Torej ti si si nekako s temi vprašanji na jasnem. Ali te morda vseeno kaj v zvezi s tem "muči"?

Olivera: Ja no, muči te normalno, muči te, da ne želiš, da je takoj, dokler ti otrok ne odraste, če lahko vplivaš na to, to te muči, da pustiš tiste ljube preskrbljene. Ostalo me ne muči, mene smrti ni strah. Jaz nimam nobenega tabuja pred tem, me je pa strah, da bi umirala sama, to pa absolutno.

Jaz: Misliš, da na vse te misli in na to spremembo percepcije, kot si rekla, vpliva tudi to, da delaš natanko to, kar delaš?

Olivera: V veliki meri ja. V veliki meri ja, kje delam, s čim delam in s čim se srečujem, v veliki meri pa tudi mislim, da pri teh letih drugače razmišljam. Bližje pa ne, da sem sedaj dva koraka od smrti, ampak bližje si enemu zorenju, tudi drugače obrneš misli, res... Ko si mlad, imaš 20 let, smrt ti je čisto nekaj daleč, tudi če delaš v domu, misliš, da se tebi ne more zgoditi, sedaj pa razmišljam o tem, ja, kar dosti. Tudi sedaj, ko smo imeli to smrt, naša gospa je umirala, šest mesecev je bila terminalno bolna. No, in ona nas je veliko naučila, kako se dostojno, res dostojno umira in kako se dostojno poslavlja, tako da njej smo omogočili vse, da je umrla v naročju svojih otrok, da je bila res doma in vse, kar je treba. Če bi si lahko izbrala, bi si tako, zraven svojih.

Jaz: Kaj pa potem, ko stanovalec ali stanovalka umre, se morda na kakšen način posloviš od te osebe?

Olivera: Ja, vedno. Če meni umre, če umre nekdo, ki ga jaz poznam tu, ga grem pogledati in se grem posloviti. Absolutno zmeraj, če je to nekdo, s katerim sem delala, da sem imela stik z njim. No, tako bom rekla, če je nekdo, ki ga ne poznam in je v domu dva dni, ne. Tiste, ki jih poznam, pa absolutno ja, tudi če vem, da so slabi, grem pogledat.

Jaz: Na kakšen način pa se posloviš?

Olivera: Po smrti ali že prej?

Jaz: Pa pogledava oba primera.

Olivera: Prej tako, odkar sva bili s sodelavko na paliativi, imam kar en senzor v glavi, pa grem pogledat, kaj se dogaja, kaki so, če lahko kako pomagam, če lahko kaj umijem in tako. Včasih sem tudi jezna, ker so z vsemi "pritiklinami" zraven, čeprav se menimo o paliativi, ta zaenkrat še ni zaživela. Če pa so moji, če je na mojem oddelku, pa je režim podrejen čisto samo njim, razen osnovnega dela, urgence. Nekdo bo tam, no, in jaz pri tem vztrajam. Ko pa umrejo, pa se grem posloviti, res. Če jih preoblečem, se takrat poslovim, če ne se pa grem tako.

Jaz: Kaj pa samo delo potem po smrti? Je tisti dan prisoten morda občutek, da je nekdo umrl, ali delo nemoteno teče naprej?

Olivera: Ja, delo teče naprej, je pa spet odvisno, ali je bila ta smrt pričakovana ali ne... Če je nekaj šok, je šok absolutno, mislim, delo že poteka, ampak je samo o tem govora. Če pa je to nekdo, ki je umrl pričakovano, se pozna, se ve, da je umrl, se ga spoštuje, ampak ni to tisto, da bi vsi poudarjali. Pričakovana smrt, aha, hvala bogu je umrl, ja, gre mirno delo naprej, ni radia, ni takega. Povemo ljudem, ki so ga poznali, da je ta in ta umrl, je v kapelici, če želite, ga gremo pogledati. Če pa je nepričakovano, pa veš, da je poudarek na tem po navadi zmeraj.

Če je pa res tebi nepričakovana smrt, ne vem s kako urgenco, pa mislim, da kar kake pol ure rabiš, da začneš nazaj delovati, to pa ja.

Jaz: Sedaj si govorila tudi o tem, da tudi stanovalcem poskušaš omogočiti, da se poslovijo od umrlega?

Olivera: Ja, absolutno, ja, tisti, ki so bili njegov stik, krog, ja, absolutno. Tudi če se le da tako... zaenkrat imamo še te štiriposteljne sobe, ta španska stena nič kaj preveč ne pomaga. Če se le da omogočiti, če nekdo umira v sobi, pa da so drugi v sobi, če želijo, da jih dvignem in odpeljem ven, mi ni problem, če pa želijo biti zraven, pa še bolje. Zaenkrat paliativne sobe nimamo, upamo, da jo bomo imeli, da vsaj to omogočimo. Drugače pa ja, jaz rada podredim te stvari tem ljudem in tistim, ki so zraven, in potem, ko ti ljudje umrejo, žaluje tudi tisti, ki je bil cimer, ampak nanje kar pozabimo. Tako da tudi njim bi bilo treba dati malo več pozornosti, eni so tudi dvajset let skupaj v isti sobi, tako da ja, tudi on žaluje, ampak ga kar nekako... Pa mu čez dva dni nekoga novega pripeljemo. Ena izmed stanovalk je v enem letu pet sstanovalk izgubila, si predstavljaš, če tako pomisliš, da si tukaj doma, pa menjavaš nekoga, že če omaro menjaš, te moti, tako da ja, to ja, absolutno.

Jaz: Katera čustva pa doživljaš ob smrti stanovalcev, če skušaš nekako ubesediti vsaj nekatera izmed njih?

Olivera: To je spet odvisno. Pri urgenci stres, nemoč, če umre, pri nenadni smrti šok, še posebej, če ga najdeš. Pri eni pričakovani smrti pa, če vem, da sem bila zraven in naredila, kar sem lahko, olajšanje in mir, zadnje čase tako... Pri kakih pa kar nemoč, ker kljub vsemu nekateri se pač ne morejo posloviti in grdo umirajo, tako da takrat pa ja, kljub vsem ukrepom je nemoč. Drugače pa res velikokrat mir, sedaj, ko sem ga našla v sebi, kar mir, tudi s svojci potem lažje, ker imaš neke mehanizme, s katerimi lahko razpolagaš, ker imaš eno večje znanje o tem, lažje pristopiš pa razložiš na en domač način, glejte, pa no, pa tako, pa to gre tako, pa če bo dobil infuzijo, bo še težje dihal, to je ta sapa zaradi tega... Lažje obrneš stvari. Na začetku pa je bil vsak telefon, ki si ga moral opraviti... Še vedno ni prijetno klicati svojcev, daleč od tega, nikoli ni, tudi če je pričakovano iz ure v uro... Na začetku pa je bilo kar kakih 25 minut priprave, sedaj pa jih je deset. Še vedno deset minut priprave, preden pokličem. Mi je drugače, mi pa veliko tudi da, res, mislim, da je v čast, da si lahko zraven, res. Stres doživljam veliko manj kot včasih, tudi domov ne nosim več stvari. Kartica, adijo, in razen, če je res kaj izredno, potem ne moreš odmisлити, drugače pa res, kartica, v avto in druga oseba.

Jaz: Kaj pa sama intenzivnost teh čustev, se spreminja?

Olivera: Ja, sigurno se, prej je bilo, kot sem rekla, na začetku je bil šok, stres, jeza, nemoč tudi velikokrat, pa ne veš, kako bi pristopil, pa rajši ne bi šel v sobo, strah, ogromen strah, že samo, če je bil mrlič na oddelku na začetku, rajši naokoli, na začetku res tako... Prva smrt v nočni, grozovito. Pa čisto normalna, lepa smrt, če gledam s svojimi očmi sedaj. Groza, človeka se dotakniti, groza. Sedaj pa ne, ni problema, sedaj... Ja, nemoč ja, včasih, ampak vedno redkeje, res, en mir, eno zadovoljstvo, da sem lahko nudila to, kar lahko, in to je to, res, nič drugega. In domov absolutno več nič ne nosim, če se le da. Včasih, veš, nosiš čisto vse na začetku, potem pa že narediš en zid. Ne, da nočeš čustvovati, ampak obrambno ga narediš.

Jaz: Domov, si rekla, tega ne nosiš. Kaj pa tu, v domu, izraziš ta čustva ali kaj narediš z njimi?

Olivera: Tukaj med seboj se že nekako menimo, ampak vse obrnemo na en medicinski humor, ne vem, kako bi temu rekla. Včasih, če pokažeš, da ti je hudo, dobiš tudi zasmeh nazaj in tako, razumeš. Ni tistega čuta, mislim, se ne znamo med seboj normalno pomeniti, rajši eno fasado držimo. Jaz pa rada rečem "meni je hudo, ko je umrl ta gospod nedolgo nazaj". Sem rekla "meni je hudo, a bomo šle na pogreb, sveče kupit, daj, sam bo tam, gremo, to je naš, pojdemo." "Ja, je bil pijanec," "Pa kaj, če je bil pijan, vseeno nam bo manjkal, koga bomo hodile z avtom iskat?" Drugače pa imam navadno eno uro po delu mrtvo uro, skoraj nič komunikacije in takrat, če se le da, predelujem, vmes kaj naredim, če ni časa, pa zvečer, vržem iz sebe, imam tudi prijateljico, ki dela v zdravstvu, ne tu, nekje drugod, pa se kar pomeniva.

Jaz: Si zase potem morda razvila ta način spopadanja s temi čustvi, da v sebi predelaš? Pa imaš morda možnost tega reflektiranja tudi na ravni organizacije oz. doma?

Olivera: Niti ne.

Jaz: Bi to potrebovala, bi si tega morda želela? Vidiš to kot nekaj dobrega ali ti enostavno ni blizu?

Olivera: Ja, samo, če bi zaživel. Močno dvomim, da bi zaživel, ne vem, če je kdo pripravljen... Je redko kdo pripravljen se soočiti s tem, da pa jaz pa res rabim nekaj. Imeli smo supervizijo par let nazaj, ampak smo šli čisto v neke druge teme, otroke, nič potem kaj službenega ni izpadlo ven, tako da je ta supervizija nekako izzzvenela v nekaj praznega. Ne vem, pa mislim, da tudi premalo poudarka dajemo tem novim ljudem, ki pridejo, da vejo, kako se spoprijeti s stvarjo. Da ni nič narobe, če te je strah, da če ne želiš iti, ne ga poriniti v kopalnico, pa to moraš narediti. In ne damo jim tudi možnosti, da povejo svoje stvari. Mislim, da za nas je skoraj... ja, bi bilo zanimivo, bi bilo koristno, samo ne vem pa, če bi tu zaživel. Super bi bilo, tudi za kake druge situacije, na primer stres na delu, ne samo smrt, veliko stvari je takih, ampak bi moral biti nekdo zunanji, individualen in nepovezan s to hišo, čisto x oseba.

Jaz: Rekla si, da ne želiš tega nositi domov, ampak recimo, da bi bilo res nekaj težkega. Bi v tem primeru imela tudi neko neformalno mrežo, na katero bi se lahko obrnila izven tega doma?

Olivera: Ja, ja, to imam, ni problema, mi smo zelo zdravstvena ekipa, nas je veliko zdravstvenikov, ni problem v tem, problem je bolj v tem, da včasih pa res ne želiš priznati, da te je tako iztirilo. Jaz enega gospoda... saj to me je izučilo... jaz enega gospoda nosim s seboj že dobrih 12 let in njegove oči, ki so me prosile, pa mu nisem mogla pomagati, tako da jaz sem se iz njega navadila. Takrat dva tedna nisem mogla spati, grdo je bilo, bolezen je šla naprej, dušil se je, vedeli smo, da se bo to zgodilo, niso dovolili PEG-a, niso dovolili takega, in tiste oči, ki te prosijo, pa mu res nismo mogli, ne jaz ne zdravnica ne noben pomagati, so ostale kar dolgo z mano. Tako da jaz sem bila jezna primarno na našo organizacijo tu noter, ker so dovolili, da je do te faze prišlo, da se je nekemu

zgodilo, da to doživi. Mlada sem bila, drugače sem to doživljala in tiste oči so še vedno, on je z mano in bo z mano, dokler bom živa, jaz ga vsake toliko omenim, ne glede na kateri ravni tu noter, on je živ in bo živ, dokler bom jaz. On me je fajn streznil, da sem potem sama sebe razčiščevala, sama sebe izobraževala in drugače gledala na stvari. Čisto noben ni kriv, vsakemu se lahko zgodi, da to doživiš, je pa problem, kako se ti s tem soočiš. Jaz sem dva tedna, pa sem imela majhnega otroka takrat, razmišljala zgolj in samo o njem, tako da mislim, da ni bilo takrat lepo z mano bit doma. Moji vejo, ko je kaj narobe, opazijo sami, pa tudi rečem, danes imam težak dan, je bilo hudo na delu. Mi se o delu doma ne pogovarjamo, o stvareh, ki so tu ne, težak dan, hudo bilo in to je to. Saj tudi vidijo, ko pridem skozi vrata po navadi, tistikrat me res pustijo samo, samo mir, drugo nič. Drugače pa so prijatelji v zdravstvu, tako da mi potem to predelujemo, brez imen, brez tega ampak...

Jaz: Je to potem neka taka tvoja oblika intervizije?

Olivera: Ja, ena taka, ki je privat.

Jaz: Imaš morda še kako misel za konec? Jaz sem namreč nekako končala, bi te pa prosila, če mi poveš še, kaj je botrovalo tvoji odločitvi, da si se odločila, da se boš pogovarjala z menoj?

Olivera: Prvo kot prvo zato, ker te osebno poznam, ker nisi nekdo, ki nimam stika z njim, drugo kot drugo zato, ker sem se res spustila v paliativo z dušo in srcem in bi res rada na tem kaj naredila. Tako no, ni mi bilo težko, se rada o tem pogovarjam.

INTERVJU E (Vesna)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca?

Vesna: Tako se mi zdi, da najprej na hitro naredim v glavi en res, to je en zoom pregled njegovega življenja pri nas, in to je po mojem pet sekund, v katerih zajamem vse tisto razmišljanje, o tem koliko časa je bil tukaj, ali je trpel, ali se je dobro imel ali je bilo njegovo življenje pri nas kvalitetno, ali smo mu dali vse tisto, kar bi mu lahko dali. No, to se mi zdi, da je prva stvar, ki jo naredim, ja. Pa čeprav nisem nikoli razmišljala o tem tako, kakor si me sedaj vprašala, se mi zdi, da je to prav to.

Jaz: Kako se ob tem počutite?

Vesna: Po navadi se ob najavi smrti, ki so bolj ali manj pričakovane, počutim nekako olajšano, no, končno se je zaključilo to trpljenje, moram reči, da precej tako enostavno. Nenadne smrti me šokirajo, sigurno, še posebej, če gre za mlajše ljudi ali pa zelo vitalne starejše, te tudi zelo prizadenejo. Pojavi se včasih še tista misel zraven, najbrž kot nekega odgovornega za večje število ljudi in za več zadev v hiši... Ali je mogoče v ozadju kaj takega, kar bi mogoče lahko vplivalo na njegovo smrt, to se vprašam. Ali ga nekdo ni šel predolgo pogledat, pa bi ga moral mogoče, kaj takega.

Jaz: Če bi nekako razmišljali o tem, da ubesedite čustva, ki jih ob vsem tem doživljate, katera bi izbrali?

Vesna: Kakorkoli se sliši, bi bilo zelo, ne vem, neresnično od mene, da bi rekla, da me preplavljajo kakšna zelo, zelo močna čustva, da bi ob tem ne vem recimo jokala ali pa tako. Trudim se vsakega človeka doživljati individualno, osebno, ampak vseeno pa se mi zdi, da mi je uspelo v vseh teh letih obdržati tisto mejo med zasebnim in službenim, da ne gre za poistovetenje s tem stanovalcem, da je bil to človek, ki smo ga negovali in je potem pri nas dočakal še tisto neizogibno, kar je pač nujno v življenju, to je to, kar čaka vsakega. Saj pravim, ob nenadnih smrtih pa se človeku milo stori. Ali pa mogoče pri tistih, ki nimajo svojcev, nekako bolj to linijo povežeš, saj si bil ves čas njegovega bivanja pri nas še en del svojca... no, tam pa razmišljam o njegovem življenju. Jaz zlasti o tem razmišljam, če je nekdo nekaj pustil na tej zemlji ali v dejanjih ali recimo v družini ali v neki drugi, morda intelektualni zapuščini, pa si rečem "no, saj ta človek je pa nekaj pustil". Ko pa gre nekdo, ki nima več čisto nikogar pred sabo niti za sabo, pa si rečem, kakor da je ena lučka od regrata se upihnila in je ni več, to mi je hudo, no, to mi je hudo za vsakega.

Jaz: Pa je intenziteta čustev, ki se pojavljajo, pri vseh enaka ali se razlikuje?

Vesna: Ja, se razlikuje, že od tega, kar sem nazadnje rekla. Zdi se mi, da je človek izpolnjen, že sicer tako v življenju razmišljam, da je človek izpolnjen, ko nekaj na zemlji pusti, ko pa nimaš nikogar, ko nihče niti solze ne potoči za tabo, ko nihče ne bo prišel na tvoj grob nikoli, takrat pa se mi zdi, da jaz bolj sočustvujem z njimi, za tistimi je težje. Se pravi, vedno mi je težje za neko bolj ranljivo populacijo, no, ker vsi moramo umreti, samo odvisno, je v kakšnih okoliščinah se to zgodi. Zelo neprijetno mi je recimo bilo, ko smo imeli, kakor se jaz spomnim, dva primera samomorov pri starostnikih. Takrat so ena taka čudna čustva, no, kaj smo mi tu, ali bi morali kaj prej opaziti, ali je bilo kakšno sporočilo, ki ga nismo videli, ali bi lahko to preprečili, ali na drugi strani je bila to odločitev posameznika, ki jo je izpolnil?

Jaz: Se kdaj na kakšen način poslovite od umrlega stanovalca?

Vesna: Poslovim se od tistih, na katere sem se, ne vem iz katerega razloga, bolj navezala. Ali so to leta bivanja, ne pa čisto vedno, saj pravim, tekom življenja v domu se trudim biti z vsemi enaka, ne da bi nekaj preferirala. Ampak nekaj se pa zgodi vmes, zaradi česar ti nekdo bolj priraste k srcu, in od njih se grem posloviti, pa tudi od tistih, ki so ekstremno dolgo časa tukaj, ker se mi zdi, da smo res potem bolj znanci kakor strokovni sodelavci, ali nekaj takega, ne. Ali pa recimo, če je iz vasi ali bližnje okolice... ali pa tako naključno od kakih znancev ali če je celo od sodelavcev.

Jaz: Na kakšen način konkretno pa se poslovite?

Vesna: Te, od katerih sem pripovedovala, grem pokropit v vežico, od nekaterih, ko se tudi zgodi, da sem doma in me ni tukaj, na nek način v mislih, s kako tako čisto enostavno mislijo, končno ste se rešila trpljenja in tako, vam

privoščim... Na pogrebe načeloma ne hodim, ker sem tu sprejela eno načelno zadevo... To lahko potem zelo tako dvolično izgleda, da nekomu, ki ti je prirasel k srcu, bi šel, enemu, ki je malo manj, pa ne. Tako da to je potem vedno malo sporno. Enkrat so me celo eni svojci, ki nimajo tukaj bližnjega v domu, pa so me tako malo začudeno vprašali, če ne gremo na pogrebe od vseh stanovalcev. Pa meni se je zdelo oziroma sem jim razložila, da je to čisto nemogoče in tudi preveč osebno, da bi se tega udeleževali. Grem samo k tistim, ki jih poznam od prej ali ko me veže kakšna prijateljska vez s sorodniki recimo.

Jaz: Kaj pa nadaljevanje dela po smrti? Imate morda kakšno nalogo, ki jo morate opraviti po smrti stanovalca?

Vesna: Ne, jaz po navadi ne, sedaj trenutno imamo delo tako organizirano, da novico o smrti, če je to kolikor toliko pričakovana smrt, sporoči oddelčna diplomirana sestra, v nekaterih primerih socialna delavka, recimo, če je imela mogoče več povezav s tisto družino. Če gre pa za kakšen tak primer smrti, ki je zelo nepričakovan, mogoče tragičen, mogoče malo bolj nenavaden ali kaj bi rekla, nepričakovan skratka, potem pa zdravnica. Včasih sem tudi sama sporočala novico o smrti... mi je bilo vedno precej neprijetno, tako, da... Ja, ni to enostavna zadeva sporočiti novico o smrti, ker je le ena taka reč, ki lahko... Včasih si poklical nekoga, si si mislil, da bo čisto normalno reagiral, saj je bilo pričakovano stanje, pa si imel potem kako zelo burno reakcijo na drugi strani. Po eni strani pa si kdaj nepričakovano smrt sporočil, pa je bila reakcija čisto normalna, skratka res ne moreš nikoli pričakovati od ljudi. Če pa je, sploh od teh svojcev, ki sem jih spoznavala dlje časa, ki so bili z nami več let, pa se želim posloviti, želim tisto uradno sožalje izreči, se mi zdi, da potem lažje nekako se srečaš še kje, pa še kako besedo lahko rečem spotoma, kako so, kako se počutijo, to imam rada.

Jaz: Tudi vi morda v odnosu do njih kdaj izrazite ta čustva, kako ste, kako se počutite? Ali pa to morda storite s sodelavci, kako je to pri vas?

Vesna: Do sodelavcev ja, dostikrat rečemo kaj o tem, tudi tako, ko gre nekako k temu, da veš, da človek umira. Prav v zadnjem času dosti delamo, ne morem sicer še reči, da imamo prav neko paliativno oskrbo urejeno tako, da jo imamo stoprocentno formalizirano, ampak da se je precej dejanj znotraj tega tako uredilo, da lahko rečem, da kar precejkrat spregovorimo o tudi prav direktno o smrti... Kakor smo se včasih izogibali tega izraza in vsega povezanega z njim, sedaj v večini primerov vidiš, da eno olajšanje dosežeš pri svojcih s tem, ko izrečeš tudi to besedo smrt... O smrti v domu dostikrat govorimo kot o olajšanju in pri tem se včasih zalotim pri razmišljanju, če ne postajamo preveč brezosebni celo, ker za večino tistih, ki zelo trpijo in so popolnoma brezmočni in brez kakršnekoli življenjske moči, vidimo smrt kot edino rešitev in tem tudi na glas spregovorimo.

Jaz: Sedaj ste govorili predvsem o tem, kako je v zadnjem času. Kako vi torej vidite ta razvoj, je šlo na bolje, na slabše?

Vesna: Sigurno je šlo na bolje, predvsem, saj ne rečem, ta odnos, ta pieteta do smrti, do umirajočega. Tukaj mislim, da kakšnih večjih težav nikdar verjetno ni bilo, ampak predvsem se mi zdi, da smo to začeli izboljševati no, ta pristop k svojcem, to, da si upajo spregovoriti o tem, da to je, da to je tukaj, da to je stvar, o kateri je treba reči besedo in... jih poklicati malo prej, sploh izvedeti njihova pričakovanja in kaj želijo, če želijo mogoče biti prisotni, ko nekdo umira, ali želijo nadaljevati postopke oživiljanja, zdravljenja... Te postopke pa se mi zdi, da smo zelo izboljšali.

Jaz: Se kdaj zaradi tega soočanja s smrtjo tu v službi sprašujete o svoji lastni minljivosti, o smislu svojega življenja?

Vesna: Ja, sigurno precej več, kot povprečen posameznik moje generacije, s katerimi se srečujem... Ja, sigurno se sprašujem, ampak ne tako nekaj negativno, ne s tistimi vprašanji "kaj sem, zakaj sploh sem, če potem umrem". Ampak tako, to poslanstvo ti je nekako, si rečeš, aha, v teh mojih 40, 42 letih sem naredila to in to in, četudi jutri umrem, se nimam kaj pritoževati, sem nekaj na zemlji pustila in okej, poslanstvo je narejeno in je to to. Bolj pa mogoče tudi v zvezi s tem, kaj želim, da se dogaja z mano, česa ne želim predvsem, no, pa o tem, kako medicina napreduje, o tem ogromno razmišljam, kako medicina napreduje in si slavospeve pišem. In jaz mogoče v kakšni situaciji že zelo na kocko postavljam etičnost tega razvoja medicine, ker zdravimo čuda stvari do onemoglosti, ki jih ne moremo pozdraviti, jih samo zdravimo in odpiramo nove etične dileme. Jaz sem imela eno povezavo z gospo tukaj, precej let je bila tukaj in zadnjih pet let je tako nekvalitetno življenje imela, da je tudi sama po smrti klicala, naj me reši, iz nekega naslova, zelo je bila verna in je klicala, naj jo reši bog. Torej, ona je tudi njemu izražala to, mi pa smo jo rešili recimo petkrat smrti vmes in tako - komu smo mi tu naredili uslugo? To se sprašujem in potem zase in za svoje bližnje in za svojo okolico in to, da precej o tem govorim s svojimi otroki in z družino nasploh. Kar tako jim rečem, da ne želim, da se kaj preveč ukvarjajo s tem, kako bi me pozdravili in tako... Prav tiste, normalne stvari, želim biti upepeljena, kaj pa vi otroci, kaj bi si želeli, tako dam to ven. Saj vem, da je grozno to z otrokom govoriti, kako bi si želel biti pokopan, ampak je pa spet del življenja.

Jaz: Vi se torej o tem lahko pogovarjate tako v službi kot tudi doma? Imate tudi doma nek varen prostor za odpiranje tem smrti in umiranja?

Vesna: Ja, ne morem reči... načeloma jaz o domskih zadevah zelo nerada doma govorim. Sem opazila, da jih to v bistvu sploh nič kaj preveč ne privlači, in se mi tudi zdi preobremenjujoče... Skratka, zelo malo vedo, kaj se dogaja v domu, no, kakšno stvar tako povem, ampak ne želim da to postane prednostna tema naših pogovorov. Mogoče se o teh domačih razmerah bolj pogovarjamo ob smrti bližnjih, sorodnikov, znancev, tistikrat kaj rečem, pa, glede na moj karakter in moj način, navadno na hec obrnemo. Ne vem, zadnjič je umrla ena mlajša ženska v sosednji vasi, pa sva šla z mlajšim sinom hodit, pa me je vprašal, kakšen bo pogreb. Povedala sem mu, da bo upepeljena, pa sem rekla, "glej, saj jaz bi pa tudi rada bila upepeljena, da ne boš takrat kej preveč razmišljal, če boš moral ti meni pogreb urediti". Tako recimo rečem, potem mi je pa sin odgovoril, sva se prav smejala na ta

račun, "ja, ok, bomo uredili to, samo, prosim, ne pričakuj, da bi te imel v kakšnem kozarcu v dnevni sobi", tako da "ok", sem rekla, "to pa naj ti bo".

Jaz: Pa bi vi želeli, potrebovali več pogovora znotraj doma, četudi imate doma možnost odpiranja teh tem?

Vesna: Ne, jaz ne, ne pričakujem... Tako bom rekla, v enem ožjem krogu s temi, ki sodelujemo v pisarni ob kakšni določeni smrti, se tema odpre spontano in jaz čutim, da je to dovolj, nimam kakšnih potreb.

Jaz: Mogoče samo še za zaključek, kaj pa se vam zdi, se z leti srečevanja s smrtjo in umiranjem človek utrdi? Ne želim vam polagati besed v usta, ampak kaj vi menite o tem?

Vesna: Ma ja, prideš delati kot en čisto neizgrajen človek, še mlad, jaz mislim, da sem čisto prvi dan imela, kot negovalka sem začela, in prvi dan sem imela smrt in smo bili na oddelku in smo ga morali preobleči, takrat smo jih še preoblečili. In nisem bila tako čustvena, jaz sem se srečevala s temi vprašanji "ma joj, ta gospa, kar mrtva je tu in mi jo preoblečimo in me smo tu vesele". Mislim tako, normalno smo bile... In ta negovalka, ki je bila z menoj, je bila čisto v redu, ena prijetna punca, samo nič ni, to me je tako presenetilo in take sem imela potem pomisleke na začetku, zato, ker se s smrtjo nikoli prej, s tako smrtjo, ko je mrtev človek pred tabo... Tisto že, greš pokropit, ampak tisto se mi zdi bolj ali manj ena taka formalna zadeva, ki jo narediš. Potem pa se seveda utrdiš, ampak se velikokrat ob tem vprašam, da res ne bi rada, da se kdaj utrdim do te mere, da bi mi bila ta smrt kakor en tekoči trak. To bi bila res ena taka formalna stvar v domu, da prideš, si tu, umreš, pride drugi, to ne bi rada. Da vsaj toliko lučka zagori v vsakemu, da je bil človek, ki je bil na svetu in smo mu mi pomagali na primer živeti v zadnjih letih ali mesecih in da ga sedaj ni več. Da se z eno mislijo od vsakega posloviš, to se mi zdi... pa se mi zdi tudi, da mi na splošno kar uspeva.

Jaz: Super. To bi bilo nekako to. Vas lahko samo še vprašam, zakaj ste se odločili, da se boste pogovarjali z menoj o tej temi?

Vesna: Zato, ker mene te bivanjske teme res zelo privlačijo in zelo rada razmišljam o teh različnih življenjskih situacijah. Najprej sem res pomislila, kaj bi jaz, ker direktno s smrtjo sem pa v bistvu zelo malo ne... Največ s tega vidika, o čemer sem na začetku govorila – kako smo sodelovali, kaj smo za njega naredili, moram kot vodja še kaj izboljšati in tako... Potem pa človek začne res razmišljati o tem, koliko sem se s kakšno smrtjo oddahnila, tudi to je, takrat se počutim malo tak trd človek, je prav da sem tako rekla, ampak ja, za kakšnega rečem "hvala bogu". Tako no, se mi zdi, da o tem moraš razmišljati, je dosti lažje potem... Je življenjska tema in zame tudi strokovna in je en tak izziv.

Jaz: Hvala lepa.

INTERVJU F (Branka)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca? Kaj je tisto, kar vas nekako najprej doseže?

Branka: V bistvu se mi zdi, da že kar iz navade rečeš "se je rešil", odvisno pa potem tudi od tega, kdo je.

Jaz: Kaj konkretno mislite, da vpliva na ta odziv?

Branka: Mislim, da vpliva to, koliko si si blizu z nekom, koliko delaš z njim, odvisno je, na katerem oddelku si, včasih enega ne vidiš, sploh ga ne vidiš in ne poznaš in ti je potem ne vseeno, ampak drugače odreagiraš, kot če je nekdo, ki ga vidiš vsak dan.

Jaz: Kako se vi ob tem počutite? Včasih človek nekaj reče, na primer "se je rešil", počuti pa se lahko drugače.

Branka: Moram reči, da me je enih par smrti zelo prizadelo, prav, če pomislim, mi gre že sedaj na jok. Druge pa gredo mimo, pa niti ne vem, da so... Ravno včeraj sem sama sebe spraševala za eno gospo, če je še živa ali ne. Me je bilo prav... sem šla potem prav v sobo pogledati, kdo je v tisti sobi, ker nisem vedela, če je še živa ali ne. Pa je gospa že umrla in me to ni prizadelo. Je šlo prav mimo.

Jaz: Kakšen je vaš odnos do umrle osebe?

Branka: Z vsem spoštovanjem gledam nanj. Mi je neprijetno, če sem sama z mrtvim človekom, to moram povedati, da grem, če moram it sama, ampak raje koga s seboj vzamem, vedno imam koga. Ne bi rekla, da je to strah, je ena neprijetnost. Najbolj se bojim, da se bo kaj premaknilo.

Jaz: Se na kakšen način poslovite od umrlega stanovalca?

Branka: Ja, jaz vedno doma potem zvečer zmolim eno molitev za človeka, vedno, to pa ja. Tukaj ne... Včasih se prekrižam, ampak potem pa doma pomislim na to. Zvečer po navadi zmeraj.

Jaz: Tu na delovnem mestu potem ne izrazite teh svojih čustev?

Branka: Ma ne, ne.

Jaz: Kakšna pa so ta čustva? Če vas nekako prosim, da razmislite o tem, katera bi ubesedili, poimenovali?

Branka: Hudo mi je. Niti ne toliko za človeka samega, ker so tu večino starejši, najbolj hudo mi je za svoje, ki jih poznam, za tiste, ki si z njimi, ki si vsak dan v kontaktu z njimi, ki sprašujejo, kaj se dogaja, kako se dogaja, kdaj bo umrl ali kaj takega. In potem za svoje ti pride skoraj bolj hudo kot za človeka, ker veš, kaj morajo prestajati in dati skozi.

Jaz: Intenziteta čustev je pri vseh enako močna ali se razlikuje?

Branka: Ne, ne, se razlikuje, zelo.

Jaz: Imate možnost reflektiranja teh dogodkov? Govorili ste, da doma potem pomislite nanje, zmolite molitev, ampak, a bi morda potrebovali, da bi neka čustva predelali že tu v službi, s sodelavci na primer?

Branka: Mislim, da se med seboj že toliko, ker smo ožje kolegice, diplomirane sestre, da smo tako povezane, da med sabo rešujemo ta čustva, kadar nam je hudo. To lahko brez težav naredimo, ker nas je malo, smo samo štiri, ni nek velik krog kolegic, da bi med vsemi stotimi tu razglabljal, pred njimi pa mi ni težko tega povedati.

Jaz: Dobila sem občutek, da je to za vas čisto dovolj, da trenutno ne potrebujete in ne iščete nekih drugih oblik pomoči.

Branka: Ja, to mi je čisto dovolj, čeprav kakšno smrt potem še kar premlevam doma še kar dolgo časa, pa tudi potem, na primer sedaj, ko o tem govoriva, se spomnim na določeno stanovalko, mi gredo kar solze, no, mi je hudo.

Jaz: Najdete torej doma to potrebno podporo ali svoje družine ne vključujete v ta proces?

Branka: Ne, ne vključujem jih, to bolj sama. Ker vidim, ne da me ne razumejo, ampak nočem o tem govoriti, ker vidim, da ne razumejo mojega dela, tako bom rekla. Čustva bi morda lahko povedala, ampak to kar delam, pa nočem razlagati. Moj mož je čisto v drugem poklicu, otroci pa so še majhni.

Jaz: Se zaradi tega, ker se na delovnem mestu toliko srečujete s smrtjo, sprašujete o svoji lastni minljivosti?

Branka: Niti ne. Bolj kot zase se sekiram zaradi otrok. Tako, da vedno pomislim, posebej sedaj, ko se vse dogaja, raznorazne stvari, pomislim, "joj, kaj če bi bilo s hčerko kaj narobe" ali pa kaj v taki smeri. Sama se mi zdi, da sem že predelala te stvari, ker sem imela eno tako diagnozo, da je bila kar... me je stresla in sem potem dala to skozi in sedaj tega nič več v glavi ne premlevam. Kar pač bo, bo, ne da me je strah ali pa da sem... enostavno ne razmišljam o tem sedaj.

Jaz: Prej sva govorili o tem, kako novica o smrti deluje na vas. Kaj pa vaše delo po smrti stanovalca, imate morda kakšno nalogo, kaj, kar morate opraviti po smrti stanovalca?

Branka: Ja, po navadi je naše delo to, da obvestimo svojce, med tednom absolutno, da obveščamo svojce, da obvestiš zdravnika in spelješ vse. Samo nisi potem, da bi oblačil ga ali opravil kako nego ali kaj.

Jaz: Mi lahko kaj več o poveste o tej nalogi, o sporočanju novice svojcem?

Branka: Zdi se mi, da poteka vedno na enak način, da si že nekako brez čustev. Lažje sporočiš tistim, ki so vsak dan tu in jih poznaš, pa morda veš, da nekako to pričakujejo. Potem se že z njimi nekako bolj na prijateljski ravni pogovarjaš in jim svetuješ in tako. Je pa težko sporočiti tudi tistim, kjer stanovalci niso na tvojem oddelku in nekako niti ne veš, komu sporočaš, niti vizualno ga ne poznaš, potem pa sporočiš, ker moraš, je pa neprijetno. Sama raje sporočam tistim, ki jih poznam, ker vem, kako bodo nekako odreagirali.

Jaz: So se vaš način sporočanja in vaši občutki ob tem kaj spremenili od takrat, ko ste morali prvič poklicati, in sedaj, ko je nekaj klicev že za vami?

Branka: Ja, postalo je lažje, zares bolj, me ne prizadene toliko. Včasih je bilo na začetku "joj, moram svojce klicati, moram svojce klicati", samo razmišljanje, neki groznega je to v glavi. Sedaj pa nekako rečeš "aha, moram še svojce poklicati", tako, na takšen način. Bolj to sprejmeš kot del službe, ne kot nekaj stresnega.

Jaz: Skozi leta dela v domu, se vam zdi, da se človek nekako utrdi, postane odpornejši?

Branka: Ja, se utrdi, ja. Včasih si mislim, da kako bi... Ko sedaj tako malo čustev daš, mislim, te ne prizadene toliko, ane, kako bi odreagirala, če bi sedaj, ne vem, mama ali pa stara mama, ki je že starejša, če bi tudi tako, z malo čustvi sprejela to stvar umiranja in smrt samo... Ne vem, nisem bila sedaj še v taki situaciji, da bi prav nekdo od bližnjih umrl. Vidim pa tudi, da me bolj prizadene, če kdo od naših zaposlenih umre, starši na primer, mi je hudo za sodelavko ali sodelavca, zelo hudo.

Jaz: Torej gre nekako za neka čustva tudi do svojcev, ne samo do umrlega?

Branka: Ja, ja, saj bolj do svojcev, kakor do umrlega, ker po navadi so... nekako tako razmišljaš, njega ni več, ne trpi več, se je rešil... Zadnjič mi je ena gospa rekla "dajte mi kaj, da bom umrla, ne bo nihče vedel". Potem ko veš, da si nekdo želi, da pušča vse v redu za seboj, da je pomirjen s tem, potem ti je pa res za svojce hujše kot zanj.

Jaz: S tem sem jaz nekako končala, imate še vi morda kakšno misel, ki ostaja?

Branka: Ne, niti ne.

Jaz: Potem pa se vam lepo zahvaljujem za pogovor. Bi vas pa samo še vprašala, zakaj ste se odločili, da se boste z menoj pogovarjali o tej temi?

Branka: Verjetno en izziv, ker neradi govorimo o tem, se te teme zelo izogibamo. Že sedaj, ko smo pripravljale predavanje na temo paliative, smo kar tako, raje ne kot ja. Ne veš, s kom se lahko pogovarjaš o tem.

Jaz: Pa bi se vi lahko na primer s stanovalci v domu pogovarjali o tem?

Branka: Če bi izrazili željo, ja, drugače, da bi pa sama kaj takega začela, pa ne.

Jaz: Kaj pa če bi jih pred smrtjo vprašali, če je še kaj takega, kar si želijo?

Branka: Sedaj ne... Ravno zadnjič mi je eden rekel "še en mesec in pol in bom odšel gor", pa nisem želela ravno razpravljati z njim o tem, morda tudi zato, ker nisem imela časa, ampak ...

Jaz: Hvala.

INTERVJU G (Ela)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca?

Ela: Recimo, če je smrt, ki je prišla po hudi bolezni, pa recimo se čaka, potem mogoče rečem, "no ma saj, saj se je bogi rešil", če pa je kakšna nepričakovana smrt, pa te kar malo, no, me malo stisne, mislim ne stisne, malo je tako, drugače. Pa kako to, pa kaj je bilo, pa kaj se je zgodilo, ni mi ravno... da je kakšna taka nenadna smrt, me

bolj recimo, no, mislim prizadene, kako bi... Žalostno je, da je takšno delo, da te take stvari ne morejo ravno prizadeti, ker potem bi bilo tega preveč, ne.

Jaz: Bi bilo prehudo, da bi se te vsaka smrt tako močno dotaknila?

Ela: Ja, ja, ali pa mogoče da si koga... da ti je bil nekdo bolj simpatičen, mislim simpatičen, da si ga imel drugače morda rad, kakor sosedo ali kaj, pa da te morda res malo bolj.

Jaz: Torej upoštevajoč vse to, kar si povedala, od česa se ti zdi odziv odvisen?

Ela: Od tega v glavnem. Tu gre za skoraj vsakodnevno srečanje s tem, tako da ni spet nekega posebnega občutka... No, seveda je, človek se le posloví, ampak vseeno drugače, kot če ti doma nekdo ali pa tako. To je čisto nekaj drugega, me, seveda me, ampak pač to je del našega dela, da...

Jaz: Če te prav razumem, ti nekako ločuješ med smrtjo v službi in smrtjo med bližnjimi?

Ela: Ja, sigurno. Če bi recimo... da mi doma nekdo umre ali kak sorodnik bližnji, to smrt sigurno drugače podoživljam, kot tu, ko greš recimo in na pogreb in pokropit in tako. Tega tukaj ni, ne, tu je del te službe, kadar delaš s tem pokojnim, so tu neka pravila, neko dostojanstvo do njega je, ga urediš in to, drugo pa... se posloviš in tu se zaključi stvar.

Jaz: Na kakšen način pa se posloviš od nekega stanovalca, ki je umrl? Si morda sama razvila kak način slovesa?

Ela: Ma ne, recimo, če je čas, no čas, grem v kapelo ga pokropit, to recimo grem, drugače pa odvisno, kakor pač naletiš na to. Da bi pa kaj tako posebnega, ne, grem pa rada ga pogledati, to pa ja. Če le sem v izmeni, grem skoraj vsakega pogledati, ali še na oddelku ali tako, to ja, drugo pa ne.

Jaz: Kako pa nadaljuješ službo, delo, ki ga moraš opraviti po smrti stanovalca? Imaš mogoče kakšno nalogo, ki jo moraš ti opraviti, ko stanovalec umre?

Ela: Ja, potem kar se pospravi, posteljnino in to, to razkužiti in pospraviti omaro in tako.

Jaz: Torej ti poskrbiš, da se pospravijo njegove stvari?

Ela: Ja, sedaj odvisno, če sem takrat... Ti veš, da mi smo strežnice, da večino časa čistimo, hranimo in tako, ampak sedaj smo velikokrat vključene v nego in pač imamo bolj stike s tem. Ker če ti samo čistiš, nimaš toliko stika s pokojnim, prideš, narediš, sedaj pa ja, počistiš, razkužiš posteljo, pospraviš stvari, to ja.

Jaz: Še nekoliko bi se vrnila na vse doživljanje ob smrti. Pa me zanima, katera čustva bi ti izpostavila, da jih doživljaš ob smrti stanovalca, doživljaš morda kaj tudi v času, ko veš, da umira?

Ela: Ne vem, večinoma... Nekako tako je, da tukaj so vsi onemogli, stari ljudje, tako da ponavadi vedno rečem tako "saj je imel ena lepa leta, si je zaslužil sedaj eno lepo in mirno smrt" ali kakorkoli. Kaj drugega pa ne, ker pač del življenja je tak in... Recimo, ko ga spremljaš že prej, kako se muči za življenje, kako na primer že tri, štiri dni prej ne more niti požirka vode narediti, kaj šele, da bi jedel, je v bistvu ena bilka na postelji, se mi nekako zdi... da eno olajšanje, da se je ubogi res rešil. Čudeži se ne delajo, da bi se on sedaj spremenil, ne, ne vem, tako nekako se mi zdi... olajšanje, ne olajšanje za smrt, ampak ja, da ne trpi več.

Jaz: Je tako tudi pri tistih, ki nenadoma umrejo, ko je smrt nepričakovana?

Ela: Ja, to je pa drugače. "Pa zakaj, pa joj, pa zakaj, pa bi še to, pa kako je do tega prišlo" in tako, potem imaš, ne vem, sto vprašanj se ti vrti po glavi, pa rečeš, "joj, kaj ne bi bilo bolje, da bi nekdo, ki je res, ki je bilka na postelji, pa bi on morda še kakšen dan".

Jaz: Izraziš kdaj ta svoja čustva recimo v krogu svojih sodelavk, se kdaj pogovarjate o tem?

Ela: Ja, saj veš... se. Samo sedaj, da bi neka čustva kazala, ne, ker nekako smo že, saj to je mogoče res grdo, ampak smo že toliko let v tem, da ne, da človek ni čustven, ampak nekako ne moreš biti... mislim ne moreš biti. Recimo en primer, en župnik mi je rekel, "ma joj, delate v domu, pravi, pa kaj ko kdo umre, za vsakim jočete?" Pa sem rekla "ma veste, no..." Pa je rekel "ja veste, ker jaz sem na začetku na vseh pogrebi jokal, a to ne gre nikamor". To je del našega dela, da nekako ne moreš se, ne vem, mogoče bi preveč izgorele, ne vem... je sigurno drugače, kot če imaš ti doma. Recimo, ja saj ti je, seveda ti je hudo kaj, za vsakim človekom normalno, da je hudo, ampak pač narediš svoje, pridejo svojci in on gre potem v svoje kraje in tu se stvar konča.

Jaz: Sedaj, ko si omenila svojce, občutiš morda do njih kaj, ker so izgubili nekoga svojega? Doživljaš kaj v stiku z njimi?

Ela: Tistega konkretnega stika niti ne. Če pridejo, daš sožalje in dve besedi, saj večinoma svojci, ko imajo tukaj ljudi, rečejo "no, saj se je rešil in tako, saj to res ni bilo in tako". Drugače pa ne, kaj, tiste formalne stvari kar imaš, kar se tiče tvojega dela.

Jaz: Opaziš pri sebi razliko med časom, ko si začela tu delati, in danes?

Ela: Je razlika, takrat me je zelo prizadelo, še posebej prva smrt, dejansko nikoli prej nisem doma ..., da bi imela koga... Nona, ko je umrla, ampak sem bila še otrok. Če sem šla koga pokropit, da bi se prav tako srečala, pa ne. Pa je bilo ja, v začetku, ko sem začela delati, je bilo drugače. Potem vidiš, da se moraš nekako sprijazniti, ker se boš vsakodnevno srečeval s tem. Tako si skoraj imun ali kako bi rekel. To je del tega, ja, je ubogi umrl in kaj, zadeva gre naprej, delaš drugo delo.

Jaz: Se ti morda zdi, da postajaš odpornejši skozi leta?

Ela: Kaj jaz vem, saj potem se, recimo še 20 let potem se spomniš ljudi, se spomniš ljudi, ki so ti... skorajda ni človeka tukaj noter, ki ga ne poznaš, od dvajset let nazaj, vseeno ti ostanejo toliko, si vseeno nekaj časa z njimi živel. Tako da je razlika, čeprav sedaj je spet drugače, ker sem starejša in drugače gledam na to. Tako da zmeraj bližje si temu ... doma imaš starše starejše, za katere veš, da enkrat bo na to... Mogoče mi, ki se vsakodnevno s tem srečujemo, je morda za nas drugače, mogoče ne znamo več toliko čutiti tega in toliko podoživljati in ti ni tako hudo, ker, ne vem...

Jaz: Torej ti bi rekla da tvoja služba vpliva na tvoje mišljenje, na čustva, bolj kakor na nekoga, ki se s tem ne srečuje?

Ela: Sigurno, jaz si mislim, da ja. Čeprav vsi vemo, da je to del življenja, ampak...

Jaz: Ko pa pride, je pa težek del življenja...

Ela: Ja, je težek del življenja ... Saj verjetno bo tudi meni, ko bom nekoga bližnjega zgubila, bom mogoče šele takrat drugače razmišljala, ker moram potrkati, nisem še nikoli tega, da bi mi mama ali oče, eden od bližnjega. Saj potem mogoče, ko bom na tem, bom pa morda drugače spet sprejemala vse to.

Jaz: Se zaradi tega soočenja s smrtjo morda ti sprašuješ o svojem lastnem smislu življenja, o svoji minljivosti? Se ti porajajo kakšna vprašanja, morda celo o tem, kaj pride potem, po smrti?

Ela: Ja, to ja, to si vedno mislim, kaj je potem, kaj si potem, kako je to, kaj, to je tisoč vprašanj... Še posebej, če kdo mlad umre, pa pomisliš, joj... No, saj to je druga stvar, ni naša služba, mladi in to, ampak si potem mislim, ja, pa ko bom jaz, pa ne bom videla več tega, pa ne bom videla vnukov, to dejansko ja.

Jaz: Si pa morda glede česa popolnoma pomirjena, ti je kaj popolnoma sprejemljivo? Ali te je po drugi strani morda strah nečesa, ne vem?

Ela: Recimo strah... Kadar bom enkrat stara, kadar bom dala eno svoje življenje skozi, otroci bodo... saj človek vedno hrepeni, pa bi rad še to videl, pa to videl... 200 let ne bo nihče preživel. Da bi pa sedaj, da recimo nekaj zbolim, pa me dajo pred dejstvo, to pa ja, to bi pa bilo milijon in milijon vprašanj "pa zakaj ravno jaz, zakaj ravno meni, kako bodo moji potem?" in tako. To pa ja.

Jaz: Imaš možnost reflektiranja, premišljevanja o teh temah smrti in umiranja morda tu, na ravni organizacije oziroma tu v domu? Se o tem lahko pogovoriš s sodelavkami, je morda kaka skupina tu, ki bi ti lahko bila v pomoč pri soočanju s temi vprašanji?

Ela: Da bi prav kakšna skupina... veliko imamo teh predavanj in tega, ampak mislim, da če bi karkoli potrebovala, bi bila mogoče socialna, diplomirana, glavna sestra vedno na voljo za kakšen pogovor, v to ne dvomim.

Jaz: Bi se torej obrnila nanje po pomoč, če bi videla, da te to morda preveč tare?

Ela: Ja, če bi prišlo do tega, sigurno. S tem ne moreš živeti, da bi neprestano na to mislil, ti more nekdo pomagati odpreti oči, da ni vse tako črno, kakor bi si morda jaz predstavljala, ja, bi si poiskala pomoč.

Jaz: Pa bi morda želela, da se v domu vzpostavi nekaj takega, da bi se vedelo, pogledaj, tukaj sem, če potrebuješ pomoč, sem ti na voljo?

Ela: Ja, jaz mislim, da ja, ker to... Pa saj recimo so tudi stvari, ne samo to, tudi druge stvari, ki če se vzpostavi nekaj, saj imaš potem možnost izpostaviti problem, se pogovarjati, mislim, da tu res ni problema, da ti vsi prisluhnejo, je takšno okolje.

Jaz: To bi bilo nekako to, še tebi morda ostaja kaka misel?

Ela: No, je res, da so tu stari ljudje, bolni, tako da je drugačna smrt, kot če je nekdo mlad. Verjetno smo vsi taki, ne moreš biti ti imun na vse to, ne da si imun, ampak tu je tako, da gre vse sproti, danes en umre, se pospravi soba, drugi dan pride drugi pacient, drugi oskrbovanec, nikoli pa ne pozabiš na tiste ... Joj, kolikokrat se pogovarjamo v skupini, joj, pa kdo je bila že tista, je bila tam, pa je umrla ... Mislim, se človek jih spomni, to mislim, da je že nekaj, da ti ni vse ravno, da so številke, daleč od tega, ampak nekako je drugače.

Jaz: Ja, kot si rekla, vsakodnevno se srečujete, skoraj živite skupaj...

Ela: Ja, ja. Če pa je res en mlad pa ... Nedolgo nazaj je ena mlada punčka tu umrla, s starši smo se poznali. Pa moj mož ni za to, on reče "pojdi ti pokropiti, ker ti greš rada, si tega vajena". On ni šel, jaz pa ne vem, če sem bila v kapeli tri minute... ampak me je potem celo popoldne, celo noč to spremljalo. Tu pa je, nekako, edino ... jaz se včasih vprašam, se bojim, da bom, če bodo nekoč meni starši umrli, da, ne da ne bom čutila, ampak da mi bo to bolj... so bili bolni, so bili stari in da si bom razlagala, da je to del življenja... Se bojim, da ne bom morda toliko čustvena, kot morda nekdo drugi, ki se s tem toliko ne srečuje, to pa je res ena... V življenju nekaj zadnjega, nekaj, kar si nihče ne bi želel, to pa se bojim, da bom enostavno tako... Čeprav dobro, ko greš pokropiti nekoga drugega, nekega bližnjega, ne da ne grem z enim srcem, ampak nekako se res bojim, da se potem doma ne bom znala se... neka čustva... Čeprav ni težko na pogreb iti pa jokati, ne, ker vidiš, kako oni joče, pa potem še ti začneš, ampak ne vem, je res ena taka zelo težka stvar. Moraš pa vseeno imeti eno mejo... Je pa bila ena izkušnja v moji družini lani, ko je umrl sorodnik moje tašče. Gospod je bil v bolnici, zelo bolan, spremljali smo ga dolgo časa, mesece in mesece in tašča je nekako prosila, da bi se rešil, ker se je vedelo, da četudi preživi, je tako hudo, da nikoli več ne bo isti. No, in tašča je mesece in mesece prosila in molila naj ga bog odreši, ko je umrl, pa je doživela velik šok in se ni mogla potolažiti. Tega res nisem razumela, seveda da bo žalostna, ampak to, kar se je njej dogajalo...

Jaz: Morda je bilo ravno to, kar si ti prej govorila, mesece je prosila, ni pa dejansko vedela, kako se bo počutila, ko bo do tega prišlo.

Ela: Ja, res, takrat tega nisem razumela, ker sem vseeno mislila, da je močna, trdna ženska, ker je vse te mesece tako razumsko premlevala, potem pa je prišlo do tega. Saj jo razumem, ji je bilo hudo in mogoče tudi jaz potem, ko bo prišlo do tega, bom popolnoma drugače reagirala, nič ne rečem... človek ne more vedeti.

Jaz: Te lahko za konec še prosim, da mi zaupaš, zakaj si se odločila, da boš sodelovala pri moji diplomski?

Ela: Čisto spontana odločitev je bila... Pa glej, če ti lahko tudi kakorkoli pomagam, zakaj pa ne?

Jaz: Hvala ti.

INTERVJU H (Katja)

Jaz: Kakšen je tvoj prvi odziv na novico o smrti nekega stanovanca?

Katja: Najprej pomislim na to, kar zahteva strokovnost, seveda, umrlega je treba urediti in potem, pa saj veš, pride malo sočutja, četudi si tu kot delavec, te nekaj gane, sigurno, še posebej če si na enem oddelku toliko časa z njim, saj verjetno tudi ti čutiš, kako je.

Jaz: Katera čustva bi poimenovala v povezavi s tem, katera čustva doživljaš?

Katja: Minljivost bi rekla, no, kako bi rekla... se ti smili človek, kaj takega... včasih rečemo tudi, "no saj se je rešil, ker je bil bolan".

Jaz: Kaj pa če neka smrt nastopi popolnoma nepričakovano, se to kaj razlikuje?

Katja: Ja, sigurno, si presenečen, seveda si presenečen, če je nepričakovano.

Jaz: So takrat drugačna čustva, kakšna?

Katja: Na primer, ravno prejšnji teden je umrla ena gospa na oddelku, kjer sem bila, bila je slaba, smo pričakovali, ampak cel teden, ko sem bila na oddelku, je lepo pojedla, bila je pogovornjiva. Ko sem jaz zapustila izmeno, je umrla, in naslednji dan, ko sem prišla, seveda sem bila presenečena. Si rečeš "pa saj je še vse pojedla, saj je bila še v redu".

Jaz: Kaj bi rekla, da vpliva na te tvoje prve občutke, na ta odziv?

Katja: Kot pravim, ob nepričakovani smrti si seveda presenečen, drugače se mi zdi, da vse nekako enako doživljam, ne vem ...

Jaz: Kakšen pa je tvoj odnos do umrlega človeka?

Katja: Ja, spoštujem ga, tako kot živega. Na primer, ko ga urejaš, ravno tako moraš biti spoštljiv do njega, kakor takrat, ko je bil še živ.

Jaz: Nekateri poročajo o tem, da jih je strah biti v istem prostoru z umrlim ali da jim je neprijetno. Bi ti lahko to rekla zase?

Katja: Ne, meni sploh ni neprijetno. Jaz tu delam že 23 let in, ne, nikoli mi niti ni bilo, nikoli.

Jaz: Se mogoče na kakšen način posloviš od stanovanca, ki je umrl?

Katja: Ja, včasih ga pobožam po ličkih in mogoče kaj rečem in tako, ker vedno ti pride nekdo bolj priljubljen, mislim priljubljen, tako no, ki si ga res imel rad in ti je bil pri srcu, pa ga recimo po ličkih pobožaš ali tako, ne, rečeš "joj", seveda, da ti pride.

Jaz: To je potem nekako tvoj način poslavljanja. Kako pa nadaljuješ z delom po smrti stanovanca? Prej si že rekla, da imaš to vlogo, da stanovanca odpraviš in tako.

Katja: Ja, moja vloga je predvsem to, ureditev... Seveda lepo, kot sem ti povedala, da lepo ravnaš z njim, da ga umiješ... in se do njega obnašaš tako, kot da je živ, ne pa da...

Jaz: Te potem spremlja nek občutek, da je nekdo umrl, tudi čez dan ali...?

Katja: Se človek spomni, seveda, da si opravil to poslanstvo, da si ga lepo uredil za zadnjo pot, bom rekla... Ja, no, seveda, morda imaš cel dan malo tako.... Sploh pa res, če je ena nepričakovana smrt, pa ti potem roji po glavi.

Jaz: Pa ti to potem še dolgo roji po glavi?

Katja: Ma niti ne.

Jaz: Ni torej, da bi te to potem mučilo še dolgo, dolgo in ti ne bi dalo miru?

Katja: Ne, ne.

Jaz: Opaziš morda razliko v čem v tem času, odkar si začela delati pa do danes?

Katja: Ne, nič, nobene razlike, od prve minute sem imela tak odnos, nisem se nikoli bala, čeprav sem mlada nastopila to službo, ampak me ni nič ... Sem lepo pristopila do mrliča, se ga nisem nič bala, mi ni bilo nič neprijetno ali kaj tako, tako da ne vem...

Jaz: Si imela morda že prej kakšno podobno izkušnjo od doma?

Katja: Niti ne, ne, z mrličji prej ne, vse se je tu začelo.

Jaz: Ste se morda vsaj v šoli učili kaj o tem?

Katja: Ne, jaz se ne spomnim.

Jaz: Potem si se nekako morala šele, ko si prišla v službo, spoprijeti s tem?

Katja: Ja, mi pa ni bilo problem, že od prvega mrliča, čeprav se ne spomnim, kdo je prvi umrl, da sem bila jaz zraven, ampak mi ni bilo problem. Tudi v času nočne službe, ko je morda določenim še bolj neprijetno, ker je to ponoči, meni ni.

Jaz: Se sedaj zaradi tega, ker se tu tolikokrat srečaš s procesom umiranja in smrtjo, sprašuješ o svoji lastni minljivosti?

Katja: Ja, prav o smrti ne, se mi zdi, da smrt mora biti, to je del življenja... Kar se tiče pred smrtjo mogoče, ja, ko se človek matra, pa potem rečemo "ja, saj se je rešil", ko vidimo, kako je trpel. To pa ja, o tem pa se pogosto zamislim.

Jaz: O čem pa razmišljaš?

Katja: O tem, da trpiš pred smrtjo, da trpiš na kakršenkoli način.

Jaz: In tega si zase ne želiš?

Katja: Ja, sigurno, sigurno da ne, pomisliš ali na svoje bližnje, da tako trpijo ali nasploh, da eni morajo zelo trpeti, preden umrejo.

Jaz: Po drugi strani pa morda pride smrt kdaj nepričakovano, pa si potem zopet rečeš, "joj, se nisem uspel posloviti".

Katja: Ja to pa ja, to tudi ja.

Jaz: Kako ti vidiš to obdobje poslavljanja človeka od svojega življenja in morda tudi svojcev od tega človeka?

Katja: Tu bom spet tako rekla, kar se tiče službe, saj veš, tudi lep pristop moraš imeti do umirajočega seveda. Ampak, ne vem, kako bi rekla... tu nisi samo pri njem, da bi... seveda tudi veliko pozornosti posvečaš, če je nekdo v sobi, ki je umirajoč, ga greš seveda večkrat pogledat, mu vlažiš usta in tako... Da bi pa prav rekla, da se nisem uspela posloviti, pa ne vem, no. Morda privat boš rekel "joj, sem se hotel it, pa je prej umrl", tu pa si v službi in je malo drugače.

Jaz: So torej drugačni občutki, če gre za smrt bližnjega ali pa za smrt tu v domu, v službi?

Katja: Kaj pa vem... ne bom rekla, da je tudi tu v službi, da nekdo umre, ga urediš pa je potem v redu. Imaš neko sočutje do kateregakoli stanovalca, sploh pa če si navezan nanj, če je že veliko let tu, če je na tvojem oddelku... te nekaj gane, če ti nekdo reče, da je umrl. Te malo gane, četudi ni tvoj.

Jaz: Imaš možnost reflektirati, razmišljati o teh občutkih tu v družbi sodelavcev?

Katja: Niti ne, prav tako ne, da bi imeli prav kaj. Bile pa smo z nekaj sodelavkami, smo imele prav na to temo od hospica predavanje, ne vem kolikokrat smo se dobile, a smo imele prav na to temo... O tem, kdaj smo se srečevale, kako nam je bilo in tako ...

Jaz: Ti je to kaj pomagalo pri soočanju s smrtjo?

Katja: No, tisti čas se res zamisliš, ko smo imeli to temo, drugače pa se mi zdi, da se vsa ta leta, ko delaš, se vsak dan srečuješ s smrtjo. Prav s sodelavkami pa o smrti kar tako nimamo pogovorov.

Jaz: Pa bi ti potrebovala, da bi se o tem pogovorila?

Katja: Moram reči odkrito, da ne.

Jaz: Kaj pa doma, v krogu družine?

Katja: Ma ne, ne.

Jaz: Potem ti to nekako pri sebi predelaš in o tem razmisliš, če te prav razumem?

Katja: Ja, razmislim sama in mislim, da ravnam po svojih najboljših zmožnostih, kakor lahko, skušam vsaj.

Jaz: Na kakšen način pa se rešiš tega bremena, da te ne muči, da tega ne nosiš povsod s seboj?

Katja: Saj ti pravim, v bistvu me to ne muči... pride ena minljivost, ko ga vidiš, da umira in je sočutje. Daleč od tega, tudi če ni tvoj, da bi bila pa potem še en teden obremenjena... kaj jaz vem, morda pa imam razčiščeno, da pač tako mora biti. Se pa seveda, če se na enega oskrbovanca navežeš, seveda, da te malo tako... Da bi pa sedaj trpela morda še toliko časa naprej, to pa res ne.

Jaz: Ob tem najinem pogovoru sem pomislila na nekaj, pa me zanima, kaj ti praviš. Se ti zdi, da ravno ta spoštljiv odnos, ki ga imaš do umrlega, vpliva na to, da že v bistvu s tem nekako dosežeš, da lažje preideš to smrt?

Katja: Ja, saj pravim, verjetno, morda tudi že dokler je bil živ, kar sem naredila dobro in rekla kako lepo besedo, me razumeš... No, nimam neke slabe vesti, da bi rekla da sedaj pa...

Jaz: Misliš, da se z leti srečevanja s smrtjo človek nekako utrdi, da postane odpornejši na vse skupaj, da ni več tako čustven morda?

Katja: Ne vem, jaz mislim, da imaš vedno enaka čustva, ne vem... Odvisno, kaj imaš v sebi, kakšen karakter si... morda z leti, ko si sam ranljivejši in imaš morda bolj občutljive živce, jaz rečem po domače... mogoče.

Jaz: Katja, kaj pa je bilo tisto, kar te je prepričalo, da si pristala na najin pogovor?

Katja: Vsakič, ko gre za kaj takega, sodelujem. Navadno so pustili kake vprašalnike v atriju in potem vedno vzamem, rešim. Ti imaš sedaj to in pač... zakaj ti ne bi pomagala, si fajn punca, pa tudi nasploh, no, zakaj ne bi pomagala, saj me nič ne stane.

Jaz: Hvala. Toliko.

INTERVJU I (Tina)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na novico o smrti stanovalca?

Tina: Če je v zelo slabem zdravstvenem stanju, se mi zdi olajšanje zanj. Olajšanje v prvi vrsti zanj, potem pa tudi, sčasoma, morda tisti prvi trenutek, ne, ampak tudi za svojce, sčasoma zagotovo.

Jaz: Torej imate neka občutja tudi do svojcev?

Tina: Tako ja.

Jaz: Se olajšanje vedno pojavi ob najavi smrti nekoga?

Tina: Ja, če trpi večjo bolečino, potem je to olajšanje še bolj... se ti zdi nekako "hvala bogu, da se je rešil". Če pa ni bolečine, pa tudi to nekako sprejemem in, če so visoka leta starosti, to res sprejemem kot neko olajšanje, kot normalen konec življenja.

Jaz: Kaj pa v primeru, da nekdo umre popolnoma nepričakovano?

Tina: Najprej se vprašam, kaj je bilo, ali je bil kakšen tak zaplet bolezni, če je to sploh bila bolezen, če ni bila starost, nekako predebatiram ...Potem pa, ko se ugotovi, zakaj in kako je umrl, pravzaprav nekako enako gledam na to.

Jaz: Se pravi enaka čustva doživljate ob nenadni in nepričakovani smrti?

Tina: Ja, morda sem malo bolj presenečena, ker ne pričakuješ te smrti, ne pričakuješ je danes oziroma jutri in tako... Drugače pa je nekako v vsakem primeru olajšanje.

Jaz: Nekaj ste že povedali, a me še vedno zanima, morda bolj konkretno, kaj vpliva na vaš odziv na novico o smrti?

Tina: Na moj odziv, kaj vpliva na to, kako jaz odreagiram? Morda vsa ta leta dela, vse te izkušnje, imam 31 let delovne dobe in sem se srečala že s številnimi smrtmi, tako pri mladih kot starih in pri bolnih... Recimo eni so mladi, pa so bolni in umrejo, večinoma pa so v domu starostniki in se mi zdi, da je to en normalen konec življenja, ki nas čaka vse.

Jaz: Sedaj ste omenili ta leta izkušenj. Opažate morda tudi kakšno razliko med začetkom vašega dela in tem, kako danes dojemate smrt?

Tina: Ja, glede na to, da sem deset let delala v bolnici in da so bile takrat smrti bolj redke, so me takrat bolj prizadele, ker tudi je bolnica in za bolnico pričakuješ, da prideš v bolnico, da ozdraviš in, če se zgodi smrt, takrat si presenečen. Je pa morda olajšanje v tej smeri, ker si v bolnici in imaš ob sebi neprestano zdravnika in veš, da je on ta, ki nekako spremlja vse te stvari, in ne prevzameš vsega zdravljenja in vsega nase. Tu, v domu, pa si nekako ti ta, ki resnično to bolj spremljaš in se povezuješ z zdravnikom. Je pa res, da izkušnje ti res dajo to, da pravzaprav ne jemlješ smrti več nase, enostavno jih ne vežeš nase, je to nekako del tvojega dela, morda si bolj prizadet, ko neko novico poveš svojcem, ampak sam nase je pa ne jemlješ, no vsaj jaz ne, glede na izkušnje, ki jih imam.

Jaz: Kako pa predelate vse to, kar se vam zgodi? Se lahko s kom pogovorite ali to raje sami predelate?

Tina: Recimo te novice, niso niti novice, no, ampak da bi to nosila domov, v domače okolje, to ne. Edino, če povem, da je nekdo umrl, ki so ga morda poznali, drugo ne. Drugače pa s kolegicami predebatiramo "aha, morda bi bilo bolje, da si koga poklical, ali nisi poklical, ali, kaj bi pa ti naredila", na ta način, kot neka intervizija s sodelavkami. Pa tudi z zdravnico se velikokrat pogovorim in ona mi potem pove svoje mnenje. To je težko, ko se moraš tako odločiti, ampak si potem pravzaprav lahko zelo miren, ko izveš, da si dobro in prav naredil do konca.

Jaz: Pa bi mogoče potrebovali, da bi bila v domu vzpostavljena kakšna skupina ali neka oseba, ki bi bila na voljo za pogovor, ko in če bi jo kdo potreboval?

Tina: Ne vem, jaz ga trenutno ne vidim take osebe. Jaz, da bi prav imela eno osebo tako, ne. Zame mora biti to moja sodelavka, taka, ki dela isto delo in se srečuje z istim kot jaz, ki ima enake težave, probleme, če to sploh problemi so. Mislim, da mora biti ena ožja sodelavka, ki je vsak dan, ne pa ena oseba, ki bi bila nekje v pisarni in bi, četudi bi imela znanja s tega področja, ne vem, če bi mi to toliko pomagalo.

Jaz: Kakšen pa je vaš odnos do umrlega? Včasih ljudje poročajo, da ne morejo biti v istem prostoru z umrlim ali kaj podobnega.

Tina: Z mrtvim se nerada srečujem, z živim ja in do konca življenja, ampak prav z mrličem pa ne. Raje naredim tisto, kar je, in potem odidem, nekako tako.

Jaz: Se pravi v času umiranja pa ste lahko ob človeku?

Tina: Dokler lahko pomagam, ja, ampak, da bi pa prav sedela zraven pa nekoga držala za roko... ne bi rada tega delala. Dokler mu je moja pomoč potrebna, ja, potem pa, ko je že sam konec, da bi potem tam čakala, tisto pa ne.

Jaz: Govorili ste sedaj o tem, da pomagate, dokler se pomagati da. Ampak ali imate vseeno morda kakšno nalogo, ki jo morate opraviti tudi po smrti stanovalca?

Tina: Ja seveda, po smrti je naloga ta... dolgo let, ko nisem bila diplomirana sestra, sem oblačila umrlega, in to mi je bilo res nekaj najtežjega, kar sem morala storiti. Dostikrat sem ga tudi s svojci skorajda spremljala do samega konca, če so svojci bili prisotni, sedaj pa grem na mrliški ogled. To je ta naloga, ki jo opraviš, ko človek umre, mrliški ogled, ki ga opraviš z zdravnikom.

Jaz: Kako pa ste z nalogo sporočanja novice svojcem, če niso poleg?

Tina: Ja, seveda, na oddelku, kjer si in če do tega pride. Ampak s sporočanjem nimam nobenih težav, hudo mi je, seveda, eno sočutje imaš, ampak da bi prav imela neke hude težave sporočiti novico, pa niti ne. Če pa sem ga spremljala cel čas, mi je pa še toliko lažje... bolj ga spremljaš, lažje ti je novico svojcem sporočiti. Pa seveda tudi, če si bil z njimi že prej v kontaktu, če si se z njimi pogovarjal, potem mi pa res ni, nimam večjih težav.

Jaz: Vidite v tej nalogi morda kakšen razvoj od takrat, ko ste morali sporočiti prvič tako novico, in sedaj, ko jih nekaj že imate za seboj?

Tina: Prej sem bila srednja sestra in morda je bilo drugače, ker nisem imela toliko znanja, kot ga imam zdaj in tudi mlajša sem bila. Ko si mlajši, ti je težje, težje nekako sprejemaš to smrt in to, sedaj, z leti, nimam nekih težav, res ne, okrog tega. Samo to, tukaj je res, če je mlajši človek in če so tudi svojci pričakovali eno daljše življenje in če je nenadna smrt, tu so te stvari, ki te... Če je mlajši, pa če je nenadna smrt, pa te malo... je drugače in za poročanje in za doživljanje. Če pa je to starostnik, potem je to nekako...

Jaz: Se vam zdi, da človek z leti morda postane odpornejši, ko to tolikokrat naredi?

Tina: Ja, vsekakor, tu ni debate.

Jaz: Bi morda uporabila kakšno drugo besedo namesto, da postane odpornejši?

Tina: Ne vem, kaj bi rekla, ta beseda mi res ne leži, odpornejši... Bolj si izkušen morda, izkušnje ti dajo vse ... pri vodenju bolezni, pri zdravljenju, pri delu, mislim, da so tu izkušnje. Pa tudi morda leta starosti, ki jih imaš sam pri sebi, in potem morda smrt tvojih staršev, vse ti malo pripomore k temu, da s tem lažje shajaš in poveš.

Jaz: Se vam zdi, da se mogoče zaradi tega soočenja s smrtjo tu v službi bolj sprašujete o smislu življenja, o svoji minljivosti?

Tina: Ne, sama pri sebi raje ne razmišljam o tem. Sama pri sebi ne. V pogovoru omenim, pogovarjam se in vse, ampak sama pri sebi pa si mislim, da ne želim še o tem razmišljati.

Jaz: Se morda na kakšen način poslovite od umrlega stanovalca?

Tina: Niti ne od stanovalca. Če mi je v sorodstvu, seveda, drugače pa ne.

Jaz: Za trenutek bi se rada še malo vrnila na čustva, ki pridejo, ko nekdo umre. Prej sva se pogovarjali o sočutju, bi morda lahko poimenovali še kakšno drugo čustvo?

Tina: Kaj pa vem, lažje bi mi bilo, če bi jih imela naštet... Sočutje do svojcev, olajšanje bi tudi dala kot eno čustvo, olajšanje tega bremena za tistega, ki je umrl, da se je res rešil tistega... Jeze ne vidim, žalost pa ja, zakaj, če si ti res spremljal njegovo življenje 20 let, pa čutiš žalost. Skoraj da ga ni, da ne bi čutila eno žalost, do nekoga morda malo več, odvisno od tega, koliko si bil z njim, koliko časa si z njim preživel.

Jaz: Pa so vedno prisotna ista čustva ali se to razlikuje?

Tina: Ja, včasih si misliš, če pride nenadna smrt, da bi morda lahko še kaj naredil, morda sedaj prav pomagal, da bi ozdravil ne... morda še kaj, da ne bi trpel. Vprašaš se, če si res naredil vse, kar moraš narediti za tega, da bi res šel na drugi svet brez ene bolečine, brez trpljenja, olajšano dihanje, da se ne bi matral... to pa se vprašaš. Glede na moje delovno mesto, da nekako posredujem informacije naprej zdravniku in da potem zdravnik določa tudi, do kod gremo, kako z zdravili, do kdaj dajemo zdravila, do kdaj bodo sploh kaj pomagala in tako. Ker moraš vedeti, koliko in kdaj. Če nekaj vztrajaš in ga potem pošlješ v bolnišnico, umre tam ali že na poti, v rešilcu. S svojci in potem tudi z zdravnico nekako dorečemo vse to.

Jaz: Torej vam je nekako lažje, če se s smrtjo srečujete v nekem timu?

Tina: Vsekakor, brez tima tukaj ne gre.

Jaz: Se vam zdi, da morda razmislek o tem, da ste res vse naredili za človeka, da ga morda ni tako bolelo, da to vpliva na to, da ste s smrtjo tudi sami pomirjeni?

Tina: Ja, vsekakor, brez tega mislim, da bi me kar nekaj bolelo in žgalo notri, ja. Tu se mi zdi, da vedno gledam na to, da vedno naredim vse, kar je v moji moči in kar lahko, dokler je še živ.

Jaz: Še vedno sva pri čustvih. Izrazite, če vam na primer ob neki smrti res postane hudo? Ali to poveste, ne vem "joj, danes je pa res težek dan", ali to zadržite zase?

Tina: Bi, bi povedala, ker vsaka smrt je v bistvu težak dan, ne sprejmeš tega "ah, tisti je umrl in sedaj konec". Če pa je, kot pravim, mlajši, mlajši me prizadenejo bolj, govorim sedaj za zelo mlade, na primer 45 let, zame je to zelo mlado.

Jaz: To bi bilo z moje strani vse. Vas lahko še prosim za informacijo, zakaj ste se odločili, da boste sodelovali pri moji diplomi?

Tina: Zato, ker sem se nekako odločila, da bi sodelovala v paliativnem timu. To mi nekako leži, sem se našla v tem. Pa tudi zato, da ti pridobiš podatke tudi od mene, ki imam že nekaj izkušenj, da ne bi sodelovale samo mlade.

Jaz: Hvala lepa.

INTERVJU J (Helena)

Jaz: Torej, Helena, kakšen je tvoj odziv na novico o smrti?

Helena: Da je življenje minljivo.

Jaz: Aha, kako se pa ob tem počutiš, kaj doživljaš?

Helena: Za tistega človeka, s katerim sem imela stik oziroma ki je bil več časa tu in je bil v stiku z mano, mi je bolj hudo kot za tistega, ki... Tako ti bom rekla, en gospod, ki je v prizidku, ali gospa, jaz samo na raportu slišim, kaj se z njim dogaja, ga pa v bistvu ne vidim in lažje sprejemam... Se pač zavedam, da je življenje minljivo, lažje sprejemem, kot za nekoga, ki umre, ki je v mojem okolišu tu, ali če delam z njim.

Jaz: Se pravi, da je vse odvisno od tega, ali človeka poznaš ali ne?

Helena: Tako, ja.

Jaz: Še od česa morda?

Helena: Ja, verjetno tudi od tega, koliko je ta človek mobilen, ne vem, če je nekje, pa ga srečuješ, četudi nimaš nič dela z njim, samo "dober dan, živijo, kako ste" in tako. Ker če je nepokreten, v bistvu morda sploh ne veš zanj, kdo je.

Jaz: Kaj pa glede na to, da je dom kombiniran zavod, je kaj odvisno tudi od starosti, ker pač tu niso samo starostniki?

Helena: Ja, tudi, tudi od starosti... Samo v zadnjih časih je tako, da bolj starostniki umirajo, ne da bi umiral ta poseben del, mladi. Sigurno pa te novica bolj presune, če je človek mlajši.

Jaz: Kakšen pa je tvoj odnos do umrlega stanovalca? Raznorazne občutke ljudje doživljajo ob mrtvem človeku.

Helena: Poglej, na začetku mi je bilo strašno grozno, mislim grozno, ne kot strah... Je pa treba ločiti tudi to, kdaj človek umre. V dnevnem času ali v nočnem. V dnevnem času meni ni bilo neprijetno, v nočnem pa mi je bilo, da bi sama ostala tam... Je pa tudi tako, odvisno vse od starosti, če ga poznaš... Na začetku sem si jaz strašno vse k sebi, k srcu vzela, potem sem si pa dala neko mejo, sem si rekla, ali boš ti v domu ostala ali boš pa šla stran. Je pa res, da tistega, ki ga poznaš in če z njim delaš in če je mlajši, ga je težje obleči. No, sedaj ga več ne oblačimo, ampak do nekaj let nazaj smo. Pa četudi ga moraš samo tja peljat ali pa samo v spodnje perilo obleči. Ja, če si z njim delal, če je bil prijazen, če je bil komunikativen, vse to vpliva. Sedaj pa tako, saj pravim, jaz sem si naredila eno ločnico, pač smrt me ne sme prizadeti, me ne sme, zato ker če ne bom jaz trpela. In tako je, to je moja služba, kjer si res moraš dati neko mejo. Pustimo v zasebnem življenju, ko nekdo umre in te lahko bolj iztiri kakor v službi, ker to je služba in veš, da moraš biti močan, ker moraš potem še naprej nekaj... kako bi to rekla. Ob

devetih, recimo, par let nazaj, ob deveti uri, nekdo je umrl, aha, je prišel doktor in vse to. Si ga uredil, ampak ti si moral ob desetih že naprej delati, ne se cmeriti.

Jaz: Tudi o tem bi rada več izvedela. Kako potem nadaljuješ z delom po smrti stanovalca? Rekla si, da za jok ni nekega časa.

Helena: Isto, isto, delo gre naprej.

Jaz: Pa imaš morda kakšno nalogo, ki jo moraš vseeno opraviti za tega umrlega stanovalca po njegovi smrti?

Rekla si, da jih ne oblačiš več, morda kaj drugega?

Helena: Oblačim jih ne več, no, razen spodnjega perila. Ja, prej je bila ureditev umrlega. Tudi sedaj je, ker ga moraš v kapelo peljati in tako je še vedno, samo v oblačila se ga več ne oblači. Je pa tudi tako, sem imela zelo veliko travmo, ko je umrl en gospod, ker prvo kot prvo sem ga poznala celo življenje, bil je mlad, delala sem z njim in ko sem njega dobila v stranišču, je bila katastrofa. Potem so vsi prišli k meni, da če grem domov. Sem rekla "ne, jaz domov ne grem", ampak so me pustili, da sem šla tisto minuto, ko mi je prišlo ven, pač, iz procesa dela proč, par minut in sem potem prišla nazaj. To je bilo pa res... Mislim, da nisem še za nikogar takšne travme doživela kot zanj. Ampak sem ga tudi na licu mesta dobila...

Jaz: Je bila izkušnja toliko težja. Ampak delo pa mora teči nemoteno naprej?

Helena: Ja, delo mora teči nemoteno naprej.

Jaz: Se mogoče na kakšen način posloviš, ko nek stanovalec ali stanovalka umre?

Helena: Tistega, ki ga poznam ali je bil veliko časa tu in sem jaz ravno tu, ja, ga grem pogledat.

Jaz: Pogledat kam, v sobo ali potem v vežico?

Helena: Ma ne, v sobo niti ne, ker, saj veš, ravno tu na tem oddelku niti ne izvem novic tako hitro, ga grem pa pogledat, ja. Če pa ga ne poznam, pa niti ne, ker iz firbca pa res ne hodim.

Jaz: In s tem slovesom nekako zaključiš to zgodbo?

Helena: Tako, to je sklenjen krog.

Jaz: Še malo bi se vrnila nazaj na čustva, ki se porajajo ob smrti stanovalca. Če bi te prosila, da našteješ nekaj čustev, ki jih doživljaš ob smrti, katera bi izbrala?

Helena: Veš, kaj je, sedaj mi tako... mi smo že v takih letih, da imamo že starše dokaj v letih. Strah sigurno je prisoten, strah pred izgubo svojega najdražjega, sigurno. Potem, kakor sem ti rekla, ali si s kom bolj tako, je na tvojem oddelku, pa si bil bolj tako, potem je občutek neke praznine. Saj se ve, da bo nekdo drugi prišel, ampak ne veš, kdo bo prišel. Še posebej pa, če delaš z enim človekom, je potem tisti občutek praznine in spotoma strah, kdo bo pa sedaj prišel, kakšen bo, spet se bo treba prilagajati eden drugemu. S tistim prej si bil v kontaktu, se je on tebi prilagajal in ti njemu in tako si ga že poznal, sedaj pa, ne vem... Jaz kakšnih globljih čustev tukaj ne razvijam, pač, takšna sem, to je moja služba in to mora biti tako, da lahko sploh funkcioniram tu. Ker, saj veš, če se preveč na nekoga navežeš, potem oni mislijo, aha, sedaj smo si pa domači, sedaj pa lahko po tebi dobesedno tolčejo, tudi če ne dobesedno z rokami, ampak tolčejo z besedami, z vsem. Ne, bolj kvečjemu strah pred izgubo nekoga domačega, strah pred tem, kdo bo prišel, kakšen bo, koliko ene energije boš moral vložiti v to, da boš lahko obojestransko obvladal sebe in njega.

Jaz: Pa lahko ta čustva izraziš ali to pustiš nekako zase?

Helena: Jaz rečem "joj, bog ve, kdo bo prišel pa bog ve, koliko energije bom morala vložiti". Ja, izrazim to zaskrbljenost.

Jaz: Imaš možnost s kom tukaj se o tem pogovoriti, če bi to potrebovala?

Helena: Nekega posebnega tima nimamo, lahko pa se pogovoriš s tistim, za katerega veš, da ti leži, da te bo poslušal. Pa ni važno, če je ta človek v tvojem timu, pač s človekom, s katerim se malo bolj razumeš, tako bom rekla.

Jaz: S človekom, ki ti leži – je to zaposleni ali stanovalec?

Helena: Zaposleni. Mislim sicer, da bi se lahko tudi s kakšnim stanovalcem, nisem se še, ampak mislim, da bi kdo to razumel, ja.

Jaz: Je kdaj morda prišel kakšen stanovalec do tebe ali pa si delala z njim, kije rekel "joj, saj bom kmalu umrl" ali kaj podobnega?

Helena: Ja, ja, to rečejo.

Jaz: Kakšen pa je tvoj odziv? Ne nadaljuješ pogovora o tem ali ga?

Helena: Ne, ne, jaz rečem "ma dajte, dajte, saj bomo vsi umrli". Edino če bi pa morda, tega nisem še doživela, ampak če bi kdo rekel "si bom kaj naredil", to bi pa že verjetno. Ja, pa smo tudi imeli primer, ko je nekdo rekel "tako si bom naredil". Saj potem si ni, ker se je to... ampak ne vem, jaz se o smrti ne rada pogovarjam, ker smrt sama pride in če mi kdo kaj reče, saj pravim, mu rečem tako, ali pa obrnem na kakšno drugo življenjsko temo.

Jaz: Se potem tudi z domačimi o tem ne pogovarjaš?

Helena: Ne, ne. Midva z možem imava tak dogovor, ti imaš svojo službo, doma smo pa privat. Naše otroke nič ne zanima, kako mi delamo in se tudi ne pogovarjamo. Mene je mož, ja, saj veš, bog ve, kaj vse se reče v domu, kaj vse se dela, pa me je, takoj ko sem se zaposlila, vprašal "pa kaj delaš, pa kaj delaš". In sem mu samo enkrat rekla "če ti vse povem, ti z mano spat ne boš hotel iti". In od takrat smo končali, ker se mi zdi brez zveze, da jaz njemu govorim ali on meni neke suhoparne stvari, ker jaz njegovega dela ne razumem, on pa ne mojega. Ker verjetno, kakor bi slišal, aha, je preoblačila mrtvega – ajej, bum, mislim, oni so laiki.

Jaz: Je drugače se torej pogovarjati z nekom, ki delo pozna, kot z nekim laikom, kot si rekla?

Helena: Ma seveda, absolutno, absolutno.

Jaz: Pa bi morda želela, da bi bila na ravni doma vzpostavljena neka služba ali posameznik, za katerega bi se vedelo, da je na voljo, če bi ga kdo potreboval?

Helena: Ja, mislim, da ne bi bilo slabo.

Jaz: Imaš kakšno idejo, kako bi bilo to vzpostavljeno – bi bila to res ena oseba ali bi bila cela skupina?

Helena: Mislim si, da bi bil dovolj eden, samo da bi teklo. Saj verjetno ravno za vsakega ti ne bi bilo treba na pogovor, za kakšnega pa ja. Jaz sem še vedno mišljenja, če ti daš to ven, ti je lažje, če pa noter držiš, se ti pa samo kuha, kuha in potem enkrat počti, ali na ravni tega ali na neki drugi ravni.

Jaz: Torej si za, da bi to bilo vzpostavljeno, ko in če bi nekdo potreboval, ni pa sedaj nujno, da bi moral vsak?

Helena: Da bi bilo to za vsako smrt, ne, ko bi potreboval, pa ja. Sedaj pa tako, smo različni ljudje in tudi različno potrebujemo. Različno, kako naj se izrazim... različen prag tistega imamo, kdaj bi potreboval, ali ne vem, nekaj takega. Nekdo morda potrebuje za vsako smrt, nekdo pa lahko sam krmari desetkrat ali petnajstkrat, pa potem res rabi pomoč.

Jaz: Se morda ti, ker se tu srečuješ s smrtjo skoraj vsakodnevno, sprašuješ o svoji lastni minljivosti, o svojem lastnem življenju, o smislu življenja?

Helena: Ne, o svoji minljivosti ne, ker pač, to je proces, ki doleti vsakega, o smislu življenja pa ja.

Jaz: Kaj je tu takega, kar te morda muči, kaj ti je pa jasno?

Helena: Ne da me muči, ampak dostikrat si mislim, "joj, garam oziroma garamo za to golo preživetje, itak nič ne boš s seboj nesel". A če bi vedela, koliko časa imam še, sigurno ne bi garala, to se mi dostikrat utrne, ja.

Jaz: Se pravi nekako si bolj skoncentrirana na življenje do smrti, niti ne toliko na to, kaj se potem zgodi?

Helena: Ne, ne, o tem, kaj bo potem, se jaz ne...

Jaz: Misliš, da je kaj povezano to, v kakšni službi si ali kakšna je narava dela v domu, da se ljudje začnejo spraševati o svojem življenju, ali to ni povezano s službo?

Helena: Jaz bi rekla, da je, ne vem, kako naj ti rečem... Ljudje, ki pač delamo, da v bistvu vedno težje preživimo, ali pa tisti, ki imajo kar pod palcem in ne vedo, kam bi z denarjem, tu je zagotovo velika razlika, ker oni se verjetno, ne vem, jaz si tako mislim, ne vprašajo "ajej, zakaj hodim delat". Verjetno obstajajo tudi taki ljudje, ki si mislijo, da ne bodo nikoli umrli in da se njih to ne tiče in se obnašajo, kot da bodo živeli vekomaj. Različni smo, bog ne daj, da bi bili vsi enaki...

Jaz: Še to morda za konec, od takrat, ko si začela delati, ko si se morda prvič tu srečala s smrtjo, pa do sedaj, vidiš nek razvoj, kako je to šlo, je lažje, je težje, je morda enako kot na začetku?

Helena: Ja seveda je lažje, ker, saj ti pravim, jaz sem si dala ločnico med zasebnim in med delom, poklicem. Na začetku, seveda, me je bilo groza. Nekajkrat sploh nisem vedela, če bi šla tja noter ali ne. Pač narava dela me je pripeljala, da sem šla, ampak mi ni bilo prijetno in vsakič so mi solze tekle. Potem sem si rekla "ne, ali bom šla iz tega dela proč ali bom pa drugače začela, ker drugače ne vem, kje bi pristala", če bi ravno vsakič izrazila tista čustva.

Jaz: Torej, kaj je postalo z leti?

Helena: Otopelost, mislim, ne vem, če je otopelost niti prava beseda, ker še vedno... Kot smo se pogovarjale, ti je pri srcu težko, ker verjetno, če si otopel, te niti ne zanima... Ne vem, kako bi se reklo, ali je to dozorelost ali je ne vem... Res tista ločnica, to je zasebno, to je službeno, ker tako mora biti. Tako mora biti, ker to je narava dela, tak je proces in mimo tega res ne moreš.

Jaz: Se ti zdi, da bi imel človek težave, če bi si kot zaposleni tu v domu vsako smrt jemal k srcu?

Helena: Ja, psihične sigurno, psihične sigurno.

Jaz: In dolgoročno ne bi mogel...

Helena: Ja, odvisno, kam bi te težave udarile. Jaz tega nisem poskusila, ker sem se že prej zavestno odločila, da tako mora biti... Ne pa, da te ne prizadene, seveda te, kakor sem ti rekla. Odvisno, če ti nekoga ne poznaš, te ne toliko, in če je starejši... Glej, jaz rečem tako, slišim, ima človek 85 let, 87, 90, rečem, "joj, pa saj ta človek je že zelo veliko dal skozi v življenju". Ampak če je eden od 50, pa si misliš "glej, lahko bi živel še 20 let".

Jaz: Sedaj sem se spet spomnila na ta odnos do umrlega, pa me zanima, kakšen pa je odnos do svojcev?

Helena: Jaz v bistvu s svojci nimam nekih stikov, razen če pridejo po robo, pa vprašajo, takrat jim dam sožalje, pa četudi je to čez en mesec, drugo pa ne. Za vsakega stanovalca, ki sem ga oblekla, pa sem imela občutek, da je najbolje, da ga dostojanstveno uredim, da ga ne porivam sem in tja. V bistvu, da delam z mrtvim tako kakor z živim. To je bilo nekako moje vodilo, moj moto, in tako počnem še sedaj in bom še naprej.

Jaz: Torej ne prihaja do nekih posebnih čustev do svojcev umrlega človeka?

Helena: Saj pravim, nimam nekega stika...

Jaz: Razumem, nimaš stika, ampak ali morda pomisliš na situacijo tudi skozi njihovo perspektivo?

Helena: Velikokrat si mislim, rešil je sebe in družino, če ne bodo še svojci oboleli, nimam pa z njimi stika, da bi komu kaj... Imam pa stik z ljudmi, ki pripeljejo v dom, pa potožijo, kako je bilo težko, kako niso mogli zdržati, pa jim ravno tako rečem, "poglejte, mi imamo tako ustanovo, hvala bogu boste prišli čili, spočiti sem, boste uro ali dve tu, boste šli domov in boste ravno tako nasmejani prišli in to ljudje potrebujejo, ko pridete k njim". Velikokrat mi reče kakšen, če sem psihologijo študirala. Ne, je nisem, ampak to je dejstvo, da če si 24 ur z nekom, da si ubogi.

Jaz: To vpliva potem na celo družino...

Helena: Je pa res, da svojci drugače gledajo, za nekoga svojega drugače gledaš, kakor tu, ker mi je služba. Mi je služba, jaz se tega zavedam. Dostojanstveno z vsemi, ne nobenega žaliti, ne se z nobenim kregat, ne jih zaničevati, ker so stari, to je že v moji glavi, ampak je drugače, če jaz delam z nekom, ki je tu, kakor če bi delala z

mojim. Ker, mislim, vsaj jaz osebno si mislim, da bi mi bilo zelo težko delati, če bi imela enega od roditeljev v domu... veliko težje, kakor sedaj. Ker na vse pomisliš, bog ve, kako delajo z njim, z njo, pa to in ono, pa po mojem bi bilo tudi tako, da bi začeli svojci, tisti, ki so še ostali doma, malo izkoriščati "ah, saj se poznamo, je tam, pa saj bo ona poskrbela". Pa ne vem, če je tako prav.

Jaz: Hvala. Za konec bi te samo še prosila, da razmisliš, zakaj si se sploh odločila za sodelovanje, kaj je bilo tisto, zaradi česar si rekla "prav, pa bom sodelovala"?

Helena: Želela sem še kaj novega morda slišati o tej temi, pa tudi zato, ker te poznam in sem ti želela pomagati, da pridobiš te odgovore.

Jaz: Hvala.

INTERVJU K (Tara)

Jaz: Kakšen je vaš odziv na smrt nekega stanovalca? Kaj je tisto, na kar prvo pomislite?

Tara: Odvisno. Ali te prizadene ali jemlješ, da tako pač je... odvisno, kako se s kom povežeš. No, z enim si si zelo blizu, eni so ti tuji, so tuji prišli in tuji gredo. Razlika pa je tudi med tistimi, ki pridejo v jedilnico, in tistimi, ki jedo na oddelku, pa jih sploh morda ne poznam.

Jaz: Za katerimi je potem težje?

Tara: Za temi, ki pridejo v jedilnico, zagotovo. Ko umre nekdo, ki je jedel na oddelku, samo napišemo, da je umrl ta in ta in se tukaj v bistvu konča. Če je stanovalec jedel v kuhinji, če sem ga poznala, potem mi je hudo, če ga pa nisem nikoli videla, pa je skoraj, kot da bi videla osmrtnico v časopisu. Vem, da je nekdo umrl, ne vem pa nič o njem in potem tudi nič takega ne občutim.

Jaz: Kaj pa za nekoga, ki ste ga morda poznali od prej, pa ni jedel v jedilnici, je tu kaj drugače?

Tara: Sigurno, če imaš že od prej... drugače gledaš, mislim, drugače ti je. Enostavno se ti... tisti občutek ... se ti smili... ni ti ravno vseeno.

Jaz: Kakšna čustva doživljate ob smrti stanovalcev, ki recimo hodijo na obroke v jedilnico?

Tara: Do določenih, ne spet do vseh enako... Velikokrat se ti smili ali pa niti ne smili, da bi rekel... Recimo tisti, ki nimajo nikogar, njega malo drugače gledaš, ga imaš kot za enega sorodnika, kot da je tvoj. Še bolj gledaš nanj tudi, dokler je živ, saj ne neke velike stvari, ampak določene stvari pa mu vseeno. Na primer, če veš, da ima nekaj rad, mu daš, recimo deci vina, ki ga drugi morda ne dobijo... Gre za eno majhno razliko. Mislim, da ni spet tako narobe, mogoče bi kdo rekel, da delaš krivico, ampak enostavno do tistega imaš malo več pozornosti...

Jaz: Jaz to razumem kot nekaj, s čimer nekako "pocartate" nekoga, ki nima nikogar, da bi mu izkazoval takšno pozornost.

Tara: Tako, tako.

Jaz: Kaj pa vaš odnos do umrlega. Nekateri povedo, da jih je strah...

Tara: Ne, do sedaj me še ni bilo strah.

Jaz: Kaj pa ko nekdo umre, pa recimo, da govoriva o tistih, ki jih poznate, ali ostane nek občutek na ramenih, da je umrl, da ga ni več? Ali to vpliva kaj na delo naprej?

Tara: Na primer, ko prideš v jedilnico in deliš kosilo, pa se spomniš, da je tu sedel, neseš eno hrano, ki mu je bila dobra, pa pomisliš, to mu je bilo pa res všeč. Ga imaš še vedno v spominu, no, saj pravim, so ljudje, ki so že 20 let nazaj umrli, pa se jih enostavno še vedno spominjaš. Največkrat se lepega spominjaš, ker vse vzameš potem na lepo, četudi ni bilo vse lepo, ga imaš v mislih, kot da bi bil tvoj, ti res ostane... Določeni ljudje ti res ostanejo še po toliko letih.

Jaz: Pa se morda na kakšen način poslovite od umrlega stanovalca?

Tara: Sedaj bo to morda smešno...zadnjič smo se poslavljali z vinom, mislim poslavljali... ostalo je od enega gospoda še nekaj malega in smo nazdravili na njegov spomin. Na en tak način, no... En drug gospod je rad jedel sendvič, pa ni imel zob in se spomnimo takih podrobnosti, ki jih ne moreš pozabiti.

Jaz: Torej se nekako poslovite z nečim, kar vas je povezovalo s stanovalcem, če prav razumem?

Tara: Tako, tako, kar smo si delili...

Jaz: To je res lepo. Ne greste pa recimo na pogreb od katerega...

Tara: Za določene ja, recimo, če ga že od prej poznaš ali pa če se kdaj spomniš in prižgeš kakšno svečko...Včasih grem pa tudi na pogreb. Ravno zadnjič smo šle na pogreb enega izmed stanovalcev. Tak, kakršen je bil, je bil, a ni imel svojcev in smo šle na pogreb.

Jaz: Rekli ste že, da s sodelavci v kuhinji delite te svoje občutke, tudi spomine. Vam je to v pomoč?

Tara: Ja, jaz mislim, da pomaga, če se o tem pogovarjaš. Pa ne samo za stanovalca, enako je za naše svojce.

Če se lahko s kom pogovoriš, recimo, jaz sem imela tudi očeta tu. Ko grem v tisti del hiše, kjer je živel, in vidim tisti hodnik ... tisto me še vedno grozno prizadene. Vidim tudi na primer razliko med tem, kako je bilo hudo, ko so umrli stari starši, s katerimi smo skupaj živeli, in tisti, ki so živeli malo stran. Saj, oboje sem imela zelo rada, ampak je tudi tu drugače...Smo pa vsi dol iz kuhinje v bistvu nekoga svojega izgubili in je drugače, če se pogovarjaš... pomaga.

Jaz: Ste si torej nekako v oporo?

Tara: Tako, ja.

Jaz: Bi želeli, potrebovali morda, da bi bil v domu nekdo, na katerega bi se lahko obrnili ob takih temah, da bi bila vzpostavljena neka pomoč?

Tara: Meni osebno ne bi bila potrebna neka taka oseba, ker mi je vseeno lažje, če se pogovorim z nekom, ki ga poznam. Če bi bil sicer nekdo iz doma, jih skoraj vse poznam... Ampak to se z določenimi lažje pogovoriš kakor z drugimi. Ravno z vsemi v domu se ne bi mogla pogovarjati o tem. Da bi pa pogrešala kako skupino ali kaj takega, to pa ne.

Jaz: Se vam morda zdi, da se z leti človek utrdi?

Tara: Ja, sigurno. Ker vidim, ko sem začela delati, kako me je prizadela vsaka stvar, kolikokrat sem jokala na račun... Mislim, enostavno so se mi smilili, res smilili. Določeni so bili takšni, da če so oni jokali, sem tudi jaz jokala, saj morda to ni prav, ker morda preveč osebno jemlješ, ampak z leti pa se mi zdi, da je kar lažje. Res postaneš trd.

Jaz: Kaj pa je vam pomagalo, da ste zdržali takrat, ko je bilo hudo?

Tara: Delo, enostavno, ko imaš delo, moraš to delo narediti... Saj, včasih si prišel do določenega in si imel čas... včasih smo še po sobah nosili sadje in, ko si prišel v sobo, je bilo kot da si prišel k svojemu svojcu, čisto nekaj drugačnega kot za nekoga, ki ga ne poznaš. In so velikokrat jokali, si jih vprašal, kako so, pa so jokali in enostavno jočeš tudi ti, no... te prav prizadene, res prizadene.

Jaz: Govorili ste, da ste imeli nekoč več stika s stanovalci. Sedaj kaj pogrešate ta stik s stanovalci?

Tara: Ja, to pa ja, manjka res, ker stanovalci... res je, da je težko, vsi ljudje imamo slabe in dobre dneve, ampak meni je bilo grozno lepo, dokler sem imela veliko stika s stanovalci. Tudi delala sem tako delo, da sem imela veliko stika z njimi in meni je bilo to grozno lepo, nekaj neverjetnega, jaz bi še vedno tam delala. Ni mi težko... Najtežje mi je bilo to, če so mi rekli, denar si vzemite tam in tam, to mi je bilo res težko, ampak drugače mi je bilo zelo lepo. Saj mi je tudi v kuhinji lepo, ampak tisti odnos, ki prav zares bogati človeka, to pogrešam ... Pa tudi s sodelavci se ne vidimo več toliko, včasih smo se videli vsaj dvakrat na dan, na malici in ko so prišli na kavo, so tudi bolj krožile informacije, sedaj pa se mi zdi, da se prav odtujujemo, prav odtujili se bomo.

Jaz: Vi ste v kuhinji morda res malo bolj...

Tara: Izolirani smo. In vidiš na primer tisto sestro, ki deli zdravila v jedilnici, prej pa smo se tudi z drugimi videli. Drugačen stik vzpostaviš, se lahko skregaš in se lahko smeješ... Saj se tudi sedaj poznamo, ampak se mi zdi, da imamo en tak odnos bolj brezoseben.

Jaz: Se je verjetno lažje soočiti tudi z vsem, kar pride s službo, če imaš okrog sebe nek tak tim?

Tara: Jaz mislim, da ja.

Jaz: Kaj pa stanovalci? Rekli ste, da ste z njimi prej imeli več stika. Je bilo vredno vzpostaviti nek tak osebni stik z njimi, četudi so potem umrli?

Tara: Jaz mislim, da ja. Če ti delaš z ljudmi in nimaš enega odnosa, res moraš imeti, ne tisto, da boš osebne stvari..., ampak en odnos moraš imeti, če hočeš delati z ljudmi. Drugače ga potem gledaš... Vsi imamo kdaj slab dan, ampak če človeka poznaš, lahko že z malenkostmi, ki te nič ne stanejo... Če si pozoren na te malenkosti, se lahko vsi bolje počutimo.

Jaz: Se vi morda zaradi soočanja s smrtjo v službi sprašujete tudi o lastni minljivosti, o smislu svojega življenja?

Tara: Zadnje čase skorajda res, predvsem odkar sem imela eno tako diagnozo... O smrti... smrt mora biti, smo se rodili in moramo umreti. Ampak kakor si starejši, si misliš, ne bi rad... nihče ne bi rad umrl, vsaj dokler si kolikor toliko zdrav. Gledaš drugače na to kot, na primer, 20 let nazaj, malo drugače jemlješ vse to.

Jaz: Je postalo lažje, je postalo težje?

Tara: Niti ni postalo težje, niti lažje, ampak bolj se zavedaš... Se mi zdi, da dokler si mlad, se niti ne zavedaš, saj hvala bogu, da se ne... Jaz se spomnim moje hčerke, ko je bila še majhna, kako je določila... Bile smo doma in je bila moja stara mama, mama, jaz in ona. Pa je določila, da bo stara mama prva umrla, pa potem moja mama, pa potem jaz. Kako otroci po starosti to določijo.

Jaz: Kako gre ta potek življenja...

Tara: Ja, drugače gledaš na to, potem nas pa spelje spet na eno drugo... točno veš, da umreti moraš, ampak večkrat se vprašaš ali pa zamisliš, včasih se nisi. Sedaj pa se večkrat, te življenje malo spremeni. Kakor si bolj star, si bolj morda zrel, kot ena hruška. Zavedaš se tudi tega, ker pri 15., 20. letih se ne zavedaš tega, da si tudi ti potreben nekoga drugega. Ko si starejši, bolj se zavedaš, jaz mislim, da je to življenjsko. Seveda je prav, da ko si mlad, gledaš bolj na druge stvari, da je nekaj drugega bolj pomembno, tako mora biti.

Jaz: Hvala za pogovor. Vas lahko samo še vprašam, kako ste se odločili za sodelovanje, zakaj ste se odločili, da se boste pogovarjali z menoj o tej temi?

Tara: Ma, če lahko pomagam, zakaj pa ne.

Jaz: Se je bilo težko o tem pogovarjati?

Tara: Ne, ni mi bilo težko, je pa to res ena taka tema, o kateri se ne pogovarjamo pogosto, to pa ja.

Jaz: Še enkrat, najlepša hvala.

INTERVJU L (Jade)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca?

Jade: Najprej, bom rekla, je šok, vedno je najprej šok, kljub temu, da je nekako pričakovano... Tudi kdaj pa kdaj se zgodi, da ni in da nas resnično še dodatno bolj šokira, ampak običajno je vedno šok, se pravi tisto, nekdo se je poslovil. Potem, če vklopimo malo tudi razum, vidimo, da je stanje bilo tako, da se je gospod ali gospa poslavljala in je nekako bilo tudi to pričakovano, v veliki večini primerov. Odvisno, pri nekaterih gre hitreje, pri nekaterih gre

bolj počasi, ampak kljub temu lahko rečemo, dva, tri dni se je lahko nakazovalo, lahko pa tudi dalj časa, tako da ja, šok, vsekakor.

Jaz: Upoštevajoč tudi že vse povedano, od česa je tvoj odziv torej odvisen?

Jade: Ja, definitivno od tega, ali je pričakovano ali nepričakovano, kakor sem rekla. Če je nepričakovano, je šok toliko večji. Takrat se vsekakor povežem tudi z diplomiranimi medicinskimi sestrami, z zdravnico, da dejansko tudi malo dobim vtis, zakaj je prišlo do tega, pa tudi, da sama svojo dušo pomirim, ne zaradi tega, ker bi svojcem to razlagala, ker to ni moja kompetenca, ampak da se dejansko res pomirim, zakaj se je nekdo poslovil. Drugače pa sigurno je odvisno tudi od tega, ali si ... Vedno je tako, v vseh družbah in povsod je tako, da nam je nekdo bolj pri srcu, nekdo nam je manj. Ob vsakdanjih stikih in druženju imamo seveda tudi ta nagib, torej nekdo nam je bolj pri srcu, bolj ga imamo radi, tako, v navednicah, ne da mi igramo to, ampak karakternost se lahko bolj nekako skladamo. In seveda se je tudi to že zgodilo, da recimo je bila ena sovaščanka, katere smrt me je res zelo prizadela... Tudi mogoče, če človeka prej bolj poznaš, tudi to bolj prizadene, tako da tudi to, ja.

Jaz: Kaj pa če razmišljaš o čustvih, ki jih takrat doživljaš, katera bi izpostavila?

Jade: Žalost, definitivno žalost, tudi na trenutke tesnoba – in to bi bilo nekako to.

Jaz: Pa so ta čustva vedno prisotna, so nekako univerzalna, kako močna so?

Jade: Odvisno, ta intenziteta je odvisna od posameznika... Odvisno je, ali si tega človeka že prej poznal, karakternost, seveda za nobenega človeka nismo ravnodušni, vsaj jaz ne, zagotovo ne, čeprav je to nekako del našega dela, našega vsakdana in tako naprej. Čustvo žalosti je prisotno, odvisno pa je res od več dejavnikov, ki sem jih omenila, od tega je odvisna tudi njihova intenziteta... Včasih je eno izmed čustev tudi nemoč, recimo. Se pravi, sedaj smo pa res dokončno nekoga izgubili, ničesar več ne moremo narediti in lahko se tolažimo oziroma v neko zadoščenje nam je lahko le tisto, kar smo dobrega naredili zanj.

Jaz: So ta čustva nekako bolj skoncentrirana na človeka, ki je umrl, ali se pojavljajo tudi neka čustva do svojcev, do ljudi, ki jih je zapustil?

Jade: Čisto odvisno, v veliki večini je do obeh – do svojcev in do pokojnega stanovanca ali stanovalke. Odvisno je tudi, kako smo z določenimi svojci povezani. Se pravi, nekateri se večkrat pri nas oglasijo ali jih tudi jaz pokličem ali kakorkoli, odvisno je pač, kaj imamo, in seveda, odvisno je tudi, kako se v tem času, ko je njihov svojec pri nas, dobro spoznamo. Pri teh, s katerimi se dobro spoznamo, je neka žalost tudi do njih, hudo mi je tudi ob njihovi izgubi svojca. Sploh če recimo vem, da so svojci bolj čustveni, da so res redno prihajali, lepo sodelovali z nami, da jim je res zelo hudo, ker se je ta pokojnik poslovil oziroma ker se je ta svojec poslovil, ker na žalost se zgodi tudi to, da nekateri svojci rečejo "saj se je rešil". Saj bom rekla, to je ena taka beseda, seveda se je rešil, ampak je pa treba videti, česa se je rešil... ali njihovega bremena, tako imenovanega, zaradi njihovega plačevanja ali doplačevanja, ali zaradi tega, ker je bila res dejansko bolezen prisotna. Seveda se je zaradi tega poslovil, ampak to jaz tako vedno vem, na žalost, kaj dejansko mislijo, ker poznam situacijo in velikokrat na žalost so ta čustva tudi malce zaigrana. Ne bom rekla v celoti, daleč od tega, ampak na trenutke so malce zaigrana. Čeprav takrat, ko nekdo umre, si predstavljam, da je vsakemu svojcu zelo hudo ob izgubi. Ampak niso pa vedno ravno zelo, zelo pristna ta čustva, odvisno od posameznika.

Jaz: In ti na podlagi svojih izkušenj vidiš to razliko ali kako?

Jade: Ja, ker saj pravim, poznam situacijo od vsakega posameznika. Zelo pomembna je ta socialna situacija, ki jo pridobimo že pred namestitvijo v dom in že takrat si ob raznoraznih pogovorih lahko ustvarim sliko, s kom dejansko bomo imeli opravka. Čeprav nekako se zgodi, da nas kdaj tudi to prevara, prevara v smislu, da ni ravno tista naša anamneza ustrezna, čeprav v veliki večini kar drži.

Jaz: Kaj pa čustva, ki jih ob tem doživljaš ti, jih lahko izraziš, jih sploh želiš izraziti?

Jade: Vedno jih izrazim, potrudim se in sem tudi taka bolj čustvena in že sedaj, ko o tem razmišljam, mi je hudo. Velikokrat, če pride do tega, da mi je res hudo, da so ta čustva, da kar vrejo, imam velikokrat tudi solzne oči. Ne da bi jokala, ker te solze uspeš zadržati nekako zgolj v očeh, da mi ne polzijo. Čez par minut pa se tudi navadno poslovijo, zgolj ob pozitivnem razmišljanju.

Jaz: Pa se s kom morda o teh čustvih pogovoriš tudi v okviru doma? Imaš možnost to izraziti med sodelavci?

Jade: Ja, imamo intervizije, ki so kar v redu. Sicer nimam ravno navade, da bi jokala pred nekom, ker bi lahko tudi kdo rekel "saj vemo, kje delamo". Ker smrt je na žalost res del našega dela tukaj in vsakdana naše službe, ampak recimo, da s sodelavcem nekako kar predelava te teme, z njim najbolj tako čutim, da mu lahko povem, in on mi da potem feedback nazaj.

Jaz: Torej si ti izbereš osebo, kateri se lahko zaupaš in s katero lahko to predelaš?

Jade: Ja, če pride do tega, ja, si sama izberem.

Jaz: Kakšna se ti zdi ideja, da bi bil vzpostavljen nek tim ali nek posameznik, ki bi se mu lahko zaupala, če bi te kaj težilo?

Jade: Velikokrat se zgodi, da sem jaz tista oseba, da se pridejo meni zaupati in da moram biti pogumna in jih poslušati in jim dajati tisto upanje, da iščemo lepe stvari, ki so se dogajale skozi življenje določenega posameznika. Tako, da prav jaz, da bi imela oziroma ideja o tem, da bi nekdo bil, se mi vsekakor zdi super. Je pa res, da je to odvisno od naravnosti posameznika, ali mu bo ta oseba v redu ali mu ne bi bila, ali bi lahko zaupali le nekateri, pa ne vsi, velikokrat je na žalost tako, ali pa na veselje... Razmišljamo pa nekako tudi o paliativnem timu, ki naj bi ga tudi jaz sestavljala.

Jaz: Ko si govorila o svoji vlogi, o tem, da si sama velikokrat steber opore, me zanima kako ti doživljaš to vlogo? Ti je v redu, ti je težko?

Jade: Je v redu. Vedno, ko imam to vlogo podpornika oziroma nekako nabiralca moči, krepitve moči, če rečem tako, vedno iščem te točke za nazaj, da se spominjamo tega posameznika po raznoraznih stvareh in na teh lepih točkah potem ostanemo. Tako poskušamo res vsakega posameznika v takem lepem, prijetnem spominu obdržati. Hvala bogu je pa tudi tako, da je naš kader res tako naravnani, da velikokrat omenjamo tudi pokojne stanovalce ob raznoraznih pogovorih, nekateri so seveda večkrat omenjeni, nekateri malo manjkrat, ampak nam kar uspe. Res, da se je kar nekaj ljudi obrnilo v teh triindvajsetih letih, ampak vseeno mislim, da – dobro, tisti izpred dvajsetih let zagotovo ne, ampak tisti petnajst ali deset let nazaj pa – kar ostanejo v spominu. Se spomnimo in tudi malo predebatiramo, ja.

Jaz: Kakšen pa je tvoj odnos do umrlega človeka? Nekateri poročajo, da jih je na primer strah biti v istem prostoru in raznorazna druga čustva. Kaj ti doživljaš?

Jade: Joj, Mihaela, a veš, da je tudi mene strah. Tudi mene je strah, ker sem že kot otrok... to so res ene take stvari, ki jih nisem res morda še nikomur povedala, si ti prva... Ko sem bila stara 15 let in je naš sosed umrl, takrat je bila še ta navada, da so pokojniki ležali doma, v sobah in seveda takrat tudi ni bilo še te pogoste kremacije, ampak je to takrat v meni en tak zelo močan pečat pustilo. Jaz sem takrat kot petnajstletna deklica odšla tega našega sosedu pokropiti in lahko še sedaj opišem, kakšno je to vse skupaj bilo. Spomnim se te krste, zelo velike, ker je bil on zelo velik, čez celo sobo skoraj je bila ta krsta, ljudje okrog in jaz, ko sem ga gledala, joj, jaz sem se kar ustrašila, se bala, da se bo zbudil, da se bo vzdignil. Ne vem, res sem imela ene take travme, bom rekla, da kar ene dva meseca nisem mogla spat ponoči oziroma sem morala spati s prižgano lučjo, ker sem se bala, vedno sem se, vsak dan sem se nanj spomnila... Sedaj pa tako, če sedaj vidim pokojnika, mi ni neprijetno, ker sem jih vseeno kar nekaj videla, me pa še vedno tista izkušnja iz otroštva malo zavira, se pravi, raje se poslovim, ko so živi, če se le da... Poskušam jih obdržati v tistem spominu, ko so bili živi, pa četudi so bili nepokretni, ampak dokler so živi. Ko so preminuli, mi je malo... še vedno nisem tistega dala čisto na stran. Seveda grem velikokrat pokropiti in na pogreb in seveda so tudi ljudje v krsti, ampak nikoli nisem mogla na primer k pokojniku h glavi, ko leži v krsti, vedno sem pri nogah, nekako zraven izhoda. Čeprav mislim na tega pokojnika in mu želim miren počitek, ampak enostavno nisem morda še toliko predelala v sebi, da bi stopila h glavi. Žaro pokropit pa mi ni problem, ker tam je vedno slika, kakor se jih dejansko spominjamo, in se mi zdi res super.

Jaz: Govorila si že o tem, da greš pokropiti človeka, tudi na pogreb. Imaš morda še kakšen način slovesa od umrlega človeka? Rekla si tudi, da se nekako skušaš posloviti, dokler je človek še živ...

Jade: Ja, sploh bom rekla takrat, ko vemo, da se počasi bliža konec, grem posameznika pogledat... Zelo sem bila počaščena nazadnje v petek, ko sem bila pri enem gospodu in se je čez pol ure poslovil. Počaščena sem bila zato, ker sem ga lahko videla, ker ga bom ohranila v enem takem prijetnem spominu... Ni se pa kazalo, ni imel sploh nakazovanj, da se bo poslovil, čeprav je bilo stanje slabo, ampak ni kazalo, da bo prav tisti dan. Tako da ja, poskušam se posloviti, tudi če ga danes grem obiskati, pa če se čez en teden poslovi, tudi to mi je eno zadoščenje.

Jaz: Kaj pa nadaljevanje dela po smrti stanovalca? Ti kot socialna delavka imaš tudi vlogo pogovoriti se s svojci...

Jade: Ja, res je... Vedno povem svojcem, kako pomembno je žalovanje za vsakim posameznikom, za vsakim svojcem, in jim svetujem, da če čutijo, naj kar jočejo, ker s tem bodo dali ven tisto bolečino. Seveda se pogovorimo... Tisti pogovori ob smrti, ko se na dan smrti oglasijo, so precej kratki, ker so svojci v enem transu. Vedno jih pa prosim, tudi če ne pridejo tisti dan k meni, pa se potem slišimo, jih prosim, naj se oglasijo po opravljenem pogrebu in vseh teh stvareh, ki jih imajo. Takrat, moram reči, da ta naš pogovor kar traja kakih 20 minut do pol urice, tako da uredimo vse formalnosti, svetujem jim za naprej glede pogrebnine, ki je sedaj drugače, saj ni več na Zavodu za zdravstveno zavarovanje, ampak na Centru za socialno delo kot izredna denarna socialna pomoč. Povedo mi, kako je pogreb potekal, kaj je bilo lepo oziroma kaj so pogrešali, povedo mi tudi feedback, kako se je njihov svojec počutil v domu... En tak splošen pregled posameznih mesecev, let, kakorkoli so bili svojci tukaj. Povejo, s čim so bili zadovoljni, če morebiti kakšna zadeva ni bila dobro narejena, čeprav jaz vedno poudarjam, če je kaj takega, naj nam povedo čim prej, ne tega držati v sebi. Želeli bi, da gredo domov veseli, ko gredo skozi naša vrata, in da se vračajo veseli, da se čutijo dobrodošli. Tako da vse te stvari malo predelamo in včasih se zgodi, da tudi malo pojočemo, ker, nekaterim je hudo oziroma večini, sploh če je svojec veliko časa bil pri nas, postanejo del naše verige in jim postane nek ritual obiskovanja in imajo nekako načrtovano, kdaj točno gredo. Tisti, ki vsak dan pridejo, imajo točno določene ure, kdaj pridejo, in to se jim dejansko podre. Potem so nekaj časa tudi oni izgubljeni, ker bodo morali ta čas zapolniti nekje drugje.

Jaz: Se privaditi na življenje brez tega človeka

Jade: Tako, in mi njih pogrešamo in oni nas pogrešajo, tako da skušamo tudi za naprej ... jaz vedno rečem, "mogoče se vidimo kdaj ob kakšni drugi priložnosti" in vedno so dobrodošli. Najlepše je, ko nekateri, ko jim svojci umrejo, pa se čez leta oglasijo, rečejo "smo vas prišli samo pogledat, ker smo se spomnili na vas in kolikokrat se spomnimo na vas". To so tisti prijetni občutki, ko vemo, da smo ostali v nekem prijetnem spominu, da smo se res za svojca potrudili in da so tudi oni nas videli kot te, ki smo se potrudili in maksimalno naredili, da so se njihovi svojci pri nas dobro počutili.

Jaz: Se ti zdi, da ta pogovor, ki ga imate skupaj z njimi, ko to reflektirate, ko ti lahko vse to povedo, da to njim pomaga pri žalovanju ali pa tudi tebi, da se nekako lažje soočaš s smrtjo?

Jade: Seveda, vsekakor, tako meni kot njim. Mi se vsi skupaj praktično v pogovoru poslovim od tega posameznika oziroma posameznice. Seveda sem kot socialna delavka tudi sama že poskusila, kako je, ko vzpostaviš z nekom stik. In če vzpostaviš zelo dober stik, se praktično ti svojci sedaj poslovijo in obujajo te lepe

spomine... Saj se res vedno znova vračam na te stvari, ampak se mi zdi res zelo pomembno. In ja, je hudo, ni to nekaj samoumevnega, da bomo nekaj rekli zato, ker tako mora biti, ampak zato, ker tako v veliki večini čutimo.

Jaz: Pa se ti zaradi soočanja s smrtjo na skoraj vsakodnevni ravni...

Jade: Ja, recimo vsaj štirikrat do petkrat na mesec v povprečju.

Jaz: Se zaradi tega morda sprašuješ o svoji lastni minljivosti, o svojem lastnem smislu življenja?

Jade: Tudi kdaj, tudi kdaj to privede do tega, ampak tako, mogoče kdaj v osebnem življenju, na trenutke, ko je človek take volje, pa se včasih vprašam, kako lahko se nam zgodi, da nas jutri ni več tu... Malo filozofa sem tudi in se velikokrat ustavim pri tej temi. Tudi med zaposlenimi se zgodi to, da rečemo, kako je pri njih in potem kaj bo z nami oziroma kaj se bo z nami zgodilo, ker je to življenje tako nepredvidljivo, da se res lahko zelo na hitro poslovimo oziroma se sploh ne poslovimo.

Jaz: Pa je potem to razmišljanje bolj usmerjeno na samo življenje, torej čas do smrti ali tudi na to, kaj se zgodi po smrti?

Jade: Zaenkrat se še nisem spuščala v življenje po smrti, samo na življenje do smrti, kako si nekako predstavljam življenje do smrti.

Jaz: Misliš, da se zaposleni v takih poklicih, kjer je smrt nekaj vsakdanjega, pogosteje sprašujejo o teh temah?

Jade: Jaz mislim, da zagotovo, vsi smo človeška bitja, vsi imamo dušo in vsi imamo čustva, takšna oziroma drugačna, seveda pozitivna in negativna in seveda se, mislim, da enako tudi pri njih zgodi... Če si na nekoga bolj navezan, je seveda tudi to čustvovanje bolj poglobljen. Oni pa sploh, ker so določene punce na posameznem oddelku tri mesece ali pol leta in se res zelo, zelo navežejo nanje in se zgodi, da mi povejo "veš, tega pa tega pa res pogrešamo". Tako da takrat velikokrat še kakšno zraven rečemo.

Jaz: Torej meniš, da to potem vpliva na njihove misli o njih samih, o njihovem življenju?

Jade: Težko rečem, najverjetneje ja... morda tiste, ki so nekoliko starejše ali če so se morda srečale tudi s smrtjo svojih staršev, recimo, ali starih staršev, seveda, ja.

Jaz: Mi lahko za konec zaupaš še, zakaj si se odločila za sodelovanje v moji diplomski?

Jade: Odločila sem se zato, ker ti z veseljem pomagam na poti do diplome, pa tudi zato, ker kot socialna delavka čutim, da je prav, da svoja znanja, ki smo jih pridobili z izkušnjami, z delom, predajamo naprej naslednjim generacijam.

Jaz: Hvala.

INTERVJU M (Mojca)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti? Torej, na kaj najprej pomisliš, kaj občutiš, ko izveš, da je nek stanovalec umrl?

Mojca: Odvisno, kakšna smrt je, če je na primer pričakovana, če se čaka, kakor je tu v domu za kakšnega, ki je res slab in za katerega se pričakuje smrt, pač rečem, ne sliši se lepo, ampak "hvala bogu, se je pač rešil trpljenja", za takega, ki je res bolan. Za nepričakovano smrt pa en šok, ne vem kako bi rekla, me prizadene na nek način.

Jaz: Rekla si torej, da je odvisno, ali je smrt pričakovana ali ne, je morda še od česa odvisno?

Mojca: Ja, če je bližnja, če je v sorodstvu, te ne prizadene vsaka smrt enako, če je v sorodstvu te seveda bolj prizadene. Ko sem imela očeta, ki je bila tudi pričakovana smrt, ker je bila prisotna bolezen, me je zelo prizadelo, pa smo vedeli, da bo prišlo do smrti, slej ali prej, a me je vseeno prizadelo, zelo... In če slišiš, da je umrl nek človek zelo mlad, v prometni nesreči ali tako, tudi te prizadene, ampak ne tako, se te ne dotakne tako kot za bližnjega... Tudi sedaj ta punčka, ki je umrla zelo mlada, potem pomisliš, če se tvojemu otroku kaj takega zgodi. Ta me je zelo zaznamovala, take smrti, ko otroci umrejo in... gledaš, da te ne bi tako prizadelo, ampak te. Sem prav potrebovala nekaj časa, da sem k sebi prišla, cel ta čas, ko se je to dogajalo, te prav noter te stisne in poskušaš odmisлити, ampak ne moreš mimo tega, je vse prizadelo ... te zaznamuje, te.

Jaz: Kaj pa če tu v domu umre nek stanovalec, kako nadaljuješ delo, te tudi to nekako zaznamuje, morda za nekaj časa ali pa kaj več?

Mojca: Ja, ampak ne več tako, z leti se potem to... Na začetku je bilo zelo hudo, sem mislila, da ne bom mogla niti tega delati, prve smrti, ko so bile. Sedaj pa v teh dvajsetih letih, kolikor sem tukaj, jemljem to kot del življenja. Pač tukaj so taki ljudje, ki so v bistvu starostniki, tu je njihovo življenje na koncu in se pač s tem konča in tako to jemljem kot del življenja... Tako je in boljše ne bo, sploh če je bolezen in trpljenje. Malo te... vseeno, če je kakšna nepričakovana smrt, kar se tudi tu dogaja, te malo tako ... In potem določene tudi pogrešamo, ampak potem greš naprej, se utrdiš z leti. V vseh teh letih dela je lažje, lažje kot je bilo, v prvih letih je bilo pa kar težko.

Jaz: Kaj se je pri tebi skozi vsa ta leta dogajalo, da si zmogla opravljati to delo, da niti takrat, ko si videla, da je in bo hudo, nisi obupala? Kako si se s tem soočila?

Mojca: Ne vem, najprej sem mislila, da bom kar bežala od tega, kar se je dogajalo, potem pa sem rekla "nič, moram iti zraven". In potem se je dogajalo, bila so obdobja teh smrti, ko sem se sama sebe porinila, da sem šla zraven, čim večkrat zraven, in me je to utrdilo. Greš naprej in si misliš, to je moje delo, jaz moram to narediti. In sedaj vidim, da je bilo to bolje, kakor da bežiš od tega, kar ti je težko. Potem veš, da je to tvoje delo, da delaš to normalno. In sedaj mi sploh ni več težko, malo je še tisti občutek, da je mrtev človek in vse, ampak lahko normalno delam. Če bi pa že na začetku rekla, da jaz tega ne morem, joj, to je grozno, in vem sama po sebi tudi za druge stvari, če bi se umaknila, bi bilo težko, tako pa sem se s tem soočila in sedaj delam lahko normalno.

Jaz: Imaš morda v sklopu doma kakšno priložnost za razmislek, pogovor s sodelavci ali s kom drugim?

Mojca: Ja, z določenimi sodelavkami se pogovarjamo, vemo, da je tako in to moramo narediti, ker je to naše delo. Z določenimi se lahko pogovarjam, ja, z vsemi ne. Vidim, da je nekatere kar strah tega, ene imajo res odpor še vedno, po vseh teh letih in je težko. Jaz sem pa ena od tistih, ki jim ni, in sem ponosna nase, da sem uspela. Ko sem prišla sem, v to hišo, nisem imela pojma, kaj bom delala, ker nisem še bila v tem poklicu, in sploh kako in kaj bo vse to. Sedaj pa vidim, da sem vse to zmogla in da ni nobenega problema. Tudi v privat življenju pomagam, kar se smrti in tega tiče. Dobiš neko moč – in res pomagam pri vseh teh stvareh.

Jaz: Se tudi v krogu domačih kdaj pogovarjate o smrti, umiranju?

Mojca: Poskušamo, ja... Ravno sedaj, ko je ta punčka umrla, sem poskusila hčerki, najmlajši, ki se je odločila, da bo šla na pogreb, ker sta bili prijateljici, pa ni hotela poslušati... Poskušam, ampak niso nekako odprti v tej smeri.

Jaz: Kaj pa če bi z njimi predebatirala svoja čustva in občutja, ki jih pri tem doživljaš?

Mojca: Ma ne, punce so sedaj v puberteti, nočejo niti kaj preveč, mož pa je tudi občutljiv, kar se tega tiče, pa niti noče. Samo tisto nujno, kar je potrebno, drugače pa ne debatiramo preveč, kar se doma tiče nasploh. Tu v domu predebatiramo vse, tako da mislim, da mi je dovolj, ne potrebujem se še doma o tem pogovarjati.

Jaz: Kaj pa misliš o ideji, da bi bila v domu vzpostavljena neka ekipa ali nek posameznik, ki bi bil na voljo za pogovor, če bi kdo potreboval? Kako si ti s tem?

Mojca: Ja, pa bi šla, bi včasih, mislim da bi ... Saj pravim, moj mož pa je drugačen tip in ni od tega, za kaj drugega ja, za to ne. In njemu potem ne bi nič o tem, ni tak tip človeka, da bi se o tem pogovarjal, nismo vsi in ga razumem.

Jaz: Kakšen je tvoj odnos do umrlega človeka?

Mojca: Je spoštljiv, jaz se vidim, da kar spoštljiv, če tako druge primerjam. Saj smo tudi veliko predavanj dali skozi in jaz se tega držim. Vem, da umirajoči, četudi ne govori do konca, najdlje časa sliši, in se tega držim. Tudi sodelavke, ko rečejo na primer "ja, sedaj bo šel, bo umrl", pa tam okoli skačejo, prav jezna postanem in jih določene kar mirim, naj se umirijo. Imam res en tak spoštljiv odnos in kar malo postojim poleg v tišini, ga primem za roko in malo drugače gledam na to kot marsikdo. In me malo moti, ko želijo naši vse tisto narediti, kar je treba narediti, drugačen odnos imam do tega kakor drugi, tako da vidim, da malo bolj čutim, ker sem si zapomnila določene stvari skozi ta predavanja in mi je to ostalo. Tak spoštljiv ... tudi do svojcev, ni dovolj, da samo govoriš, včasih je že to, da si samo zraven.

Jaz: Se ti zdi, da mogoče ravno zaradi tega spoštljivega odnosa lažje zaključiš s tem in lažje predeluješ smrt?

Mojca: Ja, tudi, mislim da... Saj razumem tudi moje sodelavke, morda jih je malo strah, zato gredo dajmo, dajmo, prej kot bomo uredili, prej bo konec, da nimajo tistega ... Jaz pa marsikatero mirim in jim rečem, pojdimo pogledat. Saj ene se držijo, določene pa ne, zato se mi res zdi, da jih je strah, ena tista napetost, pa zato na tak način odreagirajo. To, da umirajoči najdlje sliši, sem si res zapomnila in smo tudi že hodile na hospic – in sem veliko odnesla od teh predavanj. Se držim tega, kolikor se da.

Jaz: Pa se na kakšen način posloviš od kakega stanovalca?

Mojca: Ja, tudi, rečem par besed v mislih, odvisno, kak odnos sva imela. Če je možno, potem rečem "počivaj v miru" in pokropim, če ga peljemo v kapelo, obvezno, in se prekrizam, tako kot imam navado.

Jaz: Kaj pa na pogreb kakšnega stanovalca greš kdaj ali tega nekako ne prakticiraš?

Mojca: Ja, tudi. Če so tu iz naših krajev, grem, če se le da in če poznam svojce... Za enega gospoda, ki je nedolgo nazaj umrl, smo šle na pogreb, ker ni imel nič svojcev in smo se zbrale in smo šle. Grem, če se le da, pokropim in tudi na pogreb – se držim tega.

Jaz: Kako pa se odločiš, kaj boš storila, ali boš šla na pogreb ali ne?

Mojca: Včasih se tudi tu na oddelku zmenimo ene dve ali tri in rečemo, bomo šle pokropiti, ker tudi s svojci naredimo en dober odnos, se tu spoznamo ali se poznamo od prej in se že zmenimo, da gremo pokropit. Tako, čutiš nekaj, da moraš iti.

Jaz: Sedaj si govorila tudi o odnosu s svojci. Kakšni so ti odnosi po smrti stanovalca? Morda tudi v povezavi s svojci doživljaš kakšna čustva ob smrti njihovega bližnjega?

Mojca: Ja, tudi se rada pogovarjam. Sedaj sem videla, ko so tu umirali, sem rada šla do njih, ko so bile hčerke poleg umirajočih mam, smo se pogovarjale in tudi one to čutijo. Tu, ko bezljamo v teh negah, smo si vzele čas in smo se pogovarjale z njimi, četudi kasneje končamo. To nekako čutim, da ljudje potrebujejo kako besedo, da so zadovoljni, in kar vidiš njihovo hvaležnost. Vzameš si par minut v vsej naglici in rečeš kako besedo, ker potrebujejo nekaj, četudi so še tako močni. Jaz se tega držim in tudi nekako se bom še naprej. Vzajem si čas in grem v sobo se pogovarjat z njimi, oni povedo svoje in tako.

Jaz: Je tudi k temu, da si začela tako delati, pripomoglo izobraževanje v hospicu ali je do tega pripeljalo kaj drugega?

Mojca: Izobraževanje v hospicu in tudi izkušnje.

Jaz: Aha, kaj pa v šoli, ste kaj govorili o umiranju, o smrti?

Mojca: Malo, nekaj smo šli skozi, ampak ne veliko. Najbolj me je res ta hospic... koliko časa nazaj smo hodile, vem, da je bilo ravno po očetovi smrti in je bilo kar boleče, me je kar dregnilo. No, saj smo bili ena taka skupina in ko lahko daš to vse iz sebe ven, to mi je dalo veliko. Po taki zame hudi smrti sem si res zapomnila, kako moraš reagirati in tako mi ostane, potem pa dam tudi komu kak nasvet. Še bi šla kaj takega, ostane potem za naprej.

Jaz: Kaj pa delo po smrti stanovalca? Imaš torej neko nalogo človeka preobleči, si dejala, ampak a potem ostane še vedno tisti občutek, da je nekdo umrl, ali se delo nemoteno nadaljuje naprej?

Mojca: Normalno, sedaj v vseh teh letih gre vse lepo naprej. Pač je umrl in rečeš "ga ni več" in to je vse. Na začetku je bilo malo drugače, ampak sedaj pa normalno, življenje gre naprej. Malo pogrešaš, saj pravim, tako, ko so kake nenadne smrti, rečem "joj, ga ni več, kako je hitro šel, kako nam manjka", ampak potem pride drugi in gre naprej, življenje gre naprej, se utrdiš v vseh teh letih in tako mora iti.

Jaz: Še malo bi se ustavila pri teh čustvih ob smrti. Če bi te prosila, da izraziš nekaj čustev, ki se ti ob tem dogajajo, katera bi omenila?

Mojca: Ne vem, saj pravim, ko so te smrti, da ljudje res trpijo. Sem videla sedaj eno smrt, ko je gospa trpela pet dni, prav vidiš tisti trpeči obraz ... in sem prav rekla "da bi jo bog vsaj čim prej rešil", ker je tudi hčerka zelo trpela. Bi bilo to olajšanje za vse, da bi se rešila in čim manj trpela. Tudi meni je bilo takrat zelo hudo, kako sta obe trpeli, tudi hčerka se mi je zelo smilila. Na zadnji dan, potem ko je umrla, sem prav videla, kot da bi se smehljala, prav taka umirjena je bila in je samo zaspala.

Jaz: Omenila si olajšanje in to, da sta se ti smilili, tako hčerka kot gospa, ki je kasneje umrla. Pa ta čustva doživljaš pri vsaki smrti?

Mojca: Ne pri takih smrtih. Ko pa umrejo mlajši, kot je bila na primer ta punčka, pa neko jezo, nekaj, zakaj, zakaj je to prišlo, zakaj... Potem si misliš, očitno je bilo tako usojeno, očitno je tako moralo biti. Potem, na primer samomori, o tem smo se tudi pogovarjali v hospicu, mene je to zaznamovalo, ker sem imela bratranca, ki je še zelo mlad naredil samomor in sem bila potem prav bolna po tistem. Prav zaznamovalo me je, sem hodila k psihiatru zaradi tega in se prav spomnim, ko mi je rekla, da očitno ni zmogel, da tisti trenutek ni šlo drugače, da je trpel. In tako smo se potem tudi na hospicu pogovarjali o teh oblikah smrti, da očitno takrat ni šlo drugače, kako je trpel v sebi, da ni tega nalašč naredil, to ljudje trpijo in pride tista stiska, ko ljudje enostavno ne vidijo več izhoda, nikogar ne smeš obsojati... Sem pa do njega in do takih, ki to delajo, čutila neko jezo. Zakaj, si misliš, očitno je tako moralo biti in potem se potolažiš. Pri takih... to me je dolga leta motilo, ti samomori. Sedaj sem to predelala in sem prebolela in se lahko normalno pogovarjam, ampak je bilo pa kar hudo.

Jaz: Ta svoja čustva si izrazila v pogovoru s psihiatrinjo, kaj pa sedaj, ta čustva izraziš ali jih držiš v sebi?

Mojca: Takrat mi je bilo hudo in nek strah sem doživljala in ta strah sem morala pozdraviti. Potem je prišel za mano, nekaj sem morala ukreniti, ker drugače bi me odznotraj požrlo... Bila sem 25 let stara, ko se je to dogajalo. Sedaj pa se lahko normalno pogovarjam o tem. Res sem prav eno jezo čutila in bilo je takrat veliko teh smrti, prav eno obdobje, pa še vedno se dogajajo, tak čuden občutek. Sedaj lahko normalno o tem govorim, prej pa recimo kakih 10 let nisem mogla.

Jaz: Traja nekaj časa, da se te rane nekoliko pozdravijo...

Mojca: Ja, pa tudi te prometne nesreče, si misliš, joj, pa kaj ravno tam. Ampak očitno je bilo temu človeku tako usojeno, taka usoda, lahko se še bolj paziš ... Ta punčka, ki se ji je to zgodilo, imela je anevrizmo in je prežgodaj to prišlo, lahko bi bilo, ko bi bila 76 let stara, je bilo pa pri štirinajstih. To je tako zapisano in s tem se potem nekako potolažiš, očitno tako mora biti.

Jaz: Najdeš tako potem neko ...

Mojca: Tolažbo, ja, na tak način, ker druge nimam, če hočeš potem nekaj razglablja in se sam sebe razžiraš.

Jaz: Pa se morda zaradi tega, ker se bolj pogosto srečaš s smrtjo, sprašuješ tudi o smislu svojega življenja, o svoji minljivosti?

Mojca: Ja, tudi, saj pravim, to je... ravno tako ta hospic, izguba je del življenja in izgube doživljamo vsak dan. To sem si jaz zapomnila in to je čez celo življenje, izguba je, ko otroci gredo od doma... tudi na ta način moramo razmišljati. Tako pride tudi smrt, da izgubimo moža, otroka in da moramo na ta način razmišljati ... Z enimi se soočimo tako, z drugimi drugače – in tudi s svojo smrtjo, kaj hočemo, pač ko pride, pride, nič kaj preveč se ... živiš, dokler živiš, in gledaš, da živiš kolikor toliko v redu.

Jaz: Če te prav razumem torej bolj premišljuješ o tem, kako boš živel do smrti, ne pa toliko, kaj bo po smrti?

Mojca: Ne, ne po smrti, samo, da bi bilo iz dneva v dan, da bi bilo vse v redu in da bi čim dlje bili skupaj, nič preveč ne razmišljam... Edino včasih potem, ko se kakšna smrt mlajšega zgodi, joj, pa kako bi, če ostanejo moji sami, pa si misliš ravno tako, vse bi se uredilo, škoda razmišljati, ker potem te razžirajo take negativne misli, škoda se obremenjevati.

Jaz: Pa se ti, tako na splošno, zdi, da se zaposleni v poklicih, kjer se večkrat soočajo s smrtjo, bolj pogosto sprašujejo o tem?

Mojca: Ne vem, ja in ne. Da bi se sedaj o tem kaj bolj pogovarjali, niti ne da bi jaz vedela, kaj in koliko o tem razmišljajo.

Jaz: Mojca, kaj pa je bilo tisto, zaradi česar si ti rekla "prav, pa se bom pogovarjala o tem"?

Mojca: Zato, ker rada sodelujem, pomagam, zakaj pa ne. Sicer nisem točno vedela, kakšna tema bo, ampak rada sodelujem v raznih anketah in pomagam nekemu, če kaj potrebuje. Vedno pomagam.

Jaz: Mojca, hvala.

INTERVJU N (Ema)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti nekega stanovalca ali stanovalke?

Ema: Ko v domu izvem, da je nekdo umrl? Odvisno, če je kak mlajši stanovalec, sprejemem novico drugače oziroma malo bolj čustveno, če pa vem, da je ta stanovalec starejši, da je bila prognoza bolezni taka, ker se je že

vedelo in je bil že v paliativi, pa je drugače. Najprej si za njega mislim, da je to olajšanje, za svojce verjetno tudi, drugače pa mi je za vse malo hudo, naj tako povem.

Jaz: Katera čustva torej ob tem doživljaš? Prosim, da jih nekako poimenuješ.

Emma: Prvo, kar je, žalost, to je enkrat ena, sedaj ne vem, če je ravno usmiljenje, ne bi temu tako rekla... žalost. Čez čas pa to nekako preide... Tako, če je kak mlajši, me bolj prizadene, začneš tudi o katerih drugih stvareh razmišljati, če je kak starejši, pa nekako to z nekim razumevanjem sprejemem. Ni mi pa za nobenega ravno vseeno, sicer rečeš, "hvala bogu je rešil sebe in druge" in tako, ampak... Tisti, ki si pa želijo smrt, tudi take sem že imela in doživela, za njimi pa čutim olajšanje, ker vem, da so si želeli. Ena gospa se je odločila, da ne bo več jedla in pila in je samo čakala smrt in je želela smrt. Ko si jo vprašal, je ona le želela umreti, in jaz sem se s to odločitvijo sprijaznila in je nisem več v nič silila. Ko je rekla ne, je rekla ne, in to je bilo to ... in to sem razumela. Ko je umrla, sem vedela, da si je to želela in da je ona že nekje v nekem svetu, če je že tako, da je srečna in zadovoljna, kjerkoli že je.

Jaz: Rekla si torej, da na tvoj odziv na novico o smrti vpliva starost, morda vpliva še kaj?

Emma: Ja, starost, je pa tudi z enimi, kakor v vsaki stvari, z enimi se bolj povežeš, z drugimi se manj povežeš, tudi s starejšimi, ker so tako... Jih sprejmeš kakor za svoje, kot za svoje none in strice, tete in strice v bistvu. Z nekaterimi se morda bolje razumeš, z drugimi manj, nekateri so morda tudi bolj dostopni... tukaj so simpatije, jaz tega ne zanikam in ni... Sem šla že pokropiti in na pogreb, ko sem tako čutila, da je ona v bistvu moja znanka, prijateljica, in sem čutila, da ko se je ta zgodba končala, da jaz pa moram iti in potem je bilo v redu.

Jaz: Tudi to je morda vprašanje. Torej, kako se posloviš od umrlega stanovalca? Omenila si, da greš pokropiti in na pogreb, še morda kako drugače?

Emma: Ja, kar se tiče tu v domu, tega preveč ne projiciram na druge, jaz naredim, kar paliativa zahteva. Odvisno, eni so sposobni še kakega pogovora, drugi niso, nekateri želijo biti sami in tem se definitivno umaknem. Drugače pa, kar se tiče z moje strani, torej s strani zdravstveno-negovalne službe oz. s strani bolničarja, jaz naredim vse, kar je po PS-u. Seveda pa, zato ker smo tu blizu, je bilo nekaj mojih sovaščank in sovaščanov in znancev in njihovih non in tet in mam in tako ... to pa definitivno grem dat sožalje, če le utegnem in če le zmorem, občasno pa tudi na pogreb, če moja izmena to dopušča.

Jaz: Se od tistih, kjer ne greš na pogreb ali pokropiti, kako drugače posloviš?

Emma: Odkar delam, so bile štiri smrti v moji službi, kjer sem imela to srečo ali nesrečo, da so sami zaspali od sebe, ni bilo mene zraven. Če kdo zahteva, da se ga bolj hodi gledat, se ga hodi gledat... Od teh štirih ni nihče. Mislim, tudi ostali, seveda se hodi, ko se ve, da je tako, definitivno so obiski pogostejši. Če nekdo umre in če ga poznam, pa grem v to mrliško vežico spodaj, to pa ja, pokrižat in rečem "Bog ti daj mir počivat", in to je to.

Jaz: Kaj pa delo po smrti nekega stanovalca. Če nekdo na primer umre ob deveti uri zjutraj, je potem še cel dan morda prisoten ta občutek smrti ali se delo nadaljuje, kot da se ni nič zgodilo? Kako je s tem?

Emma: Ja, tako je, nekje zadaj je vedno občutek, da je nekdo umrl in tudi odvisno... nekje ostane zadaj. Nikomur ni ravno vseeno za vsakega, ampak vseeno je tako, da se delo mora nadaljevati, ker jih je na primer osemnajst na oddelku in, četudi je eden umrl, jih je še vedno sedemnajst, ki potrebujejo pozornost, nego, hrano in vse. Tako je.

Jaz: Tvoje delo morda vključuje kakšno nalogo, ki jo moraš opraviti po smrti stanovalca?

Emma: Kar se tiče papirologije, to vse rešujeta socialna delavka in sestra. Kakor bolničarji rešujemo le to, da za njim zložimo njegovo osebno perilo, njegove osebne stvari, če je karkoli zatega, na primer ure ali kaj podobnega, damo socialni delavki ali pa v sef. Drugače pa samo to, pospraviš za njim, prebrišeš posteljo, sobo pospraviš za njim in njegove osebne stvari, to je delo bolničarja.

Jaz: Prej si govorila, da so neki občutki tudi do svojcev umrlega stanovalca...

Emma: Če jih poznam, drugače so mi vsi enakovredni... Tako kot smo imeli smrt od sodelavke, njen oče je bil tukaj in je bilo malo drugače. Z njo se pogovoriš na profesionalni ravni in tudi na osebni ravni, ker z drugimi, ki jih ne poznaš definitivno, jaz se tega strogo držim, samo na profesionalni ravni... Če me vprašajo po počutju stanovalca oz. po trenutnem stanju, jim povem tisto, kar lahko, počutje, če je jedel, če je pil, karkoli, za vse ostalo pa jih napotim k sestri, ker nisem kompetentna za dajanje drugih informacij kot samo o počutju stanovalcev.

Jaz: Se ti je kdaj zgodilo, da so svojci po smrti nekoga, ki je umrl tu v domu, prišli in se želeli tebi nekako izpovedati, kako se počutijo, kako jim je?

Emma: Ja, je prišla, jo poznam, je znanka. Tu je imela mamo, veliko časa, 10 let. Poznali sva se že od prej ker smo iz sosednjih vasi. Prišla je preko nekega društva in je rekla, da je sedaj to po enem letu, odkar je prvič prišla v dom, ker ni mogla zbrati moči, ker je bil tu deset let za mamo drugi dom, kot prej osemdeset let doma. Rekla je, da sedaj ni hotela priti, ampak da so jo oni prosili, da če lahko nese neka darilca stanovalcem in je rekla, da bo šla... Pozdravila je te, ki jih pozna, in rekla, da ni še pripravljena iti v sobo, kjer je mama umrla, ampak da s časom bo, samo da more to ona... Jaz sem ji rekla, da sicer ne razumem, ker nisem bila v tej situaciji, ampak po eni strani pa, ko je človek pač pripravljen na nov korak. Eni potrebujejo dlje časa, eni malo manj, to pa je odvisno potem vse, kako sprejmeš in kako greš potem naprej.

Jaz: Kako pa ti to sprejmeš? Kaj tebi pomaga, da lahko kljub vsem soočanjem s smrtjo nadaljuješ s tem delom?

Emma: Pogovor s sodelavkami, največ to. Pogovor s sodelavkami, ker so one tu po stažu dlje kot jaz. Se kaj pogovorimo med malico ali kakšno pavzo. V bistvu največ se z njimi, kar se tega tiče, pa tudi one, povejo, so bolj izkušene in jaz jim prisluhnem in si tako pomagam. Drugače dela ne nosim domov, kar je tukaj. Rečem "mi je hudo za tistega", "aha, tudi meni" in potem povejo. Tako se največ s sodelavkami pogovarjam, kar se tiče tega, ker se mi zdi, da imajo tudi največ izkušenj in so mi tudi do sedaj znale svetovati.

Jaz: Bi morda želela, da bi bil v domu vzpostavljen nek tim, na katerega bi se ljudje lahko obrnili, če bi se želeli pogovoriti o kakšni težki temi?

Ema: Mislim si, da bi bilo to kar v redu, mislim si, da bi bilo celo kdaj pa kdaj zelo zaželeno, ker pač takšna ustanova smo. Prihajajo različni ljudje, tudi mlajši, in časi se spreminjajo... Se pa strinjam, da tisti, ki bi imel to skupino, bi moral biti teoretično zelo dobro podkovan, da ne govorim še praktično. Ni nujno, da je to kak človek z visoko izobrazbo, kakšen doktor ali karkoli, samo nekdo, ki zna in se razume v to in je bil tudi soočen s tem. In ki zna tim držati na kupu in tudi delati, seveda, ne da bi imel samo sestanke in sestankoval, nič pa naredil. Treba tudi kaj narediti na tej stvari. Bi bilo pa fajn, da so vključeni vsi, od svojcev, stanovalcev ... do zaposlenih, to itak. V bistvu, da to ni neka mala skupina, dala bi recimo od 8 do 10 ljudi, se mi zdi, da več ljudi več ve, pa zaprta skupina, ki bi potem najprej delovala. Najprej bi morali oni narediti nek načrt in eno vizijo in potem ...

Jaz: Ti si torej predstavljaš skupino 8 do 10 ljudi, kot si rekla?

Ema: Ja, različnih poklicev, različnih kadrov, ja...

Jaz: Ki bi bili potem na voljo komu in zakaj?

Ema: Ki bi bili na voljo najprej delavcem, stanovalcem in svojcem.

Jaz: Aha, za take pogovore...

Ema: Za take pogovore, karkoli, kadarkoli se pač ve... Kadar doktor napiše paliativo, se ve, da če so prej stanovalci že zapisali, da ne želijo oživljanja, da ne želijo v bolnico, da to njihovi svojci spoštujejo, da mi to spoštujemo in da se tega striktno držimo. Kakorkoli bi bilo to hudo za svojce ali pa tudi za nas posledično, to... To se mi tudi zdi, da spoštuješ eno željo, ki jo je že prej napisal, da je to fer do vseh. Ne da je potem "naša mama nič ne ve, pa dajmo jo sedaj z vseh strani, vse infuzije in cevke in tako".

Jaz: Bi rekla, da ni še dovolj vzpostavljeno?

Ema: Tu v domu na splošno ne. Sicer so šle na izobraževanje, lepo predstavile, ampak tukaj ne... Ne rečem, da se ni nič naredilo, ampak bi se dalo veliko, veliko več, kar se tiče tega definitivno... Ker če nekaj o neki stvari ne govoriš, se ta stvar ne more dogajati. Če stvari zanikaš, se stvari ne dogajajo.

Jaz: Prvič, ko si govorila, za koga bi delovala ta skupina, si stanovalce morda nekoliko skeptično omenila.

Ema: Ja, nisem bila sigurna, ker eni sprejmejo, eni razumejo, eni rečejo "jaz sem stara že 93 let, že 10 let nazaj bi morala umreti". Tako da ne vem, za stanovalce sem v dvomih, veš, ni vsak za vse ... Definitivno kdo bi bil, ampak za večino ne vem, bojim se, da bi jih čustveno prizadelo, ker to pomeni, kot da hočeš, da umrejo. Jaz vem, da se oni med seboj pogovarjajo, ker tudi vem, ko sem bila na skupini. Vem, da tista hoče biti v žari, tista ne, tista ima obleko že od dolgo ... Jaz vem, da so ljudje tudi varčevali za pogreb in da so bili pripravljeni, samo sedaj, ko so pa tu soočeni... Pa še stres, ker so šli od doma, in sedaj, da jim še tu... Morda rabi še, za ostale ja, ampak za stanovalce tudi morda rabi še časa.

Jaz: Kaj pa stanovalci, ki so pripravljeni o tem govoriti, ki bi morda tudi želeli... Imajo možnost se o tem tukaj z nekom pogovoriti, izraziti vse te želje, ki jih imajo?

Ema: Če že, pa ne vem koliko, ker se o tem tu ne govori, se s kakšno zdravnico ali psihiatrinjo. Za druge jaz ne vem.

Jaz: In, če te razumem prav, to na način, da morajo pogovor o tem sami začeti?

Ema: Ja, ja, da želijo pogovor in da sami tam povedo. Da bi pa kdo drugi...

Jaz: Morda preveril, kaj čutijo glede tega?

Ema: Ne, ne, če želijo, povedo spodaj, pa mi tega niti ne vemo, tako si jaz mislim. Da bi pa prav komu posebej govorili, pa jaz ne vem.

Jaz: K tebi ni nikoli še nihče prišel in te prosil za pogovor o tem?

Ema: Ne, to ne, morda komu drugemu, ampak dvomim... Morda res zdravnici ali psihiatrinji povedo, da se ne počutijo in tako, ampak ne vem, če komu iz kakega drugega kadra... Ne, res ne verjamem, da komu drugemu kot zdravnici in psihiatrinji tu v domu. No, morda še socialni delavki, ampak še vedno mislim, da prej zdravnici.

Jaz: Pa se mogoče zaradi soočanja s smrtjo na delovnem mestu tudi ti sprašuješ o svojem življenju, o njegovem smislu, morda o lastni minljivosti?

Ema: Definitivno ja, definitivno če... Veš, tako si mislim... sedaj je tu več različnih ljudi, eni so prišli v dom, zato ker se doma niso razumeli, pa so prišli sem živeti "hočeš, nočeš, moraš". So eni, ki so prišli, ker svojci niso mogli zanje skrbeti, ker je že sama diagnoza takšna, da bi doma... oziroma so taki, ki so prišli v dom na stara leta zato, da so se umaknili mlajšim. Je več vrst, sedaj odvisno s katerega spektra gledam, ampak tako kot sem na začetku rekla, kadar so mlajši in kadar je nenadna smrt, ko so kakšne kapi, infarkti, to je drugače, si misliš... Ko sem imela 18 let, ko je meni nekdo rekel da ima 30 let, se je meni zdelo to strašno staro, sedaj ko sem sama teh let, se mi zdi staro šele tam 90. In si mislim, da če si imel lepo življenje, no, lepo življenje, kolikor toliko solidno življenje, in če si srečen in si za seboj nekaj ustvaril... Odvisno kako, kakšen je, seveda, minljivost, definitivno, si misliš, tako je.

Jaz: Bi rekla, da zase nekako želiš izpopolniti življenje ali te zanima tudi kaj pride potem?

Ema: Seveda, lepo življenje, si mislim, da bo lepo življenje. Tu, kadar delaš in vidiš in se pogovarjaš, vsi ti rečejo, da je najlepša smrt takrat, ko greš spat in se drugo jutro ne zbudiš. To vsi tako rečejo tu, no ne tisti, ki so umrli, ampak je šel spat in ni več vstal in to da je najlepša smrt... Če vprašaš mene, jaz tako vsakemu privoščim in si jo tudi zase želim. Seveda v visoki starosti, govorim devetdeset plus. Tisti, ki trpijo in umirajo, to dolgotrajno umiranje pa definitivno ni prijetno in si tega ne želim in ne privoščim prav nikomur. Težko je takega gledati in pomagati mu, kolikor mu lahko, ampak več kakor to pa ne moreš narediti. Kakšno je drugo življenje? Jaz ne vem kakšno je, ampak verjetno je fajn, ker še nihče ni prišel nazaj, tako si mislim...

Jaz: Ampak, a se kdaj sprašuješ, kako je, kako bo, ali to pustiš pri miru?

Ema: Ja, jaz, ki sem katoliške vere, si mislim, da bom po smrti zagotovo nekam šla, upam da bom nekam šla, da ne bom obstala nekje... Upam, ker si mislim, da si bom s svojimi dobrimi deli zaslužila nebesa, da ne bom... Verjamem, ja, verjamem v nebesa kot katolik in upam, da me čaka nekje neko drugo življenje.

Jaz: Ti si še mlada, tudi delaš ne tako dolgo, ampak ali vidiš kakšno razliko med svojimi začetki, ko si se prvič srečala s smrtjo, in danes?

Ema: Ko sem prišla delat, se s smrtjo... kar dolgo sem delala, kake tri leta, preden me je doletela smrt, da sem jaz osebno bila zraven, da sem človeka preoblačila. Tiho sem bila, jaz nisem vedla, kaj sedaj. Tudi ta sestra, ki je bila z mano, je rekla, da se lahko pogovarjam z njim, da ni to nič narobe. Me je pa kar postavilo na realna tla, ker vedno držim pesti, da ne bi meni, da ne bi meni... Sem imela težave s soočanjem s smrtjo tudi doma, tako da potem, ko sem prišla v dom, žal si prisiljen tudi v tako... Malo me je šokiralo, ni mi bilo vseeno, nisem vedela, kaj naj delam s tistim mrličem, nisem vedela... Sestra, ki je bila z menoj, je rekla, da se lahko pogovarjam, mi je pokazala, kako se ga umije in tako. Šokiralo me je, nisem vedela, kaj naj tam delam, vedela sem, kako po knjigah, ampak ko si enkrat tam... Tako da to me je malo ... ampak je bila ta sestra zraven in mi je lepo vse razložila in tako vse lepo na počasi, potem pa je že šlo.

Jaz: Kaj pa naslednje smrti, so bile morda kaj lažje?

Ema: Nobena ni lažja, se pa človek navadi, da smo tu v domu starejših občanov, in tu se ljudje ne rojevajo, tu je tretje življenjsko obdobje in, že ko pridejo sem, več ali manj vsi vedo, vsaj 70 odstotkov njih ve, kaj sledi. Sem pa takšna, da ne potenciram, da bi rekla, da še par let, pa bodo umrli.

Jaz: Ti torej ne verjameš v to, da se človek z leti utrdi?

Ema: Ja, lažje ali težje... Ljudje niso enaki in ne umirajo vedno eni in isti. Kakor sem ti rekla, ene smrti lažje sprejmeš, na druge pa si bolj navezan in... Ni nobena lažja, se definitivno človek z leti navadi, ampak ni to, da bi to jemal kot samoumevno. Vsaj jaz tako, za druge ne vem, ampak zame definitivno ni lažje... saj razumeš. Drugače sprejmeš, ampak da bi jaz rekla, da je z leti lažje, ne vem, tudi premalo časa delam, to me boš morala vprašati čez 10 let, samo meni ni vseeno, četudi trije tu umrejo, potem pa umre starš od ene tvoje sodelavke, je spet drugače, pa te spet v vrne nazaj na isto... So pa eni, ki pridejo, pa so dva dni tukaj, jih niti vidiš ne. To je drugače. Da bi pa rekla, da se utrdiš z leti, tega ne morem trditi, ker delam premalo časa, definitivno pa ni, da bi rekla, da mi je bilo v teh štirih letih lažje se soočiti z umirajočim oziroma s smrtjo. Ker to so različni ljudje in vse drugače sprejmeš, vsaj jaz osebno.

Jaz: To, kako se počutiš, izraziš ali držiš v sebi?

Ema: Držim v sebi. Edino če redko kdaj kaj vprašam kakšno sodelavko, s katero se bolj razumem, drugače pa ne, nisem tak človek, da bi na dolgo in na široko razpredala, to v sebi premeljem.

Jaz: S tem bi jaz končala. Zanima pa me še, kaj je bil razlog, da si se odločila, da boš sodelovala z menoj?

Ema: Ker te poznam in sem ti želela pomagati, pa tudi tema mi je zanimiva.

INTERVJU O (Marjana)

Jaz: Kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovalca? Kaj je tisto, na kar najprej pomisliš, kar najprej narediš, ko izveš novico?

Marjana: To je pri vsakem človeku drugače. Odvisno, kakšno je bilo njegovo zdravstveno stanje, kakšno je bilo njegovo trpljenje, ali je to nenadna smrt, ki te malo bolj šokira. Če je to, da se poslavlja in trpi kakšne rane, je to bolj olajšanje. Ti dve varianti, vsakič drugače, tukaj ni nekega pravila.

Jaz: Odvisno je torej, ali je smrt pričakovana ali ne, in od zdravstvenega stanja. Nekateri omenjajo tudi starost, kaj ti meniš?

Marjana: Tudi od starosti, ja. Ker imamo precej tudi mladih, predvsem z multiplo sklerozo... Nasploh je težje stopiti v tisto sobo, kjer so mlajši pacienti, ker nekako sebe bolj primerjaš in soočaš in je zagotovo razlika med mlajšimi in starejšimi. Ne more biti enako 60 in 90let.

Jaz: Katera čustva doživljaš ob novici o smrti? Katera čustva bi izpostavila?

Marjana: Misliš za vsakega?

Jaz: Tudi. Doživljaš vedno enaka čustva ali se razlikujejo?

Marjana: Ne, seveda ne, drugačna, odvisno od stanja, včasih tudi od svojcev, zahtevnosti svojcev, realnosti svojcev, ker velikokrat niso realni, ker so v nekih nebesih, nekih iluzijah. Velikokrat so to tisti, ki nimajo urejenih odnosov in tako.

Jaz: Kaj doživljaš v odnosu z njimi?

Marjana: Do teh svojcev misliš? Mogoče tudi manj problemov s te strani, ker včasih je več problemov s svojci kot s stanovalci.

Jaz: Čutiš kaj tudi do stanovalca, ki je umrl, ali gre zgolj za olajšanje, kot si prej že omenila?

Marjana: Kako to misliš?

Jaz: Zanima me, kaj se dogaja v tebi, ko nekdo umre, če karkoli občutiš do tega človeka, ki je umrl?

Marjana: Če so nenadne smrti, to je nekako... to krizo potem nekako preživljamo, se pogovarjamo s kolegicami in tako, bolj v tej smeri, ker smo velikokrat prizadeti bolj, če pa je pričakovana smrt, pa ne. Rečeš "se je rešil, ni več trpljenja". To je težko, vsak zahteva od tebe drugače. Eni svojci zahtevajo od tebe realno, glede na situacijo,

drugi te bolj mučijo s stvarmi, ki, kako bi rekla, so nepričakovane, in imajo neke ideale, kaj vse bi bilo treba narediti, čeprav realnost je drugačna.

Jaz: Rekla si, da se pogovarjaš s sodelavkami. Ti to pomaga pri razčiščevanju s tem?

Marjana: Ja, veliko se pogovarjamo in seveda pomaga, ja.

Jaz: Se morda lahko tudi doma s kom pogovoriš o tem?

Marjana: Ja, s hčerko to analizirava.

Jaz: Torej ima veliko vlogo tudi hčerka, ki je prav tako v zdravstvu?

Marjana: Ja, je v stroki, to je drugačno razmišljanje, sigurno.

Jaz: Pa bi mogoče želela, da bi se tudi v okviru doma organiziralo nekaj ali nekdo, za katerega bi se vedelo, da se z njim lahko pogovoriš, če ti je hudo?

Marjana: To smo s sodelavko že dale skozi vse, izobraževanja paliative... V Ljubljani sva bili tri vikende in sedaj je šla še ena, ki bi to vodila. Sedaj pa je to odvisno od doktorja. Veliko je stvari, ki bi se jih dalo narediti, če se jih bo, je pa druga stvar.

Jaz: Ampak ti v tem vidiš nekaj pozitivnega?

Marjana: Ja, seveda, normalno.

Jaz: Kaj pa ta paliativni tim – bi bil nekako za stanovalce, za svojce ali morda tudi za zaposlene?

Marjana: Tu nismo imeli veliko za zaposlene, smo imeli veliko bolj za svojce in tako. Ker v Ljubljani, v Fužinah, so šli na paliativno izobraževanje kompletno vsi zaposleni, so pa potem rekle kolegice, kakor je povsod, nekoga se prime, nekoga se ne prime nič.

Jaz: Ni morda vsak niti za to, da bi opravljal to delo.

Marjana: Ja, kot za vsako stvar.

Jaz: Torej si za, da bi se tudi tukaj šlo po teh stopinjah?

Marjana: Ja, normalno. Bi bilo za zaposlene, ne vem sicer, kako bi sprejele, vse zagotovo ne, ker nas je veliko različnih.

Jaz: Marjana, pa si se ti zaradi soočanja s smrtjo tu, v domu, v službi, morda začela spraševati tudi o lastnem smislu življenja?

Marjana: Ma ne vem, ne. Edino se sprašuje marsikatera vse to, kar mi mislimo, da je prav in kar delamo pri umiranju. Kako bi mi reagirali pri svojem, ker verjetno bi drugače in ne tako, kot razmišljamo tukaj, ker ko si ti čustveno vpleten, to verjetno drugače razmišljaš in zahtevaš. Vse to, kar se sedaj tu križamo in infuzije, in vse to, kar želijo imeti na koncu, kdo ve, kaj bi želel imeti na koncu, ne moreš vedeti.

Jaz: Se pravi se dojemanje smrti razlikuje, če gre za nekoga domačega.

Marjana: Seveda, če so svojci tu od kolegic in smo tudi dosti bolj obremenjene. Še vsakič, kadar je bil kdo tukaj.

Jaz: Pa se ti morda na kakšen način posloviš od umrlega stanovalca?

Marjana: Ne vem, kaj bi rekla, nimam nekega tistega...

Jaz: Bodisi le v mislih, imaš kakšen obred, greš na primer na pogreb...?

Marjana: Ma ne, na pogreb ne, če mi ni bližji, če ni znanec od kod drugod, potem ne. Pokropiti pa grem določene tu, v domski vežici.

Jaz: Kako je z nadaljevanjem dela po smrti stanovalca? Ostane še cel dan, morda celo še kaj dlje občutek smrti v hiši ali to nekako hitro preide?

Marjana: Zagotovo imaš še nekaj časa na ramenih, sigurno, potem še reševanje s svojci. Upaš, velikokrat, da niso zraven, da lahko stvari do konca izpelješ, to je najlažje, ker če so poleg pri umiranju, pa so razni ... ne vem, kaj bi rekla, vzorci vedenja oziroma obnašanja. In to povleče veliko za seboj, veliko več problemov, veliko več časa, ker te čakajo še druge stvari, ker ti ljudje takrat vidijo samo sebe, ne vidijo, da moraš še 50 ljudi rešiti. Tako nekako vedno upaš, da bo to prej, kot pridejo določene ure, ko pridejo, da bi se vsaj prej rešile in naredile to in to.

Jaz: Torej je včasih težko delati ob navzočnosti svojcev?

Marjana: Ja, dostikrat je veliko težje. Ne z vsemi, tukaj ni nekega pravila, tu se moraš prilagajati vsakemu posebej.

Jaz: Imaš torej verjetno neke naloge, ki jih moraš opraviti po smrti stanovalca glede pokojnika ali pa njegovih svojcev?

Marjana: Ja, določeni se želijo potem pogovarjati, določene analize, to je sedaj zelo težko... Eni zahtevajo paliativo, kjer niti ne vedo, da je paliativa, eni pa zahtevajo urgenco kot v filmu, do konca, ne glede na starost. 90 in toliko let sem jaz imela prejšnji teden, kjer je sestra poskušala s paliativo, ampak sem rekla ne, oni so hoteli imeti akcijo, hoteli so urgenco, kisik, doktorja, vse, kar je ... In on je mene iskal in našel v hiši, da se mi je zahvalil. On je to hotel, to moraš ti točno videti pri človeku, kaj želi on imeti od tega, ali želi to ali želi drugo. To je težko, ko imaš tu ljudi, moraš pogledati pri vsakem posebej, koliko so realni, koliko niso, in težko je nekomu prisiliti neko paliativo, če ne želi.

Jaz: Kako ti odreagiraš v tem primeru? Slediš tem njihovim željam?

Marjana: Tako, kot oni želijo, to je njihova želja. Kakor želijo, tako narediš, če hočejo doktorja, četudi je meni smešno, kakorkoli, vse naredim in izmerim, kisik, doktorja in gremo za Izolo. Če oni hočejo tako, jaz jim potrdim, se z nikomer ne pogajam. Narediš tisto, kar želijo, če želijo "filmski" konec, naj ga imajo. Če želijo paliativo, če želijo infuzijo subkutano, občutek, da si nekaj naredil, to želijo, da ne leži tam kot včasih, čeprav bi bilo to morda bolje... Včasih so usta vlažili in to je bilo to, umiranje normalno, sedaj morajo jesti do zadnje minute, razmišljanje ljudi. Sedaj je to infuzija subkutana, ki je tisto, da vidiš, da se nekaj naredi, čeprav drugače je, kar je...

Jaz: Se ti morda zdi, da s tem, ko slediš njihovim željam, pri njih dosežeš nek mir, neko lažje soočanje s smrtjo?

Marjana: To sigurno, če me je gospod iskal po hiši, vse okrog tisti dan, poglej, on je to potreboval, mi smo imeli tak filmski tisti v sobi. Ampak tako je hotel in jaz se ne bom šla z njim pogajati glede paliative. Ko ti vidiš ljudi, ko jih poznaš, ker hodijo tu in to, to, to hočemo ... in prav, ne moreš se ti z njimi iti paliative. Se mi zdi brezveze, ker njihov zbor, tebe grdo gledajo in firmo in vse okrog ... in kaj smo delali in kaj nismo delali. Če pač je to vaša želja, bomo pač tako, kaj hočeš.

Jaz: Na kakšen način pa ti dosežeš, da se pomiriš s smrtjo?

Marjana: Joj, tega ti ne znam povedati...

Jaz: Te mogoče teži kakšna smrt, se tudi doma še kaj ne potolažiš s tem, ne pozabiš?

Marjana: Sigurno, jaz mislim, da se mi tu veliko pogovarjamo o tem in da si te stvari hladimo tu. Da greš malo ohlajen domov, ne pa da nosiš domov, čeprav midve s hčerko to velikokrat analizirava. Jaz z njo to predelam, jaz s svojega položaja, ona s položaja dvajsetletnice ... in se pogajava.

Jaz: Bravo, vidiš, pogovor, torej ti pomaga ta pogovor z njo?

Marjana: Ja, midve veliko predelava, ja.

Jaz: Opažaš razliko med tem, ko si začela delati, ko si bila ti ta dvajsetletnica, in danes?

Marjana: Sigurno, grozljivka je bila takrat. Jaz sem bila prvo nočno, ko sem prišla delat. Z mojo sestro sva bili in natanko vem, kdo je umrl, bila je dve uri ponoči, dve in pol, sobota. Jaz "in kaj sedaj", "ja bog ve, kaj" je rekla, narediš kar moraš in tako... Veš, da ti ostanejo ene tiste in... drugače sprejemaš življenje in smrt. Doma ne morem več poslušati stokanja, enostavno ne morem več. Tu to narediš, ker pač moraš, doma ne moreš več, ker ni več te energije, ker jo je zmanjkalo tu. Tu moraš stvari speljati do konca, doma pa ti prekipe, ker je ena in ista non-stop.

Jaz: No, torej, kaj je tebi pomagalo skozi vsa ta leta, da si to zmogla, da si kljub temu, da je bilo težko, to prebrodila in šla naprej?

Marjana: Jaz mislim, da se veliko pogovarjamo tu, da se tu ohladimo tako, se mi zdi, da smo sploh sestre zelo glede umiranja in tega. Pa izobraževanj smo imeli veliko. Pa pač veš, da moraš tako vzeti, in da ni prav tako, kakor je sedaj... Včasih so šli kropiti vsi, otroci in stari, danes je izolirano, smrt je tu in zato je takšen strašen bavljen pri umiranju pri svojcih. Zato, ker ga ne vidijo starega, ga ne vidijo bolnega, ga ne vidijo tako... Ga vidijo živega, zdravega in potem ga vidijo na postelji, na koncu, in je cel teater. Včasih so pa spremljali otroci bolezen in vse, kar je bilo zraven, in je bilo to sprejemanje drugače, je bilo lažje umiranje, sigurno, za vse. Pač tako je, v to smer gre. Sigurno je to, sedaj pa sploh, čim je karkoli, gas za bolnico, tam so cevke in tam je vse. Podaljševanje, hlad med tem, prav en mrzel svet nekje vmes, na tem, da pač tako je, da je treba to sprejemati, da se pomaga, dokler se da, spelje stvar, dokler se da, omiliti bolečine, ne pa s temi kabli in temi čudi, kot hočejo nekje imeti. Ampak če jih hočejo imeti, kaj moreš, drugače pa s televizijo grozijo. Sedaj, kako bom pa jaz reagirala enkrat, pa ne vem, ko bom na tem, in kaj bom jaz zahtevala, če bom imela svojega.

Jaz: Tega res verjetno ne boš vedela, dokler se ne boš s tem soočila...

Marjana: Ne, ne bom vedela do takrat, ker tudi, ko je moja stara mama umrla, pa dobro, ni to starš, sva obe s sestro v tej stroki in je mama zelo v tej smeri odprta. In je bila stara in bolna, vse je bilo, se je pripravljalo, pa se nismo mogle zmeniti, ko je bila doma... To, kar mi tu vedno govorimo oziroma smo... prinesite robo za smrt. Pa je nismo pripravile, je drugače. Poznam tudi pri sodelavki, je rekla "jaz sem pri očetu zahtevala v bolnici infuzijo, četudi tu vedno trdim nasprotno". Tako da res ne veš, kako boš reagiral, odvisno od tisoč faktorjev, ne moreš vedeti, nihče ne more vedeti, kako bo reagiral, dokler ne bo v tem, pa četudi prej govori sto stvari. Potem pa kaj je, ali so mladi ali stari ali so hude diagnoze... Perspektiva je. Ampak ko vidiš kakšno vegetacijo, ki je grozljiva, ko gledaš, pa če je star 60 ali 90 let, kar ni isto, ko greš mimo ljudi tvoje starosti, ki so zelo bolni, ni isto, niti ne more biti isto za nobenega.

Jaz: Marjana, imaš morda še kakšno misel, ki ostaja?

Marjana: Ne, mislim, da je to to.

Jaz: Potem sva zaključili, vprašala bi te le še, čisto na kratko, zakaj si se odločila, da boš sodelovala pri moji diplomski nalogi?

Marjana: Ker se mi zdi prav, da se razvijajo take teme, da se o tem pogovarjamo, da gre medicina naprej. Pri takih stvareh rada sodelujem, ker morda bodo nekoč pomagale komu mojemu. Ne maram pa prodajalcev, ki prodajajo vse sorte ... na tako pa se rada odzovem.

INTERVJU P (Urška)

Jaz: Prvo vprašanje je, kakšen je tvoj odziv na novico o smrti stanovanca?

Urška: Verjetno je odvisno, kdo je ta stanovalec, to je prvo, ker eni so ti bolj pri srcu, eni so ti malo manj. Tudi glede na njihovo zdravstveno stanje, od nekoga pričakuješ, od nekoga te preseneti, tako da, saj pravim, za nekoga ti je bolj hudo, za nekoga ti je manj hudo. Jaz pri sebi vidim tudi tako, da četudi ni na zavestni ravni, ostane nekaj zadaj v podzavesti, se mi zdi, da kakor sem starejša, tako me bolj prizadene.

Jaz: Ne moreš torej reči, da je z leti lažje?

Urška: Ne... oziroma prizadene, prizadene, čeprav lažje sprejemam to. Lažje sprejemam, ampak vseeno se mi zdi, da vedno ostane nek občutek tak, da je nekdo umrl.

Jaz: Pa te ta občutek smrti potem še dolgo spremlja?

Urška: Odvisno, saj pravim, odvisno, kdo je to. Se pa skušam kar tako sama sebe potolažiti ali pa razčistiti sama s seboj, da pač tako je.

Jaz: Je morda tvoj odziv kdaj odvisen tudi od tega, koliko je človek star?

Urška: Sigurno, tudi tako, ali ga bolj poznaš ali ga malo poznaš in tudi tako glede na svojece, ali so več prisotni ali manj. Tu je ogromno dejavnikov, ki vplivajo.

Jaz: Če bi te prosila, da mi našteješ nekaj čustev, ki te prevevajo ob smrti, katera bi izbrala?

Urška: Žalost, to sigurno... mislim, da je to osnovno čustvo žalost, pa morda, spet ne pri vseh, recimo neko vznemirjenje sigurno, morda strah pri nekaterih tudi.

Jaz: Strah pred čim?

Urška: Strah pred, no, saj sedaj ne delam več tega, ampak meni je bilo zelo stresno svojece poklicati, to mi je bilo zelo stresno.

Jaz: Vedno? Ni bilo potem, ko si jih že toliko poklicala, nič lažje?

Urška: Ne, ne, zmeraj, zmeraj.

Jaz: Torej je tudi nek stik s svojci. Kakšna čustva pa doživljaš v povezavi z njimi? Se ta čustva razlikujejo od teh, ki si jih prej naštel, žalost, vznemirjenje, strah?

Urška: Verjetno se, žalost recimo... Mislim, da so to bolj moja čustva, bolj v povezavi z mano.

Jaz: Do koga, do umrlega?

Urška: Ali pa morda do smrti. Sedaj razmišljam... do umrlega v redu... do svojcev, tu je spet vse odvisno od starosti, če nekdo pri 95 letih umre, v redu, samo še to je ostalo... Eni svojci to zelo dramatično sprejmejo, eni pač... je spet odvisno tudi, kakšna smrt je bila. In okoliščine konec koncev. Zadnja smrt, ki me je tako zelo pretresla, je bila od ene gospe, ki so jo zjutraj našli v nekem čudnem položaju... Jaz sem bila ponoči, pa nisem bila na tistem oddelku, ampak me je zelo pretreslo, način smrti, kako je umrla ta gospa.

Jaz: Si jo ti našla?

Urška: Ne, našla jo je jutranja izmena.

Jaz: Aha, torej že samo pripoved, kako so jo našle, te je tako pretreslo, niti ne neposredna izkušnja?

Urška: Ja, to, ko so mi povedale, kako je bilo, s tem sem se kar ukvarjala.

Jaz: Kako pa si to prešla, kako si zmogla preko tega?

Urška: Poskusila sem predelati, jaz sem takrat hodila tudi na terapije, tako da sem tudi s psihoterapevko to predelala. Čeprav se mi zdi sedaj, ko to razmišljam... to je fajn, ne, ko se lahko... ker ne razmišljaš tako, sedaj pa imam to priliko..., da vseeno ostane nek ta ... ni fajn, če se spomnim, četudi je to zdaj že mimo.

Jaz: So torej te izkušnje tako močne, da z leti ne zbledijo, se jih še čez leta spomniš?

Urška: Nekaterih ja, spomnim se še določenih ljudi in določenih smrti še 30 let nazaj, nekaj res ostane.

Jaz: Kaj pa tvoj odnos do umrlega človeka? Nekateri povedo, da jih je na primer strah biti v istem prostoru z umrlim človekom.

Urška: Mene nikoli ni bilo strah z mrtvim, nikoli me ni bilo strah in ne vem, če to spada zraven, ampak... V 7. razred sem hodila, ko sem prvega mrliča preoblekla. To je bila ena moja soseda, ki smo jo imeli radi vsi otroci in smo vsi letali k njej. Ta gospa je sicer stara umrla in vem, da tisti dan ni šla cela ulica v šolo, otroci sosedje tisti dan nismo šli v šolo... In njena hčerka je čakala eno gospo, veš, kako je bilo včasih, so hodile določene ženske mrliča preoblečati. No, in je čakala to gospo, da ji bo prišla pomagati in te gospe ne vem, zakaj, ni bilo. Spomnim se, ko je ta hčerka rekla meni "kaj bi ti mi pomagala mamu preobleči?" Jaz ne bi rekla "ne" za vse na svetu, prvič zato, ker nisem nikoli rekla ne, ker starejšim se ne reče ne, drugič, ker sem čutila, da moram to... In moram reči, da nisem bila prestrašena. Sedaj, ko se spomnim nazaj, nobenih slabih občutkov nisem imela in v bistvu tako sem čutila, da mi je bilo, da sem še to lahko zanjo naredila, tako mi je bilo. Čeprav sem potem, ko sem odrasla, sem si mislila, da kako je ona lahko to rekla, to sem pomislila... Ok, meni ni nič ostalo od tega recimo, ampak reči enemu otroku to, to je lahko takšna travma... Ampak ok, verjetno je tudi ona čutila, da mi lahko to reče... saj nas je bilo veliko tam, ne vem, zakaj je mene izbrala, verjetno je bila to neka ...

Jaz: Nekaj na malo višji ravni...

Urška: Tako, to je bila moja prva... ne, že prej sem se srečevala s smrtjo sorodnikov, ampak ne tako direktno, v 7. razredu pa sem prvega mrliča preoblekla. Potem pa delo... Od začetka mi je bilo pa zelo hudo, ker so se mi vsi smilili. Jaz sem s to popotnico šla, no sicer potem se navadiš, ne vem, če se navadiš ali pa postane to del dela in del življenja.

Jaz: Bi rekla, da morda tudi neke razumske razlage pripomorejo kaj k temu?

Urška: Sigurno, sigurno, ja... Je pa res to, da toliko svojih, če imaš te izkušnje, pa čisto drugače to potem gledaš, tako da ja.

Jaz: Je torej razlika, če umre nekdo tu v službi oziroma če umre družinski član?

Urška: Ja, verjetno je, čeprav jaz sem vse smrti potem poskušala... Sigurno je razlika, sigurno, doma ti je bolj hudo, ampak odnos do smrti pa ne vem, če je kaj drugačen.

Jaz: Ko si mi pripovedovala o tej gospe, sem začutila, da si ti njo zares zelo spoštovala, jo imela zelo rada... Se ti zdi, da ti zaradi tega odnosa, ki sta ga vidve imeli, ni bilo tako težko njo preobleči?

Urška: Verjetno je tudi to res, čeprav jaz mislim zase, kolikor se poznam, mi ne bi bilo težko tudi, v smislu, ne bi jaz rekla ne, to je prvo, ne bi rekla ne, pa mislim, da ne bi bilo tudi drugega, morda tisti začetek bi bil še lažji, kaj bi bilo pa na koncu, pa ne vem.

Jaz: Se ti morda na kakšen način posloviš od umrlega stanovalca?

Urška: Ja, to pa vedno. Vedno, ko ga preoblečimo ali pa ... Moj odnos do tega je, da se vedno prekrižam in

vedno rečem "Gospod, daj mu večni mir in pokoj in večna luč naj mu sveti, naj počiva v miru. Amen." To zmeraj, če sem jaz tista, ki je zraven. Če je pa nekdo drug, takrat pa ne hodim v kapelo ali kaj, to pa ne.

Jaz: Na kakšen pogreb mogoče kdaj?

Urška: Teh domskih? Ne, to ne, če je kakšen od sodelavca ali od kakšnih svojcev, ki jih poznam, to ja, drugače pa ne.

Jaz: Kaj pa tvoje delo po smrti stanovalca? Se nemoteno nadaljuje naprej, kakor da se nič ni zgodilo?

Urška: Morda niti ne, kot da nič ne bi bilo, ampak se nadaljuje, ker to je...

Jaz: Ne kakor, da nič ne bi bilo, to potem pomeni, da nekaj ostane v zraku?

Urška: Ja, sigurno, odvisno pa tudi od tega, kdo je to, kakšen odnos si z njim imel... To je tako različno, recimo vedno nas je več, pa ena bolj za enim žaluje, ena za drugim, tako da je nek krog tega žalovanja.

Jaz: Sedaj, ko si mi tako lepo to rekla, sem dobila eno idejo – torej se to nekako izenači in vedno nekdo za nekom žaluje?

Urška: Tako, tako, jaz imam vedno ta občutek, da kakorkoli tu umre človek... saj si, z nekaterimi si čustveno vezan in tako ... ampak obstaja to vzdušje žalovanja, da nihče ne gre od tukaj čisto brez nekih občutkov. V bistvu se pospremi človeka z nekim odnosom, tudi do tega, jaz imam takšen občutek.

Jaz: Se mogoče zaradi tega soočanja s smrtjo ti sprašuješ o lastnem smislu življenja, o svoji minljivosti?

Urška: To sem se ja, ogromno, sedaj se ne več, sem se pa zelo ukvarjala s tem.

Jaz: Da se sedaj ne več, to pomeni, da si to nekako predelala?

Urška: Mislim, da ja, da pač jemljem to kot del življenja, da je tako, da se človek rodi, živi in umre. Mi smo imeli tudi enega profesorja v šoli, ki nas je sicer učil otorinolaringologijo, ampak vedno, po koncu vsake ure, smo morali v zvezek napisati "smrt je naravni konec življenja". Meni je to tako ostalo. Ampak to si takrat, ko si mlad, drugače... to moraš potem sprejeti.

Jaz: Pa si se sama soočila s temi vprašanji, ki si jih imela?

Urška: V glavnem ja, tudi morda s kakšno sodelavko, ob kakšni priliki, ne zmeraj, ampak v glavnem pa sama ja.

Jaz: Tudi vse ostalo nekako sama predeluješ ali se pogovarjaš z drugimi o tem? Morda tu, v domu, ali pa s kom doma?

Urška: Dostikrat tudi sama, to sem se navadila, da sama. Navadila pa sem se tudi, da s kom drugim. Saj ti pravim, sem hodila nekaj na terapije, pa sedaj imam supervizorko, če tako slučajno kaj, pa imam neke intervizije s svojimi pač, ki jih poznam. Imam možnost, konec koncev tudi v skupini, ki jo imamo v Bistrici za depresivno anksiozne, tudi z njimi imam možnost.

Jaz: Torej imaš možnosti odpiranja teh tem in pogovora o njih?

Urška: Ja, to sem se navadila, da ne zadržujem tega zase, ampak vedno najdem nekoga.

Jaz: Kaj pa kakšno branje knjig, vidiš to kot nekaj, kar pomaga?

Urška: Tudi, tudi, zelo. Sedaj sicer ne več toliko, ampak v preteklosti pa sem, ko sem se s tem ukvarjala, sem veliko tega prebrala. Od Kleveršarjeve in podobno, bila sem tudi na tečajih Hospica, to mi je zelo pomagalo ...

Jaz: Če te torej prav razumem, ti vidiš, da če človek to predela, da je lažje?

Urška: Sigurno, to sem se navadila, pa ne samo o smrti, ampak vsako stvar predelam.

Jaz: Pa bi mogoče videla potrebo, bi želela, da je v domu vzpostavljen nek tim ali pa posameznik, ki bi se ukvarjal s tem, ki bi bil v pomoč?

Urška: To bi bilo enkratno, to jaz mislim, da je tudi smiselno in potrebno. Ne govorim samo zase, jaz zase bi že, ampak mislim, da so to tudi stiske, ki jih vsak ne zmore sam. To bi bilo dobro, ja.

Jaz: Si torej nekako za to, da bi kaj takega bilo vzpostavljeno, da bi se pa potem sam odločil, ali bi se tega posluževal?

Urška: Sigurno, sigurno.

Jaz: Morda še za konec, se ti zdi, da se zaradi službe v domu negovalke, sestre in tudi ostali sprašujejo o teh temah v življenju, kako ti to vidiš pri sodelavcih?

Urška: Sigurno se, eni se bolj javno, eni se bolj v sebi. Ampak jaz mislim, da vsak tisti, ki se sreča s smrtjo, ne glede na to, kdo je, kje je, se vpraša po smislu, po tem... Zagotovo, jaz mislim, da se, ker to je čisto normalno in v bistvu edino prav za moje pojme. Takrat, ko je prilika za to, saj se ne boš vsak dan o tem spraševal, ampak ker to je... eni sedaj to bolj izpostavijo, eni ne... Ja, ta smrt je tako, jaz mislim, da čisto vsakemu ostane nekaj, ne glede na to, četudi samo slišiš... Pač, to vsak človek čuti en konec in ga sigurno poveže s seboj, tako da ja, jaz mislim, da ja.

Jaz: Kakšne pa so tvoje misli o paliativni oskrbi tu, v domu, punce so mi nekaj omenile tudi to...

Urška: Moje osebno mnenje je, da je to zelo v redu in da je skrajni čas, da je do tega prišlo. Mislim, da je to vredno razvijati in se s tem... Včasih imam občutek, da o paliativi... Največji dvomljivci so ravno doktorji, kar je čisto razumljivo, pa čeprav se mi sedaj zdi, da so tudi oni to začeli malo... ker v tridesetih letih človek vidi vsega, nekega umirajočega, neke invazivne posege in neke preglede in jo, to je zame grozljivo... Ok, človek umira, kaj lahko naredimo? To, da smo z njim, da ima občutek, da je nekdo z njim, da ima občutek, da se lahko poslovijo in da ima občutek neke dostojanstvene smrti.

Jaz: Se ti zdi mogoče pametno, dobro, da bi se o tem začeli pogovarjati tudi s stanovalci?

Urška: Sedaj to je težko reči. Določeni ljudje sami rečejo, če to sami rečejo, je ok. Da bi pa mi "kaj pa, ko boste umirali, kako pa takrat?" Seje pa recimo že zgodilo, ne ob sprejemu, ampak ko je človek bil še v redu in je sam izrazil željo "prosim, ko bo kaj, ne vozite me nikamor, samo tu me pustite". To pa ja.

Jaz: Torej je to nekako tema za takrat, ko to sami izrazijo, da želijo pogovor?

Urška: Sami, včasih pa imam občutek... saj vemo, mi vidimo drugače, kakor svojci. Svojci, nekaterim se da dopovedati, nekaterim se ne da, nekateri to sprejmejo, se strinjajo, ko jim doktorica ali kdo drug pove, kakšno je stanje, nekateri tudi sami rečejo "ne v bolnico, ne nikamor, tukaj naj bo", nekateri spet "ja, kaj ne boste nič naredili?" Včasih me pa to, ker vprašujejo svojce, za neke medicinsko-terapevtske stvari... Logično, da svojec ne bo rekel "ja pa ne, naj samo umre". Ker ta občutek, da morajo vse narediti za tega človeka, to ostane in tako nekako njim dajo na izbiro, to se mi včasih zdi malo...

Jaz: Kaj bi ti torej predlagala?

Urška: Kar se tiče medicinskega, to bi se morala zdravnica odločiti, "poglejte, jaz sem se odločila, da... edino če vi želite...", ne pa "vi povejte, ali ja ali ne". Kako naj oni, svojci, sprejmejo neke odločitve, za katere niti ne vejo, kako gre. Govorimo o medicinsko-terapevtskih stvareh, ne govorim o teh človeških... Tega je pa vedno več, ker saj veš, vsako stvar, ki ti jo naredijo, moraš podpisati... Recimo, v tem smislu, neka rana na nogi, naj bo to gangrena, svojca vprašajo, ali odrežemo nogo ali ne? Mislim, vi veste, vi ste zdravniki, kaj je boljše, jaz ne morem vedeti, jaz sem laik... Svojci vidijo samo tega človeka brez noge... včasih bi bilo bolje, da se odreže to nogo, prvič zato, ker bo šla naprej, drugič zato, ker ga ne bo bolelo. Ampak to je treba tudi ljudem povedati, ljudje tega ne vedo, ne samo vprašati "ali odrežemo ali ne". Mislim, tu je prenašanje odgovornosti.

Jaz: Pa se ti morda zdi, da delovanje v timu mogoče pomaga tako pri soočanju s smrtjo, kot tudi pri tej odgovornosti?

Urška: Sigurno, sigurno, saj v bistvu zdravnica se tu vedno posvetuje, sicer se na koncu sama odloči, ampak da možnost in povpraša.

Jaz: Je potem tudi njej lažje?

Urška: Sigurno, sigurno. Tudi v smislu neke podpore "aha, saj nisem bila sama". Zagotovo je lažje in tudi prav je tako, za moje pojme. Pa tudi morda kakšno izobraževanje več na to temo, ker to so stvari, ki te spremljajo celo življenje in ni to, da enkrat slišiš in si zapomniš, to moraš večkrat slišati, pa ti je potem lažje. Se mi zdi, da je to zelo pomembno. In konec koncev ta možnost, da imajo ljudje, pa ne govorim samo za tukaj, možnost žalovanja.

Jaz: Kaj pa žalovanje sstanovalcev, ko nekdo umre, bi bilo treba tudi te vključiti?

Urška: Sigurno, sigurno. Se pozabi nanje, mi pač tisti postopek izvedemo, oni pa ostanejo.

Jaz: Imaš ti kakšno idejo, kako začeti delati na tem področju? Vidiš morda smisel v kakšni skupini za samopomoč?

Urška: To bi bilo super, imajo skupine za samopomoč, ne vem kaj oni delajo, kakšen je program, a imajo morda tudi tam možnost za te teme... Tako no, tudi to opažam, tudi pri sebi, ne govorim samo za druge, da v tej hitrosti in v teh normativih včasih pozabljam, na to, da... to sem začela prakticirati, da se en trenutek ustavim, čisto eno minuto, da človek lahko to sprejme... in se pogovarjati o tem.

Jaz: Pa je recimo prišel že kakšen stanovalce k tebi in izrazil željo, da bi se rad pogovoril s teboj o tem?

Urška: Ja, in takrat mislim, da si mora človek vzeti tistih deset minut, pa če je ne vem kaj, ne bo nobeden drugi prikrajšan. Prav je, da si takrat vzameš čas in ga poslušаш, saj ne rabiš nič, v takih situacijah ne moreš ti... samo poslušati, saj samo to potrebujejo. Fajn bi bilo res kakšne skupine za samopomoč na temo žalovanja za stanovalce in konec koncev tudi za delavce. Kakšne supervizije ali kakšen tim, recimo... Dobro tu, v domu, še ... vem pa, ker se pogovarjam, da to zelo pogrešajo reševalci, oni sicer imajo neko psihologinjo, ampak oni so res pod stresom zaradi smrti.

Jaz: O vsem tem se je morda začelo malo bolj govoriti šele zadnja leta...

Urška: Prej je to vsak zase in mislim, da je bilo to kar hudo. Sigurno vsaka smrt vpliva na človeka, že če slišiš, pa četudi ne poznaš, recimo prometna se zgodi, po televiziji povejo, jaz mislim, da ne moreš biti ravnodušen, "ok, tam se je, se ni meni". Ne, sigurno vpliva, vsaj tisti trenutek ti gre nekaj po glavi.

Jaz: To je res nekaj težkega, nekaj s čimer se zagotovo srečaš...

Urška: Prej ali slej.

Jaz: In nekaj, kaj je dovolj močno, da ostane...

Urška: Ja, ne glede na izkušnje, ne glede na to, koliko se ti s tem srečuješ, jaz mislim, da se tega ne navadiš rutinsko, tako kot denar štet.

Jaz: Ti torej zanikaš, da človek z leti postane odpornejši, se utrdi?

Urška: Jaz bi rekla bolj v smislu, da drugače dojema, drugače sprejema, ne pa da je odpornejši, mislim, da ni to. Ampak morda z leti lažje se soočaš, morda to.

Jaz: In potem morda navzven daješ vtis močnega?

Urška: Ja, jaz mislim, da tisti, ki se odzivajo na smrt bolj mogoče hladno, da to ni to, da so to bolj neke obrambe. To bi prej rekla no, ne vem, to je moje mišljenje. Smrt je zaključek nečesa.

Jaz: Vsebinsko bi bilo to nekako to, zanima pa me še, kakšen je bil tvoj razlog, da si se odločila sodelovati z mano danes?

Urška: Veš, se mi zdi, da mi je ta tema smrti zelo blizu in jaz se zelo rada o tem pogovarjam... Ne rada v smislu, da je tako lepa tema, ni pa zame to nek tabu. Pa pomislila sem, da bi ti želela tudi pomagati.

Jaz: In res hvala za pomoč.

9.3. PRIPISOVANJE POJMOV IN KATEGORIJ

INTERVJU A (Jana)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
A1	<i>Odvisno, koliko ga poznam, kakšen stik sem imela z njim.</i>	poznanstvo, stik	odziv na smrt
A2	<i>ni mi ravno vseeno</i>	čustvena prizadetost	odziv na smrt
A3	<i>če ima že ena leta, se mi zdi to nekako naravna stvar, zato ni ravno, da bi me prizadelo</i>	sprejemanje smrti kot biološke danosti	odnos do smrti
A4	<i>malo presune, ne pa da bi bilo tako hudo</i>	čustvena prizadetost	odziv na smrt
A5	<i>pa mi tako... malo mi seže, da mi ni ravno lepo, je človek malo žalosten</i>	žalost	odziv na smrt
A6	<i>naravna stvar</i>	sprejemanje smrti kot biološke danosti	odnos do smrti
A7	<i>Ma ne, če ga moram preobleči, to smo že tako zraven, da bi se pa prav posebej kaj, mu kaj rekla ali kaj, to pa ne</i>	ni slovesa	slovo
A8	<i>nimam nekih čustev do tega človeka</i>	odsotnost čustev	odnos do umrlega
A9	<i>Bi bilo pa morda drugače z mojimi starši</i>	razlika - smrt družina, služba	odnos do smrti
A10	<i>rada ločim to službeno stvar</i>	ločitev službe in privatnega življenja	spoprijemanje s smrtjo
A11	<i>Nisem še bila na nobenega tako navezana, da bi čutila to potrebo.</i>	ne gre na pogreb	slovo
A12	<i>Ja, ja, ne da bi jaz potem še razmišljala o tem in tako, to ne.</i>	ne razmišlja o dogodku	nadaljevanje dela
A13	<i>sem malo žalostna, človeka presune</i>	žalost, presune	odziv na smrt
A14	<i>kakor da malo zmrznem</i>	zmrzne	odziv na smrt
A15	<i>ne pokažem, se mi zdi kot da delujem hladno</i>	hladna	odziv na smrt
A16	<i>čuden občutek je, ne znam ti povedati. Ni da bi bil grd, ampak tako</i>	čuden občutek	odziv na smrt
A17	<i>se mi ne zdi nič, da bi morala razglabljalit o teh stvareh, da bi mi bilo kaj hudo</i>	ni hudo	odziv na smrt
A18	<i>to jemljem kot službo</i>	ločitev službe in privatnega življenja	spoprijemanje s smrtjo
A19	<i>Vedno bolj, ja, vedno bolj.</i>	se sprašuje	minljivost, smisel življenja
A20	<i>Se mi zdi, da malo prinese služba, malo pa tudi leta</i>	služba, leta	minljivost, smisel življenja
A21	<i>Veš kaj me matra... jaz sem tak delaven človek, ki rada delam, najbolj me bo strah, ko ne bom mogla delati, res, ko ne bom mogla z rokami ali pa da ne bom mogla česa narediti po hiši, meni bo to grozljivka. Res, tega se najbolj bojim.</i>	strah pred nemočjo	minljivost, smisel življenja
A22	<i>vpliva ja, nekaj ima vpliv, sigurno, ker smo skozi v tem okolju, kako hočeš drugače. Veš, da če bi z mulci delala, da ne bi o tem razmišljala toliko.</i>	služba	minljivost, smisel življenja
A23	<i>pa tudi morda te bolezni, ki jih toliko vidimo, pa vse to povleče.</i>	bolezni	minljivost, smisel življenja
A24	<i>To je odvisno od človeka se mi zdi, kakšen si po karakterju, koliko ti rabi, kakšnemu rabi veliko pogovorov, kakšen pa rajši sam</i>	karakter človeka	spoprijemanje s smrtjo
A25	<i>Nisem bila še v tej situaciji, da bi bilo tako hudo</i>	vedno zmogla	spoprijemanje s smrtjo
A26	<i>Najbrž bi mogla imeti domače okoli</i>	pomoč domačih	spoprijemanje s smrtjo

	<i>sebe, ne kakšno tujo pomoč</i>		
A27	<i>Supervizije imamo tu v domu, ampak se pogovarjamo bolj od tega dela, ne o smrti tako na splošno.</i>	supervizije (na splošno)	spoprijemanje s smrtjo
A28	<i>Pravzaprav, enkrat so jo imeli ja, prav o smrti in tega žalovanja</i>	supervizija (tema smrti)	spoprijemanje s smrtjo
A29	<i>kaj hočeš več govorit o tem</i>	ni potrebe po govoru	prisotnost teme smrti
A30	<i>Pogosto rečejo, da bi recimo že umrli, to ja</i>	potreba po pogovoru - stanovalci	prisotnost teme smrti
A31	<i>niti veliko časa, da bi se toliko poglobil z njimi</i>	ni časa	prisotnost teme smrti
A32	<i>se mi zdi, da je vse strah potem tako na koncu, tudi če si misliš, da te ni</i>	strah	odnos do smrti
A33	<i>Pred neznanim, pred tem, kaj bo</i>	strah pred neznanim	odnos do smrti
A34	<i>najbrž si vsak misli, da mu bo lepo</i>	pričakovanje lepega	odnos do smrti
A35	<i>ker te poznam in zakaj ti ne bi pomagala pri tem</i>	poznanstvo, pomoč	razlog za sodelovanje

INTERVJU B (Melita)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
B1	<i>moram tako ločiti, sedaj, če človeka poznam, je malo drugače, kot če ga ne poznam</i>	poznanstvo	odziv na smrt
B2	<i>Če ga poznam, me to kar prizadene</i>	prizadene (če pozna)	odziv na smrt
B3	<i>je nenadna smrt, se ne bi rekla ravno čudim, kako se je to zgodilo, ne vem, kako bi se izrazila</i>	čudenje (če nenadno)	odziv na smrt
B4	<i>Prizadene pa me sigurno, ker sem taka čustvena</i>	prizadene	odziv na smrt
B5	<i>če pa človeka ne poznam, ker te ljudi, ki so nepokretni poznam samo po imenu, pač sprejemem to novico in grem nekako naprej</i>	normalno sprejme (če ne pozna)	odziv na smrt
B6	<i>Ja, če sem imela več stika, ja</i>	vpliva stik	odziv na smrt
B7	<i>Žalost, prizadetost, sočutje</i>	žalost, prizadetost, sočutje	čustva ob smrti
B8	<i>Sočutje do svojcev.</i>	sočutje	čustva do sorodnikov
B9	<i>tega, ki je samo na oddelku, tega poznam zgolj po imenu, niti ga ne poznam na videz, recimo. Te, ki so več doli, ki so večkrat pri meni, se z njimi pogovarjam, se mi zdi, da je zelo drugače</i>	razlika – poznani, nepoznani	odziv na smrt
B10	<i>Čustva ja, so drugačna.</i>	različna čustva	odziv na smrt
B11	<i>tega, ki ga ne poznam, gre nekako smrt mimo mene brez čustev</i>	brez čustev (če ne pozna)	odziv na smrt
B12	<i>To pa moram reči, da redko</i>	redko slovo	slovo
B13	<i>imela sem eno kar težko izkušnjo, mama mi je nenadno umrla in tudi še mlada, in sem bila pri njej, ko je umrla. To je bila zame res ena huda izkušnja, tako da jaz se sedaj nekako tega izogibam</i>	težka izkušnja	odnos do smrti
B14	<i>Grem pa, če je tako, če je res mi blizu, če vidim da je nujno, grem, drugače pa moram reči, da ne</i>	pogreb (če nujno)	slovo
B15	<i>jaz nisem tako v stiku s temi ljudmi, tako da ja, saj rečeš še kako besedo in to, ampak več kot to pa ne</i>	mogoče le kaka beseda	nadaljevanje dela
B16	<i>ne bom rekla, da zadržim zase. Komentiramo s sodelavci, ampak več</i>	pogovor s sodelavci	spoprijemanje s smrtjo

	<i>kot toliko ne</i>		
B17	<i>gre to naprej, ker nimaš kaj drugega</i>	greš naprej	nadaljevanje dela
B18	<i>Ma včasih se spomnimo na koga</i>	spomin na umrle	prisotnost teme smrti
B19	<i>Mi v upravi tega nimamo.</i>	supervizij ni	spoprijemanje s smrtjo
B20	<i>Ma jaz mislim, da ne, zase ne.</i>	ne potrebuje pomoči	spoprijemanje s smrtjo
B21	<i>Vseeno mislim, da je to odvisno od tega, če bi bila direktno v stiku s temi ljudmi, bi bilo zagotovo drugače.</i>	če direkten stik potrebuješ pomoč	spoprijemanje s smrtjo
B22	<i>jaz mislim, da izkušnje, tako kot rečejo, kar te ne ubije, te okrepi</i>	izkušnje	spoprijemanje s smrtjo
B23	<i>Morda tudi ja, da z leti na to morda malo drugače gledaš.</i>	leta	spoprijemanje s smrtjo
B24	<i>Jaz sem se to veliko spraševala ravno tistikrat, ko je mama umrla in globoko razmišljala o vsem tem in sem prišla do tega, da sem skoraj zbolela, zato se sedaj kar ustavim.</i>	razmišljanje ob lastni izkušnji (nekoč)	minljivost, smisel življenja
B25	<i>se pogovarjam tudi o smrti, čeprav, v moji okolici, doma, se o tem ne želijo pogovarjati. Jaz pa veliko govorim in o tem in o onem</i>	pogovor o smrti	prisotnost teme smrti
B26	<i>samo da bi pa tako globoko razmišljala, pa se ustavim, ker vidim, da mi to zelo škodi</i>	razmišljanje škodi	spoprijemanje s smrtjo
B27	<i>Je pa drugače, če se pogovarjaš z žensko, jaz doma imam same moške in je to zelo drugače.</i>	razlika pogovor moški – ženske	prisotnost teme smrti
B28	<i>Imam se za zelo čustveno osebo in zelo razmišljam in vse to hočem, so pa ljudje, ki vse bolj površinsko jemljejo in vidim, da lažje gredo skozi življenje, ker se toliko ne obremenjujejo.</i>	površinsko dojetanje sveta	spoprijemanje s smrtjo
B29	<i>Če je kak tak, ki je prišel vsak dan k meni, pa sva se pogovarjala, me prizadene, me preseneti, kako je pa ta umrl.</i>	prizadene (če redni stiki)	odziv na smrt
B30	<i>nekako no, greš naprej, saj gredo vsi, kaj pa hočejo drugega</i>	živiš dalje	spoprijemanje s smrtjo
B31	<i>morda le drugače to doživljajo, ker so več časa z njimi in imajo več stika</i>	vpliv stika, skupnega časa	odziv na smrt
B32	<i>zelo pomaga pogovor o tem</i>	pogovor pomaga	spoprijemanje s smrtjo
B33	<i>zelo pomaga tudi, če prebereš kakšno knjigo</i>	branje knjig	spoprijemanje s smrtjo
B34	<i>če lahko še pomagam tebi pri diplomi, zakaj pa ne?</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje

INTERVJU C (Ana)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
C1	<i>zelo različno, odvisno za katerega stanovalca gre... Ali gre za stanovalca, katerega zdravstveno stanje je tako slabo, da se smrt nekako pričakuje, tako ali drugače, v zelo kratkem času, ali gre za stanovalca, ki mu že kar precej dolgo časa ne moreš omogočiti neke kvalitete življenja in je njegovo življenje nekako totalna vegetacija</i>	zdravstveno stanje, kvaliteta življenja	odziv na smrt
C2	<i>Velikokrat med seboj tudi rečemo "joj, zakaj ga kdo ne pokliče, zakaj, kako more en človek tako trpeti"</i>	zakaj ga kdo ne reši	odnos do smrti
C3	<i>seveda smrt je smrt, ampak za tega bi</i>	se je rešil	odnos do smrti

	<i>rekli "hvala bogu, se je rešil"</i>		
C4	<i>ko so umrli mlajši stanovalci, se pravi manj kot 60 let ali kakorkoli, da so bila kakšna huda presenečenja</i>	mlajši stanovalci - presenečenja	odziv na smrt
C5	<i>nekaj je bilo tudi takih, da, ko si prišel zjutraj in so ti povedali, da je umrl, te je res sesulo, ker je bilo zelo nepričakovano</i>	nepričakovana smrt	odziv na smrt
C6	<i>zelo odvisno od vsakega posameznika</i>	odvisno od umrlega	odziv na smrt
C7	<i>Drugo pa tudi, so določene navezave pri stanovalcih, morda tudi z vidika kot socialni delavec toliko bolj, ker kolikor toliko obvladaš celo hišo, vse stanovalce.</i>	navezanosti	odziv na smrt
C8	<i>ali si stanovalca že prej poznal, ali poznaš njegovo družino, ali je že toliko let v domu, da so neke naveze</i>	poznanstvo od prej, poznanstvo z družino, leta v domu	odziv na smrt
C9	<i>se pa jaz vprašam, tako ko vidim, da je umrla ta stanovalka ali stanovalec, pa se vprašam, "ali sem normalna", ker kakšen krat se mi zdi, da tako zelo normalno jemljem smrt</i>	smrt nekaj normalnega	odnos do smrti
C10	<i>Smrt kot zaključek življenja, ki ga bomo nekako vsi dočakali...</i>	smrt zaključek življenja	odnos do smrti
C11	<i>se mi zdi normalno, da svoje starše pokoplješ, to je nekako neka normalna pot, čeprav je na žalost dostikrat tudi drugače</i>	pokop staršev - normalno	odnos do smrti
C12	<i>me malo moti, na primer pri kakšnih otrocih, da je stanje od staršev zelo slabo, so že dolgo časa bolni, vedo, da ni drugega kot smrt, pa potem, ne to da jočejo... četudi se ti zdi normalno, kadar pride trenutek, je hudo in je težko, to je normalno, ampak da se potem ne more pol leta potolažiti in da neki igra in filozofira, to me potem malo moti, ker pa vseeno</i>	pretirano žalovanje	odnos do smrti
C13	<i>Najbrž je res drugače, ker smo v taki situaciji, v takem okolju in morda res nekako bolj normalno jemljemo slovo, smrt, kakor drugi</i>	vpliv službe	odnos do smrti
C14	<i>nekdo se sploh noče pogovarjati o smrti</i>	pogovor o smrti težak	prisotnost teme smrti
C15	<i>Meni se zdi to normalno, jaz sem tudi na primer mojim povedala, da želim biti kremirana ob smrti...</i>	kremacija	izraz lastnih želja glede smrti
C16	<i>bolj normalno govoriš o tem, ko si nekako v temu, in se mi to mi ne zdi nič kaj tako posebnega</i>	nič posebnega ta tema	prisotnost teme smrti
C17	<i>meni dokaj normalen, normalen cikel življenja, ki ga vsak živ nekako dočaka</i>	normalen cikel življenja	odnos do smrti
C18	<i>to mi je recimo neka taka velika razlika. Kar se pa tiče smrti otrok in smrti starejšega... starejšega, dajmo reči, seveda je tudi 40, 50, 60 let mlad za smrt, sigurno, ampak čim so pa otroci in smrt otrok, to pa, ker sem imela en tak primer v družini, ko je umrl fant, ki sem ga poznala, nekako, ko preiščujem, to težko razumem. Tukaj se pa težko o teh, niti ne pogovarjam, ampak si nekako ne morem razložiti teh stvari.</i>	razlika – smrt otrok in starejših	odnos do smrti
C19	<i>Mislím, da tukaj v domu ja, tu ni problema. Nam je že nekako tako, ker</i>	bližina sodelavk (fizična)	spoprijemanje s smrtjo

	<i>smo v skupni pisarni</i>		
C20	<i>če imaš potrebo sploh, pa tudi drugače nekako to obdelamo, sploh recimo drugačne neke smrti, ki nas bolj presenetijo, ki so nenavadne ali pa zelo hitre</i>	pogovor o smrti	prisotnost teme smrti
C21	<i>drugače pa doma, niti ne, no, moji se ne želijo o tem pogovarjati</i>	doma ne pogovarjajo	prisotnost teme smrti
C22	<i>No, se pogovarjajo ampak bolj ko pride kakšna smrt, pa potem o tisti smrti govoriš, drugače pa ne</i>	doma pogovor ob smrtih znanih	prisotnost teme smrti
C23	<i>meni ni nikoli problem se o tem pogovarjati</i>	lahko pogovarja o tem	prisotnost teme smrti
C24	<i>Ja, če je možno, če ga prej ne odpeljejo ali kaj takega, se vsekakor grem poslovit v mrliško vežico, to ja, zdaj, če sem ga poznala že prej, grem absolutno pokropit, če je kje v bližini, ali je to Ilirska Bistrica ali okolica, če pa imaš tako ali drugače namen ali poznaš svojce in tako, pa tudi na pogreb.</i>	pokropiti, pogreb	slovo
C25	<i>ta slovesa so zelo različna, od tega, da se samo nekako posloviš, pa tudi do pogreba, če čutim jaz sama</i>	različna slovesa	slovo
C26	<i>ne bom rekla, da grem za vsakega, ampak večino...</i>	ne za vsakega pogreb	slovo
C27	<i>je hčerka rekla, "da joj, da kako, da je mislila, da gremo vsi iz doma na pogreb". Kako razmišljajo ljudje, mi tukaj ne moremo...</i>	razmišljanja svojcev	slovo
C28	<i>od sodelavcev gre zelo različno, ne glede na to, ali je v domu, če si se zelo navezal na nekoga že, drugače pa kot znanec ali kot vaščan gredo, da bi pa imeli mi prav neka pravila, to pa ne, ker se nam ne zdi...</i>	lastna odločitev vsakega	slovo
C29	<i>kakšen krat moram reči, da grem bolj na pogreb od kakih znanih ali pa od nekoga, za katerega veš, da ne bo nobenega ali pa jih bo zelo malo, da nima svojcev, to gremo tudi</i>	pogosteje na pogreb če poznan, če ni svojcev	slovo
C30	<i>Pa bila sem skrbnica nekomu in sem šla zato, ker sem tako čutila, ampak vedno, kar gre od mene, ne da bi mi kdo drugi kaj nakazoval ali kaj takega, s službo povezano, to ne, čisto tako, človeško.</i>	če sam čutiš greš	slovo
C31	<i>zelo različno</i>	različno	nadaljevanje dela
C32	<i>Se pa mi tukaj, moram reči, ko se pogovarjamo zelo velikokrat, vsaj določenih, ali so bili tu toliko časa ali so bili kakšni taki zelo, lahko rečemo "maskote" doma</i>	spomin na umrle	spomini
C33	<i>Njega se velikokrat spomnimo, pa tudi veliko drugih, odvisno v kakem pogovoru, moram reči, da vseh seveda ne, ker jih je bilo zelo veliko, določene pa ja, ker so ti na tak ali drugačen način ostali v spominu in se jih spomniš.</i>	določeni ljudje ostanejo v spominu	spomini
C34	<i>Ne, ne niso, mislim, da je to res povezano najbolj s tem njegovim zdravstvenim stanjem</i>	vpliv zdravstvenega stanja	čustva ob smrti
C35	<i>ali je on zelo, zelo bolan in mu je smrt nekako olajšanje in zaključek življenja</i>	smrt olajšanje	odnos do smrti

C36	<i>Ali je to neka kap, kjer nekako z danes na jutri te ni več, je tako hitro, pa seveda so te stvari malo drugače...</i>	nepričakovana smrt - drugače	odnos do smrti
C37	<i>te preseneti, sploh če ti je nekdo malo bližje ali znan že od prej, je to drugače, ja.</i>	presenečenje	odziv na smrt
C38	<i>Zelo različno od stanja posameznika.</i>	odvisno od stanja posameznika	odziv na smrt
C39	<i>... moram reči, da včasih, ko veš za določene svojce, da so z domom, ne da so nezadovoljni, ampak da jim je zelo težko, ker so stanovalci v domu, ker vem, da eni tudi cel čas, pa naj bo 5 ali 10 let se niso nekako mogli sprijazniti...</i>	če svojem težko	čustva do sorodnikov
C40	<i>če so kakšni svojci zelo nezadovoljni z domom, pa čeprav veš, da je normalno potekalo zdravljenje in vse, pa je malo nekako tak čuden občutek, niti ne strahu, kaj pa vem, neke take tesnobe, nekaj, ker veš, da niso bili zadovoljni, pa morda tudi so kakšni kaj očitali nam, da ni bilo prav, takrat so taki občutki ob smrti potem zelo... Počutiš se malo neprijetno, ker so bili nezadovoljni, četudi je bil stanovalec zadovoljen in vse.</i>	tesnoba, neprijetnost – če niso bili zadovoljni	čustva do sorodnikov
C41	<i>Ali pa vidiš ali se pogovarjaš z nekim svojcem, pa nobenega izraza, pa ne veš, ali je zadovoljen ali ni, ali mu je prav ali ni, ali bi dal kako pripombo ali ne, ki ga pozoveš, "povejte, če je karkoli bilo narobe", pa vidiš tisti obraz, tak resen, pa če še poznaš, pa morda veš, da zna kaj reči, no pri takih je en tak... nelagodje, mogoče neprijetnost</i>	nelagodje – neizražanje mnenj	čustva do sorodnikov
C42	<i>Ja, dostikrat, še posebej ob smrti, ki te preseneti, ali pa ob smrti na primer otrok ali mladostnikov, ki niso niti še začeli živeti, ja, sigurno.</i>	nepričakovana smrt, smrt otrok	minljivost, smisel življenja
C43	<i>tudi na primer, ko si starejši, recimo tam okrog 50. leta, se tudi vprašaš, pa tudi pogledaš na primer, kako je hitro šlo to življenje...</i>	pregled življenja	minljivost, smisel življenja
C44	<i>ali pa določene stvari, ki jih kompliciraš in se ukvarjaš z enimi nepomembnimi stvarmi. Kadar pride kakšen trenutek smrti, se potem vprašaš "kaj to je to?"</i>	nepomembne stvari	minljivost, smisel življenja
C45	<i>Saj tudi, ko si voščimo ali pa za novo leto, avtomatsko je za zdravje, ampak jaz vedno tako zavestno rečem "vam želim zdravja", ker vem, da je pomembno. Morda veš toliko bolj, ker si v taki ustanovi in res veš, kaj zdravje pomeni.</i>	voščila za zdravje	minljivost, smisel življenja
C46	<i>potem, ko vidiš take stvari, vidiš, kaj pomeni življenje. In ja, jaz se zelo zavedam in sem zelo hvaležna zaenkrat, dokler sem zdrava in tudi za zdravje sem rekla, da bom naredila tisto, kar lahko narediš...</i>	hvaležnost za zdravje	minljivost, smisel življenja
C47	<i>Ja, to sigurno, ja.</i>	odpornejši z leti	razvoj na delovnem mestu
C48	<i>mogoče bolj normalno jemlješ smrt, no, bolj normalno morda jemlješ neke take</i>	smrt nekaj normalnega	odnos do smrti

	<i>smrti starostnika, bolnega, govorim starostnika 80 let in več...</i>		
C49	<i>Mislím, da je bolj situacija pomembna, kaj, kako lahko ti svoje življenje živiš, se pravi, ali ga živiš lahko kvalitetno, tudi če si na vozičku, tudi če si nepokreten, ali pa tudi kot nepokreten zelo nekvalitetno, to se mi zdi bolj pomembno, niti ne leta, ampak kaj od življenja imaš in kako si ga nekako s pomočjo tudi drugih lahko izboljšaš.</i>	kvaliteta življenja	odnos do smrti
C50	<i>No, bolezen se mi zdi tu tudi zelo pomembna, se pravi, če je zelo bolan in je za pričakovati, se mi zdi to, da bolj normalno jemlješ, tako, v temu smislu.</i>	prisotnost bolezni	odnos do smrti
C51	<i>Saj morda je to, sem tebi to morda prvič o tem spregovorila na ta način, ker se tako pogovarjamo o tej smrti...</i>	poglobljeno razmišljanje	prisotnost teme smrti
C52	<i>zelo različno, ampak zelo zmeraj razumsko nekako gledam na te stvari.</i>	razumska razlaga smrti	odnos do smrti
C53	<i>začetki so bili čisto drugačni na tem delovnem mestu, sploh glede smrti</i>	začetki dela drugačni	razvoj na delovnem mestu
C54	<i>Še bolj pa se mi zdi za naše negovalke. Na začetku so na primer negovalke in sestre pokojnega odpravile, oblekle, mi smo imeli v skladišču krste, jaz kot socialna delavka sem šla s svojci, da so izbrali. Mi smo tukaj pokojnika popolnoma oblekli, dali v krsto, ki so jo svojci izbrali in je bila tudi ta vežica dosti bolj primerna, tista miza je bila in so se prišli posloviti, sedaj ni več, pa mislim, da je tudi v redu...</i>	razlika – delo z umrlim človekom nekoč in danes	razvoj na delovnem mestu
C55	<i>je bilo tisto vse drugače in sem jaz bolj skozi njih to, zanje mi je bilo težko, to so bile vse mlade punce, stare kaj čez 20 let, zelo mlade negovalke, ko so začele delati, tako da ja, to mi je bilo bolj težko in pa tudi drugače zagotovo...</i>	mlade negovalke	razvoj na delovnem mestu
C56	<i>Drugače pa je bilo, ko je nekdo umrl, svojce poklicati na začetku, čisto, čisto drugače, potrebuješ čas, da si te stvari lepo razsodno razložiš, razdelaš, ne glede na to... Seveda vsaka smrt na začetku je bila zelo težka, še bolj to, kako svojcem povedati,</i>	klicanje svojcev	razvoj na delovnem mestu
C57	<i>vedno tudi z neko krivdo "ja, pa je umrl v domu", seveda je umrl, je bil v domu, bolan,</i>	občutki krivde	čustva ob smrti
C58	<i>Začetek, če sedaj primerjam, čisto drugo in kar zahtevno, ja.</i>	nekoč bolj zahtevno	razvoj na delovnem mestu
C59	<i>Moram reči, da sem, kar se tiče pomoči pri diplomskih, vedno pripravljena sodelovati, absolutno, sploh pa v našem poklicu...</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje

INTERVJU Č (Polona)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
Č1	<i>V bistvu je odvisno od dveh stvari, prvič, če sem imela veliko stika z njim in ali se je v bistvu sploh pričakovalo. Za tiste, ki se pričakuje, je v bistvu dosti lažje sprejeti, kot za tistega, ki je nepričakovano umrl ali da ga najdeš v sobi ali da v bolnici potem umre in tako.</i>	stik, pričakovanje smrti	odziv na smrt
Č2	<i>Spoštljiv</i>	spoštovanje	odnos do umrlega
Č3	<i>ne grem nikoli pokropit, ker te navade nimam, pa tudi na pogreb ne grem</i>	nič kropiti, nikoli na pogreb	slovo
Č4	<i>na določene posameznike se še sedaj spomnim, ko grem mimo njihove sobe, no, pa tudi jim včasih kaj rečem v bistvu</i>	spominjanje umrlega, kakšna beseda	slovo
Č5	<i>ne grem pa v bistvu ga pogledat</i>	nič pogledati	slovo
Č6	<i>Določenih posameznikov sem se spomnila tudi potem doma, moram reči.</i>	spominjanje doma	nadaljevanje dela
Č7	<i>Če je nekdo zelo bolan, mi je nekako... kot eno odrešenje čutim no, sploh tisti, ki si je želel umreti</i>	odrešenje – če bolan	čustva ob smrti
Č8	<i>Do tistih, kjer je nenadna smrt, pa je malo drugače, sedaj odvisno tudi, kako smo si blizu, ni pa tako, da bi me sedaj ne vem kako potrla, to me pa ne.</i>	ne potre	odziv na smrt
Č9	<i>Nekako z leti, že iz srednje šole, iz prakse, takrat, ko mi je ena gospa tudi prva umrla na postelji, sem se nekako naučila, da moram to ločiti - med zasebnim in tem službenim časom.</i>	ločitev službe in privatnega življenja	spoprijemanje s smrtjo
Č10	<i>V bistvu ja. Prvič moram reči, da me je kar šokiralo.</i>	šok ob prvi smrti	odziv na smrt
Č11	<i>nikoli nisem gledala na smrt kot na nekaj groznega. Se mi vedno zdi, da za tistega, ki umre, je to v bistvu odrešitev</i>	smrt kot odrešitev	odnos do smrti
Č12	<i>bolj pomislim potem na svojce</i>	misel na svojce	čustva do sorodnikov
Č13	<i>Sploh pri tistih, ki so bili vajeni, na primer, ki pridejo vsak dan, tudi ob istih urah nekateri... v bistvu čutim, da jim nekaj manjka, ena okupacija, navada.</i>	izguba okupacije, navade	čustva do sorodnikov
Č14	<i>Se razlikujejo, ja. Tudi z nekaterimi svojci imam več stikov kakor z drugimi, tako da na tiste potem pomislim. Pomislim na tiste svojce, ki jih poznam, na tiste, ki jih ne poznam, ne pomislim v tej smeri.</i>	misel na svojce ki jih pozna	čustva do sorodnikov
Č15	<i>svojce jaz zelo redko srečam potem, mi je včasih žal, da koga od njih ne vidim</i>	želja po stiku s svojci po smrti	sodelovanje s sorodniki
Č16	<i>s svojci nimam veliko stikov potem</i>	malo stikov s svojci po smrti	sodelovanje s sorodniki
Č17	<i>Jaz v bistvu ne čutim tega, se v bistvu bolj sama s seboj pogovorim glede tega, tako da sploh ne iščem te možnosti.</i>	predela sama	spoprijemanje s smrtjo
Č18	<i>Včasih z eno sodelavko kakšno rečeva na to temo, da bi pa sedaj prav z nekim strokovnim kadrom govorila, nekaj namerno iskala, to pa ne.</i>	pogovor s sodelavko	spoprijemanje s smrtjo
Č19	<i>Mislim, da ja, sploh za tiste, ki jim je nekdo blizu. Ker je to tak majhen kraj, da bi bilo to mogoče.</i>	pomoč ob žalovanju	možnosti za pomoč
Č20	<i>Tudi mogoče glede svojcev smo tudi večkrat razpravljali, da bi jih lahko kdaj</i>	podporna skupina za svojce	možnosti za pomoč

	<i>potem mogoče povabili, pa bi se potem z njimi, kot eno podporno skupino, sploh za tiste, ki se težko soočijo s smrtjo, da bi mogoče njim nudili pomoč. To se mi zdi dobra ideja.</i>		
Č21	<i>mogoče bi bilo bolje, če bi jim lahko ponudili pomoč tako, ko nekdo umre, da lahko pridejo po pomoč k določeni osebi, na pogovor, da bi nekdo bil za to izobražen.</i>	pogovor ob smrti s strokovnjakom	možnosti za pomoč
Č22	<i>To se mi zdi dobra ideja, glede na to, da je velik dom, da je tudi veliko ljudi, ki se med seboj poznajo. In potem, če bi lahko svojci prišli, bi potem v končni fazi tudi zaposleni lahko tja prišli in se o tem pogovarjali.</i>	pomoč za svojce in tudi za zaposlene	možnosti za pomoč
Č23	<i>že v štartu, ko dobim stanovalca v obravnavo, poskušam eno... Kljub temu, da se skušam čim bolj z njim poistovetiti, samo da ga ne spustim preveč blizu, tudi to imam, to sem si že dala v srednji šoli cilj, da se moram zavedati, da so minljivi.</i>	ne pusti preveč blizu	spoprijemanje s smrtjo
Č24	<i>Včasih se sprašujem o starosti v bistvu bolj kot to. Kako bi rada preživela starost, ali bom zdrava, glede na to, koliko starostnikov je, v končni fazi, kje bom pristala.</i>	kvaliteta življenja v starosti	minljivost, smisel življenja
Č25	<i>Če imaš dobro socialno mrežo, se mi zdi, da se ne rabiš bati</i>	dobra socialna mreža	minljivost, smisel življenja
Č26	<i>Najbolj me skrbi v bistvu, če bom zdrava, no, to me najbolj skrbi za to pozno obdobje. Se mi zdi, da je razlika med tem, ali si zdrav. Pa ti je lahko to tretje življenjsko obdobje res lepo, mirmo, lahko raziskuješ, se učiš novih stvari. Če je nekdo bolan, leži na postelji, tega me je pa strah, te odvisnosti od drugih.</i>	zdravje v starosti	minljivost, smisel življenja
Č27	<i>Ja, bolj življenju, ja.</i>	posvečanje življenju	minljivost, smisel življenja
Č28	<i>Jaz mislim, da ja, ker si vsak dan v bistvu v stiku z njimi, srečuješ se z njihovimi težavami, vprašanji, smrtjo, v končni fazi. Se človek vpraša, ja, prej kot če bi nekje drugje bil zaposlen, to pa ja.</i>	služba	minljivost, smisel življenja
Č29	<i>Mislim, da je čisto odvisno od osebe, kako ima razčiščeno.</i>	odvisno od osebe	razvoj na delovnem mestu
Č30	<i>Jaz sem v bistvu dokaj mlada in se mi zdi, da imam glede tega dobro razčiščeno.</i>	dobro razčiščeno	spoprijemanje s smrtjo
Č31	<i>Se mi zdi, da sem neko ločnico naredila, da skušam čim bolj ločiti med zasebnim in službenim. Mislim, da je treba to kar že v štartu kariere narediti, mogoče bi bilo tudi dobro, da bi o takih stvareh tudi v šolah kaj govorili, sploh na specifičnih fakultetah, kjer bodo ljudje potem prišli v stik s takšnimi stvarmi.</i>	ločila že na začetku kariere	razvoj na delovnem mestu
Č32	<i>Temu, da je treba ločiti, ali pa tudi, da bi sploh kaki mladi, ki pridejo delat na primer v dom, da bi jih kdo vprašal, ali potrebujejo pogovor o tem, kar se je zgodilo, ali ko kdo umre ali se</i>	pogovor z mladimi zaposlenimi	možnosti za pomoč

	<i>poškoduje, v tej smeri.</i>		
Č33	<i>Zato, ker me ni strah govoriti o smrti, pa tudi zato, ker sem tudi sama bila na tvojem mestu in vem, kako je...</i>	ni strah govoriti o tej temi, pomoč pri diplomu	razlog za sodelovanje

INTERVJU D (Olivera)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
D1	<i>Ja odvisno, kaj je temu bilo prej. Če je to dolgotrajen postopek, ki se je dolgo vlekel, pa je bila pričakovana smrt, pa je bila zaželena smrt, da se reši trpljenja, pa da je to že teden ali dva se vleče, pa so že svojci nestrpni, je hvala bogu, da se je rešil.</i>	pričakovana smrt lažja	odziv na smrt
D2	<i>Če je pa to nenadna smrt nekoga, ki je nisi pričakoval, pa ti ni vseeno.</i>	ti ni vseeno – če nepričakovano	odziv na smrt
D3	<i>Dojemaš drugače, eno nepričakovano kakor pa eno, ko veš, da gre svojo pot.</i>	razlika med pričakovano in nepričakovano smrtjo	odnos do smrti
D4	<i>Ja, marsikaj vpliva: če je bil na tvojem oddelku, če si imel veliko stika z njim, če si ga dobro osebno poznal, službeno govorim, nič privat, če si dobro sodeloval s svojci, če je to starš ali sorodnik nekoga, ki ga ti s sodelavci poznaš</i>	stik, poznanstva, sodelovanje s svojci	odziv na smrt
D5	<i>Veliko faktorjev je</i>	ogromno dejavnikov	odziv na smrt
D6	<i>če je imel razčiščene stvari ta človek, da veš, da je bil pomirjen s svetom, ali pa da se je boril, da še koga čaka, tako.</i>	pomiritev s svetom ali borba	odziv na smrt
D7	<i>Drugačen kot na začetku.</i>	razvoj odnosa	odnos do smrti
D8	<i>Na začetku si poln idealov. Jaz sem prišel sem pomagat ljudem, pomagat, in je smrt, potem razočaranje, neuspeh.</i>	začetek – razočaranje, neuspeh	odnos do smrti
D9	<i>Z leti je pa čast biti zraven umirajočega, je čast, da mu lahko pomagaš, čast, da lahko svojcem razložiš, jih uvajaš v to in je eno doživetje, ki ti tudi veliko da, kakor ti vzame.</i>	sedaj – čast	odnos do smrti
D10	<i>Zame je človek še vedno človek, četudi umre.</i>	človek	odnos do umrlega
D11	<i>Meni se včasih smejejo, ko jih preoblačim, ampak jaz se še vedno pogovarjam z njimi, meni so ljudje, osebe, ki jih jaz poznam</i>	pogovor z umrlim	slovo
D12	<i>zato sem šla tudi v paliativo, zato smo se v to usmerili in čisto drugače razmišljam sedaj kakor prej</i>	drugačno razmišljanje	razvoj na delovnem mestu
D13	<i>ni več tistega, da ga moramo držat... Pustit času čas in, če je čas za it, poudarek dati na njega tiste dni, absolutno, drugo lahko stoji, razen urgenca in biti pri njem.</i>	poudarek na umirajočem	delo z umirajočim
D14	<i>Ker če ti umiraš sam, mislim da ni nič hujšega na svetu, mislim, da tega ne bi želel nihče.</i>	da ne umira sam	delo z umirajočim
D15	<i>prej je bil poraz, sedaj je pa blagoslov.</i>	prej poraz, sedaj blagoslov	odnos do smrti
D16	<i>Absolutno, zato ker na začetku, saj veš, se učiš... Ti ne pomisliš, da boš delal v domu, ne misliš, da boš imel toliko stika s tem</i>	razlika – začetek in sedaj	razvoj na delovnem mestu

D17	<i>prve smrti so travme, ki ostanejo vedno s tabo, če nisi pripravljen</i>	prva smrt travma	odziv na smrt
D18	<i>Sedaj vem, kje delam, vem kam gredo stvari, vem, da ne moremo vplivati na drugo kot na udobje in na bolečino in ne forsiramo pod vsemi pogoji pa še kaj, pa še kaj.</i>	veš kaj lahko pričakuješ	razvoj na delovnem mestu
D19	<i>Odvisno tudi, koliko svojci želijo</i>	želje svojcev	sodelovanje s sorodniki
D20	<i>Mislim, da se ne utrdiš, ampak dozoriš.</i>	dozoriš	razvoj na delovnem mestu
D21	<i>Spremeniš percepcijo na stvari. Veš, ko si mlad, si poln adrenalina, ti bi vsem pomagal, bi vse še držal pokonci. Tudi če ljudje rečejo "jaz si želim umreti", ni več tistega "joj, pa kaj govorite", ampak "ja, verjamem, da si želite".</i>	sprememba percepcije	razvoj na delovnem mestu
D22	<i>Ne, nič utrdila, samo perspektiva se je spremenila.</i>	ni utrditve	razvoj na delovnem mestu
D23	<i>Ja, absolutno, mi smo tudi lani imeli smrt v ožji družini, tako da absolutno ja. Moji so seznanjeni, jaz imam protokol podpisan, tudi vse ostalo, kaj želim, česa ne želim, moji so vsi seznanjeni, kaj moram biti oblečena, kako me pokopati, vsi, tudi moja punca, pa ima 14 let. Mi o tem odprto govorimo.</i>	podpisan protokol	izraz lastnih želja glede smrti
D24	<i>Ja no, muči te normalno, muči te, da ne želiš, da je takoj, dokler ti otrok ne odraste, če lahko vplivaš na to, to te muči, da pustiš tiste ljube preskrbljene.</i>	preskrbljeni domači	izraz lastnih želja glede smrti
D25	<i>mene smrti ni strah</i>	smrti ni strah	odnos do smrti
D26	<i>Jaz nimam nobenega tabuja pred tem,</i>	smrt ni tabu	odnos do smrti
D27	<i>me je pa strah, da bi umirala sama, to pa absolutno.</i>	strah pred umiranjem sama	odnos do smrti
D28	<i>V veliki meri ja, kje delam, s čim delam in s čim se srečujem</i>	služba	minljivost, smisel življenja
D29	<i>v veliki meri pa tudi mislim, da pri teh letih drugače razmišljam. Bližje pa ne, da sem sedaj dva koraka od smrti, ampak bližje si enemu zorenju, tudi drugače obrneš misli, res...</i>	leta	minljivost, smisel življenja
D30	<i>Tudi sedaj, ko smo imeli to smrt, naša gospa je umirala, šest mesecev je bila terminalno bolna. No, in ona nas je veliko naučila, kako se dostojno, res dostojno umira in kako se dostojno poslavlja, tako da njej smo omogočili vse, da je umrla v naročju svojih otrok, da je bila res doma in vse, kar je treba.</i>	izkušnja izbire načina smrti	izraz lastnih želja glede smrti
D31	<i>Če bi si lahko izbrala, bi si tako, zraven svojih.</i>	izbira smrti	izraz lastnih želja glede smrti
D32	<i>Ja, vedno. Če meni umre, če umre nekdo, ki ga jaz poznam tu, ga grem pogledati in se grem posloviti. Absolutno zmeraj, če je to nekdo, s katerim sem delala, da sem imela stik z njim.</i>	posloviti – če pozna	slovo
D33	<i>če je nekdo, ki ga ne poznam in je v domu dva dni, ne.</i>	če ne pozna – ne poslovi	slovo
D34	<i>Tiste, ki jih poznam, pa absolutno ja, tudi če vem, da so slabi, grem pogledat.</i>	slovo v času življenja	slovo
D35	<i>odkar sva bili s sodelavko na paliativi, imam kar en senzor v glavi, pa grem pogledat, kaj se dogaja, kaki so, če</i>	želja po pomoči	odnos do umiranja

	<i>lahko kako pomagam, če lahko kaj umijem in tako.</i>		
D36	<i>Včasih sem tudi jezna, ker so z vsemi "pritiklinami" zraven, čeprav se menimo o paliativu, ta zaenkrat še ni zaživela.</i>	jeza	odnos do umiranja
D37	<i>Če je na mojem oddelku, pa je režim podrejen čisto samo njim, razen osnovnega dela, urgence. Nekdo bo tam, no, in jaz pri tem vztrajam.</i>	skoncentriranost na umirajočega	delo z umirajočim
D38	<i>Ko pa umrejo, pa se grem posloviti, res. Če jih preoblečem, se takrat poslovim, če ne se pa grem tako.</i>	slovo ob preoblačenju	slovo
D39	<i>delo teče naprej, je pa spet odvisno, ali je bila ta smrt pričakovana ali ne...</i>	razlika – pričakovana, nepričakovana smrt	nadaljevanje dela
D40	<i>Če je nekaj šok, je šok absolutno, mislim, delo že poteka, ampak je samo o tem govora</i>	samo o tem govora - nepričakovano	nadaljevanje dela
D41	<i>Če pa je to nekdo, ki je umrl pričakovano, se pozna, se ve, da je umrl, se ga spoštuje, ampak ni to tisto, da bi vsi poudarjali.</i>	ne poudarjajo vsi - pričakovano	nadaljevanje dela
D42	<i>Povemo ljudem, ki so ga poznali, da je ta in ta umrl, je v kapelici, če želite, ga gremo pogledati.</i>	sporočanje sestanovalcem	spoprijemanje s smrtjo sestanovalcev
D43	<i>Če je pa res tebi nepričakovana smrt, ne vem s kako urgenco, pa mislim, da kar kake pol ure rabiš, da začneš nazaj delovati, to pa ja.</i>	nepričakovana smrt – urgencia	nadaljevanje dela
D44	<i>tisti, ki so bili njegov stik, krog, ja, absolutno.</i>	vključevanje sestanovalcev	spoprijemanje s smrtjo sestanovalcev
D45	<i>zaenkrat imamo še te štiriposteljne sobe, ta španska stena nič kaj preveč ne pomaga. Če se le da omogočiti, če nekdo umira v sobi, pa da so drugi v sobi, če želijo, da jih dvignem in odpeljem ven, mi ni problem, če pa želijo biti zraven, pa še bolje.</i>	potrebe sestanovalcev	spoprijemanje s smrtjo sestanovalcev
D46	<i>Zaenkrat paliativne sobe nimamo, upamo, da jo bomo imeli</i>	paliativna soba	možnosti za pomoč
D47	<i>potem, ko ti ljudje umrejo, žaluje tudi tisti, ki je bil cimer, ampak nanje kar pozabimo. Tako da tudi njim bi bilo treba dati malo več pozornosti, eni so tudi dvajset let skupaj v isti sobi, tako da ja, tudi on žaluje, ampak ga kar nekako...</i>	žalovaje sestanovalcev	spoprijemanje s smrtjo sestanovalcev
D48	<i>Pa mu čez dva dni nekoga novega pripeljemo</i>	vedno novi ljudje	spoprijemanje s smrtjo sestanovalcev
D49	<i>To je spet odvisno.</i>	različna čustva	čustva ob smrti
D50	<i>Pri urgenci stres, nemoč, če umre,</i>	stres, nemoč – pri urgenci	čustva ob smrti
D51	<i>pri nenadni smrti šok, še posebej, če ga najdeš.</i>	šok – nenadna smrt	čustva ob smrti
D52	<i>Pri eni pričakovani smrti pa, če vem, da sem bila zraven in naredila, kar sem lahko, olajšanje in mir, zadnje čase</i>	olajšanje in mir – pričakovana smrt	čustva ob smrti
D53	<i>Pri kakih pa kar nemoč, ker kljub vsemu nekateri se pač ne morejo posloviti in grdo umirajo, tako da takrat pa ja, kljub vsem ukrepom je nemoč.</i>	nemoč – grda smrt	čustva ob smrti
D54	<i>Drugače pa res velikokrat mir, sedaj, ko sem ga našla v sebi, kar mir</i>	mir	čustva ob smrti
D55	<i>tudi s svojci potem lažje, ker imaš neke mehanizme, s katerimi lahko razpolagaš, ker imaš eno večje znanje o</i>	večje znanje	sodelovanje s sorodniki

	<i>tem, lažje pristopiš pa razložiš na en domač način</i>		
D56	<i>Na začetku pa je bil vsak telefon, ki si ga moral opraviti... Še vedno ni prijetno klicati svojcev, daleč od tega, nikoli ni, tudi če je pričakovano iz ure v uro... Na začetku pa je bilo kar kakih 25 minut priprave, sedaj pa jih je deset.</i>	razlika – sporočanje svojcem	razvoj na delovnem mestu
D57	<i>Mi je drugače, mi pa veliko tudi da,</i>	delo bogati	razvoj na delovnem mestu
D58	<i>Stres doživljam veliko manj kot včasih</i>	razlika – manj stresa	razvoj na delovnem mestu
D59	<i>tudi domov ne nosim več stvari.</i>	dela ne nosi domov	spoprijemanje s smrtjo
D60	<i>Ja, sigurno se, prej je bilo, kot sem rekla, na začetku je bil šok, stres, jeza, nemoč tudi velikokrat, pa ne veš, kako bi pristopil, pa rajši ne bi šel v sobo, strah, ogromen strah, že samo, če je bil mrlič na oddelku na začetku, rajši naokoli, na začetku res tako...</i>	šok, stres, jeza, nemoč, strah - na začetku	čustva ob smrti
D61	<i>Prva smrt v nočni, grozovito. Pa čisto normalna, lepa smrt, če gledam s svojimi očmi sedaj. Groza, človeka se dotakniti, groza.</i>	prva smrt grozovita	odziv na smrt
D62	<i>Sedaj pa ne, ni problema, sedaj... Ja, nemoč ja, včasih, ampak vedno redkeje, res, en mir, eno zadovoljstvo, da sem lahko nudila to, kar lahko, in to je to, res, nič drugega.</i>	sedaj mir, zadovoljstvo	čustva ob smrti
D63	<i>In domov absolutno več nič ne nosim, če se le da. Včasih, veš, nosiš čisto vse na začetku, potem pa že narediš en zid. Ne, da nočeš čustvovati, ampak obrambno ga narediš.</i>	razlika – včasih delo domov	spoprijemanje s smrtjo
D64	<i>Tukaj med seboj se že nekako menimo, ampak vse obrnemo na en medicinski humor, ne vem, kako bi temu rekla.</i>	medicinski humor	spoprijemanje s smrtjo
D65	<i>Včasih, če pokažeš, da ti je hudo, dobiš tudi zasmeh nazaj</i>	zasmeh če ti je hudo	spoprijemanje s smrtjo
D66	<i>Ni tistega čuta, mislim, se ne znamo med seboj normalno pomeniti, rajši eno fasado držimo.</i>	fasade	spoprijemanje s smrtjo
D67	<i>Jaz pa rada rečem "meni je hudo, ko je umrl ta gospod nedolgo nazaj".</i>	izražanje čustev	čustva ob smrti
D68	<i>Drugače pa imam navadno eno uro po delu mrtvo uro, skoraj nič komunikacije in takrat, če se le da, predelujem, vmes kaj naredim, če ni časa, pa zvečer, vržem iz sebe</i>	mrtva ura	spoprijemanje s smrtjo
D69	<i>imam tudi prijateljico, ki dela v zdravstvu, ne tu, nekje drugod, pa se kar pomeniva.</i>	pogovor s prijateljico	spoprijemanje s smrtjo
D70	<i>Niti ne.</i>	ni podpore v organizaciji	spoprijemanje s smrtjo
D71	<i>Ja, samo, če bi zaživel. Močno dvomim, da bi zaživel, ne vem, če je kdo pripravljen... Je redko kdo pripravljen se soočiti s tem, da pa jaz pa res rabim nekaj.</i>	reflektiranje dogodkov na ravni organizacije	možnosti za pomoč
D72	<i>Imeli smo supervizijo par let nazaj, ampak smo šli čisto v neke druge teme, otroke, nič potem kaj službenega ni izpadlo ven, tako da je ta supervizija nekako izzvenela v nekaj praznega.</i>	supervizija izzvenela	spoprijemanje s smrtjo

D73	<i>mislim, da tudi premalo poudarka dajemo tem novim ljudem, ki pridejo, da vejo, kako se spoprijeti s stvarjo. Da ni nič narobe, če te je strah, da če ne želiš iti, ne ga poriniti v kopalnico, pa to moraš narediti. In ne damo jim tudi možnosti, da povejo svoje stvari.</i>	poudarek na nove zaposlene	možnosti za pomoč
D74	<i>bi bilo zanimivo, bi bilo koristno, samo ne vem pa, če bi tu zaživel</i>	skeptičnost do organizirane pomoči	možnosti za pomoč
D75	<i>Super bi bilo, tudi za kake druge situacije, na primer stres na delu, ne samo smrt, veliko stvari je takih, ampak bi moral biti nekdo zunanji, individualen in nepovezan s to hišo, čisto x oseba.</i>	tudi druge teme, ne le smrt	možnosti za pomoč
D76	<i>Ja, ja, to imam, ni problema, mi smo zelo zdravstvena ekipa, nas je veliko zdravstvenikov, ni problem v tem, problem je bolj v tem, da včasih pa res ne želiš priznati, da te je tako izzirilo.</i>	podpora domačih	spoprijemanje s smrtjo
D77	<i>Jaz enega gospoda... saj to me je izučilo... jaz enega gospoda nosim s seboj že dobrih 12 let in njegove oči, ki so me prosile, pa mu nisem mogla pomagati, tako da jaz sem se iz njega navadila. Takrat dva tedna nisem mogla spati, grdo je bilo, bolezen je šla naprej, dušil se je, vedeli smo, da se bo to zgodilo, niso dovolili PEG-a, niso dovolili takega, in tiste oči, ki te prosijo, pa mu res nismo mogli, ne jaz ne zdravnik ne noben pomagati, so ostale kar dolgo z mano.</i>	težka izkušnja	spomini
D78	<i>Mlada sem bila, drugače sem to doživljala in tiste oči so še vedno, on je z mano in bo z mano, dokler bom živa, jaz ga vsake toliko omenim, ne glede na kateri ravni tu noter, on je živ in bo živ, dokler bom jaz. On me je fajn streznil, da sem potem sama sebe razčiščevala, sama sebe izobraževala in drugače gledala na stvari</i>	izobraževanje same sebe zaradi težke izkušnje	spoprijemanje s smrtjo
D79	<i>Čisto noben ni kriv, vsakemu se lahko zgodi, da to doživiš, je pa problem, kako se ti s tem soočiš.</i>	občutek krivde	spoprijemanje s smrtjo
D80	<i>Moji vejo, ko je kaj narobe, opazijo sami, pa tudi rečem, danes imam težak dan, je bilo hudo na delu. Mi se o delu doma ne pogovarjamo, o stvareh, ki so tu ne, težak dan, hudo bilo in to je to. Saj tudi vidijo, ko pridem skozi vrata po navadi, tistikrat me res pustijo samo, samo mir, drugo nič.</i>	mir da predelaš sam	spoprijemanje s smrtjo
D81	<i>Drugače pa so prijatelji v zdravstvu, tako da mi potem to predelujemo, brez imen, brez tega ampak...</i>	pogovor s prijatelji	spoprijemanje s smrtjo
D82	<i>ker te osebno poznam, ker nisi nekdo, ki nimam stika z njim</i>	osebno poznanstvo	razlog za sodelovanje
D83	<i>zato, ker sem se res spustila v paliativo z dušo in srcem in bi res rada na tem kaj naredila</i>	prispevek k paliativi	razlog za sodelovanje
D84	<i>ni mi bilo težko, se rada o tem pogovarjam</i>	rada pogovarja o tem	razlog za sodelovanje

INTERVJU E (Vesna)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
E1	<i>Tako se mi zdi, da najprej na hitro naredim v glavi en res, to je en zoom pregled njegovega življenja pri nas, in to je po mojem pet sekund, v katerih zajamem vse tisto razmišljanje, o tem koliko časa je bil tukaj, ali je trpel, ali se je dobro imel ali je bilo njegovo življenje pri nas kvalitetno, ali smo mu dali vse tisto, kar bi mu lahko dali.</i>	hiter pregled življenja osebe v domu	odziv na smrt
E2	<i>Čeprav nisem nikoli razmišljala o tem tako, kakor si me sedaj vprašala, se mi zdi, da je to prav to.</i>	prvo razmišljanje o odzivu	odziv na smrt
E3	<i>Po navadi se ob najavi smrti, ki so bolj ali manj pričakovane, počutim nekako olajšano</i>	olajšanje – če pričakovano	odziv na smrt
E4	<i>Nenadne smrti me šokirajo, sigurno, še posebej, če gre za mlajše ljudi ali pa zelo vitalne starejše, te tudi zelo prizadenejo.</i>	šok – nenadne smrti prizadetost – če mlajši ali vitalni starejši	odziv na smrt
E5	<i>Pojavi se včasih še tista misel zraven, najbrž kot nekega odgovornega za večje število ljudi in za več zadev v hiši... Ali je mogoče v ozadju kaj takega, kar bi mogoče lahko vplivalo na njegovo smrt</i>	občutek odgovornega za ljudi	odziv na smrt
E6	<i>Ali ga nekdo ni šel predolgo pogledat, pa bi ga moral mogoče, kaj takega.</i>	redno spremljanje	odziv na smrt
E7	<i>Kakorkoli se sliši, bi bilo zelo, ne vem, neresnično od mene, da bi rekla, da me preplavljajo kakšna zelo, zelo močna čustva, da bi ob tem ne vem recimo jokala ali pa tako.</i>	ni močnih čustev, ni joka	odziv na smrt
E8	<i>Trudim se vsakega človeka doživljati individualno, osebno</i>	individualno, osebno	odziv na smrt
E9	<i>se mi zdi, da mi je uspelo v vseh teh letih obdržati tisto mejo med zasebnim in službenim,</i>	ločitev službe in privat	spoprijemanje s smrtjo
E10	<i>da ne gre za poistovetenje s tem stanovalcem, da je bil to človek, ki smo ga negovali in je potem pri nas dočakal še tisto neizogibno, kar je pač nujno v življenju, to je to, kar čaka vsakega.</i>	se ne poistoveti z umrlim	odziv na smrt
E11	<i>ob nenadnih smrtih pa se človeku milo stori.</i>	nenadne smrti – milo stori	odziv na smrt
E12	<i>pa mogoče pri tistih, ki nimajo svojcev, nekako bolj to linijo povežeš, saj si bil ves čas njegovega bivanja pri nas še en del svojca...</i>	za nekatere del svojca	odziv na smrt
E13	<i>Jaz zlasti o tem razmišljam, če je nekdo nekaj pustil na tej zemlji ali v dejanjih ali recimo v družini ali v neki drugi, morda intelektualni zapuščini, pa si rečem "no, saj ta človek je pa nekaj pustil".</i>	človekova zapuščina	odnos do umrlega
E14	<i>Ko pa gre nekdo, ki nima več čisto nikogar pred sabo niti za sabo, pa si rečem, kakor da je ena lučka od regrata se upihnila in je ni več, to mi je hudo, no, to mi je hudo za vsakega.</i>	hudo za nekom, ki ni imel nikogar	odnos do umrlega
E15	<i>se razlikuje</i>	različna čustva	čustva ob smrti
E16	<i>tako v življenju razmišljam, da je človek izpolnjen, ko nekaj na zemlji pusti</i>	izpolnjenost človeka	odnos do umrlega

E17	<i>ko pa nimaš nikogar, ko nihče niti solze ne potoči za tabo, ko nihče ne bo prišel na tvoj grob nikoli, takrat pa se mi zdi, da jaz bolj sočustvujem z njimi, za tistimi je težje.</i>	sočustvovanje za človekom, ki je bil sam	odnos do umrlega
E18	<i>vedno mi je težje za neko bolj ranljivo populacijo</i>	ranljivejša populacija	odziv na smrt
E19	<i>vsi moramo umreti, samo odvisno, je v kakšnih okoliščinah se to zgodi.</i>	različne okoliščine neizbežne smrti	odnos do smrti
E20	<i>Zelo neprijetno mi je recimo bilo, ko smo imeli, kakor se jaz spomnim, dva primera samomorov pri starostnikih. Takrat so ena taka čudna čustva, no, kaj smo mi tu, ali bi morali kaj prej opaziti, ali je bilo kakšno sporočilo, ki ga nismo videli, ali bi lahko to preprečili, ali na drugi strani je bila to odločitev posameznika, ki jo je izpolnil?</i>	samomori – bi se dalo preprečiti?	odziv na smrt
E21	<i>Poslovim se od tistih, na katere sem se, ne vem iz katerega razloga, bolj navezala. Ali so to leta bivanja, ne pa čisto vedno, saj pravim, tekom življenja v domu se trudim biti z vsemi enaka, ne da bi nekaj preferirala. Ampak nekaj se pa zgodi vmes, zaradi česar ti nekdo bolj priraste k srcu, in od njih se grem posloviti</i>	navezanost	slovo
E22	<i>pa tudi od tistih, ki so ekstremno dolgo časa tukaj, ker se mi zdi, da smo res potem bolj znanci kakor strokovni sodelavci</i>	dolgo časa v domu	slovo
E23	<i>Ali pa recimo, če je iz vasi ali bližnje okolice... ali pa tako naključno od kakih znancev ali če je celo od sodelavcev.</i>	če iz vasi ali okolice, če od znancev, sodelavcev	slovo
E24	<i>Te, od katerih sem pripovedovala, grem pokropiti v vežico</i>	pokropiti v vežico	slovo
E25	<i>od nekaterih, ko se tudi zgodi, da sem doma in me ni tukaj, na nek način v mislih, s kako tako čisto enostavno mislijo</i>	enostavna misel	slovo
E26	<i>Na pogrebe načeloma ne hodim, ker sem tu sprejela eno načelno zadevo... To lahko potem zelo tako dvolično izgleda, da nekomu, ki ti je prirasel k srcu, bi šel, enemu, ki je malo manj, pa ne. Tako da to je potem vedno malo sporno.</i>	pogrebi ne	slovo
E27	<i>Enkrat so me celo eni svojci, ki nimajo tukaj bližnjega v domu, pa so me tako malo začudeno vprašali, če ne gremo na pogrebe od vseh stanovalcev. Pa meni se je zdelo oziroma sem jim razložila, da je to čisto nemogoče in tudi preveč osebno, da bi se tega udeleževali.</i>	razmišljanja svojcev	slovo
E28	<i>Grem samo k tistim, ki jih poznam od prej ali ko me veže kakšna prijateljska vez s sorodniki recimo.</i>	poznanstvo, prijateljske vezi	slovo
E29	<i>novico o smrti, če je to kolikor toliko pričakovana smrt, sporoči oddelčna diplomirana sestra, v nekaterih primerih socialna delavka, recimo, če je imela mogoče več povezav s tisto družino. Če gre pa za kakšen tak primer smrti, ki je</i>	sporočanje svojcem	sodelovanje s sorodniki

	<i>zelo nepričakovan, mogoče tragičen, mogoče malo bolj nenavaden ali kaj bi rekla, nepričakovan skratka, potem pa zdravnica</i>		
E30	<i>Včasih sem tudi sama sporočala novico o smrti... mi je bilo vedno precej neprijetno, tako, da... Ja, ni to enostavna zadeva sporočiti novico o smrti, ker je le ena taka reč, ki lahko... Včasih si poklical nekoga, si si mislil, da bo čisto normalno reagiral, saj je bilo pričakovano stanje, pa si imel potem kako zelo burno reakcijo na drugi strani. Po eni strani pa si kdaj nepričakovano smrt sporočil, pa je bila reakcija čisto normalna, skratka res ne moreš nikoli pričakovati od ljudi.</i>	sporočanje svojcem težko	sodelovanje s sorodniki
E31	<i>sploh od teh svojcev, ki sem jih spoznavala dlje časa, ki so bili z nami več let, pa se želim posloviti, želim tisto uradno sožalje izreči, se mi zdi, da potem lažje nekako se srečaš še kje, pa še kako besedo lahko rečem spotoma, kako so, kako se počutijo, to imam rada.</i>	izrekanje sožalja svojcem, slovo	sodelovanje s sorodniki
E32	<i>Do sodelavcev ja, dostikrat rečemo kaj o tem, tudi tako, ko gre nekako k temu, da veš, da človek umira.</i>	pogovor s sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
E33	<i>Prav v zadnjem času dosti delamo, ne morem sicer še reči, da imamo prav neko paliativno oskrbo urejeno tako, da jo imamo stoprocentno formalizirano, ampak da se je precej dejanj znotraj tega tako uredilo, da lahko rečem, da kar precejkrat spregovorimo o tudi prav direktno o smrti...</i>	izboljševanje paliativne oskrbe	možnosti za pomoč
E34	<i>Kakor smo se včasih izogibali tega izraza in vsega povezanega z njim, sedaj v večini primerov vidiš, da eno olajšanje dosežeš pri svojcih s tem, ko izrečeš tudi to besedo smrt...</i>	pogovor o smrti s svojci	prisotnost teme smrti
E35	<i>O smrti v domu dostikrat govorimo kot o olajšanju in pri tem se včasih zalotim pri razmišljanju, če ne postajamo preveč brezosebni celo, ker za večino tistih, ki zelo trpijo in so popolnoma brezmočni in brez kakršnekoli življenjske moči, vidimo smrt kot edino rešitev in tem tudi na glas spregovorimo.</i>	brezosebni	odnos do smrti
E36	<i>Sigurno je šlo na bolje, predvsem, saj ne rečem, ta odnos, ta pieteta do smrti, do umirajočega. Tukaj mislim, da kakšnih večjih težav nikdar verjetno ni bilo</i>	razvoj odnosa	odnos do smrti
E37	<i>predvsem se mi zdi, da smo to začeli izboljševati no, ta pristop k svojcem, to, da si upajo spregovoriti o tem, da to je, da to je tukaj, da to je stvar, o kateri je treba reči besedo in... jih poklicati malo prej, sploh izvedeti njihova pričakovanja in kaj želijo, če želijo mogoče biti prisotni, ko nekdo umira, ali želijo nadaljevati postopke oživiljanja, zdravljenja... Te postopke pa se mi zdi, da smo zelo izboljšali.</i>	želje svojcev	sodelovanje s sorodniki

E38	<i>Ja, sigurno precej več, kot povprečen posameznik moje generacije, s katerimi se srečujem...</i>	služba	minljivost, smisel življenja
E39	<i>sigurno se sprašujem, ampak ne tako nekaj negativno, ne s tistimi vprašanji "kaj sem, zakaj sploh sem, če potem umrem".</i>	spraševanje po smislu	minljivost, smisel življenja
E40	<i>Bolj pa mogoče tudi v zvezi s tem, kaj želim, da se dogaja z mano, česa ne želim predvsem, no, pa o tem, kako medicina napreduje, o tem ogromno razmišljam</i>	razvoj medicine	izraz lastnih želja glede smrti
E41	<i>jaz mogoče v kakšni situaciji že zelo na kocko postavljam etičnost tega razvoja medicine, ker zdravimo čuda stvari do onemoglosti, ki jih ne moremo pozdraviti, jih samo zdravimo in odpiramo nove etične dileme.</i>	etične dileme	odnos do smrti
E42	<i>Jaz sem imela eno povezavo z gospo tukaj, precej let je bila tukaj in zadnjih pet let je tako nekvalitetno življenje imela, da je tudi sama po smrti klicala, naj me reši, iz nekega naslova, zelo je bila verna in je klicala, naj jo reši bog. Torej, ona je tudi njemu izražala to, mi pa smo jo rešili recimo petkrat smrti vmes in tako - komu smo mi tu naredili uslugo?</i>	oživljanje	upoštevanje želja umirajočega
E43	<i>To se sprašujem in potem zase in za svoje bližnje in za svojo okolico in to, da precej o tem govorim s svojimi otroki in z družino nasploh.</i>	pogovor z družino	prisotnost teme smrti
E44	<i>Kar tako jim rečem, da ne želim, da se kaj preveč ukvarjajo s tem, kako bi me pozdravili in tako... Prav tiste, normalne stvari, želim biti upepeljena, kaj pa vi otroci, kaj bi si želeli, tako dam to ven. Saj vem, da je grozno to z otrokom govoriti, kako bi si želel biti pokopan, ampak je pa spet del življenja.</i>	upepelitev, pokop	izraz lastnih želja glede smrti
E45	<i>načeloma jaz o domskih zadevah zelo nerada doma govorim. Sem opazila, da jih to v bistvu sploh nič kaj preveč ne privlači, in se mi tudi zdi preobremenjujoče...</i>	doma ne govori o službi	delo v domu na splošno
E46	<i>Mogoče se o teh domačih razmerah bolj pogovarjamo ob smrti bližnjih, sorodnikov, znancev, tistikrat kaj rečem, pa, glede na moj karakter in moj način, navadno na hec obrnemo.</i>	pogovor ob smrti bližnjih	prisotnost teme smrti
E47	<i>Tako bom rekla, v enem ožjem krogu s temi, ki sodelujemo v pisarni ob kakšni določeni smrti, se tema odpre spontano in jaz čutim, da je to dovolj, nimam kakšnih potreb.</i>	pogovor z ožjimi sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
E48	<i>prideš delati kot en čisto neizgrajen človek, še mlad</i>	razlika - začetek in sedaj	razvoj na delovnem mestu
E49	<i>greš pokropit, ampak tisto se mi zdi bolj ali manj ena taka formalna zadeva, ki jo narediš.</i>	pokropit – formalnost	slovo
E50	<i>ee seveda utrdiš</i>	se utrdiš	razvoj na delovnem mestu
E51	<i>se velikokrat ob tem vprašam, da res ne bi rada, da se kdaj utrdim do te mere, da</i>	ne smrt kot tekoči trak	razvoj na delovnem mestu

	<i>bi mi bila ta smrt kakor en tekoči trak. To bi bila res ena taka formalna stvar v domu, da prideš, si tu, umreš, pride drugi, to ne bi rada.</i>		
E52	<i>Da vsaj toliko lučka zagori v vsakemu, da je bil človek, ki je bil na svetu in smo mu mi pomagali na primer živeti v zadnjih letih ali mesecih in da ga sedaj ni več. Da se z eno mislijo od vsakega poslovliš, to se mi zdi... pa se mi zdi tudi, da mi na splošno kar uspeva.</i>	vsaj pomisliš na umrlega	slovo
E53	<i>mene te bivanjske teme res zelo privlačijo in zelo rada razmišljam o teh različnih življenjskih situacijah.</i>	življenjske teme privlačijo	razlog za sodelovanje
E54	<i>Potem pa človek začne res razmišljati o tem, koliko sem se s kakšno smrtjo oddahnila, tudi to je, takrat se počutim malo tak trd človek, je prav da sem tako rekla, ampak ja, za kakšnega rečem "hvala bogu".</i>	trd človek	odnos do smrti
E55	<i>Tako no, se mi zdi, da o tem moraš razmišljati, je dosti lažje potem...</i>	potrebno razmišljati	spoprijemanje s smrtjo
E56	<i>življenjska tema in zame tudi strokovna in je en tak izziv.</i>	izziv, strokovna in življenjska tema	razlog za sodelovanje

INTERVJU F (Branka)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
F1	<i>V bistvu se mi zdi, da že kar iz navade rečeš "se je rešil"</i>	rek	odziv na smrt
F2	<i>odvisno pa potem tudi od tega, kdo je.</i>	odvisno kdo je	odziv na smrt
F3	<i>Mislím, da vpliva to, koliko si si blizu z nekom, koliko delaš z njim, odvisno je, na katerem oddelku si,</i>	bližina, delo z nekom	odziv na smrt
F4	<i>včasih enega ne vidiš, sploh ga ne vidiš in ne poznaš in ti je potem ne vseeno, ampak drugače odreagiraš, kot če je nekdo, ki ga vidiš vsak dan.</i>	razlika – poznan, nepoznan	odnos do smrti
F5	<i>Moram reči, da me je enih par smrti zelo prizadelo, prav, če pomislim, mi gre že sedaj na jok.</i>	nekatero smrti zelo prizadele	odziv na smrt
F6	<i>Druge pa gredo mimo, pa niti ne vem, da so... Ravno včeraj sem sama sebe spraševala za eno gospo, če je še živa ali ne. Me je bilo prav... sem šla potem prav v sobo pogledati, kdo je v tisti sobi, ker nisem vedela, če je še živa ali ne. Pa je gospa že umrla in me to ni prizadelo. Je šlo prav mimo.</i>	smrt gre včasih mimo	odziv na smrt
F7	<i>Z vsem spoštovanjem gledam nanj.</i>	spoštovanje	odnos do umrlega
F8	<i>Mi je neprijetno, če sem sama z mrtvim človekom, to moram povedati, da grem, če moram it sama, ampak raje koga s seboj vzamem, vedno imam koga. Ne bi rekla, da je to strah, je ena neprijetnost.</i>	neprijetno	odnos do umrlega
F9	<i>jaz vedno doma potem zvečer zmolim eno molitev za človeka, vedno, to pa ja. Tukaj ne... Včasih se prekrižam, ampak potem pa doma pomislim na to.</i>	molitev v samoti, se prekriža	slovo
F10	<i>Ma ne, ne.</i>	ne izrazi čustev na delovnem mestu	čustva ob smrti
F11	<i>Hudo mi je. Niti ne toliko za človeka samega, ker so tu večino starejši,</i>	hudo za svoje	čustva do sorodnikov

	<i>najbolj hudo mi je za svoje, ki jih poznam, za tiste, ki si z njimi, ki si vsak dan v kontaktu z njimi, ki sprašujejo, kaj se dogaja, kako se dogaja, kdaj bo umrl ali kaj takega. In potem za svoje ti pride skoraj bolj hudo kot za človeka, ker veš, kaj morajo prestajati in dati skozi.</i>		
F12	<i>se razlikuje, zelo.</i>	različna čustva	čustva ob smrti
F13	<i>Mislim, da se med seboj že toliko, ker smo ožje kolegice, diplomirane sestre, da smo tako povezane, da med sabo rešujemo ta čustva, kadar nam je hudo. To lahko brez težav naredimo, ker nas je malo, smo samo štiri, ni nek velik krog kolegic, da bi med vsemi stotimi tu razglabljal, pred njimi pa mi ni težko tega povedati.</i>	pogovor z ožjimi sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
F14	<i>to mi je čisto dovolj, čeprav kakšno smrt potem še kar premlevam doma še kar dolgo časa</i>	pogovor dovolj, včasih premleva še doma	spoprijemanje s smrtjo
F15	<i>na primer sedaj, ko o tem govoriva, se spomnim na določeno stanovalko, mi grede kar solze, no, mi je hudo.</i>	gre na jok	spomini
F16	<i>Ne, ne vključujem jih, to bolj sama. Ker vidim, ne da me ne razumejo, ampak nočem o tem govoriti, ker vidim, da ne razumejo mojega dela, tako bom rekla.</i>	domači ne razumejo dela	prisotnost teme smrti
F17	<i>Čustva bi morda lahko povedala, ampak to kar delam, pa nočem razlagati.</i>	čustva domačim lahko zaupa	spoprijemanje s smrtjo
F18	<i>Niti ne. Bolj kot zase se sekiram zaradi otrok.</i>	skrbi zaradi otrok ne zase	minljivost, smisel življenja
F19	<i>Sama se mi zdi, da sem že predelala te stvari, ker sem imela eno tako diagnozo, da je bila kar... me je stresla in sem potem dala to skozi in sedaj tega nič več v glavi ne premlevam. Kar pač bo, bo, ne da me je strah ali pa da sem... enostavno ne razmišljam o tem sedaj.</i>	zaradi diagnoze predelala vse, sedaj ne razmišlja več	minljivost, smisel življenja
F20	<i>po navadi je naše delo to, da obvestimo svojce, med tednom absolutno, da obveščamo svojce, da obvestiš zdravnika in spelješ vse.</i>	sporočanje svojcem	sodelovanje s sorodniki
F21	<i>Zdi se mi, da poteka vedno na enak način, da si že nekako brez čustev.</i>	sporočanje brez čustev	sodelovanje s sorodniki
F22	<i>Lažje sporočiš tistim, ki so vsak dan tu in jih poznaš, pa morda veš, da nekako to pričakujejo. Potem se že z njimi nekako bolj na prijateljski ravni pogovarjaš in jim svetuješ in tako.</i>	prijateljska raven pogovora, svetovanje	sodelovanje s sorodniki
F23	<i>Je pa težko sporočati tudi tistim, kjer stanovalci niso na tvojem oddelku in nekako niti ne veš, komu sporočaš, niti vizualno ga ne poznaš, potem pa sporočiš, ker moraš, je pa neprijetno.</i>	težko, če ne veš komu sporočaš	sodelovanje s sorodniki
F24	<i>Sama raje sporočam tistim, ki jih poznam, ker vem, kako bodo nekako odreagirali.</i>	lažje sporočanje poznanim svojcem	sodelovanje s sorodniki
F25	<i>Ja, postalo je lažje, zares bolj, me ne prizadene toliko. Včasih je bilo na začetku "joj, moram svojce klicat, moram svojce klicat", samo razmišljanje, neki groznega je to v glavi. Sedaj pa nekako rečeš "aha, moram še</i>	razlika – sporočanje postalo lažje, del službe, manj stresno	sodelovanje s sorodniki

	<i>svojce poklicati", tako, na takšen način. Bolj to sprejmeš kot del službe, ne kot nekaj stresnega.</i>		
F26	<i>Ja, se utrdi, ja.</i>	se utrdiš	razvoj na delovnem mestu
F27	<i>Včasih si mislim, da kako bi... Ko sedaj tako malo čustev daš, mislim, te ne prizadene toliko, ane, kako bi odreagirala, če bi sedaj, ne vem, mama ali pa stara mama, ki je že starejša, če bi tudi tako, z malo čustvi sprejela to stvar umiranja in smrt samo...</i>	sprejetje smrti v družini?	odnos do smrti
F28	<i>Vidim pa tudi, da me bolj prizadene, če kdo od naših zaposlenih umre, starši na primer, mi je hudo za sodelavko ali sodelavca, zelo hudo.</i>	bolj prizadene če sorodnik sodelavke	čustva do sorodnikov
F29	<i>Ja, ja, saj bolj do svojcev, kakor do umrlega</i>	goji čustva do njih	čustva do sorodnikov
F30	<i>nekako tako razmišljaš, njega ni več, ne trpi več, se je rešil...</i>	rek	odziv na smrt
F31	<i>Zadnjič mi je ena gospa rekla "dajte mi kaj, da bom umrla, ne bo nihče vedel". Potem ko veš, da si nekdo želi, da pušča vse v redu za seboj, da je pomirjen s tem, potem ti je pa res za svojce hujše kot zanj.</i>	želja po smrti	čustva do sorodnikov
F32	<i>Verjetno en izziv, ker neradi govorimo o tem, se te teme zelo izogibamo.</i>	izziv ker ne radi govorimo	razlog za sodelovanje
F33	<i>Ne veš, s kom se lahko pogovarjaš o tem.</i>	kdo sogovornik?	prisotnost teme smrti
F34	<i>Če bi izrazili željo, ja, drugače, da bi pa sama kaj takega začela, pa ne.</i>	izražanje želje po pogovoru	prisotnost teme smrti
F35	<i>Ravno zadnjič mi je eden rekel "še en mesec in pol in bom odšel gor", pa nisem želela ravno razpravljati z njim o tem, morda tudi zato, ker nisem imela časa, ampak ...</i>	ni časa	prisotnost teme smrti

INTERVJU G (Ela)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
G1	<i>če je smrt, ki je prišla po hudi bolezni, pa recimo se čaka, potem mogoče rečem, "no ma saj, saj se je bogi rešil"</i>	rek – pričakovana smrt	odziv na smrt
G2	<i>pa je kakšna nepričakovana smrt, pa te kar malo, no, me malo stisne, mislim ne stisne, malo je tako, drugače. Pa kako to, pa kaj je bilo, pa kaj se je zgodilo, ni mi ravno...</i>	nepričakovana smrt – stisne, mnogo vprašanj	odziv na smrt
G3	<i>da je kakšna taka nenadna smrt, me bolj recimo, no, mislim prizadene, kako bi... Žalostno je, da je takšno delo, da te take stvari ne morejo ravno prizadeti, ker potem bi bilo tega preveč, ne.</i>	te ne sme prizadeti preveč	čustva ob smrti
G4	<i>Ja, ja, ali pa mogoče da si koga... da ti je bil nekdo bolj simpatičen, mislim simpatičen, da si ga imel drugače morda rad, kakor sosedo ali kaj, pa da te morda res malo bolj.</i>	simpatičnost, sosedski odnosi	odziv na smrt
G5	<i>Tu gre za skoraj vsakodnevno srečanje s tem, tako da ni spet nekega posebnega občutka... No, seveda je, človek se le poslovi, ampak vseeno</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti

	<i>drugače, kot če ti doma nekdo ali pa tako. To je čisto nekaj drugega, me, seveda me, ampak pač to je del našega dela, da...</i>		
G6	<i>da mi doma nekdo umre ali kak sorodnik bližnji, to smrt sigurno drugače podoživljam, kot tu, ko greš recimo in na pogreb in pokropit in tako. Tega tukaj ni, ne, tu je del te službe</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti
G7	<i>neko dostojanstvo do njega je</i>	dostojanstvo	odnos do umrlega
G8	<i>se poslovliš in tu se zaključi stvar</i>	se poslovliš in je to to	slovo
G9	<i>če je čas, no čas, grem v kapelo ga pokropit, to recimo grem, drugače pa odvisno, kakor pač naletiš na to. Da bi pa kaj tako posebnega, ne, grem pa rada ga pogledati, to pa ja</i>	pokropiti v vežico	slovo
G10	<i>Nekako tako je, da tukaj so vsi onemogli, stari ljudje, tako da ponavadi vedno rečem tako "saj je imel ena lepa leta, si je zaslužil sedaj eno lepo in mirno smrt" ali kakorkoli. Kaj drugega pa ne, ker pač del življenja je tak in...</i>	razumska razlaga smrti	odnos do smrti
G11	<i>Recimo, ko ga spremljaš že prej, kako se muči za življenje, kako na primer že tri, štiri dni prej ne more niti požirka vode narediti, kaj šele, da bi jedel, je v bistvu ena bilka na postelji, se mi nekako zdi... da eno olajšanje, da se je ubogi res rešil. Čudeži se ne delajo, da bi se on sedaj spremenil</i>	olajšanje - če je trpel	čustva ob smrti
G12	<i>olajšanje, ne olajšanje za smrt, ampak ja, da ne trpi več</i>	olajšanje da ne trpi	čustva ob smrti
G13	<i>Ja, to je pa drugače</i>	razlika med pričakovano in nepričakovano smrtjo	čustva ob smrti
G14	<i>potem imaš, ne vem, sto vprašanj se ti vrti po glavi</i>	veliko vprašanj	spoprijemanje s smrtjo
G15	<i>se. Samo sedaj, da bi neka čustva kazala, ne, ker nekako smo že, saj to je mogoče res grdo, ampak smo že toliko let v tem, da ne, da človek ni čustven, ampak nekako ne moreš biti...</i>	ne kažeš čustev	čustva ob smrti
G16	<i>en župnik mi je rekel, "ma joj, delate v domu, pravi, pa kaj ko kdo umre, za vsakim jočete?" Pa sem rekla "ma veste, no..." Pa je rekel "ja veste, ker jaz sem na začetku na vseh pogrebi jokala, a to ne gre nikamor". To je del našega dela, da nekako ne moreš se, ne vem, mogoče bi preveč izgorele, ne vem...</i>	ne jokajo (več)	čustva ob smrti
G17	<i>saj ti je, seveda ti je hudo kaj, za vsakim človekom normalno, da je hudo, ampak pač narediš svoje, pridejo svojci in on gre potem v svoje kraje in tu se stvar konča.</i>	ti je hudo	čustva ob smrti
G18	<i>Če pridejo, daš sožalje</i>	da sožalje	sodelovanje s sorodniki
G19	<i>Je razlika, takrat me je zelo prizadelo, še posebej prva smrt, dejansko nikoli prej nisem doma ..., da bi imela koga... Nona, ko je umrla, ampak sem bila še otrok. Če sem šla koga pokropit, da bi se prav tako srečala, pa ne.</i>	razlika – začetek in sedaj	razvoj na delovnem mestu
G20	<i>Pa je bilo ja, v začetku, ko sem začela delati, je bilo drugače. Potem vidiš, da se moraš nekako sprijazniti, ker se boš</i>	postaneš imun	razvoj na delovnem mestu

	<i>vsakodnevno srečeval s tem. Tako si skoraj imun ali kako bi rekel. To je del tega, ja, je ubogi umrl in kaj, zadeva gre naprej, delaš drugo delo.</i>		
G21	<i>recimo še 20 let potem se spomniš ljudi, se spomniš ljudi, ki so ti... skorajda ni človeka tukaj noter, ki ga ne poznaš, od dvajset let nazaj, vseeno ti ostanejo toliko, si vseeno nekaj časa z njimi živel.</i>	spomini na umrle ostanejo	spomini
G22	<i>sedaj je spet drugače, ker sem starejša in drugače gledam na to. Tako da zmeraj bližje si temu ... doma imaš starše starejše, za katere veš, da enkrat bo na to... Mogoče mi, ki se vsakodnevno s tem srečujemo, je morda za nas drugače, mogoče ne znamo več toliko čutiti tega in toliko podoživljati in ti ni tako hudo</i>	služba, leta	minljivost, smisel življenja
G23	<i>Ja, je težek del življenja ... Saj verjetno bo tudi meni, ko bom nekoga bližnjega zgubila, bom mogoče šele takrat drugače razmišljala, ker moram potrpati, nisem še nikoli tega, da bi mi mama ali oče, eden od bližnjega. Saj potem mogoče, ko bom na tem, bom pa morda drugače spet sprejemala vse to.</i>	ob osebni izkušnji mogoča sprememba mišljenja	odnos do smrti
G24	<i>Ja, to ja, to si vedno mislim, kaj je potem, kaj si potem, kako je to, kaj, to je tisoč vprašanj... Še posebej, če kdo mlad umre</i>	veliko vprašanj, sploh če umre mlad	minljivost, smisel življenja
G25	<i>si potem mislim, ja, pa ko bom jaz, pa ne bom videla več tega, pa ne bom videla vnukov, to dejansko ja.</i>	odhod od ljubljenih	minljivost, smisel življenja
G26	<i>človek vedno hrepeni, pa bi rad še to videl, pa to videl...</i>	hrepenenje človeka	minljivost, smisel življenja
G27	<i>Da bi pa sedaj, da recimo nekaj zbolim, pa me dajo pred dejstvo, to pa ja, to bi pa bilo milijon in milijon vprašanj "pa zakaj ravno jaz, zakaj ravno meni, kako bodo moji potem?"</i>	morebitna huda bolezen	minljivost, smisel življenja
G28	<i>veliko imamo teh predavanj in tega,</i>	predavanja	možnosti za pomoč
G29	<i>mislim, da če bi karkoli potrebovala, bi bila mogoče socialna, diplomirana, glavna sestra vedno na voljo za kakšen pogovor, v to ne dvomim.</i>	pogovor s socialno, diplomirano, glavno sestro	možnosti za pomoč
G30	<i>Ja, če bi prišlo do tega, sigurno. S tem ne moreš živeti, da bi neprestano na to mislil, ti more nekdo pomagati odpreti oči, da ni vse tako črno, kakor bi si morda jaz predstavljala, ja, bi si poiskala pomoč.</i>	bi poiskala pomoč	spoprijemanje s smrtjo
G31	<i>Ja, jaz mislim, da ja</i>	formaliziranje pomoči	možnosti za pomoč
G32	<i>če se vzpostavi nekaj, saj imaš potem možnost izpostaviti problem, se pogovarjati, mislim, da tu res ni problema, da ti vsi prisluhnejo, je takšno okolje.</i>	vzpodbudno okolje	možnosti za pomoč
G33	<i>je res, da so tu stari ljudje, bolni, tako da je drugačna smrt, kot če je nekdo mlad. Verjetno smo vsi taki, ne moreš biti ti imun na vse to, ne da si imun, ampak tu je tako, da gre vse sproti</i>	razlika – smrt stari, mladi	odnos do smrti
G34	<i>nikoli pa ne pozabiš na tiste ... Joj, kolikokrat se pogovarjamo v skupini, joj,</i>	spomin na umrle	spomini

	<i>pa kdo je bila že tista, je bila tam, pa je umrla ...Mislim, se človek jih spomni, to mislim, da je že nekaj, da ti ni vse ravno, da so številke, daleč od tega</i>		
G35	<i>jaz se včasih vprašam, se bojim, da bom, če bodo nekoč meni starši umrli, da, ne da ne bom čutila, ampak da mi bo to bolj... so bili bolni, so bili stari in da si bom razlagala, da je to del življenja... Se bojim, da ne bom morda toliko čustvena, kot morda nekdo drugi, ki se s tem toliko ne srečuje, to pa je res ena... V življenju nekaj zadnjega, nekaj, kar si nihče ne bi želel, to pa se bojim, da bom enostavno tako... Čeprav dobro, ko greš pokropit nekoga drugega, nekega bližnjega, ne da ne grem z enim srcem, ampak nekako se res bojim, da se potem doma ne bom znala se...</i>	strah pred razumskimi razlagami smrti bližnjih	spoprijemanje s smrtjo
G36	<i>Moraš pa vseeno imeti eno mejo...</i>	ločitev službe in privatnega življenja	spoprijemanje s smrtjo
G37	<i>tudi jaz potem, ko bo prišlo do tega, bom popolnoma drugače reagirala, nič ne rečem... človek ne more vedeti</i>	do lastne izkušnje ne moreš vedeti	spoprijemanje s smrtjo
G38	<i>Čisto spontana odločitev je bila...</i>	spontana odločitev	razlog za sodelovanje
G39	<i>če ti lahko tudi kakorkoli pomagam, zakaj pa ne?</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje

INTERVJU H (Katja)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
H1	<i>Najprej pomislim na to, kar zahteva strokovnost</i>	zahteve stroke	odziv na smrt
H2	<i>umrlega je treba urediti in potem, pa saj veš, pride malo sočutja, četudi si tu kot delavec, te nekaj gane, sigurno, še posebej če si na enem oddelku toliko časa z njim</i>	sočutje, te gane	čustva ob smrti
H3	<i>Minljivost bi rekla</i>	minljivost	odziv na smrt
H4	<i>se ti smili človek, kaj takega...</i>	se ti smili	čustva ob smrti
H5	<i>včasih rečemo tudi, "no saj se je rešil, ker je bil bolan".</i>	rek	odziv na smrt
H6	<i>si presenečen, seveda si presenečen, če je nepričakovano</i>	nepričakovana smrt – presenečenje	odziv na smrt
H7	<i>drugače se mi zdi, da vse nekako enako doživljam, ne vem ...</i>	enako doživljanje	odziv na smrt
H8	<i>spoštujem ga, tako kot živega. Na primer, ko ga urejaš, ravno tako moraš biti spoštljiv do njega, kakor takrat, ko je bil še živ.</i>	spoštovanje	odnos do umrlega
H9	<i>Ne, meni sploh ni neprijetno. Jaz tu delam že 23 let in, ne, nikoli mi niti ni bilo, nikoli.</i>	nikoli ni neprijetno	odnos do umrlega
H10	<i>včasih ga pobožam po ličkih in mogoče kaj rečem</i>	poboža po ličkih, kaj reče	slovo
H11	<i>vedno ti pride nekdo bolj priljubljen, mislim priljubljen, tako no, ki si ga res imel rad in ti je bil pri srcu, pa ga recimo po ličkih pobožaš ali tako, ne, rečeš "joj"</i>	priljubljenost	odziv na smrt
H12	<i>moja vloga je predvsem to, ureditev... Seveda lepo, kot sem ti povedala, da</i>	ureditev	nadaljevanje dela

	<i>lepo ravnaš z njim, da ga umiješ... in se do njega obnašaš tako, kot da je živ</i>		
H13	<i>Se človek spomni, seveda, da si opravil to poslanstvo, da si ga lepo uredil za zadnjo pot, bom rekla... Ja, no, seveda, morda imaš cel dan malo tako.... Sploh pa res, če je ena nepričakovana smrt, pa ti potem roji po glavi.</i>	ostane občutek smrti	nadaljevanje dela
H14	<i>Ne, nič, nobene razlike, od prve minute sem imela tak odnos, nisem se nikoli bala, čeprav sem mlada nastopila to službo, ampak me ni nič ...Sem lepo pristopila do mrliča, se ga nisem nič bala, mi ni bilo nič neprijetno ali kaj tako</i>	ni razlike od začetka do sedaj	odnos do umrlega
H15	<i>Niti ne, ne, z mrliča prej ne, vse se je tu začelo.</i>	prve izkušnje s smrtjo – delo	spoprijemanje s smrtjo
H16	<i>Ne, jaz se ne spomnim.</i>	v šoli se niso učili	prisotnost teme smrti
H17	<i>čeprav se ne spomnim, kdo je prvi umrl, da sem bila jaz zraven, ampak mi ni bilo problem. Tudi v času nočne službe, ko je morda določenim še bolj neprijetno, ker je to ponoči, meni ni.</i>	se ne spomni prve izkušnje smrti, ponoči ni težje	spoprijemanje s smrtjo
H18	<i>prav o smrti ne, se mi zdi, da smrt mora biti, to je del življenja...</i>	smrt del življenja	odnos do smrti
H19	<i>Kar se tiče pred smrtjo mogoče, ja, ko se človek matra, pa potem rečemo "ja, saj se je rešil", ko vidimo, kako je trpel. To pa ja, o tem pa se pogosto zamislim.</i>	trpljenje ob smrti	minljivost, smisel življenja
H20	<i>sigurno da ne, pomisliš ali na svoje bližnje, da tako trpijo ali nasploh, da eni morajo zelo trpeti, preden umrejo.</i>	trpljenje bližnjih	minljivost, smisel življenja
H21	<i>tu nisi samo pri njem, da bi... seveda tudi veliko pozornosti posvečaš, če je nekdo v sobi, ki je umirajoč, ga greš seveda večkrat pogledat, mu vlažiš usta in tako...</i>	dodatna pozornost, vlaženje ust	delo z umirajočim
H22	<i>Da bi pa prav rekla, da se nisem uspela posloviti, pa ne vem, no. Morda privat boš rekel "joj, sem se hotel it, pa je prej umrl", tu pa si v službi in je malo drugače.</i>	razlika – slovesa v službi in doma	slovo
H23	<i>ne bom rekla, da je tudi tu v službi, da nekdo umre, ga urediš pa je potem v redu. Imaš neko sočutje do kateregakoli stanovalca, sploh pa če si navezan nanj, če je že veliko let tu, če je na tvojem oddelku... te nekaj gane, če ti nekdo reče, da je umrl. Te malo gane, četudi ni tvoj.</i>	sočutje – če si navezan nanj, veliko let tu	čustva ob smrti
H24	<i>Niti ne, prav tako ne, da bi imeli prav kaj.</i>	ni organizirane pomoči	spoprijemanje s smrtjo
H25	<i>Bile pa smo z nekaj sodelavkami, smo imele prav na to temo od hospica predavanje, ne vem kolikokrat smo se dobile, a smo imele prav na to temo... O tem, kdaj smo se srečevale, kako nam je bilo in tako ...</i>	predavanje hospic	spoprijemanje s smrtjo
H26	<i>tisti čas se res zamisliš, ko smo imeli to temo, drugače pa se mi zdi, da se vsa ta leta, ko delaš, se vsak dan srečuješ s smrtjo.</i>	se zamisliš o temi	spoprijemanje s smrtjo
H27	<i>Prav s sodelavkami pa o smrti kar tako nimamo pogovorov.</i>	ne govorijo s sodelavkami	spoprijemanje s smrtjo
H28	<i>Moram reči odkrito, da ne.</i>	ne potrebuje pomoči -	spoprijemanje s smrtjo

		pogovora	
H29	<i>sama in mislim, da ravnam po svojih najboljših zmožnostih, kakor lahko, skušam vsaj</i>	predela sama	spoprijemanje s smrtjo
H30	<i>pride ena minljivost, ko ga vidiš, da umira in je sočutje. Daleč od tega, tudi če ni tvoj, da bi bila pa potem še en teden obremenjena...kaj jaz vem, morda pa imam razčiščeno, da pač tako mora biti.</i>	ima razčiščeno, je ne bremeni	spoprijemanje s smrtjo
H31	<i>Se pa seveda, če se na enega oskrbovanca navežeš, seveda, da te malo tako...</i>	se te dotakne – če si navezan	odziv na smrt
H32	<i>Da bi pa sedaj trpela morda še toliko časa naprej, to pa res ne.</i>	ne trpi	spoprijemanje s smrtjo
H33	<i>morda tudi že dokler je bil živ, kar sem naredila dobro in rekla kako lepo besedo, me razumeš... No, nimam neke slabe vesti, da bi rekla da sedaj pa...</i>	ni slabe vesti	spoprijemanje s smrtjo
H34	<i>jaz mislim, da imaš vedno enaka čustva, ne vem...</i>	enaka čustva	spoprijemanje s smrtjo
H35	<i>Odvisno, kaj imaš v sebi, kakšen karakter si...</i>	karakter človeka	spoprijemanje s smrtjo
H36	<i>morda z leti, ko si sam ranjivejši in imaš morda bolj občutljive živce, jaz rečem po domače... mogoče</i>	morda z leti sprememba	spoprijemanje s smrtjo
H37	<i>Vsakič, ko gre za kaj takega, sodelujem.</i>	vedno sodeluje	razloga za sodelovanje
H38	<i>zakaj ne bi pomagala, saj me nič ne stane.</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje

INTERVJU I (Tina)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
I1	<i>Če je v zelo slabem zdravstvenem stanju, se mi zdi olajšanje zanj.</i>	olajšanje – če slabo zdravstveno stanje	čustva ob smrti
I2	<i>Olajšanje v prvi vrsti zanj, potem pa tudi, sčasoma, morda tisti prvi trenutek, ne, ampak tudi za svojce, sčasoma zagotovo.</i>	olajšanje za njega in za svojce	čustva ob smrti
I3	<i>Tako ja.</i>	ja	čustva do sorodnikov
I4	<i>če trpi večjo bolečino, potem je to olajšanje še bolj... se ti zdi nekako "hvala bogu, da se je rešil".</i>	večja bolečina – večje olajšanje	čustva ob smrti
I5	<i>Če pa ni bolečine, pa tudi to nekako sprejemem</i>	sprejme smrt	odziv na smrt
I6	<i>če so visoka leta starosti, to res sprejemem kot neko olajšanje, kot normalen konec življenja.</i>	normalen konec življenja – če visoka starost	odnos do smrti
I7	<i>Najprej se vprašam, kaj je bilo, ali je bil kakšen tak zaplet bolezni, če je to sploh bila bolezen, če ni bila starost, nekako predebatiram ...</i>	poišče vzrok smrti	odziv na smrt
I8	<i>Potem pa, ko se ugotovi, zakaj in kako je umrl, pravzaprav nekako enako gledam na to.</i>	enako gleda na smrt	odnos do smrti
I9	<i>morda sem malo bolj presenečena, ker ne pričakuješ te smrti</i>	nepričakovana smrt – večje presenečenje	odziv na smrt
I10	<i>Morda vsa ta leta dela, vse te izkušnje, imam 31 let delovne dobe in sem se srečala že s številnimi smrtmi, tako pri mladih kot starih in pri bolnih...</i>	leta izkušenj, številne smrti	odnos do smrti
I11	<i>se mi zdi, da je to en normalen konec</i>	normalen konec življenja	odnos do smrti

	<i>življenja, ki nas čaka vse.</i>		
I12	<i>glede na to, da sem deset let delala v bolnici in da so bile takrat smrti bolj redke, so me takrat bolj prizadele, ker tudi je bolnica in za bolnico pričakuješ, da prideš v bolnico, da ozdraviš in, če se zgodi smrt, takrat si presenečen.</i>	smrti v bolnici bolj prizadele	spoprijemanje s smrtjo
I13	<i>Je pa morda olajšanje v tej smeri, ker si v bolnici in imaš ob sebi neprestano zdravnika in veš, da je on ta, ki nekako spremlja vse te stvari, in ne prevzameš vsega zdravljenja in vsega nase.</i>	v bolnici odgovornost v timu	spoprijemanje s smrtjo
I14	<i>Tu, v domu, pa si nekako ti ta, ki resnično to bolj spremljaš in se povezuješ z zdravnikom.</i>	v domu sam bolj odgovoren	spoprijemanje s smrtjo
I15	<i>izkušnje ti res dajo to, da pravzaprav ne jemlješ smrti več nase, enostavno jih ne vežeš nase, je to nekako del tvojega dela,</i>	izkušnje – ne vežeš smrti nase, je del dela	spoprijemanje s smrtjo
I16	<i>morda si bolj prizadet, ko neko novico poveš svojcem, ampak sam nase je pa ne jemlješ, no vsaj jaz ne, glede na izkušnje, ki jih imam.</i>	prizadetost ob sporočanju	čustva do sorodnikov
I17	<i>da bi to nosila domov, v domače okolje, to ne. Edino, če povem, da je nekdo umrl, ki so ga morda poznali, drugo ne.</i>	doma ne pogovarjajo	prisotnost teme smrti
I18	<i>s kolegicami predebatiramo "aha, morda bi bilo bolje, da si koga poklical, ali nisi poklical, ali, kaj bi pa ti naredila", na ta način, kot neka intervizija s sodelavkami</i>	intervizija s sodelavkami	spoprijemanje s smrtjo
I19	<i>Pa tudi z zdravnico se velikokrat pogovorim in ona mi potem pove svoje mnenje.</i>	pogovor z zdravnico	spoprijemanje s smrtjo
I20	<i>To je težko, ko se moraš tako odločiti, ampak si potem pravzaprav lahko zelo miren, ko izveš, da si dobro in prav naredil do konca.</i>	miren ko delo prav opraviš	nadaljevanje dela
I21	<i>Ne vem, jaz ga trenutno ne vidim take osebe</i>	ni organizirane pomoči	spoprijemanje s smrtjo
I22	<i>Jaz, da bi prav imela eno osebo tako, ne. Zame mora biti to moja sodelavka, taka, ki dela isto delo in se srečuje z istim kot jaz, ki ima enake težave, probleme, če to sploh problemi so. Mislim, da mora biti ena ožja sodelavka, ki je vsak dan, ne pa ena oseba, ki bi bila nekje v pisarni in bi, četudi bi imela znanja s tega področja, ne vem, če bi mi to toliko pomagalo.</i>	pomoč sodelavk ki razumejo delo, drugi niso v pomoč	spoprijemanje s smrtjo
I23	<i>Z mrtvim se nerada srečujem, z živim ja in do konca življenja, ampak prav z mrličem pa ne.</i>	ne srečuje rada	odnos do umrlega
I24	<i>Dokler lahko pomagam, ja, ampak, da bi pa prav sedela zraven pa nekoga držala za roko... ne bi rada tega delala.</i>	sodeluje le dokler lahko pomaga	delo z umirajočim
I25	<i>dolgo let, ko nisem bila diplomirana sestra, sem oblačila umrlega, in to mi je bilo res nekaj najtežjega, kar sem morala storiti.</i>	najtežje preoblačiti umrlega	odnos do umrlega
I26	<i>sedaj pa grem na mrliški ogled. To je ta naloga, ki jo opravi, ko človek umre, mrliški ogled, ki ga opravi z zdravnikom.</i>	mrliški ogled	nadaljevanje dela

I27	<i>s sporočanjem nimam nobenih težav, hudo mi je, seveda, eno sočutje imaš, ampak da bi prav imela neke hude težave sporočiti novico, pa niti ne.</i>	sporočanje svojcem – sočutje, ni pa težav	sodelovanje s sorodniki
I28	<i>Če pa sem ga spremljala cel čas, mi je pa še toliko lažje... bolj ga spremljaš, lažje ti je novico svojcem sporočiti.</i>	lažje sporočiti, če človeka spremljaš	sodelovanje s sorodniki
I29	<i>Pa seveda tudi, če si bil z njimi že prej v kontaktu, če si se z njimi pogovarjal, potem mi pa res ni, nimam večjih težav.</i>	prejšnji kontakti – lažje sporočanje	sodelovanje s sorodniki
I30	<i>Prej sem bila srednja sestra in morda je bilo drugače, ker nisem imela toliko znanja, kot ga imam zdaj</i>	lažje delati če imaš več znanja	razvoj na delovnem mestu
I31	<i>in tudi mlajša sem bila. Ko si mlajši, ti je težje, težje nekako sprejemaš to smrt in to, sedaj, z leti, nimam nekih težav, res ne, okrog tega.</i>	leta	spoprijemanje s smrtjo
I32	<i>če je mlajši človek in če so tudi svojci pričakovali eno daljše življenje in če je nenadna smrt, tu so te stvari, ki te... Če je mlajši, pa če je nenadna smrt, pa te malo... je drugače in za poročanje in za doživljanje</i>	mlajši človek, nepričakovana smrt – razlika za poročanje in doživljanje	sodelovanje s sorodniki
I33	<i>ta beseda mi res ne leži, odpornejši... Bolj si izkušen morda, izkušnje ti dajo vse ... pri vodenju bolezni, pri zdravljenju, pri delu, mislim, da so tu izkušnje</i>	ne odpornejši – bolj izkušen	razvoj na delovnem mestu
I34	<i>Pa tudi morda leta starosti, ki jih imaš sam pri sebi, in potem morda smrt tvojih staršev, vse ti malo pripomore k temu, da s tem lažje shajaš in poveš.</i>	starost, izkušnja smrti staršev	spoprijemanje s smrtjo
I35	<i>V pogovoru omenim, pogovarjam se in vse, ampak sama pri sebi pa si mislim, da ne želim še o tem razmišljati.</i>	pogovarja da, razmišlja ne	prisotnost teme smrti
I36	<i>Niti ne od stanovalca. Če mi je v sorodstvu, seveda, drugače pa ne.</i>	le sorodniki, ne stanovalci	slovo
I37	<i>lažje bi mi bilo, če bi jih imela našteta...</i>	našteta čustva	čustva ob smrti
I38	<i>Sočutje do svojcev,</i>	sočutje	čustva do sorodnikov
I39	<i>olajšanje bi tudi dala kot eno čustvo, olajšanje tega bremena za tistega, ki je umrl, da se je res rešil tistega...</i>	olajšanje – do umrlega	čustva ob smrti
I40	<i>Jeze ne vidim,</i>	jeze ni	čustva ob smrti
I41	<i>žalost pa ja, zakaj, če si ti res spremljal njegovo življenje 20 let, pa čutiš žalost. Skoraj da ga ni, da ne bi čutila eno žalost, do nekoga morda malo več, odvisno od tega, koliko si bil z njim, koliko časa si z njim preživel.</i>	žalost – različno močno	čustva ob smrti
I42	<i>Vprašaš se, če si res naredil vse, kar moraš narediti za tega, da bi res šel na drugi svet brez ene bolečine, brez trpljenja, olajšano dihanje, da se ne bi matral...</i>	si naredil dovolj?	odziv na smrt
I43	<i>posredujem informacije naprej zdravniku in da potem zdravnik določa tudi, do kod gremo, kako z zdravili, do kdaj dajemo zdravila, do kdaj bodo sploh kaj pomagala in tako.</i>	informacije zdravniku, odločanje o pomoči	delo z umirajočim
I44	<i>Ker moraš vedeti, koliko in kdaj. Če nekaj vztrajaš in ga potem pošlješ v bolnišnico, umre tam ali že na poti, v rešilcu.</i>	razmislek o poteku	delo z umirajočim

I45	<i>S svojci in potem tudi z zdravnico nekako dorečemo vse to.</i>	dogovori s svojci in zdravnico	delo z umirajočim
I46	<i>Vsekakor, brez tima tukaj ne gre.</i>	tim pomemben	spoprijemanje s smrtjo
I47	<i>Ja, vsekakor, brez tega mislim, da bi me kar nekaj bolelo in žgalo notri, ja. Tu se mi zdi, da vedno gledam na to, da vedno naredim vse, kar je v moji moči in kar lahko, dokler je še živ.</i>	pomoč človeku dokler živi	delo z umirajočim
I48	<i>Bi, bi povedala, ker vsaka smrt je v bistvu težak dan, ne sprejmeš tega "ah, tisti je umrl in sedaj konec".</i>	izražanje čustev	čustva ob smrti
I49	<i>mlajši me prizadenejo bolj, govorim sedaj za zelo mlade, na primer 45 let, zame je to zelo mlado.</i>	smrti mlajših bolj prizadenejo	odziv na smrt
I50	<i>sem se nekako odločila, da bi sodelovala v paliativnem timu. To mi nekako leži, sem se našla v tem.</i>	odločitev za sodelovanje v paliativnem timu	razlog za sodelovanje
I51	<i>Pa tudi zato, da ti pridobiš podatke tudi od mene, ki imam že nekaj izkušenj, da ne bi sodelovale samo mlade.</i>	pomoč pri diplomi nekoga z več izkušnjami	razlog za sodelovanje

INTERVJU J (Helena)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
J1	<i>Da je življenje minljivo.</i>	minljivost	odziv na smrt
J2	<i>tistega človeka, s katerim sem imela stik oziroma ki je bil več časa tu in je bil v stiku z mano, mi je bolj hudo</i>	bolj hudo če bil stik, več časa tu	odziv na smrt
J3	<i>Tako ti bom rekla, en gospod, ki je v prizidku, ali gospa, jaz samo na raportu slišim, kaj se z njim dogaja, ga pa v bistvu ne vidim in lažje sprejemam...</i>	lažje sprejme, če ne pozna človeka	odziv na smrt
J4	<i>verjetno tudi od tega, koliko je ta človek mobilen, ne vem, če je nekje, pa ga srečuješ, četudi nimaš nič dela z njim, samo "dober dan, živijo, kako ste" in tako. Ker če je nepokreten, v bistvu morda sploh ne veš zanj, kdo je.</i>	mobilitnost človeka	odziv na smrt
J5	<i>Ja, tudi, tudi od starosti...</i>	starost ob smrti	odziv na smrt
J6	<i>Sigurno pa te novica bolj presune, če je človek mlajši.</i>	bolj presune če mlajši	odziv na smrt
J7	<i>na začetku mi je bilo strašno grozno, mislim grozno, ne kot strah... Je pa treba ločiti tudi to, kdaj človek umre. V dnevnem času ali v nočnem. V dnevnem času meni ni bilo neprijetno, v nočnem pa mi je bilo, da bi sama ostala tam...</i>	razlika – ali umre čez dan ali ponoči	odnos do smrti
J8	<i>Na začetku sem si jaz strašno vse k sebi, k srcu vzela, potem sem si pa dala neko mejo, sem si rekla, ali boš ti v domu ostala ali boš pa šla stran.</i>	na začetku jemala k srcu	razvoj na delovnem mestu
J9	<i>če si z njim delal, če je bil prijazen, če je bil komunikativen, vse to vpliva.</i>	delo z njim, komunikativnost	odziv na smrt
J10	<i>jaz sem si naredila eno ločnico, pač smrt me ne sme prizadeti, me ne sme, zato ker če ne bom jaz trpela. In tako je, to je moja služba, kjer si res moraš dati neko mejo.</i>	ločitev - to je služba	spoprijemanje s smrtjo
J11	<i>Pustimo v zasebnem življenju, ko nekdo umre in te lahko bolj iztiri kakor v službi, ker to je služba in veš, da moraš biti</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti

	<i>močan, ker moraš potem še naprej nekaj...</i>		
J12	<i>Ob devetih, recimo, par let nazaj, ob deveti uri, nekdo je umrl, aha, je prišel doktor in vse to. Si ga uredil, ampak ti si moral ob desetih že naprej delati, ne se cmeriti.</i>	moraš delati ne se cmeriti	nadaljevanje dela
J13	<i>prej je bila ureditev umrlega. Tudi sedaj je, ker ga moraš v kapelo peljati in tako je še vedno, samo v oblačila se ga več ne oblači</i>	razlika – ureditev pokojnika	nadaljevanje dela
J14	<i>sem imela zelo veliko travmo, ko je umrl en gospod, ker prvo kot prvo sem ga poznala celo življenje, bil je mlad, delala sem z njim in ko sem njega dobila v stranišču, je bila katastrofa.</i>	travmatična izkušnja smrti	odziv na smrt
J15	<i>Ja, delo mora teči nemoteno naprej.</i>	delo nemoteno naprej	nadaljevanje dela
J16	<i>Tistega, ki ga poznam ali je bil veliko časa tu in sem jaz ravno tu, ja, ga grem pogledat.</i>	če ga pozna, je bil dolgo časa tu	slovo
J17	<i>Če pa ga ne poznam, pa niti ne, ker iz firbca pa res ne hodim.</i>	ne pozna – ni slovesa	slovo
J18	<i>mi smo že v takih letih, da imamo že starše dokaj v letih. Strah sigurno je prisoten, strah pred izgubo svojega najdražjega, sigurno.</i>	strah pred izgubo najdražjih	čustva ob smrti
J19	<i>ali si s kom bolj tako, je na tvojem oddelku, pa si bil bolj tako, potem je občutek neke praznine. Saj se ve, da bo nekdo drugi prišel, ampak ne veš, kdo bo prišel.</i>	občutek praznine – če je na tvojem oddelku	čustva ob smrti
J20	<i>Jaz kakšnih globljih čustev tukaj ne razvijam, pač, takšna sem, to je moja služba in to mora biti tako, da lahko sploh funkcioniram tu.</i>	ni globljih čustev	čustva ob smrti
J21	<i>strah pred tem, kdo bo prišel, kakšen bo, koliko ene energije boš moral vložiti v to, da boš lahko obojestransko obvladal sebe in njega..</i>	strah pred tem kdo bo prišel	čustva ob smrti
J22	<i>ja, izrazim to zaskrbljenost.</i>	izrazi zaskrbljenost	čustva ob smrti
J23	<i>nekega posebnega tima nimamo</i>	ni organizirane pomoči	spoprijemanje s smrtjo
J24	<i>lahko pa se pogovoriš s tistim, za katerega veš, da ti leži, da te bo poslušal. Pa ni važno, če je ta človek v tvojem timu, pač s človekom, s katerim se malo bolj razumeš</i>	pogovor z nekom s katerim se razumeš	spoprijemanje s smrtjo
J25	<i>Zaposleni</i>	sodelavec	spoprijemanje s smrtjo
J26	<i>Mislim sicer, da bi se lahko tudi s kakšnim stanovalcem, nisem se še, ampak mislim, da bi kdo to razumel, ja.</i>	pogovor s stanovalcem	prisotnost teme smrti
J27	<i>Ne, ne, jaz rečem "ma dajte, dajte, saj bomo vsi umrli".</i>	rek	prisotnost teme smrti
J28	<i>Edino če bi pa morda, tega nisem še doživela, ampak če bi kdo rekel "si bom kaj naredil", to bi pa že verjetno.</i>	napoved načrtovanja smrti	prisotnost teme smrti
J29	<i>jaz se o smrti ne rada pogovarjam, ker smrt sama pride</i>	se ne pogovarja rada o tej temi	prisotnost teme smrti
J30	<i>če mi kdo kaj reče, saj pravim, mu rečem tako, ali pa obrnem na kakšno drugo življenjsko temo.</i>	preusmeritev teme	prisotnost teme smrti
J31	<i>Ne, ne. Midva z možem imava tak dogovor, ti imaš svojo službo, doma smo pa privat. Naše otroke nič ne</i>	ločitev službe in privatnega življanja	spoprijemanje s smrtjo

	<i>zanima, kako mi delamo in se tudi ne pogovarjamo.</i>		
J32	<i>se mi zdi brez zveze, da jaz njemu govorim ali on meni neke suhoparne stvari, ker jaz njegovega dela ne razumem, on pa ne mojega.</i>	ne razumejo tega dela	spoprijemanje s smrtjo
J33	<i>oni so laiki</i>	laiki	spoprijemanje s smrtjo
J34	<i>Ja, mislim, da ne bi bilo slabo.</i>	dobro vzpostaviti pomoč	možnosti za pomoč
J35	<i>Mislil si, da bi bil dovolj eden, samo da bi teklo.</i>	en strokovnjak dovolj	možnosti za pomoč
J36	<i>Saj verjetno ravno za vsakega ti ne bi rabilo it na pogovor, za kakšnega pa ja.</i>	včasih potrebuješ pomoč	spoprijemanje s smrtjo
J37	<i>Jaz sem še vedno mišljenja, če ti daš to ven, ti je lažje, če pa noter držiš, se ti pa samo kuha,kuha in potem enkrat počti, ali na ravni tega ali na neki drugi ravni.</i>	pomembno izraziti občutja, da se ne kuha	spoprijemanje s smrtjo
J38	<i>smo različni ljudje in tudi različno potrebujemo. Različno, kako naj se izrazim... različen prag tistega imamo, kdaj bi potreboval, ali ne vem, nekaj takega. Nekdo morda potrebuje za vsako smrt, nekdo pa lahko sam krmari desetkrat ali petnajstkrat, pa potem res rabi pomoč.</i>	prag pomoči različen	možnosti za pomoč
J39	<i>Ne, o svoji minljivosti ne, ker pač, to je proces, ki doleti vsakega,</i>	minljivost - ne razmišlja	minljivost, smisel življenja
J40	<i>o smislu življenja pa ja.</i>	smisel življenja- razmišlja	minljivost, smisel življenja
J41	<i>dostikrat si mislim, "joj, garam oziroma garamo za to golo preživetje, itak nič ne boš s seboj nesel". A če bi vedela, koliko časa imam še, sigurno ne bi garala, to se mi dostikrat utrne,</i>	življenje garanje	minljivost, smisel življenja
J42	<i>je lažje, ker, saj ti pravim, jaz sem si dala ločnico med zasebnim in med delom, poklicem</i>	ločitev službe in privatnega življenja	spoprijemanje s smrtjo
J43	<i>Na začetku, seveda, me je bilo groza. Nekajkrat sploh nisem vedela, če bi šla tja noter ali ne. Pač narava dela me je pripeljala, da sem šla, ampak mi ni bilo prijetno in vsakič so mi solze tekale.</i>	na začetku groza, tekale solze	razvoj na delovnem mestu
J44	<i>Otopelost, mislim, ne vem, če je otopelost niti prava beseda, ker še vedno... Kot smo se pogovarjale, ti je pri srcu težko, ker verjetno, če si otopel, te niti ne zanima...</i>	ni otopelost ker je težko	razvoj na delovnem mestu
J45	<i>Ne vem, kako bi se reklo, ali je to dozorelost ali je ne vem...</i>	dozoriš	razvoj na delovnem mestu
J46	<i>Ja, psihične sigurno, psihične sigurno.</i>	morebitne psihične težave	spoprijemanje s smrtjo
J47	<i>Glej, jaz rečem tako, slišim, ima človek 85 let, 87, 90, rečem, "joj, pa saj ta človek je že zelo veliko dal skozi v življenju". Ampak če je eden od 50, pa si misliš "glej, lahko bi živel še 20 let".</i>	razlika – smrt stari, mladi	odnos do smrti
J48	<i>: Jaz v bistvu s svojci nimam nekih stikov, razen če pridejo po robo, pa vprašajo, takrat jim dam sožalje, pa četudi je to čez en mesec, drugo pa ne.</i>	malo stikov, le sožalje	sodelovanje s sorodniki
J49	<i>Za vsakega stanovalca, ki sem ga oblekla, pa sem imela občutek, da je najbolje, da ga dostojanstveno uredim, da ga ne porivam sem in tja. V bistvu, da delam z mrtvim tako kakor z živim.</i>	dostojanstvo	odnos do umrlega

J50	<i>Velikokrat si mislim, rešil je sebe in družino, če ne bodo še svojci oboleli</i>	smrt rešitev zanj in za svojce	odnos do smrti
J51	<i>Imam pa stik z ljudmi, ki pripeljejo v dom, pa potožijo, kako je bilo težko, kako niso mogli zdržati, pa jim ravno tako rečem, "poglejte, mi imamo tako ustanovo, hvala bogu boste prišli čili, spočiti sem, boste uro ali dve tu, boste šli domov in boste ravno tako nasmejani prišli in to ljudje potrebujejo, ko pridete k njim".</i>	tolažba svojcev zaradi občutka krivde	sodelovanje s sorodniki
J52	<i>Je pa res, da svojci drugače gledajo, za nekoga svojega drugače gledaš, kakor tu, ker mi je služba.</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti
J53	<i>Mi je služba, jaz se tega zavedam. Dostojanstveno z vsemi, ne nobenega žaliti, ne se z nobenim kregati, ne jih zaničevati, ker so stari, to je že v moji glavi</i>	dostojanstveno, nikogar žaliti, se kregati, zaničevati	delo v domu na splošno
J54	<i>jaz osebno si mislim, da bi mi bilo zelo težko delati, če bi imela enega od roditeljev v domu... veliko težje, kakor sedaj.</i>	razlika – strokovni delavec – svojec	delo v domu na splošno
J55	<i>Želela sem še kaj novega morda slišati o tej temi</i>	kaj novega slišati	razlog za sodelovanje
J56	<i>zato, ker te poznam in sem ti želela pomagati, da pridobiš te odgovore.</i>	me pozna, želela pomagati pri diplomi	razlog za sodelovanje

INTERVJU K (Tara)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
K1	<i>Ali te prizadene ali jemlješ, da tako pač je...</i>	prizadene ali jemlješ da tako je	odziv na smrt
K2	<i>odvisno, kako se s kom povežeš. No, z enim si si zelo blizu, eni so ti tuji, so tuji prišli in tuji gredo.</i>	povezanost	odziv na smrt
K3	<i>Razlika pa je tudi med tistimi, ki pridejo v jedilnico, in tistimi, ki jedo na oddelku, pa jih sploh morda ne poznam.</i>	razlika – tisti ki jedo v jedilnici in tisti, ki jedo na oddelku	odnos do smrti
K4	<i>Za temi, ki pridejo v jedilnico, zagotovo.</i>	težje za tistimi, ki so v jedilnici	odziv na smrt
K5	<i>Če je stanovalec jedel v kuhinji, če sem ga poznala, potem mi je hudo</i>	huje če je jedel v jedilnici (ker poznala)	odziv na smrt
K6	<i>e ga pa nisem nikoli videla, pa je skoraj, kot da bi videla osmrtnico v časopisu. Vem, da je nekdo umrl, ne vem pa nič o njem in potem tudi nič takega ne občutim.</i>	če ne poznaš - kot da vidiš osmrtnico v časopisu	odziv na smrt
K7	<i>se ti smili... ni ti ravno vseeno.</i>	se ti smili, ni vseeno	odziv na smrt
K8	<i>ne spet do vseh enako...</i>	različna čustva	čustva ob smrti
K9	<i>Recimo tisti, ki nimajo nikogar, njega malo drugače gledaš, ga imaš kot za enega sorodnika, kot da je tvoj. Še bolj gledaš nanj tudi, dokler je živ, saj ne neke velike stvari, ampak določene stvari pa mu vseeno. Na primer, če veš, da ima nekaj rad, mu daš,</i>	bolj pozoren do tistih brez svojcev	delo v domu na splošno
K10	<i>Ne, do sedaj me še ni bilo strah.</i>	ni strah	odnos do umrlega
K11	<i>ko prideš v jedilnico in deliš kosilo, pa se spomniš, da je tu sedel, neseš eno hrano, ki mu je bila dobra, pa pomisliš, to mu je bilo pa res všeč. Ga imaš še</i>	spomini na umrle – pretežno lepi	spomini

	<i>vedno v spominu, no, saj pravim, so ljudje, ki so že 20 let nazaj umrli, pa se jih enostavno še vedno spominjaš. Največkrat se lepega spominjaš, ker vse vzameš potem na lepo</i>		
K12	<i>Sedaj bo to morda smešno...zadnjič smo se poslavljali z vinom, mislim poslavljali... ostalo je od enega gospoda še nekaj malega in smo nazdravili na njegov spomin. Na en tak način, no...</i>	poslavljanje z nečim, kar je povezovalo s stanovalcem	slovo
K13	<i>se spomnimo takih podrobnosti, ki jih ne moreš pozabiti.</i>	spominjanje podrobnosti	spomini
K14	<i>Za določene ja, recimo, če ga že od prej poznaš</i>	pogreb – če poznaš od prej	slovo
K15	<i>pa če se kdaj spomniš in prižgeš kakšno svečko...</i>	prižig svečke	slovo
K16	<i>jaz mislim, da pomaga, če se o tem pogovarjaš. Pa ne samo za stanovalca, enako je za naše svojce.</i>	pogovor pomaga	spoprijemanje s smrtjo
K17	<i>Vidim tudi na primer razliko med tem, kako je bilo hudo, ko so umrli stari starši, s katerimi smo skupaj živeli, in tisti, ki so živeli malo stran. Saj, oboje sem imela zelo rada, ampak je tudi tu drugače...</i>	razlika med smrtjo starih staršev v isti hiši in v drugi hiši	odnos do smrti
K18	<i>Meni osebno ne bi bila potrebna neka taka oseba, ker mi je vseeno lažje, če se pogovorim z nekom, ki ga poznam.</i>	pogovor z nekom, ki ga poznaš	spoprijemanje s smrtjo
K19	<i>se z določenimi lažje pogovoriš kakor z drugimi. Ravno z vsemi v domu se ne bi mogla pogovarjati o tem.</i>	ne moreš se z vsemi to pogovarjati	prisotnost teme smrti
K20	<i>Da bi pa pogrešala kako skupino ali kaj takega, to pa ne.</i>	ne potrebuje organizirane pomoči	spoprijemanje s smrtjo
K21	<i>Ja, sigurno. Ker vidim, ko sem začela delati, kako me je prizadela vsaka stvar, kolikokrat sem jokala na račun...</i>	na začetku prizadela vsaka smrt, jokala	spoprijemanje s smrtjo
K22	<i>Določeni so bili takšni, da če so oni jokali, sem tudi jaz jokala, saj morda to ni prav, ker morda preveč osebno jemlješ, ampak z leti pa se mi zdi, da je kar lažje. Res postaneš trd.</i>	z leti postaneš trd	spoprijemanje s smrtjo
K23	<i>Delo, enostavno, ko imaš delo, moraš to delo narediti...</i>	delo pomaga	spoprijemanje s smrtjo
K24	<i>res je, da je težko, vsi ljudje imamo slabe in dobre dneve, ampak meni je bilo grozno lepo, dokler sem imela veliko stika s stanovalci. Tudi delala sem tako delo, da sem imela veliko stika z njimi in meni je bilo to grozno lepo, nekaj neverjetnega, jaz bi še vedno tam delala.</i>	lepše ko veliko stika s stanovalci	delo v domu na splošno
K25	<i>Pa tudi s sodelavci se ne vidimo več toliko, včasih smo se videli vsaj dvakrat na dan, na malici in ko so prišli na kavo, so tudi bolj krožile informacije, sedaj pa se mi zdi, da se prav odtujujemo, prav odtujili se bomo.</i>	odtujitev s sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
K26	<i>Izolirani smo.</i>	izolacija	spoprijemanje s smrtjo
K27	<i>Saj se tudi sedaj poznamo, ampak se mi zdi, da imamo en tak odnos bolj brezoseben.</i>	brezoseben odnos s sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
K28	<i>Jaz mislim, da ja.</i>	lažje soočanje s smrtjo v timu	spoprijemanje s smrtjo

K29	<i>Če ti delaš z ljudmi in nimaš enega odnosa, res moraš imeti, ne tisto, da boš osebnosti stvari..., ampak en odnos moraš imeti, če hočeš delati z ljudmi.</i>	odnos	delo v domu na splošno
K30	<i>Vsi imamo kdaj slab dan, ampak če človeka poznaš, lahko že z malenkostmi, ki te nič ne stanejo... Če si pozoren na te malenkosti, se lahko vsi bolje počutimo.</i>	malenkosti izboljšajo počutje	delo v domu na splošno
K31	<i>Zadnje čase skorajda res, predvsem odkar sem imela eno tako diagnozo...</i>	zaradi diagnoze sprašuje	minljivost, smisel življenja
K32	<i>smrt mora biti, smo se rodili in moramo umreti.</i>	smrt mora biti	odnos do smrti
K33	<i>nihče ne bi rad umrl, vsaj dokler si kolikor toliko zdrav.</i>	nihče ne bi rad umrl	odnos do smrti
K34	<i>Gledaš drugače na to kot, na primer, 20 let nazaj, malo drugače jemlješ vse to.</i>	drugače gledaš na smrt kot mlad	odnos do smrti
K35	<i>točno veš, da umreti moraš, ampak večkrat se vprašaš ali pa zamisliš, včasih se nisi.</i>	v starosti se večkrat zamisliš	odnos do smrti
K36	<i>te življenje malo spremeni.</i>	življenje te spremeni	odnos do smrti
K37	<i>Kakor si bolj star, si bolj morda zrel, kot ena hruška.</i>	zoriš kot hruška	odnos do smrti
K38	<i>če lahko pomagam, zakaj pa ne</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje
K39	<i>ni mi bilo težko,</i>	ni težko govoriti	prisotnost teme smrti
K40	<i>to res ena taka tema, o kateri se ne pogovarjamo pogosto</i>	se ne pogovarjamo pogosto o tem	prisotnost teme smrti

INTERVJU L (Jade)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
L1	<i>šok, vedno je najprej šok, kljub temu, da je nekako pričakovano...</i>	šok – vedno	odziv na smrt
L2	<i>Tudi kdaj pa kdaj se zgodi, da ni in da nas resnično še dodatno bolj šokira</i>	večji šok če nepričakovano	odziv na smrt
L3	<i>Potem, če vklopimo malo tudi razum, vidimo, da je stanje bilo tako, da se je gospod ali gospa poslavljal in je nekako bilo tudi to pričakovano, v veliki večini primerov.</i>	razumska razlaga	odziv na smrt
L4	<i>od tega, ali je pričakovano ali nepričakovano</i>	pričakovana, nepričakovana smrt	odziv na smrt
L5	<i>Takrat se vsekakor povežem tudi z diplomiranimi medicinskimi sestrkami, z zdravnico, da dejansko tudi malo dobim vtis, zakaj je prišlo do tega, pa tudi, da sama svojo dušo pomirim</i>	vzrok smrti – pomiritev	odziv na smrt
L6	<i>sigurno je odvisno tudi od tega, ali si ... Vedno je tako, v vseh družbah in povsod je tako, da nam je nekdo bolj pri srcu, nekdo nam je manj. Ob vsakdanjih stikih in druženju imamo seveda tudi ta nagib, torej nekdo nam je bolj pri srcu, bolj ga imamo radi, tako, v navednicah</i>	nekdo bolj pri srcu, druženje	odziv na smrt
L7	<i>Tudi mogoče, če človeka prej bolj poznaš, tudi to bolj prizadene,</i>	če bolj poznaš – bolj prizadene	odziv na smrt
L8	<i>Žalost, definitivno žalost, tudi na trenutke tesnoba</i>	žalost, tesnoba	čustva ob smrti
L9	<i>Odkvisno, ta intenziteta je odvisna od posameznika... Odkvisno je, ali si tega človeka že prej poznal, karakterno</i>	intenziteta čustev različna	čustva ob smrti
L10	<i>seveda za nobenega človeka nismo</i>	nisi ravnodušen	čustva ob smrti

	<i>ravnodušni, vsaj jaz ne, zagotovo ne, čeprav je to nekako del našega dela, našega vsakdana</i>		
L11	<i>Včasih je eno izmed čustev tudi nemoč, recimo. Se pravi, sedaj smo pa res dokončno nekoga izgubili, ničesar več ne moremo narediti in lahko se tolažimo oziroma v neko zadoščenje nam je lahko le tisto, kar smo dobrega naredili zanj.</i>	nemoč	čustva ob smrti
L12	<i>Čisto odvisno, v veliki večini je do obeh – do svojcev in do pokojnega stanovalca ali stanovalke.</i>	čustva do umrlih in do njihovih svojcev	čustva ob smrti
L13	<i>Odvisno je tudi, kako smo z določenimi svojci povezani.</i>	povezanost s svojci	čustva do sorodnikov
L14	<i>odvisno je tudi, kako se v tem času, ko je njihov svojec pri nas, dobro spoznamo. Pri teh, s katerimi se dobro spoznamo, je neka žalost tudi do njih, hudo mi je tudi ob njihovi izgubi svojca.</i>	spoznavanje s svojci	čustva do sorodnikov
L15	<i>nekateri svojci rečejo "saj se je rešil". Saj bom rekla, to je ena taka beseda, seveda se je rešil, ampak je pa treba videti, česa se je rešil... ali njihovega bremena, tako imenovanega, zaradi njihovega plačevanja ali doplačevanja, ali zaradi tega, ker je bila res dejansko bolezen prisotna. Seveda se je zaradi tega poslovil, ampak to jaz tako vedno vem, na žalost, kaj dejansko mislijo, ker poznam situacijo</i>	se je rešil – a česa?	čustva ob smrti
L16	<i>velikokrat na žalost so ta čustva tudi malce zaigrana. Ne bom rekla v celoti, daleč od tega, ampak na trenutke so malce zaigrana. Čeprav takrat, ko nekdo umre, si predstavljam, da je vsakemu svojcu zelo hudo ob izgubi. Ampak niso pa vedno ravno zelo, zelo pristna ta čustva</i>	čustva svojcev včasih zaigrana	čustva ob smrti
L17	<i>Vedno jih izrazim, potrudim se</i>	izražanje čustev	čustva ob smrti
L18	<i>sem tudi taka bolj čustvena in že sedaj, ko o tem razmišljam, mi je hudo</i>	čustvena oseba	čustva ob smrti
L19	<i>Velikokrat, če pride do tega, da mi je res hudo, da so ta čustva, da kar vrejo, imam velikokrat tudi solzne oči. Ne da bi jokala, ker te solze uspem zadržati nekako zgolj v očeh, da mi ne polzijo. Čez par minut pa se tudi navadno poslovijo, zgolj ob pozitivnem razmišljanju.</i>	solzne oči	čustva ob smrti
L20	<i>imamo intervizije, ki so kar v redu</i>	intervizije	spoprijemanje s smrtjo
L21	<i>nimam ravno navade, da bi jokala pred nekom, ker bi lahko tudi kdo rekel "saj vemo, kje delamo". Ker smrt je na žalost res del našega dela tukaj in vsakdana naše službe</i>	smrt del vsakdana službe	odnos do smrti
L22	<i>s sodelavcem nekako kar predelava te teme, z njim najbolj tako čutim, da mu lahko povem, in on mi da potem feedback nazaj.</i>	pogovor s sodelavcem	spoprijemanje s smrtjo
L23	<i>če pride do tega, ja, si sama izberem</i>	sama izbere sogovornika	spoprijemanje s smrtjo
L24	<i>Velikokrat se zgodi, da sem jaz tista oseba, da se pridejo meni zaupati in da moram biti pogumna in jih poslušati in</i>	steber opore	spoprijemanje s smrtjo

	<i>jim dajati tisto upanje, da iščemo lepe stvari, ki so se dogajale skozi življenje določenega posameznika.</i>		
L25	<i>ideja o tem, da bi nekdo bil, se mi vsekakor zdi super.</i>	formaliziranje pomoči	možnosti za pomoč
L26	<i>Je pa res, da je to odvisno od naravnosti posameznika, ali mu bo ta oseba v redu ali mu ne bi bila, ali bi lahko zaupali le nekateri, pa ne vsi</i>	odvisno od naravnosti posameznika	možnosti za pomoč
L27	<i>Razmišljamo pa nekako tudi o paliativnem timu</i>	paliativni tim	možnosti za pomoč
L28	<i>Vedno, ko imam to vlogo podpornika oziroma nekako nabiralca moči, krepite moči, če rečem tako, vedno iščem te točke za nazaj, da se spominjamo tega posameznika po raznoraznih stvareh in na teh lepih točkah potem ostanemo. Tako poskušamo res vsakega posameznika v takem lepem, prijetnem spominu obdržati.</i>	iskanje lepih stvari v življenju posameznika	spoprijemanje s smrtjo
L29	<i>je naš kader res tako naravn, da velikokrat omenjamo tudi pokojne stanovalce ob raznoraznih pogovorih, nekateri so seveda večkrat omenjeni, nekateri malo manjkrat, ampak nam kar uspe.</i>	spomin na umrle	Spomini
L30	<i>tisti izpred dvajsetih let zagotovo ne, ampak tisti petnajst ali deset let nazaj pa – kar ostanejo v spominu</i>	spominjanje umrlih stanovalcev – leta	Spomini
L31	<i>Tudi mene je strah</i>	strah	odnos do umrlega
L32	<i>to so res ene take stvari, ki jih nisem res morda še nikomur povedala, si ti prva...</i>	prvič razmišlja na ta način	prisotnost teme smrti
L33	<i>če sedaj vidim pokojnika, mi ni neprijetno, ker sem jih vseeno kar nekaj videla, me pa še vedno tista izkušnja iz otroštva malo zavira, se pravi, raje se poslovim, ko so živi, če se le da... Poskušam jih obdržati v tistem spominu, ko so bili živi, pa četudi so bili nepokretni, ampak dokler so živi.</i>	manj neprijetno kot nekoč	odnos do umrlega
L34	<i>grem velikokrat pokropit in na pogreb</i>	pokropiti, pogreb	Slovo
L35	<i>nikoli nisem mogla na primer k pokojniku h glavi, ko leži v krsti, vedno sem pri nogah, nekako zraven izhoda. Čeprav mislim na tega pokojnika in mu želim miren počitek, ampak enostavno nisem morda še toliko predelala v sebi, da bi stopila h glavi.</i>	stoji pri nogah pokojnika, želi miren počitek	odnos do umrlega
L36	<i>Žaro pokropit pa mi ni problem, ker tam je vedno slika, kakor se jih dejansko spominjamo, in se mi zdi res super.</i>	ob žari bolj prijetno – spomini	odnos do umrlega
L37	<i>ko vemo, da se počasi bliža konec, grem posameznika pogledat... Zelo sem bila počaščena nazadnje v petek, ko sem bila pri enem gospodu in se je čez pol ure poslovil. Počaščena sem bila zato, ker sem ga lahko videla, ker ga bom ohranila v enem takem prijetnem spominu...</i>	obišče v obdobju umiranja	Slovo
L38	<i>tudi to mi je eno zadoščenje.</i>	zadoščenje	Slovo
L39	<i>Vedno povem svojcem, kako pomembno je žalovanje za vsakim posameznikom, za vsakim svojcem, in jim svetujem, da če čutijo, naj kar jočejo,</i>	pomembnost žalovanja, joka	spoprijemanje s smrtjo

	<i>ker s tem bodo dali ven tisto bolečino.</i>		
L40	<i>se pogovorimo</i>	pogovor na dan smrti – kratek	sodelovanje s sorodniki
L41	<i>Vedno jih pa prosim, tudi če ne pridejo tisti dan k meni, pa se potem slišimo, jih prosim, naj se oglasijo po opravljenem pogrebu in vseh teh stvareh, ki jih imajo. Takrat, moram reči, da ta naš pogovor kar traja kakih 20 minut do pol urice, tako da uredimo vse formalnosti, svetujem jim za naprej glede pogrebnine</i>	pogovor po pogrebu - daljši	sodelovanje s sorodniki
L42	<i>Povedo mi, kako je pogreb potekal, kaj je bilo lepo oziroma kaj so pogrešali, povedo mi tudi feedback, kako se je njihov svojec počutil v domu... En tak splošen pregled posameznih mesecev, let, kakorkoli so bili svojci tukaj. Povejo, s čim so bili zadovoljni, če morebiti kakšna zadeva ni bila dobro narejena</i>	feedback svojcev na življenje v domu, na pogreb	sodelovanje s sorodniki
L43	<i>vse te stvari malo predelamo in včasih se zgodi, da tudi malo pojočemo, ker, nekaterim je hudo oziroma večini, sploh če je svojec veliko časa bil pri nas, postanejo del naše verige in jim postane nek ritual obiskovanja in imajo nekako načrtovano, kdaj točno gredo. Tisti, ki vsak dan pridejo, imajo točno določene ure, kdaj pridejo, in to se jim dejansko podre.</i>	obiskovanje svojcev - poveže ljudi	sodelovanje s sorodniki
L44	<i>Potem so nekaj časa tudi oni izgubljeni, ker bodo morali ta čas zapolniti nekje drugje</i>	izguba ritualov za svojce	spoprijemanje s smrtjo
L45	<i>mi njih pogrešamo in oni nas pogrešajo</i>	vzajemno pogrešanje	sodelovanje s sorodniki
L46	<i>Seveda, vsekakor, tako meni kot njim. Mi se vsi skupaj praktično v pogovoru poslovimo od tega posameznika oziroma posameznice.</i>	pogovor s svojci	Slovo
L47	<i>Ja, recimo vsaj štirikrat do petkrat na mesec v povprečju.</i>	4-5x / mesec	spoprijemanje s smrtjo
L48	<i>Tudi kdaj, tudi kdaj to privede do tega, ampak tako, mogoče kdaj v osebnem življenju, na trenutke, ko je človek take volje, pa se včasih vprašam, kako lahko se nam zgodi, da nas jutri ni več tu...</i>	nepredvidljivost življenja	minljivost, smisel življenja
L49	<i>se velikokrat ustavim pri tej temi. Tudi med zaposlenimi se zgodi to, da rečemo, kako je pri njih in potem kaj bo z nami oziroma kaj se bo z nami zgodilo, ker je to življenje tako nepredvidljivo, da se res lahko zelo na hitro poslovimo oziroma se sploh ne poslovimo.</i>	pogovor s sodelavci kaj menijo	minljivost, smisel življenja
L50	<i>Zaenkrat se še nisem spuščala v življenje po smrti, samo na življenje do smrti, kako si nekako predstavljam življenje do smrti.</i>	posvečanje življenju	minljivost, smisel življenja
L51	<i>so določene punce na posameznem oddelku tri mesece ali pol leta in se res zelo, zelo navežejo nanje in se zgodi, da mi povejo "veš, tega pa tega pa res pogrešamo".</i>	pogrešajo umrle stanovalce	Spomini
L52	<i>morda tiste, ki so nekoliko starejše ali če so se morda srečale tudi s smrtjo svojih</i>	starost, smrt staršev	minljivost, smisel življenja

	<i>staršev, recimo, ali starih staršev, seveda, ja.</i>		
L53	<i>ker ti z veseljem pomagam na poti do diplome</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje
L54	<i>kot socialna delavka čutim, da je prav, da svoja znanja, ki smo jih pridobili z izkušnjami, z delom, predajamo naprej naslednjim generacijam.</i>	predajanje znanja	razlog za sodelovanje

INTERVJU M (Mojca)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
M1	<i>Odvisno, kakšna smrt je</i>	odvisno glede na smrt	odziv na smrt
M2	<i>če je na primer pričakovana, če se čaka, kakor je tu v domu za kakšnega, ki je res slab in za katerega se pričakuje smrt, pač rečem, ne sliši se lepo, ampak "hvala bogu, se je pač rešil trpljenja",</i>	rek – pričakovana smrt	odziv na smrt
M3	<i>Za nepričakovano smrt pa en šok, ne vem kako bi rekla, me prizadene na nek način.</i>	nepričakovano – šok, prizadene	odziv na smrt
M4	<i>te ne prizadene vsaka smrt enako</i>	različno prizadene smrt	odziv na smrt
M5	<i>če je v sorodstvu te seveda bolj prizadene. Ko sem imela očeta, ki je bila tudi pričakovana smrt, ker je bila prisotna bolezen, me je zelo prizadelo, pa smo vedeli, da bo prišlo do smrti, slej ali prej, a me je vseeno prizadelo, zelo...</i>	razlika – smrt doma in smrt v službi, četudi pričakovano	odnos do smrti
M6	<i>če slišiš, da je umrl nek človek zelo mlad, v prometni nesreči ali tako, tudi te prizadene, ampak ne tako, se te ne dotakne tako kot za bližnjega...</i>	če umre mlad, v prometni nesreči prizadene a manj kot za bližnjega	odnos do smrti
M7	<i>take smrti, ko otroci umrejo in... gledaš, da te ne bi tako prizadelo, ampak te</i>	smrt otrok zaznamuje	odnos do smrti
M8	<i>te prav noter te stisne in poskušaš odmisлити, ampak ne moreš mimo tega, je vse prizadelo ... te zaznamuje, te.</i>	te stisne, poskušaš odmisлити a ne moreš	odziv na smrt
M9	<i>Ja, ampak ne več tako, z leti se potem to... Na začetku je bilo zelo hudo, sem mislila, da ne bom mogla niti tega delati, prve smrti, ko so bile. Sedaj pa v teh dvajsetih letih, kolikor sem tukaj, jemljem to kot del življenja. Pač tukaj so taki ljudje, ki so v bistvu starostniki, tu je njihovo življenje na koncu in se pač s tem konča</i>	razlika – delo na začetku in sedaj	spoprijemanje s smrtjo
M10	<i>tako to jemljem kot del življenja...</i>	smrt del življenja	odnos do smrti
M11	<i>določene tudi pogrešamo</i>	pogrešajo umrle stanovalce	Spomini
M12	<i>potem greš naprej, se utrdiš z leti.</i>	se utrdiš	razvoj na delovnem mestu
M13	<i>najprej sem mislila, da bom kar bežala od tega, kar se je dogajalo, potem pa sem rekla "nič, moram iti zraven". In potem se je dogajalo, bila so obdobja teh smrti, ko sem se sama sebe porinila, da sem šla zraven, čim večkrat zraven, in me je to utrdilo.</i>	se moraš spoprijeti s tem	razvoj na delovnem mestu
M14	<i>si misliš to je moje delo, jaz moram to narediti</i>	delo moram opraviti	nadaljevanje dela
M15	<i>vidim, da je bilo to bolje, kakor da bežiš</i>	ne smeš bežati	razvoj na delovnem

	<i>od tega, kar ti je težko</i>		mestu
M16	<i>malo je še tisti občutek, da je mrtev človek in vse, ampak lahko normalno delam.</i>	občutek smrti a ni prehud	nadaljevanje dela
M17	<i>z določenimi sodelavkami se pogovarjamo,</i>	pogovor z določenimi sodelavkami	spoprijemanje s smrtjo
M18	<i>z določenimi se lahko pogovarjam, ja, z vsemi ne.</i>	ne moreš pogovarjati z vsemi	spoprijemanje s smrtjo
M19	<i>Vidim, da je nekatere kar strah tega, ene imajo res odpor še vedno, po vseh teh letih in je težko.</i>	nekatere strah, imajo odpor	odnos do smrti
M20	<i>Tudi v privat življenju pomagam, kar se smrti in tega tiče. Dobiš neko moč – in res pomagam pri vseh teh stvareh.</i>	smrt doma	spoprijemanje s smrtjo
M21	<i>Poskušam, ampak niso nekako odprti v tej smeri.</i>	doma ne pogovarjajo	prisotnost teme smrti
M22	<i>Ma ne, punce so sedaj v puberteti, nočejo niti kaj preveč, mož pa je tudi občutljiv, kar se tega tiče, pa niti noče. Samo tisto nujno, kar je potrebno, drugače pa ne debatiramo preveč, kar se doma tiče nasploh.</i>	puberteta, občutljivost na to temo	prisotnost teme smrti
M23	<i>v domu predebatiramo vse, tako da mislim, da mi je dovolj, ne potrebujem se še doma o tem pogovarjati.</i>	debatirajo v domu, doma ne potrebuje	spoprijemanje s smrtjo
M24	<i>Ja, pa bi šla, bi včasih, mislim da bi ...</i>	bi poiskala pomoč	spoprijemanje s smrtjo
M25	<i>Je spoštljiv, jaz se vidim, da kar spoštljiv,</i>	spoštovanje	odnos do umrlega
M26	<i>smo tudi veliko predavanj dali skozi in jaz se tega držim</i>	veliko predavanj	spoprijemanje s smrtjo
M27	<i>Tudi sodelavke, ko rečejo na primer "ja, sedaj bo šel, bo umrl", pa tam okoli skačejo, prav jezna postanem in jih določene kar mirim, naj se umirijo.</i>	jezna na odziv sodelavk ob smrti	odnos do umrlega
M28	<i>kar malo postojim poleg v tišini, ga primem za roko</i>	postoji v tišini, prime za roko	odnos do umrlega
M29	<i>Tak spoštljiv ... tudi do svojcev, ni dovolj, da samo govoriš, včasih je že to, da si samo zraven.</i>	spoštljiva do svojcev	sodelovanje s sorodniki
M30	<i>Ja, tudi, rečem par besed v mislih, odvisno, kak odnos sva imela. Če je možno, potem rečem "počivaj v miru" in pokropim, če ga peljemo v kapelo, obvezno, in se prekrižam, tako kot imam navado.</i>	par besed v mislih, "počivaj v miru", pokropi, se prekriža	Slovo
M31	<i>Ja, tudi. Če so tu iz naših krajev, grem, če se le da in če poznam svojce...</i>	pogreb – če sokrajan, če pozna svojce	Slovo
M32	<i>Za enega gospoda, ki je nedolgo nazaj umrl, smo šle na pogreb, ker ni imel nič svojcev in smo se zbrale in smo šle.</i>	pogreb – brez svojcev	Slovo
M33	<i>Včasih se tudi tu na oddelku zmenimo ene dve ali tri</i>	dogovor za pogreb s sodelavkami	Slovo
M34	<i>in rečemo, bomo šle pokropiti,</i>	dogovor za pokropit s sodelavkami	Slovo
M35	<i>tudi s svojci naredimo en dober odnos, se tu spoznamo ali se poznamo od prej</i>	odnos s svojci	sodelovanje s sorodniki
M36	<i>Tako, čutiš nekaj, da moraš iti.</i>	če sam čutiš greš	Slovo
M37	<i>se rada pogovarjam. Sedaj sem videla, ko so tu umirali, sem rada šla do njih, ko so bile hčerke poleg umirajočih mam, smo se pogovarjale in tudi one to čutijo.</i>	pogovor s svojci ob umirajočih	sodelovanje s sorodniki
M38	<i>Tu, ko bežljamo v teh negah, smo si vzele čas in smo se pogovarjale z njimi,</i>	pogovor med delovnim časom	možnosti za pomoč

	<i>četudi kasneje končamo.</i>		
M39	<i>nekako čutim, da ljudje potrebujejo kako besedo</i>	čuti potrebo po pogovoru s svojci	sodelovanje s sorodniki
M40	<i>Izobraževanje v hospicu in tudi izkušnje.</i>	izobraževanje hospic, izkušnje	spoprijemanje s smrtjo
M41	<i>Malo, nekaj smo šli skozi, ampak ne veliko.</i>	malo znanja iz šole	prisotnost teme smrti
M42	<i>Najbolj me je res ta hospic... koliko časa nazaj smo hodile, vem, da je bilo ravno po očetovi smrti in je bilo kar boleče, me je kar dregnilo. No, saj smo bili ena taka skupina in ko lahko daš to vse iz sebe ven, to mi je dalo veliko. Po taki zame hudi smrti sem si res zapomnila, kako moraš reagirati in tako mi ostane, potem pa dam tudi komu kak nasvet.</i>	izobraževanje hospic po lastni težki izkušnji – pomoč	spoprijemanje s smrtjo
M43	<i>Normalno, sedaj v vseh teh letih gre vse lepo naprej. Pač je umrl in rečeš "ga ni več" in to je vse.</i>	normalno dela naprej	nadaljevanje dela
M44	<i>Tudi meni je bilo takrat zelo hudo, kako sta obe trpeli, tudi hčerka se mi je zelo smilila.</i>	smilili umirajoča in svojka	čustva ob smrti
M45	<i>Ko pa umrejo mlajši, kot je bila na primer ta punčka, pa neko jezo, nekaj, zakaj, zakaj je to prišlo, zakaj...</i>	jeza, veliko vprašanj – ko mlajši umrejo	čustva ob smrti
M46	<i>si misliš, očitno je bilo tako usojeno, očitno je tako moralo biti.</i>	je tako usojeno	odnos do smrti
M47	<i>Potem, na primer samomori, o tem smo se tudi pogovarjali v hospicu, mene je to zaznamovalo, ker sem imela bratranca, ki je še zelo mlad naredil samomor in sem bila potem prav bolna po tistem. Prav zaznamovalo me je, sem hodila k psihiatru zaradi tega</i>	samomori – zaznamovala lastna izkušnja	odnos do smrti
M48	<i>Takrat mi je bilo hudo in nek strah sem doživljala in ta strah sem morala pozdraviti. Potem je prišel za mano, nekaj sem morala ukreniti, ker drugače bi me odznotraj požrlo...</i>	samomori – strah	čustva ob smrti
M49	<i>izguba je del življenja in izgube doživljamo vsak dan. To sem si jaz zapomnila in to je čez celo življenje, izguba je, ko otroci gredo od doma... tudi na ta način moramo razmišljati. Tako pride tudi smrt, da izgubimo moža, otroka in da moramo na ta način razmišljati ...</i>	izguba del življenja	odnos do smrti
M50	<i>Z enim se soočimo tako, z drugimi drugače – in tudi s svojo smrtjo, kaj hočemo, pač ko pride, pride, nič kaj preveč se ... živiš, dokler živiš, in gledaš, da živiš kolikor toliko v redu.</i>	različno soočamo s smrtjo in s svojo smrtnostjo	spoprijemanje s smrtjo
M51	<i>ne po smrti, samo, da bi bilo iz dneva v dan, da bi bilo vse v redu in da bi čim dlje bili skupaj, nič preveč ne razmišljam...</i>	posvečanje življenju	minljivost, smisel življenja
M52	<i>Edino včasih potem, ko se kakšna smrt mlajšega zgodi, joj, pa kako bi, če ostanejo moji sami, pa si misliš ravno tako, vse bi se uredilo, škoda razmišljati, ker potem te razžirajo take negativne misli, škoda se obremenjevati.</i>	ob smrti mlajših – skrb za bližnje ob lastni smrti	minljivost, smisel življenja
M53	<i>Da bi se sedaj o tem kaj bolj pogovarjali, niti ne da bi jaz vedela, kaj in koliko o</i>	malo se pogovarjajo v domu	prisotnost teme smrti

	<i>tem razmišljajo.</i>		
M54	<i>rada sodelujem, pomagam, zakaj pa ne.</i>	rada pomaga	razlog za sodelovanje
M55	<i>nisem točno vedela, kakšna tema bo</i>	ni vedela kakšna tema bo	razlog za sodelovanje

INTERVJU N (Ema)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
N1	<i>če je kak mlajši stanovalec, sprejemem novico drugače oziroma malo bolj čustveno,</i>	mlajši stanovalec – bolj čustveno	odziv na smrt
N2	<i>če pa vem, da je ta stanovalec starejši, da je bila prognoza bolezni taka, ker se je že vedelo in je bil že v paliativi, pa je drugače.</i>	starejši stanovalec v paliativi – drugače	odziv na smrt
N3	<i>za njega mislim, da je to olajšanje, za svojce verjetno tudi</i>	olajšanje za vse	čustva ob smrti
N4	<i>mi je za vse malo hudo</i>	za vse hudo	čustva ob smrti
N5	<i>žalost,</i>	žalost	čustva ob smrti
N6	<i>če je kak mlajši, me bolj prizadene, začneš tudi o katerih drugih stvareh razmišljati</i>	mlajši – bolj prizadene, začne razmišljati	odziv na smrt
N7	<i>če je kak starejši, pa nekako to z nekim razumevanjem sprejemem</i>	starejši – razumevanje	odziv na smrt
N8	<i>Tisti, ki si pa želijo smrt, tudi take sem že imela in doživela, za njimi pa čutim olajšanje, ker vem, da so si želeli. Ena gospa se je odločila, da ne bo več jedla in pila in je samo čakala smrt in je želela smrt. Ko si jo vprašal, je ona le želela umreti, in jaz sem se s to odločitvijo sprijaznila in je nisem več v nič silila.</i>	olajšanje, sprejetje – če so želeli smrt	odziv na smrt
N9	<i>z enimi se bolj povežeš, z drugimi se manj povežeš</i>	povezanost	odziv na smrt
N10	<i>Jih sprejmeš kakor za svoje, kot za svoje none in strice, tete in strice v bistvu. Z nekaterimi se morda bolje razumeš, z drugimi manj</i>	sprejmeš za svoje, se z njimi bolj razumeš	odziv na smrt
N11	<i>nekateri so morda tudi bolj dostopni...</i>	bolj dostopni	odziv na smrt
N12	<i>Sem šla že pokropiti in na pogreb, ko sem tako čutila, da je ona v bistvu moja znanka, prijateljica, in sem čutila, da ko se je ta zgodba končala, da jaz pa moram iti in potem je bilo v redu.</i>	pokropiti, pogreb – ko je tako čutila	Slovo
N13	<i>naredim, kar paliativa zahteva</i>	zahteve paliative	delo z umirajočim
N14	<i>eni so sposobni še kakega pogovora, drugi niso</i>	če sposobnost pogovora	Slovo
N15	<i>nekateri želijo biti sami in tem se definitivno umaknem</i>	želja po samoti	upoštevanje želja umirajočega
N16	<i>zato ker smo tu blizu, je bilo nekaj mojih sovaščank in sovaščanov in znancev in njihovih non in tet in mam in tako ... to pa definitivno grem dat sožalje, če le utegnem in če le zmorem, občasno pa tudi na pogreb, če moja izmena to dopušča.</i>	da sožalje	sodelovanje s sorodniki
N17	<i>Če nekdo umre in če ga poznam, pa grem v to mliško vežico spodaj, to pa ja, pokrižat in rečem "Bog ti daj mir počivat"</i>	če pozna – pokriža, "bog ti daj mir počivat"	Slovo
N18	<i>nekje zadaj je vedno občutek, da je nekdo umr</i>	ostane občutek smrti	nadaljevanje dela
N19	<i>Nikomur ni ravno vseeno za vsakega</i>	ni vseeno	odnos do umrlega

N20	<i>je tako, da se delo mora nadaljevati, ker jih je na primer osemnajst na oddelku in, četudi je eden umrl, jih je še vedno sedemnajst, ki potrebujejo pozornost, nego, hrano in vse.</i>	delo mora naprej, pozornost živim	nadaljevanje dela
N21	<i>pospraviš za njim, prebrišeš posteljo, sobo pospraviš za njim in njegove osebne stvari, to je delo bolničarja.</i>	pospraviš osebne stvari, pospraviš sobo	nadaljevanje dela
N22	<i>Če jih poznam, drugače so mi vsi enakovredni...</i>	svojci enakovredni	sodelovanje s sorodniki
N23	<i>Tako kot smo imeli smrt od sodelavke, njen oče je bil tukaj in je bilo malo drugače.</i>	razlika – smrt sorodnikov sodelavke	odnos do smrti
N24	<i>Ja, je prišla, jo poznam, je znanka. Tu je imela mamo, veliko časa, 10 let. Poznali sva se že od prej ker smo iz sosednjih vasi. Prišla je preko nekega društva in je rekla, da je sedaj to po enem letu, odkar je prvič prišla v dom, ker ni mogla zbrati moči, ker je bil tu deset let za mamo drugi dom, kot prej osemdeset let doma. Rekla je, da sedaj ni hotela priti, ampak da so jo oni prosili, da če lahko nese neka darilca stanovalcem in je rekla, da bo šla... Pozdravila je te, ki jih pozna, in rekla, da ni še pripravljena iti v sobo, kjer je mama umrla, ampak da s časom bo, samo da more to ona...</i>	povratak v dom po smrti mame	sodelovanje s sorodniki
N25	<i>Jaz sem ji rekla, da sicer ne razumem, ker nisem bila v tej situaciji,</i>	različne situacije	spoprijemanje s smrtjo
N26	<i>ko je človek pač pripravljen na nov korak. Eni potrebujejo dlje časa, eni malo manj, to pa je odvisno potem vse, kako sprejmeš in kako greš potem naprej.</i>	pripravljenost na nov korak	spoprijemanje s smrtjo
N27	<i>Pogovor s sodelavkami, največ to.</i>	pogovor s sodelavci	spoprijemanje s smrtjo
N28	<i>dela ne nosim domov</i>	dela ne nosi domov	spoprijemanje s smrtjo
N29	<i>Mislim si, da bi bilo to kar v redu, mislim si, da bi bilo celo kdaj pa kdaj zelo zaželeno, ker pač takšna ustanova smo. Prihajajo različni ljudje, tudi mlajši, in časi se spreminjajo...</i>	organizirana pomoč bi bila zaželena	možnosti za pomoč
N30	<i>tisti, ki bi imel to skupino, bi moral biti teoretično zelo dobro podkovan, da ne govorim še praktično. Ni nujno, da je to kak človek z visoko izobrazbo, kakšen doktor ali karkoli, samo nekdo, ki zna in se razume v to in je bil tudi soočen s tem. In ki zna tim držati na kupu in tudi delati, seveda, ne da bi imel samo sestanke in sestankoval, nič pa naredil. Treba tudi kaj narediti na tej stvari.</i>	teoretična ni praktična podkovanost, visoka izobrazba ni nujna, potrebno razumevanje in znanje	možnosti za pomoč
N31	<i>Bi bilo pa fajn, da so vključeni vsi, od svojcev, stanovalcev ... do zaposlenih, to itak.</i>	vklučenost svojcev, zaposlenih	možnosti za pomoč
N32	<i>V bistvu, da to ni neka mala skupina, dala bi recimo od 8 do 10 ljudi, se mi zdi, da več ljudi več ve, pa zaprta skupina, ki bi potem najprej delovala. Najprej bi morali oni narediti nek načrt in eno vizijo in potem ...</i>	8-10 ljudi, zaprta skupina	možnosti za pomoč
N33	<i>različnih poklicev, različnih kadrov</i>	različni poklici, različni kadri	možnosti za pomoč
N34	<i>bi bili na voljo najprej delavcem,</i>	za delavce, stanovalce in	možnosti za pomoč

	<i>stanovalec in svojem.</i>	<i>svoje</i>	
N35	<i>Kadar doktor napiše paliativo, se ve, da če so prej stanovalci že zapisali, da ne želijo oživljanja, da ne želijo v bolnico, da to njihovi svojci spoštujejo, da mi to spoštujemo in da se tega striktno držimo. Kakorkoli bi bilo to hudo za svojce ali pa tudi za nas posledično</i>	spoštovanje želja stanovalec za primer smrti	upoštevanje želja umirajočega
N36	<i>se mi tudi zdi, da spoštuješ eno željo, ki jo je že prej napisal, da je to fer do vseh.</i>	spoštovanje želja fer	upoštevanje želja umirajočega
N37	<i>Tu v domu na splošno ne. Sicer so šle na izobraževanje, lepo predstavile, ampak tukaj ne... Ne rečem, da se ni nič naredilo, ampak bi se dalo veliko, veliko več, kar se tiče tega definitivno...</i>	še veliko se da narediti za paliativo	možnosti za pomoč
N38	<i>za stanovalec sem v dvomih, veš, ni vsak za vse ...</i>	skeptična – pogovor s stanovalc	prisotnost teme smrti
N39	<i>Definitivno kdo bi bil, ampak za večino ne vem, bojim se, da bi jih čustveno prizadelo, ker to pomeni, kot da hočeš, da umrejo.</i>	stanovalc čustveno prizadeti	prisotnost teme smrti
N40	<i>vem, da se oni med seboj pogovarjajo</i>	pogovor o smrti med stanovalc	prisotnost teme smrti
N41	<i>vem, ko sem bila na skupini. Vem, da tista hoče biti v žari, tista ne, tista ima obleko že od dolgo ... Jaz vem, da so ljudje tudi varčevali za pogreb in da so bili pripravljeni, samo sedaj, ko so pa tu soočeni...</i>	nekateri stanovalc pripravljeni na smrt	prisotnost teme smrti
N42	<i>Pa še stres, ker so šli od doma, in sedaj, da jim še tu...</i>	stres	prisotnost teme smrti
N43	<i>za ostale ja, ampak za stanovalec tudi morda rabi še časa.</i>	ni še čas za stanovalec vključevati	prisotnost teme smrti
N44	<i>Če že, pa ne vem koliko, ker se o tem tu ne govori, se s kakšno zdravnico ali psihiatrinjo. Za druge jaz ne vem.</i>	stanovalc morda govorijo z zdravnico, psihiatro	prisotnost teme smrti
N45	<i>Ja, ja, da želijo pogovor in da sami tam povedo.</i>	izražanje želja po pogovoru – stanovalc	prisotnost teme smrti
N46	<i>No, morda še socialni delavki, ampak še vedno mislim, da prej zdravnici.</i>	stanovalc morda govorijo s socialno delavko	prisotnost teme smrti
N47	<i>si mislim, da če si imel lepo življenje, no, lepo življenje, kolikor toliko solidno življenje, in če si srečen in si za seboj nekaj ustvaril...</i>	lepo, solidno življenje	minljivost, smisel življenja
N48	<i>Seveda, lepo življenje, si mislim, da bo lepo življenje.</i>	upanje na lepo življenje do smrti	minljivost, smisel življenja
N49	<i>Tu, kadar delaš in vidiš in se pogovarjaš, vsi ti rečejo, da je najlepša smrt takrat, ko greš spat in se drugo jutro ne zbudiš. To vsi tako rečejo tu, no ne tisti, ki so umrli, ampak je šel spat in ni več vstal in to da je najlepša smrt... Če vprašaš mene, jaz tako vsakemu privoščim in si jo tudi zase želim. Seveda v visoki starosti, govorim devetdeset plus.</i>	lepa smrt – zase in za druge	izraz lastnih želja glede smrti
N50	<i>Tisti, ki trpijo in umirajo, to dolgotrajno umiranje pa definitivno ni prijetno in si tega ne želim in ne privoščim prav nikomur.</i>	grda smrt – trpljenje ob umiranju	izraz lastnih želja glede smrti
N51	<i>Težko je takega gledati in pomagaš mu, kolikor mu lahko, ampak več kakor to pa ne moreš narediti.</i>	občutek nemoči	delo z umirajočim

N52	<i>Kakšno je drugo življenje? Jaz ne vem kakšno je, ampak verjetno je fajn, ker še nihče ni prišel nazaj, tako si mislim...</i>	življenje po smrti	minljivost, smisel življenja
N53	<i>jaz, ki sem katoliške vere, si mislim, da bom po smrti zagotovo nekam šla, upam da bom nekam šla, da ne bom obstala nekje... Upam, ker si mislim, da si bom s svojimi dobrimi deli zaslužila nebesa, da ne bom... Verjamem, ja, verjamem v nebese kot katolik in upam, da me čaka nekje neko drugo življenje.</i>	vera	minljivost, smisel življenja
N54	<i>Tiho sem bila, jaz nisem vedla, kaj sedaj..</i>	bila tiho – prva smrt	odziv na smrt
N55	<i>ta sestra, ki je bila z mano, je rekla, da se lahko pogovarjam z njim, da ni to nič narobe</i>	sestra priporočila pogovor z umrlim	odziv na smrt
N56	<i>vedno držim pesti, da ne bi meni, da ne bi meni...</i>	držanje pesti v izogib smrti	odnos do smrti
N57	<i>Sem imela težave s soočanjem s smrtjo tudi doma, tako da potem, ko sem prišla v dom, žal si prisiljen tudi v tako...</i>	težave	spoprijemanje s smrtjo
N58	<i>Malo me je šokiralo, ni mi bilo vseeno, nisem vedela, kaj naj delam s tistim mrličem, nisem vedela...</i>	šok, ni vseeno, ni vedela kaj delati	odziv na smrt
N57	<i>vedela sem, kako po knjigah, ampak ko si enkrat tam...</i>	znanje iz knjig ne iz prakse	spoprijemanje s smrtjo
N60	<i>ampak je bila ta sestra zraven in mi je lepo vse razložila in tako vse lepo na počasi, potem pa je že šlo.</i>	razlaga dela z umrlim	odziv na smrt
N61	<i>ene smrti lažje sprejmeš, na druge pa si bolj navezan</i>	različno sprejmeš smrt	odziv na smrt
N62	<i>ni nobena lažja</i>	ni lažje	spoprijemanje s smrtjo
N63	<i>se definitivno človek z leti navadi,</i>	se navadiš	spoprijemanje s smrtjo
N64	<i>ni to, da bi to jemal kot samoumevno. Vsaj jaz tako, za druge ne vem,</i>	ne jemlješ samoumevno	spoprijemanje s smrtjo
N65	<i>četudi trije tu umrejo, potem pa umre starš od ene tvoje sodelavke, je spet drugače, pa te spet v vrne nazaj na isto...</i>		
N66	<i>So pa eni, ki pridejo, pa so dva dni tukaj, jih niti vidiš ne. To je drugače.</i>	če ne poznaš drugače	odziv na smrt
N67	<i>Držim v sebi</i>	ne izrazi	čustva ob smrti
N68	<i>nisem tak človek, da bi na dolgo in na široko razpredala, to v sebi premeljem.</i>	premelje v sebi	čustva ob smrti
N69	<i>ker te poznam in sem ti želela pomagati</i>	želela pomagati ker me pozna	razlog za sodelovanje
N70	<i>tema mi je zanimiva.</i>	zanimiva tema	razlog za sodelovanje

INTERVJU O (Marjana)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
O1	<i>pri vsakem človeku drugače</i>	različen odziv	odziv na smrt
O2	<i>Odvisno, kakšno je bilo njegovo zdravstveno stanje, kakšno je bilo njegovo trpljenje</i>	zdravstveno stanje, trpljenje	odziv na smrt
O3	<i>ali je to nenadna smrt, ki te malo bolj šokira</i>	šok – nenadna smrt	odziv na smrt
O4	<i>Če je to, da se poslavlja in trpi kakšne rane, je to bolj olajšanje</i>	olajšanje – če trpi rane	odziv na smrt
O5	<i>tukaj ni nekega pravila.</i>	ni pravila	odziv na smrt
O6	<i>Tudi od starosti, ja.</i>	starost	odziv na smrt
O7	<i>Nasploh je težje stopiti v tisto sobo, kjer</i>	mlajši pacienti – težje, ker	odziv na smrt

	<i>so mlajši pacienti, ker nekako sebe bolj primerjaš in soočaš</i>	sebe primerjaš	
O8	<i>je zagotovo razlika med mlajšimi in starejšimi. Ne more biti enako 60 in 90let.</i>	razlika – smrt stari, mladi	odnos do smrti
O9	<i>drugačna, odvisno od stanja, včasih tudi od svojcev, zahtevnosti svojcev, realnosti svojcev</i>	različna čustva – stanje, zahtevnost in realnost svojcev	čustva ob smrti
O10	<i>včasih je več problemov s svojci kot s stanovalci.</i>	več problemov s svojci kot stanovalci	sodelovanje s sorodniki
O11	<i>Če so nenadne smrti, to je nekako... to krizo potem nekako preživljamo, se pogovarjamo s kolegicami in tako,</i>	nenadne smrti – pogovor s kolegicami	spoprijemanje s smrtjo
O12	<i>Eni svojci zahtevajo od tebe realno, glede na situacijo, drugi te bolj mučijo s stvarmi, ki, kako bi rekla, so nepričakovane, in imajo neke ideale, kaj vse bi bilo treba narediti, čeprav realnost je drugačna.</i>	različne potrebe in želje svojcev	sodelovanje s sorodniki
O13	<i>veliko se pogovarjamo in seveda pomaga</i>	pogovor pomaga	spoprijemanje s smrtjo
O14	<i>s hčerko, to analizirava</i>	analize s hčerko	spoprijemanje s smrtjo
O15	<i>Ja, ki je v stroki, to je drugačno razmišljanje, sigurno.</i>	razmišljanje v stroki	spoprijemanje s smrtjo
O16	<i>To smo s sodelavko že dale skozi vse, izobraževanja paliative...</i>	izobraževanja paliative	razvoj na delovnem mestu
O17	<i>Veliko je stvari, ki bi se jih dalo narediti, če se jih bo, je pa druga stvar.</i>	veliko še mogoče storiti	delo z umirajočim
O18	<i>Tu nismo imeli veliko za zaposlene, smo imeli veliko bolj za svojce</i>	razvijali pomoč za svojce	možnosti za pomoč
O19	<i>Bi bilo za zaposlene, ne vem sicer, kako bi sprejele, vse zagotovo ne, ker nas je veliko različnih.</i>	različni zaposleni	možnosti za pomoč
O20	<i>Edino se sprašuje marsikatera vse to, kar mi mislimo, da je prav in kar delamo pri umiranju. Kako bi mi reagirali pri svojem, ker verjetno bi drugače in ne tako, kot razmišljamo tukaj, ker ko si ti čustveno vpleten, to verjetno drugače razmišljaš in zahtevaš.</i>	dilema ali bi doma delali tako kot v službi	odnos do smrti
O21	<i>če so svojci tu od kolegic in smo tudi dosti bolj obremenjene</i>	bolj obremenjene če svojci kolegic	odnos do smrti
O22	<i>na pogreb ne, če mi ni bližji, če ni znanec od kod drugod</i>	pogreb – če je znanec	Slovo
O23	<i>Pokropiti pa grem določene tu, v domski vežici.</i>	pokropiti v vežico	Slovo
O24	<i>Zagotovo imaš še nekaj časa na ramenih, sigurno</i>	ostane občutek smrti	nadaljevanje dela
O25	<i>potem še reševanje s svojci. Upaš, velikokrat, da niso zraven, da lahko stvari do konca izpelješ, to je najlažje, ker če so poleg pri umiranju, pa so razni ... ne vem, kaj bi rekla, vzorci vedenja oziroma obnašanja. In to povleče veliko za seboj, veliko več problemov, veliko več časa, ker te čakajo še druge stvari, ker ti ljudje takrat vidijo samo sebe, ne vidijo, da moraš še 50 ljudi rešiti.</i>	naporno delo s svojci	sodelovanje s sorodniki
O26	<i>dostikrat je veliko težje. Ne z vsemi, tukaj ni nekega pravila, tu se moraš prilagajati vsakemu posebej.</i>	potrebno prilagajati	sodelovanje s sorodniki
O27	<i>določeni se želijo potem pogovarjati, določene analize</i>	pogovori, analize	sodelovanje s sorodniki

O28	<i>Eni zahtevajo paliativo, kjer niti ne vedo, da je paliativa</i>	zahtevajo paliativo	sodelovanje s sorodniki
O29	<i>eni pa zahtevajo urgenco kot v filmu, do konca, ne glede na starost</i>	filmska urgenca	sodelovanje s sorodniki
O30	<i>To je težko, ko imaš tu ljudi, moraš pogledati pri vsakem posebej, koliko so realni, koliko niso, in težko je nekemu prisiliti neko paliativo, če ne želi.</i>	nemogoče vsiljevanje paliative	sodelovanje s sorodniki
O31	<i>kot oni želijo, to je njihova želja.</i>	upoštevanje želja svojcev	sodelovanje s sorodniki
O32	<i>občutek, da si nekaj naredil, to želijo, da ne leži tam kot včasih, čeprav bi bilo to morda bolje...</i>	občutek da si nekaj naredil	sodelovanje s sorodniki
O33	<i>Včasih so usta vlažili in to je bilo to, umiranje normalno, sedaj morajo jesti do zadnje minute, razmišljanje ljudi.</i>	razlika v načinu umiranja	odnos do umiranja
O34	<i>To sigurno, če me je gospod iskal po hiši, vse okrog tisti dan, pogledaj, on je to potreboval</i>	potrebe svojcev	sodelovanje s sorodniki
O35	<i>jaz mislim, da se mi tu veliko pogovarjamo o tem in da si te stvari hladimo tu. Da greš malo ohlajen domov, ne pa da nosiš domov</i>	hlajenje s pogovorom	spoprijemanje s smrtjo
O36	<i>midve s hčerko to velikokrat analizirava. Jaz z njo to predelam, jaz s svojega položaja, ona s položaja dvajsetletnice ... in se pogajava.</i>	analiziranje in pogajanje s hčerko	spoprijemanje s smrtjo
O37	<i>Sigurno, grozljivka je bila takrat. Jaz sem bila prvo nočno, ko sem prišla delat. Z mojo sestro sva bili in natanko vem, kdo je umrl, bila je dve ura ponoči, dve in pol, sobota.</i>	prva smrt grozno	odziv na smrt
O38	<i>Veš, da ti ostanejo ene tiste in ... drugače sprejemaš življenje in smrt.</i>	drugače sprejemaš življenje in smrt	minljivost, smisel življenja
O39	<i>Tu to narediš, ker pač moraš, doma ne moreš več, ker ni več te energije, ker jo je zmanjkalo tu.</i>	izčrpajoče	delo v domu na splošno
O40	<i>izobraževanj smo imeli veliko.</i>	izobraževanja	spoprijemanje s smrtjo
O41	<i>Pa pač veš, da moraš tako vzeti, in da ni prav tako, kakor je sedaj... Včasih so šli kropit vsi, otroci in stari, danes je izolirano, smrt je tu in zato je takšen strašen babbav pri umiranju pri svojcih. Zato, ker ga ne vidijo starega, ga ne vidijo bolnega, ga ne vidijo tako... Ga vidijo živega, zdravega in potem ga vidijo na postelji, na koncu, in je cel teater. Včasih so pa spremljali otroci bolezen in vse, kar je bilo zraven, in je bilo to sprejemanje drugače, je bilo lažje umiranje, sigurno, za vse.</i>	razlika – smrt danes izolirana na dom, smrt bav-bav, nekoč lažje umiranje	odnos do smrti
O42	<i>Podaljševanje, hlad med tem, prav en mrzel svet nekje vmes</i>	mrzel medsvet	odnos do umiranja
O43	<i>treba to sprejemati, da se pomaga, dokler se da, spelje stvar, dokler se da, omilit bolečine, ne pa s temi kabli in temi čudi</i>	paliativa pomembna ne pa zdravljenje nemogočega	odnos do smrti
O44	<i>kako bom pa jaz reagirala enkrat, pa ne vem, ko bom na tem, in kaj bom jaz zahtevala, če bom imela svojega.</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti
O45	<i>ko greš mimo ljudi tvoje starosti, ki so zelo bolni, ni isto, niti ne more biti isto za nobenega.</i>	razlika – bolezen starih in mladih	odnos do smrti
O46	<i>se mi zdi prav, da se razvijajo take</i>	razvijanje te teme,	razlog za sodelovanje

	<i>teme, da se o tem pogovarjamo, da gre medicina naprej</i>	pogovor o tem, razvoj medicine	
O47	<i>Pri takih stvareh rada sodelujem, ker morda bodo nekoč pomagale komu mojemu.</i>	rada sodeluje	razlog za sodelovanje

INTERVJU P (Urška)

OZNAKA	IZJAVA	POJEM	KATEGORIJA
P1	<i>odvisno, kdo je ta stanovalec, to je prvo, ker eni so ti bolj pri srcu, eni so ti malo manj.</i>	eni bolj pri srcu eni manj	odziv na smrt
P2	<i>Tudi glede na njihovo zdravstveno stanje, od nekoga pričakuješ, od nekoga te presenet</i>	zdravstveno stanje – pričakovana, nepričakovana	odziv na smrt
P3	<i>za nekoga ti je bolj hudo, za nekoga ti je manj hudo.</i>	bolj hudo, manj hudo	odziv na smrt
P4	<i>Jaz pri sebi vidim tudi tako, da četudi ni na zavestni ravni, ostane nekaj zadaj v podzavesti</i>	ostane nekaj v podzavesti	nadaljevanje dela
P5	<i>kakor sem starejša, tako me bolj prizadene.</i>	starejša je, bolj prizadene	spoprijemanje s smrtjo
P6	<i>oziroma prizadene, prizadene, čeprav lažje sprejemam to</i>	starejša je, lažje sprejema smrt	spoprijemanje s smrtjo
P7	<i>skušam kar tako sama sebe potolažiti ali pa razčistiti sama s seboj, da pač tako je.</i>	tolaži sebe in razčisti da tako pač je	spoprijemanje s smrtjo
P8	<i>ali ga bolj poznaš ali ga malo poznaš</i>	poznanstvo	odziv na smrt
P9	<i>tudi tako glede na svojce, ali so več prisotni ali manj</i>	prisotnost svojcev	odziv na smrt
P10	<i>ogromno dejavnikov, ki vplivajo.</i>	ogromno dejavnikov	odziv na smrt
P11	<i>mislim, da je to osnovno čustvo žalost,</i>	žalost osnovno čustvo	čustva ob smrti
P12	<i>morda, spet ne pri vseh, recimo neko vznemirjenje</i>	vznemirjenje – ne pri vseh	čustva ob smrti
P13	<i>strah pri nekaterih tudi.</i>	strah – pri nekaterih	čustva ob smrti
P14	<i>meni je bilo zelo stresno svojce poklicati,</i>	stresno poklicati svojce	sodelovanje s sorodniki
P15	<i>Mislim, da so to bolj moja čustva, bolj v povezavi z mano.</i>	čustva v povezavi z njo	čustva ob smrti
P16	<i>če nekdo pri 95 letih umre, v redu, samo še to je ostalo...</i>	razlika – smrt stari, mladi	odnos do smrti
P17	<i>Eni svojci to zelo dramatično sprejmejo</i>	dramatičen odziv pri svojcih	sodelovanje s sorodniki
P18	<i>Zadnja smrt, ki me je tako zelo pretresla, je bila od ene gospe, ki so jo zjutraj našli v nekem čudnem položaju... Jaz sem bila ponoči, pa nisem bila na tistem oddelku, ampak me je zelo pretreslo, način smrti, kako je umrla ta gospa.</i>	smrt pretresla	odziv na smrt
P19	<i>ko so mi povedale, kako je bilo, s tem sem se kar ukvarjala.</i>	posredna informacija o načinu smrti	spoprijemanje s smrtjo
P20	<i>Poskusila sem predelati, jaz sem takrat hodila tudi na terapije, tako da sem tudi s psihoterapevko to predelala.</i>	predelala s psihoterapevko	spoprijemanje s smrtjo
P21	<i>Čeprav se mi zdi sedaj, ko to razmišljam... to je fajn, ne, ko se lahko... ker ne razmišljaš tako, sedaj pa imam to priliko...</i>	poglobljeno razmišljanje	prisotnost teme smrti
P22	<i>ostane nek ta ... ni fajn, če se spomnim, četudi je to zdaj že mimo.</i>	ostane nek občutek ki ni fajn	nadaljevanje dela
P23	<i>spomnim se še določenih ljudi in</i>	spomin na umrle	spomini

	<i>določenih smrti še 30 let nazaj, nekaj res ostane.</i>		
P24	<i>Mene nikoli ni bilo strah z mrtvim</i>	ni strah	odnos do umrlega
P25	<i>v 7. razred sem hodila, ko sem prvega mrliča preoblekla.</i>	prva izkušnja v 7. razredu	spoprijemanje s smrtjo
P26	<i>včasih, so hodile določene ženske mrliča preoblačiti.</i>	razlika – preoblačenje mrtvih	spoprijemanje s smrtjo
P27	<i>je čakala to gospo, da ji bo prišla pomagati in te gospe ne vem, zakaj, ni bilo. Spomnim se, ko je ta hčerka rekla meni "kaj bi ti mi pomagala mamu preobleči?"</i>	prošnja po pomoči pri delu z umrlo gospo	spoprijemanje s smrtjo
P28	<i>sem čutila, da moram to... In moram reči, da nisem bila prestrašena. Sedaj, ko se spomnim nazaj, nobenih slabih občutkov nisem imela in v bistvu tako sem čutila, da mi je bilo, da sem še to lahko zanj naredila, tako mi je bilo.</i>	ni bila prestrašena, želela to storiti za gospo	spoprijemanje s smrtjo
P29	<i>Ok, meni ni nič ostalo od tega recimo, ampak reči enemu otroku to, to je lahko takšna travma...</i>	za otroka lahko travma	spoprijemanje s smrtjo
P30	<i>verjetno je tudi ona čutila, da mi lahko to reče... saj nas je bilo veliko tam, ne vem, zakaj je mene izbrala, verjetno je bila to neka ...</i>	prošnja ravno nje	spoprijemanje s smrtjo
P31	<i>prej sem se srečevala s smrtjo sorodnikov, ampak ne tako direktno</i>	izkušnje s smrtjo že prej – indirektno	spoprijemanje s smrtjo
P32	<i>Od začetka mi je bilo pa zelo hudo, ker so se mi vsi smilili.</i>	razlika – na začetku hudo, vsi smilili	razvoj na delovnem mestu
P33	<i>ne vem, če se navadiš ali pa postane to del dela in del življenja.</i>	navadiš ali postane to del dela	razvoj na delovnem mestu
P34	<i>Sigurno je razlika, sigurno, doma ti je bolj hudo</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti
P35	<i>ampak odnos do smrti pa ne vem, če je kaj drugačen.</i>	odnos do same smrti enak	odnos do smrti
P36	<i>se vedno prekrižam in vedno rečem "Gospod, daj mu večni mir in pokoj in večna luč naj mu sveti, naj počiva v miru. Amen." To zmeraj, če sem jaz tista, ki je zraven.</i>	se prekriža, reče slovo za mrtve – če je zraven	Slovo
P37	<i>Če je pa nekdo drug, takrat pa ne hodim v kapelo ali kaj, to pa ne.</i>	če ni zraven – nič	Slovo
P38	<i>Ne, to ne, če je kakšen od sodelavca ali od kakšnih svojcev, ki jih poznam, to ja, drugače pa ne.</i>	pogreb – če pozna ali je kdo od sodelavcev	Slovo
P39	<i>Morda niti ne, kot da nič ne bi bilo, ampak se nadaljuje, ker to je...</i>	delo se nadaljuje	nadaljevanje dela
P40	<i>odvisno pa tudi od tega, kdo je to, kakšen odnos si z njim imel...</i>	kdo je, odnos	nadaljevanje dela
P41	<i>vedno nas je več, pa ena bolj za enim žaluje, ena za drugim, tako da je nek krog tega žalovanja.</i>	krog žalovanja	nadaljevanje dela
P42	<i>jaz imam vedno ta občutek, da kakorkoli tu umre človek... saj si, z nekaterimi si čustveno vezan in tako ... ampak obstaja to vzdušje žalovanja, da nihče ne gre od tukaj čisto brez nekih občutkov. V bistvu se pospremi človeka z nekim odnosom</i>	se pospremi človeka	nadaljevanje dela
P43	<i>To sem se ja, ogromno, sedaj se ne več, sem se pa zelo ukvarjala s tem.</i>	se je spraševala a se ne več	minljivost, smisel življenja
P44	<i>jemljem to kot del življenja, da je tako, da se človek rodi, živi in umre.</i>	smrt del življenja	odnos do smrti

P45	<i>Mi smo imeli tudi enega profesorja v šoli, ki nas je sicer učil otorinolaringologijo, ampak vedno, po koncu vsake ure, smo morali v zvezek napisati "smrt je naravni konec življenja". Meni je to tako ostalo.</i>	profesor v šoli – rek	odnos do smrti
P46	<i>to si takrat, ko si mlad, drugače ... to moraš potem sprejeti.</i>	razlika – sprejemanje ko si mlad	odnos do smrti
P47	<i>morda s kakšno sodelavko, ob kakšni priliki,</i>	pogovor s sodelavko ob priliki	spoprijemanje s smrtjo
P48	<i>v glavnem pa sama ja.</i>	sama predela	spoprijemanje s smrtjo
P49	<i>sem hodila nekaj na terapije,</i>	terapije	spoprijemanje s smrtjo
P50	<i>sedaj imam supervizorko,</i>	supervizija	spoprijemanje s smrtjo
P51	<i>imam neke intervizije s svojimi pač, ki jih poznam</i>	intervizija	spoprijemanje s smrtjo
P52	<i>v skupini, ki jo imamo v Bistrici za depresivno anksiozne, tudi z njimi imam možnost.</i>	skupina za depresivno anksiozne	spoprijemanje s smrtjo
P53	<i>ne zadržujem tega zase, ampak vedno najdem nekoga</i>	vedno najde nekoga, da izrazi	prisotnost teme smrti
P54	<i>Tudi, tudi, zelo. Sedaj sicer ne več toliko, ampak v preteklosti pa sem, ko sem se s tem ukvarjala, sem veliko tega prebrala. Od Klevišarjeve in podobno</i>	branje knjig	spoprijemanje s smrtjo
P55	<i>bila sem tudi na tečajih Hospica, to mi je zelo pomagalo ...</i>	tečaji hospic	spoprijemanje s smrtjo
P56	<i>pa ne samo o smrti, ampak vsako stvar predelam.</i>	vse treba predelati	spoprijemanje s smrtjo
P57	<i>To bi bilo enkratno, to jaz mislim, da je tudi smiselno in potrebno.</i>	smiselno in potrebno organizirati pomoč	možnosti za pomoč
P58	<i>mislim, da so to tudi stiske, ki jih vsak ne zmore sam</i>	hude stiske	možnosti za pomoč
P59	<i>Sigurno se, eni se bolj javno, eni se bolj v sebi.</i>	služba	minljivost, smisel življenja
P60	<i>mislim, da vsak tisti, ki se sreča s smrtjo, ne glede na to, kdo je, kje je, se vpraša po smislu, po tem...</i>	izkušnja smrti	minljivost, smisel življenja
P61	<i>to je čisto normalno in v bistvu edino prav</i>	prav da se sprašujemo	minljivost, smisel življenja
P62	<i>Takrat, ko je prilika za to, saj se ne boš vsak dan o tem spraševal</i>	ko je priložnost, ne vsak dan	minljivost, smisel življenja
P63	<i>jaz mislim, da čisto vsakemu ostane nekaj, ne glede na to, četudi samo slišiš... Pač, to vsak človek čuti en konec in ga sigurno poveže s seboj, tako da ja, jaz mislim, da ja.</i>	vsakemu nekaj ostane	spoprijemanje s smrtjo
P64	<i>Moje osebno mnenje je, da je to zelo v redu in da je skrajni čas, da je do tega prišlo. Mislim, da je to vredno razvijati in se s tem...</i>	skrajni čas, da se začne paliativa razvijati	možnosti za pomoč
P65	<i>Največji dvomljivci so ravno doktorji</i>	doktorji dvomijo	možnosti za pomoč
P66	<i>v tridesetih letih človek vidi vsega, nekega umirajočega, neke invazivne posege in neke preglede in joj, to je zame grozljivo...</i>	dogajajo grozljive stvari	delo z umirajočim
P67	<i>Ok, človek umira, kaj lahko naredimo? To, da smo z njim, da ima občutek, da je nekdo z njim, da ima občutek, da se lahko poslovi in da ima občutek neke dostojanstvene smrti.</i>	dostojanstvena smrt	delo z umirajočim
P68	<i>to je težko reči. Določeni ljudje sami rečejo, če to sami rečejo, je ok. Da bi pa mi "kaj pa, ko boste umirali, kako pa</i>	pogovor o smrti z ljudmi	prisotnost teme smrti

	<i>takrat?"</i>		
P69	<i>Seje pa recimo že zgodilo, ne ob sprejemu, ampak ko je človek bil še v redu in je sam izrazil željo "prosim, ko bo kaj, ne vozite me nikamor, samo tu me pustite".</i>	izražanje želja glede smrti – stanovalci	prisotnost teme smrti
P70	<i>mi vidimo drugače, kakor svojci.</i>	razlika – smrt družina, služba	odnos do smrti
P71	<i>Svojci, nekaterim se da dopovedati, nekaterim se ne da, nekateri to sprejmejo, se strinjajo, ko jim doktorica ali kdo drug pove, kakšno je stanje, nekateri tudi sami rečejo "ne v bolnico, ne nikamor, tukaj naj bo", nekateri spet "ja, kaj ne boste nič naredili?"</i>	različni odzivi svojcev	sodelovanje s sorodniki
P72	<i>Včasih me pa to, ker vprašujejo svojce, za neke medicinsko-terapevtske stvari...</i>	prelaganje odgovornosti na svojce	sodelovanje s sorodniki
P73	<i>Kar se tiče medicinskega, to bi se morala zdravnica odločiti,</i>	zdravnica morala odločiti	delo z umirajočim
P74	<i>tu je prenašanje odgovornosti.</i>	prelaganje odgovornosti	sodelovanje s sorodniki
P75	<i>Sigurno, sigurno, saj v bistvu zdravnica se tu vedno posvetuje, sicer se na koncu sama odloči, ampak da možnost in povpraša.</i>	zdravnica se posvetuje	sodelovanje s sorodniki
P76	<i>Sigurno, sigurno. Tudi v smislu neke podpore "aha, saj nisem bila sama". Zagotovo je lažje in tudi prav je tako</i>	podpora tima za zdravnico	možnosti za pomoč
P77	<i>kakšno izobraževanje več na to temo,</i>	več izobraževanj	možnosti za pomoč
P78	<i>ni to, da enkrat slišiš in si zapomniš, to moraš večkrat slišati, pa ti je potem lažje</i>	večkrat slišiš – lažje	možnosti za pomoč
P79	<i>imajo ljudje, pa ne govorim samo za tukaj, možnost žalovanja.</i>	možnost žalovanja	možnosti za pomoč
P80	<i>Se pozabi nanje, mi pač tisti postopek izvedemo, oni pa ostanejo.</i>	pozabimo na sostanovalce	spoprijemanje s smrtjo sostanovalcev
P81	<i>imajo skupine za samopomoč, ne vem kaj oni delajo, kakšen je program, a imajo morda tudi tam možnost za te teme...</i>	skupine za samopomoč	možnosti za pomoč
P82	<i>v tej hitrosti in v teh normativih včasih pozabljamo, na to, da... to sem začela prakticirati, da se en trenutek ustavim, čisto eno minutko, da človek lahko to sprejme...</i>	ustaviti za trenutek	možnosti za pomoč
P83	<i>in se pogovarjati o tem.</i>	pogovor o tem	možnosti za pomoč
P84	<i>Ja, in takrat mislim, da si mora človek vzeti tistih deset minut, pa če je ne vem kaj, ne bo nobeden drugi prikrajšan. Prav je, da si takrat vzameš čas in ga poslušaš, saj ne rabiš nič, v takih situacijah ne moreš ti... samo poslušati, saj samo to potrebujejo.</i>	vzameš čas, prisluhneš	možnosti za pomoč
P85	<i>skupine za samopomoč na temo žalovanja za stanovalce in konec koncev tudi za delavce</i>	skupina za samopomoč na temo žalovanja – za vse	možnosti za pomoč
P86	<i>supervizije</i>	supervizije	možnosti za pomoč
P87	<i>Dobro tu, v domu, še ... vem pa, ker se pogovarjam, da to zelo pogrešajo reševalci, oni sicer imajo neko psihologinjo, ampak oni so res pod stresom zaradi smrti.</i>	reševalci še bolj pod stresom	možnosti za pomoč
P88	<i>Prej je to vsak zase in mislim, da je bilo to kar hudo.</i>	hudo če si sam v tem – tako včasih	spoprijemanje s smrtjo
P89	<i>vsaka smrt vpliva na človeka, že če</i>	vsaka smrt vpliva na	odziv na smrt

	<i>slišiš, pa četudi ne poznaš, recimo prometna se zgodi, po televiziji povejo, jaz mislim, da ne moreš biti ravnodušen, "ok, tam se je, se ni meni". Ne, sigurno vpliva, vsaj tisti trenutek ti gre nekaj po glavi.</i>	človeka (tudi po tv)	
P90	<i>ne glede na izkušnje, ne glede na to, koliko se ti s tem srečuješ, jaz mislim, da se tega ne navadiš rutinsko, tako kot denar štet.</i>	se ne navadiš rutinsko	razvoj na delovnem mestu
P91	<i>Jaz bi rekla bolj v smislu, da drugače dojema, drugače sprejema, ne pa da je odpornejši,</i>	ni odpornejši, drugače sprejema in dojema	razvoj na delovnem mestu
P92	<i>morda z leti lažje se soočaš</i>	z leti – lažje soočanje	razvoj na delovnem mestu
P93	<i>jaz mislim, da tisti, ki se odzivajo na smrt bolj mogoče hladno, da to ni to, da so to bolj neke obrambe</i>	hladnost – obramba	spoprijemanje s smrtjo
P94	<i>mi je ta tema smrti zelo blizu in jaz se zelo rada o tem pogovarjam... Ne rada v smislu, da je tako lepa tema, ni pa zame to nek tabu</i>	tema smrti blizu, rada o tem pogovarja, ni tabu	razlog za sodelovanje
P95	<i>Pa pomislila sem, da bi ti želela tudi pomagati.</i>	pomoč pri diplomi	razlog za sodelovanje

9.4. HIERARHIJA POJMOV

ODZIV NA SMRT

- **NA SPLOŠNO:**
- Čustvena prizadetost (A2, A4)
 - Zmrzne (A14)
 - Hladna (A15)
 - Čuden občutek (A16)
 - Ni hudo (A17)
 - Prizadene (B4)
 - Presenečenje (C37)
 - Ne potre (Č8)
 - Hiter pregled življenja osebe v domu (E1)
 - Občutek odgovornega za ljudi (E5)
 - Redno spremljanje (E6)
 - Ni močnih čustev, ni joka (E7)
 - Individualno, osebno (E8)
 - Se ne poistoveti z umrlim (E10)
 - Rek (F1, F30, H5)
 - Nekatere smrti zelo prizadele (F5)
 - Smrt gre včasih mimo (F6)
 - Zahteve stroke (H1)
 - Minljivost (H3, J1)
 - Enako doživljanje (H7)
 - Sprejme smrti (I15)
 - Poišče vzrok smrti (I7)
 - Si naredil dovolj? (I42)
 - Prizadene ali jemlješ da tako je (K1)
 - Se ti smili, ni vseeno (K7)
 - Šok – vedno (L1)
 - Razumska razlaga (L3)
 - Vzrok smrti – pomiritev (L5)
 - Različno prizadene smrt (M4)
 - Te stisne, poskušaš odmisli a ne moreš (M8)
 - Različno sprejmeš smrt (N61)

- Različen odziv (O1)
- Ni pravila (O5)
- Bolj hudo, manj hudo (P3)
- Smrt pretresla (P18)

→ **ODZIV ODVISEN OD:**

Poznanstvo, poznanstvo od prej, poznanstvo s svojci, prisotnost svojcev leta v domu stik, skupni čas, pričakovanje smrti, sodelovanje s svojci, druženje, nekdo bolj pri srcu, simpatičnost, sosedski odnosi

- Poznanstvo, stik (A1)
- Poznanstvo (B1)
- Vpliva stik (B6)
- Vpliv stika, skupnega časa (B31)
- Poznanstvo od prej, poznanstvo z družino, leta v domu (C8)
- Stik, pričakovanje smrti (Č1)
- Stik, poznanstva, sodelovanje s svojci (D4)
- Nekdo bolj pri srcu, druženje (L6)
- Poznanstvo (P8)
- Prisotnost svojcev (P9)
- Simpatičnost, sosedski odnosi (G4)

Navezanost, povezanost, bližina, priljubljenost, delo z njim, razumevanje

- Navezanosti (C7)
- Povezanost (K2, N9)
- Bližina, delo z nekom (F3)
- Priljubljenost (H11)
- Delo z njim, komunikativnost (J9)
- Eni bolj pri srcu eni manj (P1)
- Sprejmeš za svoje, se z njimi bolj razumeš (N10)

Zdravstveno stanje, kvaliteta življenja, trpljenje

- Zdravstveno stanje, kvaliteta življenja (C1)
- Odvisno od stanja posameznika (C38)
- Zdravstveno stanje, trpljenje (O2)

Nepričakovana, pričakovana smrt

- Nepričakovana smrt (C5)
- Pričakovana, nepričakovana smrt (L4)

Odvisno od človeka

- Odvisno od umrlega (C6)
- Pomiritev s svetom ali borba (D6)
- Odvisno kdo je (F2)

Odvisno glede na smrt

- Odvisno glede na smrt (M1)

Starost

- Starost ob smrti (J5)
- Starost (O6)

Mobilnost, dostopnost

- Mobilnost človeka (J4)
- Bolj dostopni (N11)

Več dejavnikov

- Ogromno dejavnikov (D5, P10)

→ **POSEBEJ OMENJENE OKOLIŠČINE:**

Star/mlad

- Mlajši stanovalci – presenečenja (C4)
- Šok – nenadne smrti, prizadetost - če mlajši ali vitalni starejši (E4)
- Smrti mlajših bolj prizadenejo (I49)
- Bolj presune če mlajši (J6)
- Mlajši stanovalec – bolj čustveno (N1)
- Starejši stanovalec v paliativi – drugače (N2)
- Mlajši – bolj prizadene, začne razmišljati (N6)
- Starejši – razumevanje (N7)
- Mlajši stanovalec – bolj čustveno (N1)
- Ranljivejša populacija (E18)

Pozna/ne pozna

- Prizadene – če pozna (B2)
- Normalno sprejem (če ne pozna) (B5)
- Lažje sprejme, če ne pozna človeka (J3)
- Težje za tistimi, ki so v jedilnici (K4)
- Huje če je jedle v jedilnici (ker poznala) (K5)
- Če ne poznaš – kot da vidiš osmrtnico v časopisu (K6)
- Če bolj poznaš- bolj prizadene (L7)
- Če ne poznaš drugače (N66)

Pričakovana/ nepričakovana

- Čudenje (če nenadna) (B3)
- Pričakovana smrt lažja (D1)
- Ti ni vseeno – če nepričakovano (D2)
- Olajšanje – če pričakovano (E3)
- Šok – nenadne smrti, prizadetost - če mlajši ali vitalni starejši (E4)
- Nenadne smrti – milo stori (E11)
- Rek – pričakovana smrt (G1, M2)
- Nepričakovana smrt – stisne, mnogo vprašanj
- Nepričakovana smrt – presenečenje (H6)
- Nepričakovana smrt – večje presenečenje (I9)
- Večji šok če nepričakovano (L2)
- Nepričakovano – šok, prizadene (M3)
- Šok – nenadna smrt (O3)
- Zdravstveno stanje – pričakovana, nepričakovana (P2)

Stiki, navezanost, čas v domu

- Prizadene (če redni stiki) (B29)
- Se te dotakne – če si navezan (H31)
- Bolj hudo če bil stik, več časa tu (J2)

Samomori, želja po smrti, rane

- Samomori – bi se dalo preprečiti? (E20)
- Olajšanje, sprejetje – če so želeli smrt (N8)
- Olajšanje – če trpi rane (O4)

→ **ODZIV NA PRVO SMRT:**

- Šok ob prvi smrti (Č10)
- Prva smrt travma (D17)
- Prva smrt grozovita (D61)
- Travmatična izkušnja smrti (J14)
- Bila tiho – prva smrt (N54)
- Šok, ni vseeno, ni vedela kaj delati (N58)
- Prva smrt grozno (O37)

- **POMOČ DRUGIH PRI PRVEM ODZIVU:**
 - Sestra priporočila pogovor z umrlim (N55)
 - Razlaga dela z umrlim (N60)
- **OSTALO:**
 - Prvo razmišljanje o odzivu (E2)
 - Za nekatere del svojca (E12)
 - Vsaka smrt vpliva na človeka (tudi po tv) (P89)

SPOPRIJEMANJE S SMRTJO

- **KAJ VPLIVA NA SPOPRIJEMANJE S SMRTJO:**
 - Karakter človeka (A24, H35)
 - Izkušnje (B22)
 - Leta (B23, I31)
 - Morda z leti sprememba (H36)
 - Izkušnje – ne vežeš smrti nase, je del dela (I15)
 - Starost, izkušnja smrti staršev (I34)
 - Z leti postaneš trd (K22)
 - Ni lažje (N62)
 - Se navadiš (N63)
 - Starejša je, bolj prizadene (P5)
 - Starejša je, lažje sprejema smrt (P6)
- **KAKO POSKRBIJO SAMI ZASE:**
 - Ločitev službe in privatnega življenja (A10, A18, Č9, E9, G36, J31, J42)
 - Ločitev – to je služba (J10, N28)
 - Predela sama (Č17, H29)
 - Ne pusti preveč blizu (Č23)
 - Dobro razčiščeno (Č30)
 - Dela ne nosi domov (D59, N28)
 - Razlika – včasih delo domov (D63)
 - Mrtva ura (D68)
 - Izobraževanje same sebe zaradi težke izkušnje (D78)
 - Mir da predelaš sam (D80)
 - Potrebno razmišljati (E55)
 - Pogovor dovolj, včasih premleva še doma (F14)
 - Bi poiskala pomoč (G30, M24)
 - Ne govori s sodelavkami (H27)
 - Ni slabe vesti (H33)
 - Tolaži sebe in razčisti, da tako pač je (P7)
 - Sama predela (P48)
 - Vse treba predelati (P56)
- **POMOČ, KI VKLJUČUJE DRUGE:**
 - Pogovor**
 - Pogovor s sodelavci (B16, E32, N27)
 - Pogovor pomaga (B32, K16, O13)
 - Pogovor s sodelavko (Č18)
 - Pogovor s prijateljico (D69)
 - Pogovor s prijatelji (D81)
 - Pogovor z ožjimi sodelavci (E47, F13)
 - Pogovor z zdravnico (I19)
 - Pogovor z nekom s katerim se razumeš (J24)
 - Sodelavec (J25)
 - Pogovor z nekom, ki ga poznaš (K18)
 - Pogovor s sodelavcem (L22)
 - Sama izbere sogovornika (L23)
 - Pogovor z določenimi sodelavkami (M17)

- Ne moreš pogovarjati z vsemi (M18)
- Nenadne smrti – pogovor s kolegicami (O11)
- Predela s psihoterapevko (P20)
- Pogovor s sodelavko ob priliki (P47)
- Hlajenje s pogovorom (O35)

Supervizije/intervizije

- Supervizije (na splošno) (A27, P50)
- Supervizija (tema smrti) (A28)
 - → Supervizij ni (B 19)
 - → Supervizija izzvenela (D72)
- Intervizija s sodelavkami (I18)
- Intervizije (L20, P51)

Domači

- Pomoč domačih (A26)
- Podpora domačih (D76)
- Čustva domačim lahko zaupa (F17)
- Debatirajo v domu, doma ne potrebuje (M23)
- Analize s hčerko (O14)
- Razmišljanje v stroki (O15)
- Analiziranje in pogovarjanje s hčerko (O36)

Hospic in ostala predavanja, izobraževanja

- Predavanje Hospic (H25)
- Veliko predavanj (M26)
- Izobraževanje hospic, izkušnje (M40)
- Izobraževanja (O40)
- Tečaji hospic (P55)

Pomaga še:

- Površinsko dojetje sveta (B28)
- Branje knjig (B33, P54)
- Bližina sodelavk (fizična) (C19)
- Pomoč sodelavk, ki razumejo delo, drugi niso v pomoč (I22)
- Delo pomaga (K23)
- Tim pomemben (I46)
- Lažje soočanje s smrtjo v timu (K28)
- Iskanje lepih stvari v življenju posameznika (L28)
- Terapije (P49)
- Skupina za depresivno anksiozne (P52)

→ SPOPRIJEMANJE OTEŽI:

- Ni podpore v organizaciji (D70)
- Odtujitev s sodelavci (K25)
- Izolacija (K26)
- Brezoseben odnos s sodelavci (K27)

→ NI POTREBE PO POMOČI PRI SPOPRIJEMANJU:

- Vedno zmogla (A25)
- Ne potrebuje pomoči (B20)
- Ne potrebuje pomoči – pogovora (H28)
- Ima razčiščeno, je ne bremeni (H30)
- Ne trpi (H32)
- Ne potrebuje organizirane pomoči (K20)

→ ORGANIZIRANA POMOČ:

- Ni organizirane pomoči (H24, I21, J23)

→ PRVO SPOPRIJEMANJE S SMRTJO:

- Prve izkušnje s smrtjo – delo (H15)
- Se ne spomni prve izkušnje smrti, ponoči ni težje (H17)

- Na začetku prizadela vsaka smrt, jokala (K21)
- Razlika – delo na začetku in sedaj (M9)
- Znanje iz knjig ne iz prakse (N59)
- Prva izkušnja v 7. razredu (P25)
- Razlika – preoblačenje mrtvih (P26)
- Prošnja po pomoči pri delu z umrlo gospo (P27)
- Ni bila prestrašena, želela to storiti za gospo (P28)
- Za otroka lahko travma (P29)
- Prošnja ravno nje (P30)
- Izkušnje s smrtjo že prej – indirektno (P31)

→ **POMEMBNO UPOŠTEVATI TUDI:**

- Medicinski humor (D64)
- Zasmeh, če ti je hudo (D65)
- Fasade (D66)
- Občutek krivde (D79)
- Veliko vprašanj (G14)
- Strah pred razumskimi razlagami smrti bližnjih (G35)
- Do lastne izkušnje ne moreš vedeti (G37)
- Ne razumejo tega dela (J32)
- Laiki (J33)
- Včasih potrebuješ pomoč (J36)
- Pomembno izraziti občutja, da se ne kuha (J37)
- Morebitne psihične težave (J46)
- Pomembnost žalovanja, joka (L39)
- Izguba ritualov za svojce (L44)
- 4-5x / mesec (L47)
- Različno soočamo s smrtjo in s svojo smrtnostjo (M50)
- Različne situacije (N25)
- Pripravljenost na nov korak (N26)
- Težave (N57)
- Posredna informacija o načinu smrti (P19)
- Vsakemu nekaj ostane (P63)
- Hudo če si sam v tem – tako včasih (P88)
- Hladnost – obramba (P93)

→ **OSTALO:**

- Če direkten stik potrebuješ pomoč (B21)
- Razmišljanje škodi (B26)
- Živiš dalje (B30)
- Se zamisliš o temi (H26)
- Smrti v bolnici bolj prizadele (I12)
- V bolnici odgovornost v timu (I13)
- V domu sam bolj odgovoren (I14)
- Smrt doma (M20)
- Izobraževanje hospic po lastni težki izkušnji – pomoč (M42)
- Ne jemlješ samoumevno (N64)

SPOPRIJEMANJE S SMRTJO SOSTANOVALCEV:

- Sporočanje sostanovalcem (D42)
- Vključevanje sostanovalcev (D44)
- Potrebe sostanovalcev (D45)
- Žalovanje sostanovalcev (D47)
- Vedno novi ljudje (D48)
- Pozabimo na sostanovalce (P80)

ODNOS DO UMRLEGA

→ DO UMRLEGA ČUTI:

- Odsotnost čustev (A8)
- Spoštovanje (Č2, F7, H8, M25)
- Človek (D10)
- Dostojanstvo (G7, J49)
- Neprijetno (F8)
- Nikoli ni neprijetno (H9)
- Ne srečuje rada (I23)
- Ni strah (K10, P24)
- Strah (L31)
- Manj neprijetno kot nekoč (L33)
- Stoji pri nogah pokojnika, želi miren počitek (L35)
- Ob žari bolj prijetno – spomini (L36)
- Postoji v tišini, prime za roko (M28)
- Ni vseeno (N19)

→ V POVEZAVI Z UMRIM RAZMIŠLJA:

- Človekova zapuščina (E13)
- Hudo za nekom, ki ni imel nikogar (E14)
- Izpopolnjenost človeka (E16)
- Sočustvovanje za človekom, ki je bil sam (E17)

→ OSTALO:

- Ni razlike od začetka do sedaj (H14)
- Najtežje preoblačiti umrlega (I25)
- Jezna na odziv sodelavk ob smrti (M27)

ODNOS DO UMIRANJA:

- Želja po pomoči (D35)
- Jeza (D36)
- Razlika v načinu umiranja (O33)
- Mrzel medsvet (O42)

ODNOS DO SMRTI

→ SMRT JE:

- Sprejemanje smrti kot biološke danosti (A3, A6)
- Težka izkušnja (B13)
- Smrt nekaj normalnega (C9, C48)
- Smrt zaključek življenja (C10)
- Normalni cikel življenja (C17)
- Smrt olajšanje (C35)
- Smrt kot odrešitev (Č11)
- Smrt del življenja (H18, M10, P44)
- Normalen konec življenje - če visoka starost (I6)
- Normalen konec življenja (I11)
- Smrt rešitev zanj in za svojce (J50)
- Smrt mora biti (K32)
- Smrt del vsakdana službe (L21)
- Izguba del življenja (M49)

→ RAZVOJ ODNOSA:

- Razvoj odnosa (D7, E36)
- Začetek – razočaranje, neuspeh (D8)
- Sedaj – čast (D9)
- Prej poraz, sedaj blagoslov (D15)

- V starosti se večkrat zamisliš (K35)
- Življenje te spremeni (K36)
- Zoriš kot hruška (K37)

→ **NA ODNOS DO SMRTI VPLIVA:**

- Vpliv službe (C13)
- Kvaliteta življenja (C49)
- Prisotnost bolezni (C50)
- Različne okoliščine neizbežne smrti (E19)
- Leta izkušenj, številne smrti (I10)
- Smrt otrok zaznamuje (M7)
- Samomori – zaznamovala lastna izkušnja (M47)
- Profesor v šoli – rek (P45)

→ **RAZLIKE V ODNOSU DO SMRTI:**

Družina/slужba

- Razlika – smrt družina, služba (A9, G5, G6, J11, J52, O44, P34, P70)

Poznani/nepoznani

- Razlika – poznani, nepoznani (B9, F4)
- Razlika – tisti ki jedo v jedilnici in tisti, ki jedo na oddelku (K3)

Mladi/stari

- Razlika – smrt otrok in starejših (C18)
- Razlika – smrt stari, mladi (G33, J47, O8, P16)

Pričakovana/ nepričakovana

- Nepričakovana smrt - drugače (C36)
- Razlika med pričakovano in nepričakovano smrtjo (D3, G13)

Dan/noč

- Razlika – ali umre čez dan ali ponoči (J7)

Še druge okoliščine in mnenja

- Razlika med smrtjo starih staršev v isti hiši in v drugi hiši (K17)
- Drugače gledaš na smrt kot mlad (K34)
- Razlika – smrt doma in smrt v službi, četudi pričakovano (M5)
- Če umre mlad, v prometni nesreči prizadene a manj kot za bližnjega (M6)
- Razlika – smrt sorodnikov sodelavke (N23)
- Dilema ali bi doma delali tako kot v službi (O20)
- Bolj obremenjene če svojci kolegic (O21)
- Razlika – smrt danes izolirana na dom, smrt bav-bav, nekoč lažje umiranje (O41)
- Razlika – bolezen starih in mladih (O45)
- Razlika – sprejemanje ko si mlad (P46)

→ **RAZLIK V ODNOSU DO SMRTI NI:**

- Enako gleda na smrt (I8)
- Odnos do same smrt enak (P35)

→ **OBČUTJA DO SMRTI:**

- Strah (A32)
- Strah pred neznanim (A33)
- Pričakovanje lepega (A34)
- Smrti ni strah (D25)
- Smrt ni tabu (D26)
- Strah pred umiranjem sama (D27)
- Nihče ne bi rad umrl (K33)

- Nekatere strah, imajo odpor (M19)
- Sprejetje smrti v družini? (F27)
- Držanje pesti v izogib smrti (N56)

→ **PROŠNJA PO SMRTI IN TOLAŽBE:**

- Zakaj ga kdo ne reši (C2)
- Se je rešil (C3)
- Razumska razlaga smrti (C52, G10)
- Je tako usojeno (M46)
- Paliativa pomembna ne pa zdravljenje nemogočega (O43)

→ **OSTALO:**

- Pokop staršev – normalno (C11)
- Pretirano žalovanje (C12)
- Brezosebni (E35)
- Etične dileme (E41)
- Trd človek (E54)
- Ob osebni izkušnji mogoča sprememba mišljenja (G23)

SLOVO

→ **SLOVO DA:**

Pogreb

- Pogreb – če nujno (B14)
- Pokropiti, pogreb (C24, L34)
- Pogosteje na pogreb če poznan, če ni svojcev (C29)
- Pogreb – če poznaš od prej (K14)
- Pogreb – če sokrajan, če pozna svojce (M31)
- Pogreb – brez svojcev (M32)
- Dogovor za pogreb s sodelavkami (M33)
- Pokropiti, pogreb – ko je tako čutila (N12)
- Pogreb – če je znanec (O22)
- Pogreb – če pozna ali je kdo od sodelavcev (P38)

Pokropiti

- Pokropiti, pogreb (C24, L34)
- Pokropiti v vežico (E24, G9, O23)
- Pokropiti – formalnost (E49)
- Dogovor za pokropiti s sodelavkami (M34)

Druge slovesa

- Različna slovesa (C25)
- Spominjanje umrlega, kakšna beseda (Č4)
- Pogovor z umrlim (D11)
- Slovo v času življenja (D34)
- Slovo ob preoblačenju (D38)
- Enostavna misel (E25)
- Vsaj pomisliš na umrlega (E52)
- Molitev v samoti, se prekriža (F9)
- Se poslovíš in to je to (G8)
- Poboža po ličkih, kaj reče (H10)
- Poslavljanje z nečim, kar je povezovalo s stanovalcem (K12)
- Prižig svečke (K15)
- Obišče v obdobju umiranja (L37)
- Pogovor s svojci (L46)
- Par besed v mislih, "počivaj v miru", pokropi, se prekriža (M30)
- Pokropiti, pogreb – ko je tako čutila (N12)
- Če sposobnost pogovora (N14)
- Če pozna – pokriža, "bog ti daj mir počivat" (N17)

- Se prekrži, reče slovo za mrtve – če je zraven (P36)
- **SLOVO NE:**
 - Ni slovesa (A7)
 - Ne gre na pogreb (A11)
 - Nič kropiti, nikoli na pogreb (Č3)
 - Nič pogledati (Č5)
 - Če ne pozna – ne poslovi (D33)
 - Pogrebi ne (E26)
 - Ne pozna – ni slovesa (J17)
 - Če ni zraven – nič (P37)
- **REDKO SLOVO**
 - Redko slovo (B12)
- **ODLOČITEV ZA SLOVO IN NAČIN SLOVES:**
 - Ne za vsakega pogreb (C26)
 - Lastna odločitev vsakega (C28)
 - Posloviti – če pozna (D32)
 - Če sam čutiš greš (C30, M36)
 - Navezanost (E21)
 - Dolgo časa v domu (E22)
 - Če iz vasi ali okolice, če od znancev, sodelavcev (E23)
 - Poznanstvo, prijateljske vezi (E28)
 - Le sorodniki, ne stanovalci (I36)
 - Če ga pozna, je bil dolgo časa tu (J16)
- **SLOVO JE V:**
 - Zadoščenje (L38)
- **OSTALO:**
 - Razmišljanja svojcev (C27, E27)
 - Razlika – slovesa v službi in doma (H22)

SPOMINI:

- Spomin na umrle (B18, C32, G34, L29, P23)
- Določeni ljudje ostanejo v spominu (C33)
- Težka izkušnja (D77)
- Gre na jok (F15)
- Spomini na umrle ostanejo (G21)
- Spomini na umrle – pretežno lepi (K11)
- Spominjanje podrobnosti (K13)
- Spominjanje umrlih stanovalcev – leta (L30)
- Pogrešajo umrle stanovalce (L51, M11)

MINLJIVOST, SMISEL ŽIVLJENJA

- **NA MISLI O TEM VPLIVA:**
 - Služba, leta (A20, G22)
 - Strah pred nemočjo (A21)
 - Služba (A22, Č28, D28, E38, P59)
 - Bolezni (A23)
 - Zdravje v starosti (Č26)
 - Leta (D29)
 - Hrepenenje človeka (G26)
 - Morebitna huda bolezen (G27)
 - Trpljenje ob smrti (H19)
 - Trpljenje bližnjih (H20)
 - Življenje garanje (J41)

- Starost, smrt staršev (L52)
 - Lepo, solidno življenje (N47)
 - Upanje na lepo življenje po smrti (N48)
 - Vera (N53)
 - Izkušnja smrti (P60)
- **SE (JE) SPRAŠEVALA, RAZMIŠLJALA:**
- Se sprašuje (A19)
 - Razmišljanje ob lastni izkušnji (nekoč) (B24)
 - Nepričakovana smrt, smrt otrok (C42)
 - Spraševanje po smislu (E39)
 - Zaradi diagnoze predelala vse, sedaj ne razmišlja več (F19)
 - Veliko vprašanj, sploh če umre mlad (G24)
 - Smisel življenja – razmišlja (J40)
 - Zaradi diagnoze sprašuje (K31)
 - Pogovor s sodelavci kaj menijo (L49)
 - Ob smrti mlajših – skrb za bližnje ob lastni smrti (M52)
 - Se je spraševala, a se ne več (P43)
 - Prav da se sprašujemo (P61)
 - Ko je priložnost, ne vsak dan (P62)
- **SE NE SPRAŠUJE, NE RAZMIŠLJA:**
- Minljivost – ne razmišlja (J39)
- **SKONCENTRIRANOST MISLI TU NA:**
- Posvečanje življenju (Č27, L50, M51)
 - Življenje po smrti (N52)
- **OSTALO:**
- Pregled življenja (C43)
 - Nepomembne stvari (C44)
 - Kvaliteta življenja v starosti (Č24)
 - Skrbi zaradi otrok, ne zase (F18)
 - Nepredvidljivost življenja (L48)
 - Drugače sprejemaš življenje in smrt (O38)
 - Voščila za zdravje (C45)
 - Hvaležnost za zdravje (C46)
 - Dobra socialna mreža (Č25)
 - Odhod od ljubljenih (G25)

IZRAZ LASTNIH ŽELJA GLEDE SMRTI:

- Kremacija (C15)
- Podpisan protokol (D23)
- Preskrbljeni domači (D24)
- Izkušnja izbire načina smrti (D30)
- Izbira smrti (D31)
- Razvoj medicine (E40)
- Upepelitev, pokop (E44)
- Lepa smrt – zase in za druge (N49)
- Grda smrt – trpljenje ob umiranju (N50)

NADALJEVANJE DELA

- **ALI BO OBČUTEK SMRTI OSTAL ODVISNO OD:**
- Razlika – pričakovana, nepričakovana smrt (D39)
 - Kdo je, odnos (P40)

- **OBČUTEK SMRTI OSTANE:**
 - Spominjanje doma (Č6)
 - Samo o tem govora – nepričakovano (D40)
 - Nepričakovana smrt – urgencia (D43)
 - Ostane občutek smrti (H13, N18, O24)
 - Občutek smrti a ni prehud (M16)
 - Ostane nekaj v podzavesti (P4)
 - Ostane nek občutek, ki ni fajn (P22)
 - Krog žalovanja (P41)
 - Se pospremi človeka (P42)
- **DELO KI SLEDI SMRTI:**
 - Ureditev (H12)
 - Mrtiški ogled (I26)
 - Razlika – ureditev pokojnika (J13)
 - Pospraviš osebne stvari, pospraviš sobo (N21)
- **DELO DOKAJ NEMOTENO NAPREJ:**
 - Ne razmišlja o dogodku (A12)
 - Mogoče le kaka beseda (B15)
 - Greš naprej (B17)
 - Ne poudarjajo vsi – pričakovano (D41)
 - Moraš delati ne se cmeriti (J12)
 - Delo nemoteno naprej (J15)
 - Delo moram opraviti (M14)
 - Normalno dela naprej (M43)
 - Delo mora naprej, pozornost živim (N20)
 - Delo se nadaljuje (P39)
- **OSTALO:**
 - Različno (C31)
 - Miren, ko delo prav opraviš (I20)

SODELOVANJE S SORODNIKI

- **SODELOVANJE S SORODNIKI – KAKO:**
 - Pogovor**
 - Pogovor na dan smrti - kratek (L40)
 - Pogovor po pogrebu – daljši (L41)
 - Feedback svojcev na življenje v domu, na pogreb (L42)
 - Pogovor s svojci ob umirajočih (M37)
 - Pogovor, analize (O27)
 - Sporočanje novice o smrti**
 - Sporočanje svojcem (E29, F20)
 - želje in potrebe sorodnikov**
 - Želje svojcev (D19, E37)
 - Različne potrebe in želje svojcev (O12)
 - Zahtevajo paliativo (O28)
 - Filmska urgencia (O29)
 - Nemogoče vsiljevanje paliative (O30)
 - Upoštevanje želje svojcev (O31)
 - Potrebe svojcev (O34)
 - Ostale oblike sodelovanja**
 - Izrekanje sožalja svojcem, slovo (E31)
 - Prijateljska raven pogovora, svetovanje (F22)
 - Da sožalje (G18, N16)
 - Malo stikov, le sožalje (J48)
 - Tolažba svojcev zaradi občutka krivde (J51)

- Povratek v dom po smrti mame (N24)
- Občutek, da si nekaj naredil (O32)
- Zdravnica se posvetuje (P75)

→ **OBČUTKI SODELOVANJA S SORODNIKI:**

- Želja po stiku s svojci po smrti (Č15)
- Malo stikov s svojci po smrti (Č16)
- Obiskovanje svojcev – poveže ljudi (L43)
- Vzajemno pogrešanje (L45)
- Spoštljiva do svojcev (M29)
- Odnos s svojci (M35)
- Čuti potrebo po pogovoru s svojci (M39)
- Svojci enakovredni (N22)
- Več problemov s svojci kot stanovalci (O10)
- Naporno delo s svojci (O25)
- Potrebno prilagajati (O26)
- Različni odzivi svojcev (P71)
- Prelaganje odgovornosti na svojce (P72)

→ **SAMO SPOROČANJE SORODNIKOM:**

- Večje znanje (D55)
- Sporočanje svojcem težko (E30)
- Sporočanje brez čustev (F21)
- Težko, če ne veš, komu sporočaš (F23)
- Lažje sporočanje poznanim svojcem (F24)
- Razlika – sporočanje postalo lažje, del službe, manj stresno (F25)
- Sporočanje svojcem – sočutje, ni pa težav (I27)
- Lažje sporočiti, če človeka spremljaš (I28)
- Prejšnji kontakti – lažje sporočanje (I29)
- Mlajši človek, nepričakovana smrt – razlika za poročanje in doživljanje (I32)
- Stresno poklicati svojce (P14)
- Dramatičen odziv pri svojcih (P17)

ČUSTVA OB SMRTI

→ **OMENJENA ČUSTVA:**

- Žalost (A5, N5)
- Žalost, presune (A13)
- Žalost, prizadetost, sočutje (B7)
- Mir (D54)
- Šok, stres, jeza, nemoč, strah – na začetku (D60)
- Sedaj mir, zadovoljstvo (D62)
- Olajšanje da ne trpi (G12)
- Ti je hudo (G17)
- Sočutje, te gane (H2)
- Se ti smili (H4)
- Olajšanje za njega in za svojce (I2)
- Jeze ni (I40)
- Žalost – različno močno (I41)
- Strah pred izgubo najdražjih (J18)
- Strah pred tem, kdo bo prišel (J21)
- Žalost, tesnoba (L8)
- Nisi ravnodušen (L10)
- Nemoč (L11)
- Čustva do umrlih in do njihovih svojcev (L12)
- Olajšanje za vse (N3)
- Za vse hudo (N4)
- Žalost osnovno čustvo (P11)
- Vznemirjenje – ne pri vseh (P12)
- Strah – pri nekaterih (P13)

→ **POSEBEJ OMENJENE OKOLIŠČINE:**

Pozna/ne pozna

- Brez čustev (če ne pozna) (B11)

Nenadna/pričakovana smrt

- Olajšanje in mir – pričakovana smrt (D52)
- Odrešenje – če bolan (Č7)
- Stres, nemoč – pri urgenci (D50)
- Šok - nenadna smrt (D51)
- Olajšanje – če slabo zdravstveno stanje (I1)

Navezanost

- Sočutje – če si navezan nanj, veliko let tu (H23)
- Občutek praznine – če je na tvojem oddelku (J19)

Mlad/star

- Jeza, veliko vprašanj – ko mladi umrejo (M45)

Ostale okoliščine

- Nemoč – grda smrt (D53)
- Olajšanje – če je trpel (G11)
- Večja bolečina – večje olajšanje (I4)
- Olajšanje – do umrlega (I39)
- Smilili umirajoča in svojka (M44)
- Samomori – strah (M48)
- Različna čustva – stanje, zahtevnost in realnost svojcev (O9)

+

- Vpliv zdravstvenega stanja (C34)
- Čustvena oseba (L18)
- **(NE)IZRAŽANJE ČUSTEV:**
- Izražanje čustev (D67, I48, L17)
- Ne izrazi čustev na delovnem mestu (F10)
- Izrazi zaskrbljenost (J22)
- Ne izrazi (N67)
- Premelje v sebi (N68)

+

- Te ne sme prizadeti preveč (G3)
- Ne kažeš čustev (G15)
- Ne jokajo (več) (G16)

→ **OSTALO:**

- Različna čustva (B10, D49, E15, F12, K8)
- Enaka čustva (H34)
- Našteta čustva (I37)
- Ni globljih čustev (J20)
- Intenziteta čustev različna (L9)
- Se je rešil – a česa? (L15)
- Čustva svojcev včasih zaigrana (L16)
- Solzne oči (L19)
- Čustva v povezavi z njo (P15)

ČUSTVA DO SORODNIKOV

→ **KATERA ČUSTVA:**

- Sočutje (B8, I38)
- Tesnoba, neprijetnost – če niso bili zadovoljni (C40)

- Nelagodje – neizražanje mnenj (C41)
- Občutki krivde (C57)
- Hudo za svojce (F11)
- Goji čustva do njih (F29)
- Ja (I3)
- Prizadetost ob sporočanju (I16)

→ **KAJ VPLIVA NA TA ČUSTVA:**

- Če svojem težko (C39)
- Bolj prizadene če sorodnik sodelavke (F28)
- Želja po smrti (F31)
- Povezanost s svojci (L13)
- Spoznavanje s svojci (L14)

→ **OSTALO:**

- Misel na svojce (Č12)
- Izguba okupacije, navade (Č13)
- Misel na svojce, ki jih pozna (Č1)

MOŽNOSTI ZA POMOČ

→ **KJE IN KOMU POMOČ POTREBNA:**

- Pomoč ob žalovanju (Č19)
- Pomoč za svojce in tudi za zaposlene (Č22)
- Tudi druge teme, ne le smrt (D75)
- Razvijali pomoč za svojce (O18)
- Skrajni čas da se začne paliativa razvijati (P64)

→ **KAKŠNE MOŽNOSTI VIDIJO:**

- Podporna skupina za svojce (Č20)
- Pogovor ob smrti s strokovnjakom (Č21)
- Pogovor z mladimi zaposlenimi (Č32)
- Paliativna soba (D46)
- Reflektiranje dogodkov na ravni organizacije (D71)
- Poudarek na nove zaposlene (D73)
- Izboljševanje paliativne oskrbe (E33)
- Predavanja (G28)
- Pogovor s socialno, diplomirano, glavno sestro (G29)
- Vzpodbudno okolje (G32)
- En strokovnjak dovolj (J35)
- Paliativni tim (L27)
- Pogovor med delovnim časom (M38)
- Še veliko se da narediti za paliativo (N37)
- Podpora tima za zdravnico (P76)
- Več izobraževanj (P77)
- Večkrat slišiš- lažje (P78)
- Možnost žalovanja (P79)
- Skupine za samopomoč (P81)
- Ustaviti za trenutek (P82)
- Pogovor o tem (P83)
- Vzameš čas, prisluhneš (P84)
- Skupina za samopomoč na temo žalovanja – za vse (P85)
- Supervizije (P86)

→ **IDEJA O ORGANIZIRANI POMOČI:**

- Skeptičnost do organizirane pomoči (D74)
- Formaliziranje pomoči (G31, L25)
- Dobro vzpostaviti pomoč (J34)
- Prag pomoči različen (J38)
- Odvisno od naravnosti posameznika (L26)

- Organizirana pomoč bi bila zaželena (N29)

KONKRETIZIRANJE KAKO BI SE TO POMOČ ORGANIZIRALO:

- Teoretična in praktična podkovanost, visoka izobrazba ni nujna, potrebno razumevanje in znanje (N30)
- Vključenost svojcev, zaposlenih (N31)
- 8-10 ljudi, zaprta skupina (N32)
- Različni poklici, različni kadri (N33)
- Za delavce, stanovalce in svojce (N34)
- Različni zaposleni (O19)
- Smiselno in potrebno organizirati pomoč (P57)
- Hude stiske (P58)

→ MISEL TUDI NA DRUGE KI SE S TEM UKVARJAJO:

- Reševalci še bolj pod stresom (P87)

→ OSTALO:

- Doktorji dvomijo (P65)

DELO Z UMIRAJOČIM:

→ V POVEZAVI Z UMIRAJOČIM:

- Poudarek na umirajočem (D13)
- Da ne umira sam (D14)
- Skoncentriranost na umirajočega (D37)
- Dodatna pozornost, vlaženje ust (H21)
- Informacije zdravniku, odločanje o pomoči (I43)
- Razmislek o poteku (I44)
- Dogovori s svojci in zdravnico (I45)
- Zahteve paliative (N13)
- Dostojanstvena smrt (P67)

→ V POVEZAVI S SAMIM SEBOJ

- Sodeluje le, dokler lahko pomaga (I24)
- Pomoč človeku dokler živi (I47)
- Občutek nemoči (N51)

→ OSTALO:

- Veliko še mogoče storiti (O17)
- Dogajajo grozljive stvari (P66)
- Zdravnica morala odločiti (P73)

UPOŠTEVANJE ŽELJA UMIRAJOČEGA:

- Oživljanje (E42)
- Želja po samoti (N15)
- Spoštovanje želja stanovalcev za primer smrti (N35)
- Spoštovanje želja fer (N36)

PRISOTNOST TEME SMRTI

→ O SMRTI SE NE GOVORI:

- Ni potrebe po govoru (A29)
- Ni časa (A31, F35)
- Doma ne pogovarjajo (C21, I17, M21)
- Domači ne razumejo dela (F16)
- V šoli se niso učili (H16)
- Rek (J27)
- Se ne pogovarja rada o tej temi (J29)
- Preusmeritev teme (J30)

- Puberteta, občutljivost na to temo (M22)
- Malo znanja iz šole (M41)
- Stres (N42)
- Ni še čas za stanovalce vključevati (N43)

→ **O SMRTI SE GOVORI:**

- Potreba po pogovoru – stanovalci (A30)
- Pogovor o smrti (B25)
- Nič posebnega ta tema (C16)
- Pogovor o smrti (C20)
- Doma pogovor ob smrtih znanih (C22)
- Lahko pogovarja o tem (C23)
- Pogovor o smrti s svojci (E34)
- Pogovor z družino (E43)
- Pogovor ob smrti bližnjih (E46)
- Izražanje želje po pogovoru – stanovalci (F34, N45)
- Pogovarja da, razmišlja ne (I35)
- Pogovor s stanovalcem (J26)
- Napoved načrtovanje smrti (J28)
- Ni težko govoriti (K39)
- Malo se pogovarjajo v domu (M53)
- Pogovor o smrti med stanovalci (N40)
- Nekateri stanovalci pripravljeni na smrt (N41)
- Stanovalci morda govorijo z zdravnico, psihiatro (N44)
- Stanovalci morda govorijo s socialno delavko (N46)
- Vedno najde nekoga, da izrazi (P53)
- Pogovor o smrti z ljudmi (P68)
- Izražanje želja glede smrti – stanovalci (P69)

→ **ZAKAJ DILEME ALI JA ALI NE SPREGOVORITI?**

- Razlika pogovor moški – ženska (B27)
- Pogovor o smrti težak (C14)
- Poglobljeno razmišljanje (C51, P21)
- Kdo sogovornik? (F33)
- Ne moreš se z vsemi to pogovarjati (K19)
- Se ne pogovarjamo pogosto o tem (K40)
- Prvič razmišlja na ta način (L32)
- Skeptična – pogovor s stanovalci (N38)
- Stanovalci čustveno prizadeti (N39)

RAZVOJ NA DELOVNEM MESTU

→ **ZAČETEK DELA:**

- Začetki dela drugačni (C53)
- Mlade negovalke (C55)
- Nekoč bolj zahtevno (C58)
- Ločila že na začetku kariere (Č31)
- Na začetku jemala k srcu (J8)
- Na začetku groza, tekle solze (J43)
- Razlika – na začetku hudo, vsi smilili (P32)

→ **KASNEJE:**

- Odpornejši z leti (C47)
- Drugačno razmišljanje (D12)
- Veš kaj lahko pričakuješ (D18)
- Dozoriš (D20, J45)
- Sprememba percepcije (D21)
- Ni utrditve (D22)
- Razlika – manj stresa (D58)
- Se utrdiš (E50, F26, M12)
- Postaneš imun (G20)

- Ne odpornejši – bolj izkušen (I33)
 - Ni otopelost, ker je težko (J44)
 - Navadiš ali postane to del dela (P33)
 - Se ne navadiš rutinsko (P90)
 - Ni odpornejši, drugače sprejema in dojema (P91)
 - Z leti – lažje soočanje (P92)
- **OSTALO:**
- Razlika – delo z umrlim človekom nekoč in danes (C54)
 - Klicanje svojcev (C56)
 - Odvisno od osebe (Č29)
 - Razlika – začetek in sedaj (D16, E48, G19)
 - Razlika – sporočanje svojcem (D56)
 - Delo bogati (D57)
 - Ne smrt kot tekoči trak (E51)
 - Lažje delati, če imaš več znanja (I30)
 - Se moraš spoprijeti s tem (M13)
 - Ne smeš bežati (M15)
 - Izobraževanja paliative (O16)

RAZLOG ZA SODELOVANJE

- **V POVEZAVI Z MENOJ:**
- Poznanstvo, pomoč (A35)
 - Pomoč pri diplomi (B34, C59, G39, H38, K38, L53, P95)
 - Osebno poznanstvo (D82)
 - Pomoč pri diplomi nekoga z več izkušnjami (I51)
 - Me pozna, želela pomagati pri diplomi (J56)
 - Želela pomagati ker me pozna (N69)
 -
- **V POVEZAVI S SAMO TEMO:**
- Ni strah govoriti o tej temi, pomoč pri diplomi (Č33)
 - Prispevek k paliativi (D83)
 - Rada pogovarja o tem (D84)
 - Izziv, strokovna in življenjska tema (E56)
 - Izziv, ker ne radi govorimo (F32)
 - Odločitev za sodelovanje v paliativnem timu (I50)
 - Kaj novega slišati (J55)
 - Predajanje znanja (L54)
 - Zanimiva tema (N70)
 - Razvijanje te teme, pogovor o tem, razvoj medicine (O46)
 - Tema smrti blizu, rada o tem pogovarja, ni tabu (P94)
- **OSTALO:**
- Življenjske teme privlačijo (E53)
 - Spontana odločitev (G38)
 - Vedno sodeluje (H37)
 - Rada pomaga (M54)
 - Ni vedela kakšna tema bo (M55)
 - Rada sodeluje (O47)

DELO V DOMU NA SPLOŠNO: (poleg povedali)

- Doma ne govori o službi (E45)
- Dostojanstveno, nikogar žaliti, se kregati, zaničevati (J53)
- Razlika – strokovni delavec - svojec (J54)
- Bolj pozoren do tistih brez svojcev (K9)
- Lepše ko veliko stika s stanovalci (K24)
- Odnos (K29)
- Malenkosti izboljšajo počutje (K30)
- Izčrpajoče (O39)

POVZETEK

V teoretičnem delu sem se osredotočila predvsem na proces umiranja, smrti in strahu pred smrtjo, pa tudi žalovanja in emocionalnega dela, ki ga opravljajo zaposleni v domovih za stare. V teoretičnem delu sem pisala še o poklicni higieni pri delu z ljudmi in o domovih za stare na splošno.

Odločila sem se za kvalitativno raziskavo. Raziskovala sem, kako se zaposleni v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica soočajo s smrtjo stanovalcev, kakšna čustva doživljajo ob smrti in ali morebiti potrebujejo pomoč pri spoprijemanju s smrtjo. Zanimal pa me je tudi razlog, zakaj so se odločili za sodelovanje v raziskavi.

Po načinu slučajnostnega vzorčenja so bili v raziskavo vključeni vsi tisti zaposleni v domu, ki so se sami odločili, da bi v raziskavi sodelovali.

Rezultati raziskave so pokazali, da se zaposleni v domu v povprečju štirikrat ali petkrat na mesec srečujejo s smrtjo stanovalcev. Smrt jih prizadene, a so čustva, ki jih pri tem doživljajo, različna in različno močna. Na to, kako se bodo odzvali na smrt nekega stanovalca in katera čustva bodo ob smrti doživljali, vplivajo predvsem njihov odnos s stanovalcem, starost ob smrti in okoliščine smrti. Z leti in izkušnjami se njihova čustva in doživljanje smrti sicer nekoliko razlikujejo, a vseeno smrti ne dojemajo kot samoumevne. Zaposleni za lažje spoprijemanje s smrtjo zase poiščejo pomoč sodelavcev, družinskih članov pa za tovrstno pomoč ne želijo, saj so mnenja, da bi jih s tem le obremenjevali. Skozi svoje izkušnje so spoznali, kateri načini pomoči jim pomagajo in kaj bi jim še lahko pomagalo, pa tega morda še nimajo na voljo. Za sodelovanje v raziskavi so se odločili zaradi poznanstva z raziskovalko ali zato, ker jim je tema smrti blizu in zanimiva. Nekateri v sodelovanju pri raziskavi vidijo priložnost za pridobivanje dodatnega znanja na tem področju.

Univerza v Ljubljani

IZJAVA

Spodaj podpisani/-a _____ študent/-ka prvostopenjskega študija Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani, z vpisno številko _____ s svojim podpisom izjavljam, da sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom: _____

S svojim podpisom zagotavljam:

- da je predloženo diplomsko delo rezultat mojega samostojnega raziskovalnega dela ter da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev citirana in navedena v seznamu virov, ki je sestavni del predloženega diplomskega dela;
- da se zavedam, da je plagijatorstvo, ne glede na obliko in način predstavljanja tujega avtorskega dela kot svojega, v nasprotju z akademsko etiko in s pričakovanimi moralnimi prepričanji ter pomeni hujšo kršitev pravil in predpisov, ki urejajo to področje, kot tudi posledic, ki jih ima takšno dejanje za predloženo delo in z njim povezani status;
- da sem seznanjen/-a z določili Pravilnika o diplomskem delu in diplomskem izpitu;
- da je predloženo pisno delo identično elektronski verziji istega dela;
- da v skladu s 1. odstavkom 21. člena Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah (Ur. l. RS, št. 16/07, 68/08 in 110/13) dovoljujem, da se zgoraj navedeno diplomsko delo objavi v digitalni zbirki eGradiva in repozitoriju UL.

V Ljubljani, _____

Podpis avtorja/-ice:

S svojim podpisom:

- dovoljujem knjižnici Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani uporabo svojega rojstnega datuma za namen obdelave diplomskega dela v sistemu COBISS;
- soglašam z objavo svojega diplomskega dela na svetovnem spletu;

V Ljubljani, _____

Podpis avtorja/-ice: